

*Egressy Galambos
Gábor emléke*

Hunt 287-353

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

The
Charles Motley Clark
Memorial

EGRESSY GALAMBOS GÁBOR

EMLEKE.

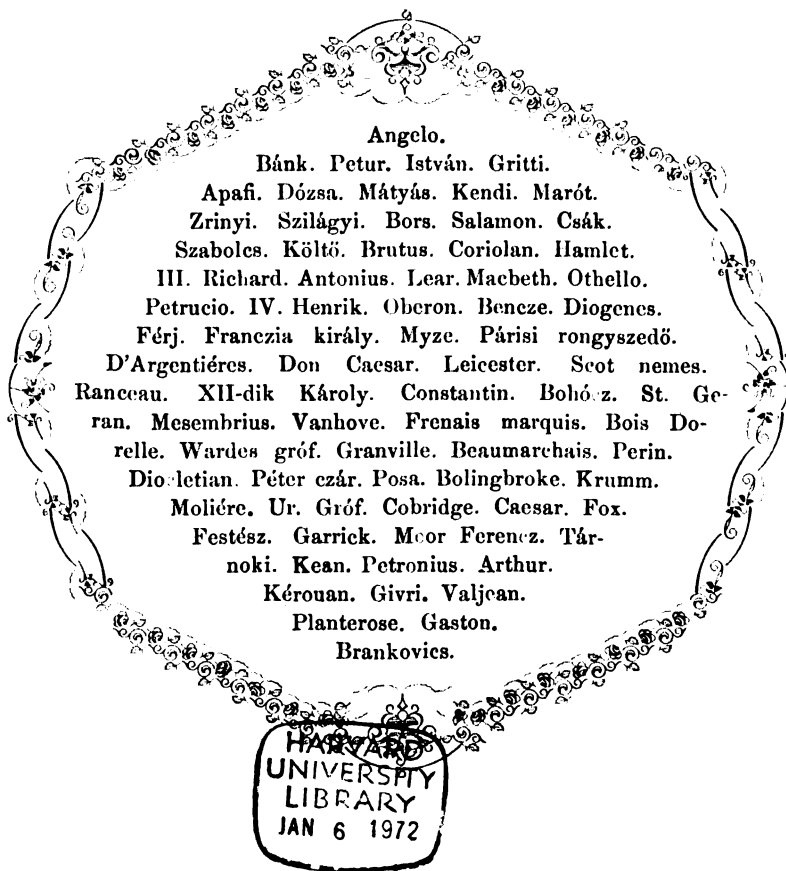
SAJÁT MŰVEIBŐL
SIREMLÉKE JAVÁRA

RENDEZTÉK FIAL.

PEST,
NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. NYOMDÁSZNÁL.
1867.

Hun L 287.353

Clark Mem

Egri Gábor

E munka tisztelt előfizetőihez.

Mindenek előtt leghálásabb köszönetünket fejezzük ki azon nemeskeblű részvétért, melylyel tisztelt előfizetőink kegyeletes czélunk eléréséhez járulni kegyesek voltak.

E nagylelkű pártolással szemben: mi is teljes buzgalommal igyekeztünk a bensorolt dolgozatokat a lehető legjobban rendezve adni át a nyilvánosságnak.

Azonban ha a közkívánatnak teljesen meg nem felelhettünk, ennek okai: részint az idő rövidsége, mely e kiadást sürgeté; részint a sajtóviszonyok; részint pedig az, hogy e kiadásba csupán a rövidebb önálló dolgozatokat vehettük fel, míg a terjedelmesebbek, — s talán egyszersmind érdekesebbek is, — egy nagyobb kiadást igényelnének, mire azonban ez alkalommal nem vállalkozhattunk.

Mindazáltal az itt megjelent dolgozatokat úgy választottuk, hogy azok az elhunyt életének különböző szakából valók legyenek, melyekkel míg egyfelől e műnek — mint olvasmánynak — némi változatosságot adni ohajtánk; másfelől jelezni akartuk azon utat, melyen szellemi munkássága haladott; s ha e munkásságban a tisztelt olvasó sükert is találánd: akkor ő mulandó sírjelvénye fölé oly emléket állított magának, mely méltán és minden időkre helyet foglal azon legdíszesebb, legfőnségesebb téren, mely a szellemi jogosultaké, hol minden hivatott egyenlő; — s ott, hol a korlátozott felfogásuak osztályozó kicsinylése érvényre nem talál: a nemesen érző utódok hű emlékezetében.

Mihelyt időnk és a körülmények engedni fogják, még következő önálló kiadásokat fogunk rendezni az elhunyt hátrahagyott dolgozataiból:

1. Minden közérdekű levelei.
2. Összes polemicus dolgozatai.
3. Vegyes dolgozatok, különösen az 1848—49-diki évekből.

4. Kiválóbb szerepeinek emlékirata és színezett costume-képei.

5. Művészi és magán életének részletes kimerítő leírása.

Mely kiadásoknak értékük szerinti pártolására a tisztelt közönség kegyes részvételét előlegesen fölkérjük.

E mű megjelenését az késlelteté, hogy az ígért tizennégy év helyett huszonkilencz évre terjedt, melynek mind rendezése, mind nyomtatása több időt vett igénybe, mint a mennyi előlegesen kijelölve volt.

A kegyeletes czél iránt tartozó kötelességből említjük meg egyszersmind, hogy miután e terjedelmes mű kiállítási költsége jóval többbe került, mint azt az egy forintra tett előfizetési díjak fedezheték vala: a fenmaradt egyes példányok árát két pforintra vagyunk kénytelenek tenni, sa szíves megrendelésekre a kívánt mennyiségben készséggel szolgálunk. (Kerepesi ut, 14. szám).

Pest, 1867. január 1.

Mély tisztelettel:
Egressy Gábor fiai.

Emlékbeszéd Egressy Gábor fölött.

Olvasta Szigligeti Ede a Kisfaludy-társaság gyűlésén, 1866. október 31-én.

Midőn ezen szépirodalmi társaság Egressy Gábort tagjául választotta, azzal nemcsak a kitűnő széptani író, de a még kitűnőbb színművészt is meg akarta tisztelni. Ezen kettős érdemét most sem választhatjuk el, midőn emlékét üljük meg. Oly emlékpénz illeti őt, melynek egyik lapja „a színészet könyvét,” másik a színész koszorús fejét mutatja. De a színésznek ezen arczképe sem volna hű, ha hozzá a fővonásokat, s a megvilágító fényt nem irataiból vennők; mert az ő irodalmi működése színészetének magyarázata, fényesen sikerült gyakorlat elvont elmélete. Széptani irataiban a színészi pályán fölmerült gondolatait, megérlelt meggyőződéseit és gazdag tapasztalatait adja elő: de azok tanuskodnak a felől is, hogy hivatása erős tudatában, magasan kitűzött célját mindig szem előtt tartotta; hogy ismerte eszközeit, tudta azokat nemesbiteni; s tudta, hogy csak tanulmány és szorgalom fűzhet tehetségének oly szárnyakat, melyekkel a legmagasabb tökélyt megközelítheti.

Nem is lehet máskép; tehetség, tanulmány és szorgalom nélkül valódi nagy színművész még senki sem lett. Bármelyik hiányozék e háromság közül, a színész csak tépett koszorút mutat fel. — Legfőbbek a lélek tehetségei. A kire Apollo nem mosolyg, a színészetnek csak mesterembere. Szögletességeit a gyakorlat lesimíthatja, ügyessé válhatik, de előadásaiból mindig hiányzani fog az égi szikra, melynek kisugárzása nélkül sem fényök, sem gyújtó erejük nincs; keresett színei vagy nagyon is kirivók, vagy félhomályban folynak össze; dermedt fák télen, — helyes körrajzuk lehet, de lombtalanul a hiálynak szomorú képei. — De nem elég a mélyen belátó értelem,

sem a könnyen hevülő lélek képzelő és alakító ereje; a színésznek a benne megfogamzott, s teljes valóságában előidézett jellemet önmagán kell visszatükröztetnie. Ez föltételezi a külső eszközök teljes kiképezését is. A lelki és testi képességek ezen teljes összhangzata jelöli ki a színészi tökéletesség azon magas színvonalát, mely felé oly sokan törekszenek, de oly kevesen hatnak fel. Innen van a kitünőbb színészek közt is a sokszerű különbség; mert a lelki és testi hiányokat némileg csak palástolni, valamint a tehetségeket csak kiképezés által lehet érvényesíteni, így vannak értelmes és szorgalmas színészek, kik a képzelő, vagy alakító tehetség hijával, mindig csak önmagukat játsszák. Ellenben mások a magasabb értelmiséget nélkülözvén, szerepeiket csak találgatják; s ha néha nagyszerűt mutatnak, az onnan van, mert véletlenül a szerep őket találta meg. Az ilyeneken szokott megtörténni az is, hogy ugyanazon szerepet néha igen jól, néha szánandólag rosszul adják; Phaetonok, kik a tűszekeret kormányzani nem bírják, — fölemelkednek, hogy ismét aláessenek. — Mások tudnak alakítani, sőt egyéníteni is, s a vigjátékokban hivek és következetesek; de mélyebb kedély, vagy lélektani ismeretek nélkül, mikor a fölveti jellem fokozódó indulatait és szenvedélyeit kellene festeniök, szóval, mikor a lélek bonyodalmaikat kellene ábrázolniok, álpathosba, vagy üres declamatiókba, vagy örökös egyformaságokba, hogy úgy mondjam, általános kifejezésekbe esnek. — Vannak végre, kik mélyebb kedély és képzelő erő nélkül, sok utánzó tehetséggel birnak, s kiknél a külső eszközök teljesen kiképezvék; ezek az oly szerepekben, melyeket valamely más nagy művésztől láttak, szerencsés másolataikkal a nem ismerőt még a trágicumban is bámulatra ragadják; de szellemi szegénységök azonnal kitűnik, mihelyt valamely, senkitől sem láthatott szerepet kell adniok.

Egressy ezen osztályok egyikébe sem sorozható. Őt a magasabb értelmiség, s a mélyebb kedély, mint két szárny emelte. Ő nem csak alakítani tudott, de a felöltött jellem szenvedélyeit is egyénítette. Ezenkívül nem volt utánzó, annál kevésbé másoló: ő mindig saját eredeti tollaival ékeskedett; mit eléggé bizonyít az, hogy az eredeti tragikái szerepekben éppen oly magasán állott, mint az idegenekben. — Önéletrajzában a következőket sorozza legfőbb szere-

pei közé: Lear, Bolinbrocke, III. Richard, Abafi, Garrick, Petur, Fiatal férj, Coriolan, Ranzau, Krumm Eliás, Gritti, Kean, Péter czár, Brankovics. Bánkbán, Dózsa, Maróth bán, Posa, Moliére, Macbeth, Brutus, Mátyás király, III. Károly stb. — Mily sokféleség, mily sokszertű alak, és általa többnyire egyénített jellem! S bennök mennyi különböző lelki állapot, s ugyanazon szenvedélyeknek mily eltérő árnyalatai.

De midőn ezen magaslatra mutatunk, melyen Egressy ragyogott, szemléljük végig a hosszú lejtőn is, melyen ő annyi kitartó küzdelem és fáradság után hatolt fel. Midőn életrajzát, leginkább művészi fejlődését tekintve, megkísértem, annak főbb mozzanataiban nem szükség őt kitalálnom; irataiban ő maga megfejtí az irányt, melyen indult és haladott. Általában, én azt hiszem, legjobban fogom őt jellemzeni tulajdon szavaival; azért magam a színpalak mögé vonulva, legtöbbnyire a drámai hősnek engedem a szót.

Egressy Gábor Borsodmegyében, Lászlófalván született, 1808-ban. Atyja protestans lelkész volt, ki gyermekeit spartai modorban és vallásos érzelmekben nevelte. Hivci még halála után is a legnagyobb tisztelettel emlékeztek róla, mint szigorú, igazságszerető férfiúról, és hatalmas szónoklatairól, melyek hatását nagyban emelte dörgő, mint fia állítja, még Wesselényiéknél is erősebb érzéhangja. Emlékeztek gyönyörű svádájú énekéről, mit viszont nagyban emelt zenészi képzettsége; zongorát, hegedűt és fuvolát kitűnően játszván. A mi Gáborunk ezen komolyságot és művészi hajlamot öröklé; az utóbbi azonban nála más szint öltött és más irányba vezette őt. Tanuló éveit Miskolczon töltötte 1818-tól—26-ig. Itt élte le legbolderabb ifjúsága nyolcz évét, melyekre harmincz év múlva, — annyi küzdelem és győzelem, annyi szenvedés és jutalmazás után, művésze tetőpontján is élénk rajongással emlékszik. Viszontlátva e várost, ezen, ifjukorát jellemző sorokat írja: „Szülőföldünk messze tájáról bár csak egy ismeretlen vetődjék hozzánk: az egész vidéket öleljük benne szívünkhöz, népestől, mindenestől. De ki akarná megmérni, ki merné festeni a pillanatot, midőn szerelmünk földre lé-

pünk, tán egy hosszú száműzetés után? A pillanatot, midőn bentünk és körültünk a gyermekkor egész menyországa megelevenül? . . . Eme legédesanyaibb táj legelső tekintetére, a benyomások első rohamával oly valami sajgó nehézség nyilalik belénk . . . úgy sírhatnánk . . . és nem tudjuk: miért? — Mint egy jobb, egy szebb világból és tündér messziségből halljuk felénk zengeni a rég elfelejtett hangokat és neveket; mindenikkel egy ismeretes képcsoport jelenik meg, uj meg uj színezetű gyönyöreivel. — Most egy csapat megőszült gyermek tűnik szemünkbe. Minő varázslat ez? — Ah! . . . hisz ezek gyermekpajtásaink! Azon kedves fiuk ők, kikkel még tegnap az Avason lapdáztam! . . . im, a szép gyermekfejek egy hosszú éjszakán át mind megfehéredtek! — Csak a táj képe az, mi harmincz év óta nem változott. A regényes fekvésti Miskolcz külseje, mondhatni, csaknem egészen a régi. A filagoria most is ott áll az Avas tetején, a kilátás onnan most is oly fölséges. Az avasi harangok most is úgy szólnak, mint ama nyolcz éven át, midőn engem az iskolába, templomba és temetésre hívtak, s a tűzvészt oly rémesen hirdették. A Szinva zöld vize, malmaival és timárműhelyeivel, a sikátorok betyár-zugaikkal mind a régié; sőt mi annyira jellemző: az uj templom egyik vége még most is oly vakolatlan, mint a minő volt harmincznyolcz év előtt.

Tehát életéből nem hiányzott a gyermekkor költészetének azon varázsa, melynek emléke az élet legzordabb napjaira is verőfényt szokott vetni; de nem hiányzottak azon benyomások sem, melyek az ábrándos lélekről a fátyolt lefejtve, a hivatás vezértűz-oszlopára mutatnak, melyet követnie kellett ellenállhatlanul. Tanuló évei alatt épült és nyílt meg Miskolczon a legelső magyar színház. A kíváncsiság Egressyt is bevitte. Világosság lőn lelkében, s a hivatás, mint ama festőben, így szólalt meg benne: „Én is színész vagyok!” De ugyanekkor a szigorú vallásosságban növelt és lelkésznek szánt ifju ezt a gonosz kísértésének hitte; a szinpadot a jó és rosztudás fájának, melynek gyümölcset csak látni szabad, de leszakasztani tilos. Sovár vágyainak és lelkiismeretének harcát egy férfit közbejötté rövidítette meg. Egressy ezt így adja elő: „Az 1789-diki eszmék hozzánk is eljutottak. E század elején Felső-Magyarországban egy Czakó nevű protestans pap a gondolat szabad-

ságát a papi szószékről merete hirdetni, s e miatt elvesztette hivatalát. Sok viszontagságai után Miskolczon állapodott meg, s ott mint magántanító éldéglét, ha ugyan a nyomort életnek lehet mondani. Esténként bejárt hozzánk is az iskolába, hol mi, tógátlan theológusok, nyolcz kilencz kamarában összesen 20—30-an laktunk. És ilyenkor az öreg beszélt nekünk soha nem hallott igaz és nagy dolgokat. Az ámulat és csodálat megdermeszté idegeinket, s egész éjeken át nem jött álom szemeinkre....

„Mi volt ez?

„A világosság legelső érintkezése, az ifju lélek szemeivel. — —

„Nagy és elhatározó perczek ezek az ifju ember életében. Forduló pontok, melyek a cselekvő lélek mozgásának irányt szabnak. Elhatározák az én jövőmet is.

„A szinpad hatása, mely eddig bizonyos daemoni igézetnek látszott, most úgy tűnt fel előttem, mint a legnemesebb szükség érzetének kielégítése. A legjogosabb élvek örömeit nem zavarta többé a „tilos“-nak erkölcsi érzete. Az eszményi szép iránti vonzalom ellenállhatlansága az ész világánál lön igazolva, szentesítve.

„Röviden: ezentul színházi élményeimet görög és római klazikusaim, eme legbecsesebb kincseim árán szereztem meg, hogy végre magam is utánok költözzem — Thalia templomába.“

Igy lett ő színész két éves tógátus diák korában, 1826. júniusban, Pelsőczön, Kakas társulatánál; de csak Rosnyón lépett fel először, Gombos: „Szent a törvény, szent az esküvés“ eredeti drámájában, Angelo szerepében.

A két első évet bolygó vándorlással töltötte Gömör, Torna, Borsod, Abauj, Sáros, Zemplén, Ung, Szabolcs, Bereg, Máramaros és Kolos megyékben; Göde, Láng, Megyeri, Balla és Kakas János színigazgatóknál. Kevesebb hivatás mellett hamar kiábrándította volna a szellemi és anyagi nyomoruság, s az eszményiség fonákja, mely az ily apró vándor-társulatoknál oly kirívó ellentétben volt azon bűbájjal, mely őt a nézőtérről a szinfalak közé ragadta. Igazgatóinak ezen sűrű változtatása mutatja, hogy kereste a jobbat, az eszményt, mely után indult, s melyet ki nem elégített lelke eddig sehol sem talált.

De reánézve volt ebben tanulság is. Egressy egy későbbi iratában ezt így adja elő:

„Az én koromban a kezdő a pályát szükségkép a színlapok írássával kezdette; szükségből szét is kellett a lapokat hordania; közreműködni a színpadépítés körül; festéket tört a diszitőnek, segített ennek a diszleteket festeni s fölállítani; a lámpákat öntötte és gyújtotta; bútorozta a színpadot, mint színházi szolga; majd írta a szerepeket és másolta a darabokat; működött mint szereplő színész, tánczos, kardalnok és magánénekes; egypár darab jelmezét át meg átalakította százféléképen, mert ugyanazon öltönyből kellett kitelni a magyar fényes dolmányoknak és a német lovagöltönynek különböző részletekkel, mert kiki maga tartozott ellátni magát az előadás minden kellékeivel.

„A technikai térről a szellemire lépve át: itt a sugói foglalkozás képezte az ábéczét; és a művészi önképzés alapját ezen foglalkozás valóban meg is vetette.

„Mint sugónak, alkalma volt a kezdőnek a szinkölteményről egészséges fogalmakat szerezhetni. Hogy értelmesen sughasson, hogy az előadás alatt történhet hibákat őrszellem gyanánt azonnal helyreüthesse: kénytelen volt a művet több ízben átolvasni, s ekként nemcsak átismerni, hanem átélni azt egészben, és legkisebb részleteiben, egész az egyes mondatokig. Mert ha előadáskor megtörtént, hogy a színész az egyes tételeket más szavakkal kezdte mondani, mint a darabban írva volt, azonban egy szükséges szó, egy ige nem jutott eszébe: a sugónak kellett egy olyat rögtönöznie, s az illetőnek oda mondania. Minő jártasság és lélekéberség kívántatott ehhez gyakran a sugó részéről!”

Egressy mindezt átélte; de hogy most már jobb iskolába óhajtván jutni, az akkori legjobb szintársulatnál inkább akart az utolsók, mint amazoknál az elsők közé tartozni, bizonyítja az, hogy 1828-ban mint sugó és kardalnok azon erdélyi híres dalszintársulathoz csatlakozik, mely 1827-ben a pesti nagy német színházban rendkívüli diadallal lépett fel. A legjobb tehetségek koszorúja volt ez; azon törzs, melyből utóbb nemzeti színházunk színésze nőtt fel. Ezen társulatot akkor Abaujmegye pártfogolta; öt évet töltött Kassán, nyaranta kirándulásokat tevén más városokba. Vezetőtagjai: Me-

gyeri, Szentpétery, Szerdahelyi, Páli, Szilágyi és Udvarhelyi voltak; kitűnő tagjai ezeken kívül: Kántorné, Dériné, Bartha, Telepi, Éder és leánya. — Egressyt ez időszakban láttam először Váradon. Az idősb színészek már akkor szép jövőt jósoltak neki, mindamellett hogy vézna testalkata, gyenge hangja és sok lesimitandó szegletessége volt; de ők, a műértőbbek, látták benne a tehetséget és rendkívüli szorgalmat. Egy próba alkalmával a színterembe vetődván, láttam őt egyedül egy zártszéken ülni. Szemét le nem vette a színpadról, feszülten figyelmezt az előadás próbájára, melyben dolga sem volt. Mig ifjabb társai ily alkalmakkor mulattak: ő tanult. — Később, midőn a sors 1835-ben Budán egytűvé hozott vele, s ő már kitűnő színésszé küzdötte fel magát, beláttam, mire képes az erős akaratu szorgalom, és megértettem, hogyan lehetett a dadogó Demosthenesből a legelső szónok, s a szintén hibás nyelvű Seydelmannból korának legnagyobb színésze.

Egressy Budán többnyire a szerelmeseket adta. Ezen érzelgő, egyhangú szerepek kevés tápot nyújtottak búvárkodó lelkének; némely cselszövő és fiatal tragikai szerepekben, melyek alakító tehetségének és mélyebb kedélyének több tért nyitottak, sokkal nagyobb sikert aratott. Színészeink nagyobb része már akkor elhagyá ama régibb éneklő szavallatot; de egyik sem volt annyira ment minden álpathosztól, s a mitsem jelentő türes declamatiótól, mint Egressy.

A hol valódi érzelmet nem talált, érzést szenvelegni nem tudott; ezért vádolták néha hidegséggel az azon kori érzelgő drámákban.

Magatartásában és viseletében nemesebb igyekvők ugyan lenni a pongyola köznapiságnál; de a természetesség rovására nem akart eszményíteni; inkább akart jellemző, mint csupán kecses-szép lenni. Mindazt akkor még teljes összhangzatba hozni nem bírta; törekvése már ekkor meg volt azon irány felé, mit „A színészet könyvében“ ekkép ad elő: „Pusztá értelmi számításal szintoly kevéssé lehetséges élő embert művésziileg létrehozni, mint pusztá alanyi lelkesedéssel és érzelennel. E két tényezőt egyensúlyozni kell. Vannak színészek, a kiknél vagy az érzelem bir túlnyomósággal, vagy az értelem. — Az érzelem színészei feladatukat egészben fogják fel, s azt általánosabb vonásaiban állítják elő, a nélkül, hogy a

részleteket kidolgoznák. Az ilyenek jellemfestése inkább az eszménység felé hajlik, mint az élet, a valóság és természet felé. Ellenben az értelem színészei, kik feladatuknak legparányibb részleteit is gonddal kívánják érvényesíteni: a másik egyoldalúság hibáinak vannak kitéve; névszerint, hogy inkább részeket fognak adni, mint egészet; hogy műveikben az igazság és természet az eszménységet el fogja nyomni, sőt majdnem kizárni; s hogy a magasabb szárnyalatu helyeken kifejezéseikben nem lesz kellő ihlet és lelkesedés.“

Ezt bővebben magyarázván, így végzi: „Hol tehát az érzelm és értelem egyensulya tökéletes, hol az érző ember egészen átadja magát műtárgyának, mely a legmagasabb eszmélet művének látszik; ott a művészet és természet egygyé vált, s a mű tökéletesen bevégzett.“

1837-ben a nemzeti színház megnyitása előtt már az elsők közt látjuk; de érezte ő, hogy eddigi babérain megpihenni annyi volna, mint az igazit soha meg nem érdemelni. Érezte, hogy a magyar nyelvvel, s külföldi műutazás nélkül, nem végezheti be tanulmányait. Önéletrajzában bevallja: „Idegen nyelveket csak Budán és Pesten kezdtem tanulni. Hogy a németet mihamar s haszonnal tanulhassam meg: lemásoltam Lessing hamburgi dramaturgiáját. És nem hiába, mert mire a másolást elvégeztem, nem csekély álmélkodásomra, megértettem a németet.“

De Lessinget leírni ez időben neki könnyebb volt, mint külföldre utazni. — Nem titok, hogy 1836. octóbertől a pesti új színház megnyitásáig a budai színészeknek rendes fizetésök nem volt. Élniök kellett abból, a mit megkerestek; de Budán a hajóhid kiszédeése után, épen a téli idény volt a legmostohább. Egressy előtt azonban a szegénység nem volt akadály: ő a megnyitandó színházban többel akart fellépni, mint a mit eddig mutatott. Azért elindult Bécsbe, hogy a várszínház előadásait tanulmányozhassa. Érdekes ez alkalommal bucsuvétele családjától. Jegyzetei közt ez olvasható:

„Ápril 12-én családom bajait elintézgettem, s az édes enyémet a lehetőségig megnyugtató állapotban hagyni igyekeztem. — Elindulásom előtti estén kevésre olvadt pénzünket nőmmel felosztván, jutott részemre 25 forint váltó!! — Béni testvérem tanuja volt

ezen megosztózásnak; ő ezen el nem felelhető pillanatnak egész súlyát együtt érezte velünk. Az igaz szívverrokonság ily perczekben mutatkozik legistenibb tisztaságában. Ő tiz váltóforintjával utolsó értékét nekem adta — s ezzel többet adott, mint a mivel birt. — Kétségek és remények s nehéz válási érzeményektől szorongatott kebellem feküdtem le. Éjfél után két órakor fölébredtem, s nyáriasan öltözve, hátamra vevém vándorlegényes bőrtarisznyában levő butyoromat, s az enyémektől igen-igen nehéz szívvel bucsut véve, utnak indultam. Béni elkísért Vácznak szinte félutjáig. Hűvös volt az éj és sötét. A butyort felváltva vittük. Béni is elválván tőlem, kettőztetem lépéseimet, hogy az utánam indulandó gőzössel Vác alatt találkozzam, miután majd ott dolgomat végeztem. De csakhamar lankadni kezdék; a teher rajtam igen nagy és szokatlan volt. Mindig sűrűbben kellett pihennem. Hiába! Ez sem segített már. Inaimnak nem volt többé ereje, s a legnagyobb megerőltetéssel sem birtak lábaim 30—40 lépésnél egyhuzomban tovább vinni, s végre, Váctól félóránnyira, tökéletesen összeroskadtam. Csüggedező kebellem, s keserű könnyek közt függöttek szemeim a Dunán, de még a fekete füst sehol sem látszott. Most jött az első és egyetlen egy szer. Felkérdeztem rá, de alig birtam felvászorogni.“

Ezen jegyzetét tovább nem folytatja, de tapasztalatait a bécsi előadásokról a „Honművész“-ben közölte. Ezen előadások csak nagyobb vágyat költöttek benne, mert 1838-ban ismét öt hetet töltött Bécsben. E közben szorgalmasan látogatta és tanulmányozta Bécs többi közintézeteit is. Jegyzetei most is megvannak a császári fegyverházzal, kép- és kincstárról.

De a várszínház látogatása tisztába hozta előtte a pesti színház, s benne a drámai művészet célját és hivatását is. Eszmény lebegett szeme előtt, melynek a való sehogy sem felelt meg. Itt a dráma csakhamar alá lőn rendelve az operának. A két testvér-művészet közt keserű harcz támadt, nemcsak a színpalak közt, de a lapokban is; s a közönség pártokra szakadt. Mellőzzük e színházi botrányokat, melyek által egyik fél sem nyert, de a színház vesztett sokat; csak azt jegyezzük meg, hogy a mi Bajza alatt oly szépen kezdődött, lelépte után igen rútul végződött. E közben Egressy az egyik igazgatóval polemiába is keveredett, s 1838. júliusban elhagyta a

színházat, s negyedfél hónapot vendégszerepléssel töltött a vidéken. De már ekkor sokkal nagyobb színész volt, hogysem sokáig lehetett volna nélkülözni; a közvélemény sürgetésére visszahivatott száműzetéséből. — Egressynek ekkor már számos barátai voltak. — Tehetségét és sikereit az irodalom coripheusai is méltányolták. Vörösmartynak mindig szívesen látott vendége volt, nagy költőnk szellemdús társasága és tanácsai nagy előmenetelére voltak. Egy ily estélyről találok említést jegyzetei közt: „Vörösmarty barátságos vacsorára hívott, s minthogy kedvem szerinti férfiak körében valék, színészeti tárgyu beszélgetések és szavalati gyakorlatok közt úgy elmulatánk, hogy két óra volt éjfél után, midőn tőle bucsut vevék.“ Ezen sorok eléggé jellemzik ezen kört, s azon szép emlékü viszonyt, mely akkor az irodalom és színészet főbajnokait egymáshoz fűzte, s melyből mindig szélesbülve, a nemzeti kör keletkezett. Éles ellentétben állott ez azon kicsinyléssel, melylyel a dráma a színpalak közt találkozott, s mely Egressyt újra vándorolni készteté. Jegyzetei közt ezt találok: „1840. apr. 13-án, hosszas nyomorgások után, elindulék magyar honom vidékeire, határozott terv nélkül, karjaiba rohanva a sorsnak, hogy hasznát vegyem valahára törekvéseimnek, hogy játszam, hogy kiheverjem lelkem bajait, hogy szórakozzam, várva az országos pálya megnyitását.“ Mert ekkor már bizonyosnak látszott, hogy a pesti színház subventionált országos intézetté fog emeltetni. Egressy ekkor a vidéken nyolcz hónapot töltött. Anyagi haszna nagy volt. Egressy maga így kiált fel: „Évenként tehát fizet a mesterség Magyarhonban 8000 forintot váltóban!“ A pesti színház, legelső dráma tagjainak felét sem fizette akkor. De a szellemi haszon annál kevesebb. Nem a közönségek voltak okai, melyek kosszorúkkal és becses értékű emlékekkel jutalmazták, hanem — mint jegyzeteiből látszik — némely vándor-igazgatók lelketlensége.

A pesti színház országos intézetté lőn, s Egressy 1841-ben viasszaszerződött. De reményei, melyeket e változáshoz kötött, mind meghiusultak, csak a forma változott, s a társas igazgatóság tagjai. Jegyzetei közt találok: „Reményeim s minden erőlködéseim egy üdvös drámai reformra nézve meghiusulának...! A szintűgy a két-ségbeesésig szomorú állapotban van; soha szerencsétlenebb, avatlanabb, tehetlenebb, elfogultabb kezekben nem volt ez ügy, mint

épen most. A színészek és igazgató közt nincs bizodalom, sympathia... Fő szerencsétlenségei közé tartozik színházunknak és egyes színész tagjai érdekének, hogy az idegen, ki pro notitia, egyetlen egyszer látogatja meg az előadást, történetből épen olyankor vetődik be, (mint Büchler-Muszkau herczeg), midőn az előzaklatott dráma valami készületlen előadással volt kénytelen előállani, s az egyes tagok, kik talán némi erejöknel fogva jó hirben állanak, a botrányig készületlenek lévén, illő fényben nem mutatkozhatnak.“

Ily viszonyok közt belátta Egressy, hogy ezen meddő korszakot, melyben az intézetet az egyesek buzgalma a sülyedéstől meg nem mentheti, célszerűbb saját művészi képezésére használnia.

E célból 1842-dik év tavaszán elhagyta Pestet, hogy a jól jövedelmező vendégszereplésből a vidéken oly összeget gyűjtsön, melylyel megjárhassa Párist. 1843-diki szeptemberben indult oda, legfőbb vágya az lévén, hogy Rachelt láthassa. „Eljöttem én is (ezt írja), hogy lássalak csodatüneteményszázadomnak. Vajjon az vagy-e te, kinek a hir beszél? Amaz első nagyságu lángelmék egyike vagy-e te csakugyan, minők a történet lapjain oly ritkán fordulnak elő?

„Im, itt ülök valahára bársonypadán a nemzeti műtemplomnak, melyben szellemed lakozik... Várva várlak, Izraelnek kis leánya, nagy szemeddel. Jövel, hadd lássam halvány képedet, hadd halljam búbajos zenéjét szózatodnak; jövel, és részegits meg engem is égi gyönyörök illatával, mire már oly régen szomjazom. . . .

„Mitridates adatik Racinetől. . . .

„Megjelenik egy sugár alakú görög szobor, és iszonyu lármorkán támad a nézőhelyeken: ez a lelkesedés őrzöngése. Ő az, Rachel, a nemzet bálványa, büszkesége. Most megszólal egy tragikai zengésű hárfahang, mely a női kebel érzelmeit oly életmelegen zengi át az ajkak ajtaján, mint azt még nem hallám.“

De még kétkedik Egressy, vajjon valóban egy művészileg felöltött alak volt-e ez, vagy csak egy szerencsés találkozása Rachel egyéniségének a szereppel? — A következő előadásban meggyőződik, hogy Rachel valódi lángelme:

„Andromaque Corneilletől, Hermione: Rachel.

„Nincs kétség, ez rendkívüli erő. Itt van a tőkélynek véghatára. A tegnapelőtti nympha-szobor junóivá lön: szemeiben az igény-

telen szendeség 10 évvel korosabb most, s e szemek az értelem fényével ragyognak. Az elegiai hang, határozottság és tevékenység hangjává emelkedett. A lányiség idegeit lelki erők öntudata feszíti. Az ajkak között epigrammai vonalak mutatkoznak. Szóval: e feladat egyenes ellentétele az előbbinek. S Rachel bebizonyítá teremtvő erejét az egyénítésben. Egyszerű volt, való és nagy.“

Igy ítél és irt Egressy 1843-ban, s ez által eléggé bebizonyítá, hogy a színészi tökély legmagasabb színvonalával már ekkor egészen tisztában volt; s ezentuli törekvése már nem lehetett csupán találgatás és keresés, hanem egyenes ut, melyet kimérve látott maga előtt.

Párisból hazaérkezvén, a nemzeti színházhoz, melynek akkor bérlő igazgatója volt, csak 1844. ápriltól szerződött; ezt megelőzőleg néhány hónapot vidéki szerepléssel akarván tölteni, hihetőleg hogy párisi utja költségeit pótolja. De e szándékban gátolá súlyos betegsége. El volt hagyatva, s a legszomorubb anyagi helyzetben. De találkozott egy jótevője, s ez nem más, mint a színház bérlője; s ezt annál is inkább illő feljegyezmem, mert néhány év múlva, az elhagyottság még nehezebb viszonyai közt, midőn a nem-bérlő igazgatóhoz folyamodott, vele az ellenkező történt. — Köszönő levelében Bartayhoz ezt írja: „Érhetne talán a részvétnek oly neme, mely lealázná önérzetemet; de kegyed szives nyilatkozata, melyről testvérem értesite, lelkemnek valóban félig visszaadá az életet... Ezen tény annál főlebb emelendi kegyedet önérzetében és a jobbak szemében: minél kevesebb az ok, hogy beteg állapotom által érdekelve legyen; mert hiszen én még ekkorig sem mint ember, sem mint színész nem tettem kegyednek oly szolgálatot, minélfogva részvételet igényelhetném.“ Ezen sorok bizonyítják, hogy Egressy hálás volt oly jótettekért, melyek azt megérdemelték.

Bartay nemcsak felhasználta, de becsülte is a valódi tehetséget. Az igazgató és első rendű színészek közt a legszorosabb egyetértés volt. Egyik fél sem ragaszkodott a szerződés bettjéhez, hanem mindenik fél többet tőn egymás irányában, mint kötelezve volt. Az eredmény igazolta ezen eljárás életrevalóságát: Bartay két év alatt kevesebb subventio mellett ugyanannyi nyereményt mutatott fel, mint a mennyit az előbbi igazgatóság, ugyanannyi idő alatt, a tö-

kéből elköltött. — Azonban ezen időszak, a mind anyagi, mind szellemi süllyedésből csak átmenetül volt jó; a színház valódi céljának nem felelt meg, hogy nyereszkesedés tárgya legyen, s igen helyesen történt, midőn gr. Ráday Gedeon, az országgyűlés által teljhatalmu igazgatóvá neveztetvén ki, ezen bérlő viszonyt megszüntette. Ezen időszakról Egressy egyik levelében ezt írja: „Az 1846—47-diki színházi korszakot fényesnek mondják. Igaz, fényes volt az, mert annyi erő, lelkesedés, buzgalom, tevékenység, nem találkoztak színészetünk mezején sem azelőtt, sem azután.“

Egressy tanulmányait műutazásai által megérlelvén, akkor már egész erejét kifejté. Shakspeare legfőbb s legnehezebb szerepeiben látjuk. Az eredeti szerzők is fő szerepekkel tisztelik meg, s bizalmukban nem csalódnak, mert művészetének hatalma által a gyengébb darabok érdekét is fel bírja tartani. Nemes verseny támad közte és Lendvay közt; ugyanazon szerepeket különböző színezéssel adnak, s a győztes marad meg a szerep birtokában. Ezen verseny által egyik sem vesztett. Hogy Egressy szavaival éljek: „nem fogultság, kenyér- és becsület irigylés volt az, hanem az ihlettségnek és művészi önérzetnek oly követelése, mint midőn költők, vagy más művészek ugyanazon tárgyat dolgoznak fel.“

A színház ezen aranykorának az 1848—49-diki események vetettek véget, s Egressyt is ezek távolíták el hosszabb időre a színpadtól. Itt látjuk őt eredeti hivatásától elhajlani. Hazafiúi buzgalma a politikai térre sodorta őt, melyhez tulajdonképen képessége nem volt. Látjuk őt mint népszónokot, mint kormánybiztost, mint hadszervezőt, s mint guerilla vezért szerepelni; de ugylátszik, mind ezt ő maga is, és akkor is, ideiglenesnek tekinté, mert 1849-diki juniusban már ismét a színpadon látjuk. Nem is hagyta volna azt el, ha a nagy catastrophá miatt a hazát is el nem kellett volna hagynia. Ő is török földre menekült. Viddinben, Sumlán, Rustyukon, Nikápolyban, Nepotinban, Szendrőben, Belgrádban és Stambulban összesen tizenhárom hónapot töltött. Bujdosását, testi és lelki sanyaruságait leírja „Törökországi naplójában.“

De e bujdosásban ő nemcsak a hontalanság fájdalmait érezte, de azt is, hogy menekült társai közt egyedül áll; hogy midőn mint politikus és katona szerepet vállalt, mint a művészetekben oly sok-

kal történik, a kedvet összetévesztette a valódi hivatással; mert ő egyéb soha sem volt, egyébnek soha nem kellett volna lennie, mint színésznek. Im, saját vallomása:

„Üdvözöllek színész család, mely mai napiglan is Gomora ivadékanak tartatol, melyhez végzetem kedvezéséből én is tartozom, mely életemnek feltétele vagy! . . . Távol vetett a sors tőled idő és tér szerint; de benső viszony szerint én örökké veled vagyok, s a sárig veled leendek.

„Mi vagyok én nélküled? . . . Zenész és hangszer egymás nélkül; buzogány és bajnok egymás nélkül. Éj vándora holdfény nélkül. Szomju föld, eső nélkül.“

Itt is színészi előadást akar rendezni a beteg honvédek javára. Midőn pedig arról volt szó, a menekültek mily alkalmazást kívánnak a fényes portától, Egressy ezt írja: „Mit kívánjak én, ki semmi egyéb nem vagyok, mint a mi vagyok.

„Katonai képességet hazudjak Ahmednek; minthogy törzsisztí jogczimem van?

„Mi hasznomat vehetné nekem a fényes porta? . . .

„Megmondtam tehát Ahmednek, hogy én semmi más nem vagyok, mint magyar és színész. Vegye hasznomat ha tudja.

„Ahmed bey azonban nem jött zavarba. Azt felelte, hogy nekik Stambulban színházuk is van, s hogy ott nyílik pálya számomra is.

„Szegény ember!

„Stambulban a téli évszakban olasz opera, nyárban pedig francia vaudeville van.

„Kitelik a fényes portától, hogy rendezővé, vagy épen karmesterré nevezzen ki az olasz operához.“

Szegény Egressy! nem látta akkor előre, hogy itthon is ilyesmi várt reá.

De ő nemcsak hazáját, hanem családját is elhagyta, ki ne ismerne a családfő mély bánatára e sorokban: „Családom, nőm, gyermekim! . . . foglak-e titeket e földi létben még egyszer láthatni! . . .

„Oh jőjjetek már, és keressetek fel a Golgotháján az inségnek. . . .

„Hol vagy jó fiam, derék fiam! . . . (az osztrák hadseregbe volt sorozva.) Ha talán a csatamezőn kora halál vetett véget ifju életed szép tavaszának: miért nem lehetek én is veled a nyugalom örök honában?! . . . és ha élsz, miért nem lehetsz velem, roskadozó életem támaszául!?

„Szivem leánya! . . . látlak téged bús gyermeketeg arczoddal, álmatlan éjeken miként virrasztasz feszülve nyoszolyádban.

„Halvány vagy, mint a bánatnak fehér angyala. Szemeid becsukvák, s lelked egy mély fohászban az örökké való zsámolyához emelkedék. . . .

„Bizzál gyermekem, te meg fogsz hallgattatni.

„Ki benneteket árvákká tőn, az egyszersmind oltalmába is vőn. . . .

„És elküldi hozzátok őrangyalait, hogy szárnyaikkal eltakarjanak minden vész elől.“

Neje, leánya és kisebb fia később követték száműzetésébe.

Konstantinápolyba mentek; de már 1850. július 30-ról ezt írja Egressy: „Nem! . . . ez az ég alj, e lég, e nap, ez élelemszer, ez emberek, e társaság, e hon nem nekünk valók. Itt sokáig nem maradhatunk.“

Véget vet száműzetésének, augusztus 23-ról ezt írván:

„Ma esztendeje hagytam el a hazát.

„Holnap vetek véget hontalanságomnak.

„Emberiség bölcsője! . . . hit, remény, szeretet örök ifju hazája, szép Kelet! el kell hagynunk virányidat.

„Elérkezett az időpont, melyen tul nekünk halál hazája leendénél.“ . . .

Törökországból 1850, szeptemberben jött haza, mint önéletrajzában írja: „feltétlenül, azaz: az osztrák kormány engedélye nélkül. Itt a hadi törvényszék halálra ítelt; azonban, hihetőleg némely régibb jóakaróim fölterjesztése következtében, kegyelmet nyertem. De a szinpadról le voltam tiltva.“ . . .

Föl nem léphetvén, folyamodott az igazgatóhoz (S-hoz), hogy miután 1848-ban három évre szerződött, és saját akaratán kívül nem működhetik, tekintsék, mint morális beteget, s legalább felefizetését adják meg. Válaszul, mint feljegyzí, az igaz-

gató azt izente : hogy sajnálja, de mit sem adhat, mert felsőbb helyről tiltva van compromittált egyéneket fizetni, s ha fizetését megadná, veszélyeztetné az intézetet. — Mit az igazgató nem tehetett, pótolták társai ; mi őt nem kis zavarba hozta.

Köszönő levelében ezt írja :

„Midőn tehát itthon a lehető legroszabb sorsot is önkéntesen fogadtam el : akkor igen is gyarló következetlenségbe kellett volna esnem, ha szegénységem fölött valaha panasz jött volna ki ajkimon. És ha mégis helyzetem nyomasztósága köztudomásu dolog, s ha szegénységem arczomon olvasható : nyugodtan mondhatom, hogy ezek egészen szándékomon kívül tevék hatásukat az érző nemes szívekre. . . .

Őszintén mondom, hogy a mily méltán hiszem igényelhetni a színháztól, mint nemzeti intézettől, hogy rólam megemlékezzék nehéz napjaimban : szintoly kevés okot tudok, s még kevesebb jogot érzek pályatársaim irányában, gyámoltásra még csak gondolni is. És én, ha e gyámoltás tervéről jó eleve értesülhetek : ahhoz meg-egyezősemet nem adhattam volna.“

De a segély oly kiméletesen volt ajánlva, hogy azt el nem utasíthatá, s ő elfogadta, de csak mint kölcsönt. — Azonban csakhamar feleslegessé vált ez is ; mert e közben az igazgatóság változván, az ujonan kinevezett intendans az operát ujonan szervezte ; s nagyszerű operákat kívánván színre hozni, szüksége volt egy ügyes szinpadi rendezőre. Figyelmeztetve lőn Egressyre ; s ime, minden compromittáltsága mellett, rögtön lehetségessé vált, hogy a színháztól fizetést kapjon. Ez azonban vágyainak, ugylátszik, sehogy sem felelt meg, mert 1853. oct. 1-én nyugdíjért folyamodott. Mint családja értesít, e lépésnek más indoka is volt. A szinpadról le levén tiltva, eltökölte, hogy a theologiát elvégi, s mint hitszónok fog föllépni. De e közben sorsa fordulatot vőn. 1854 elején végre megengedték, hogy a szinpadon is föllépjen. Azonnal lemondott mind a nyugdíjazásról, mind a theologiáról, s elfoglalta oly méltán megillető helyét a szinpadon, melyről öt éven át száműzve volt.

Lear királyban lépett fel először. Sokan aggódtak, hogy öt év alatt sokat feledett, kijött a gyakorlatból, s nem a régi Egressyt fogják látni. Hasztalan aggodalom vala ; ő művészetében nem meg-

fogyatkozva, hanem emberismeretben és érzelmekben meggazdagodva tért vissza. Sokat szenvedett ezen öt év alatt, de éppen ez által, lelki szeme előtt eddig ismeretlen, vagy csak sejtett országok nyíltak meg a kedély világában. Mennyi jellemet, s azok változásait volt alkalma az életben tanulmányozni. Mennyi fájdalom, csüggedés, kétségbeesés, szilárdság, váratlan örömek és nagyszerű csalódások kifejezéseit látta másokon, és tapasztalta önmagán. Mily nagyszerű tragoediát játsztak el előtte, melyben ő bár csak kisebb szerepet játszott, a szenvedésekben mégis oly nagy része volt!

Ezen korszakra esik „Brankovics György“ is, ezen végzetes szerepe, mely egy korán elhalt derék szerzőnek (Obernyik Károly) utolsó bevégzetlen műve.

A szerző nem írhatta meg végig, s ő később nem játszhatta végig; mindketten belehaltak! — E művet Egressy alkalmazta színre. Mily nagy hatással adta e szerepet, tudjuk. A szerb ifjúság is megkoszorúzta. Kedves koszorúja volt ez; megyhagyá, hogy egykor vele temessék el. — De még egy más példát sem mellőzhetek. Carion, egy kitűnő műveltségű olasz énekes, egy páholyból nézte az előadást; s ámbár nyelvünkéből egy szót sem értett, de Egressy játéka annyira meghatá, hogy zokogva sírt. Másnap Egressyt üdvözlőlvén, kérdezte, hogy mi a fizetése? — Hallván az összeget, azon megjegyzést tévé, hogy a n n y i t külföldön e g y e s t v é r e fizetnének i l y m ű v é s z n e k, mint a mennyit egész éven át kap.

Érezte azt ő maga is, s annál inkább bántotta, mert tudta, mennyi tanulmány és szorgalom díja; s mint leveleiből látható, fájt neki, hogy a legközépszerűbb operatagok két annyi fizetést kapnak. Ezen fájó seb évenként megújult a szerződések alkalmával; mert színházunknál, mintha még mindig csak ideiglenes lett volna, a szerződések többnyire egy évre kötöttek. Sok belső forrongásnak volt ez oka, mi rendesen a hírlapokba is kiszivárgott. 1859-ben is ez történt, s Egressy harmad magával elhagyta a színházat. Önélet-rajza szerint: „1859-ben véget akarván vetni a bajoknak, s helyet csinálni másoknak; a nyugdíjasok sorába léptem. Azonban a közki-váuat még egyszer a cselekvés terére szólított. A hála mély érzeté-vel hódoltam a közakarat nyilatkozásának, melyben pályámat meg-dicsőítve láttam. Azóta megifjodott lélekkel teljesítem kötelességemet,

és fogom teljesíteni mindaddig, míg azt nem mondják onnan felülről, hogy: „hű szolgál! elég volt!”

Ezt 1860-ban, az általa szerkesztett „Magyar színházi lap”-ban irta, melynek feladata volt: „tanulmányozni a színművészetet, ennek körében tisztázni az ízlést, fogalmakat és nézeteket, érvényre juttatni az igazat és a nemest; összegyűjteni s kellő világba helyezni mindazt, a mi e művészet ismeretére és gyakorlatára tartozik, a mi e szakban érezni, érteni, tudni és tenni való.”

Ezen szaklap egy év múlva, nem a részvétlenség miatt szűnt meg, mert, mint a szerkesztő írja: „Szaklap, mely nem jövődelmezési célból indult meg, közönségünk becsületére legyen mondva, ily pártolás mellett mindig fennállhat, csak költséges képeket adni ne akarjon. Szerkesztő visszavonulásának oka egyszerűen az, hogy erejét és idejét ilyennemű vállalatnak mostanság tovább nem szentelheti.” A ki e lapokat figyelemmel átolvassa, elismeréstül szívesen aláírandja a szerkesztő ezen bucsuszavait: „Szerkesztő azon hitben teszi le tollát, hogy lapjával hiányt fedezett, s így kötelességet teljesített.”

Mily magasra tévé Egressy a koszorut a színész részére, láttuk. Ha elgondoljuk, hogy ő e koszoruért lankadatlan szorgalommal egy életen át küzdött, nem fogunk rajta szerfelett megütközni, hogy azt oly féltékenyen, s ha kellett, életével is kész volt oltalmazni. Bántotta őt, ha a színészetről kicsiny löleg beszéltek; védelmére mindig kész volt felszólalni, miből heves polemiák fejlődtek, s a vitát nem egyszer párbaj fejezte be.

A „Hon” két ily esetet említ:

„Egressy Gábor becsületkérdésekben nagyon érzékeny volt, polemiákban pedig szerette ellenfelét nem kimélni; már egy előbbeni évben szinte odáig keserült egy hirlapi vitája színi ügyek felett egy írotársunkkal, hogy kénytelen volt mindakettő kardhoz folyamodni, hogy ketté vágja a csomót. A vitát különben mások kezdték, ők mindketten csak oldalaslág kerültek bele, a mi igen rendes dolog.

„Már a párbaj színhelyén voltak egymással szembeállítva, a kardok kezeikben, mikor a párbajsegédek egyike észrevette, hogy a terem szögletében egy rakás gesztenye van letöltve (a színhely egy budai lak terme volt), s erre azt mondá nekik: „lássátok, ez a

gesztenye, a mit ti nektek most ki kell kaparnotok a parázsból, mások számára.“

„Erre mindketten elnevelték magukat, átlátták a tréfában az igazságot, kölcsönösen magyarázatot adtak, s kiengesztelődve tértek vissza.

„A második esetnél azonban ily kiegyenlítésre nem lehetett számítani; a vita oly elkeserült volt, hogy a párbajnak végbe kellett menni, még pedig pisztolyra.

„Két ellenfele életvidám ifju volt, Egressy maga erőteljes ép férfi; ki hitte volna, hogy az van felőlük megírva a sors rejtélyében, hogy három év múlva mind a hárman azon „csendes emberek“ közé szálljanak le, a kiknek Hamlet nevezi a halottakat; nem a rögtönítélő golyó által fog ez úgy történni.

„És még sem úgy történt; a párbaj ez uttal egész rideg komolysággal végbement; hanem a golyóknak több eszük volt, mint az emberi intézményeknek, s jobbra balra a tölgyfákba furódtak.

„Egressy Gábor igen bátran viselte magát; mikor segédei tanácsolták neki, hogy ne egész mellel, hanem oldalt forduljon ellenfeleinek, mert amugy két akkora czéltáblát nyújt a golyóknak, azt válaszolta, hogy szemközt akar nézni a halálnak; s midőn a váltott lövések után az ellensegédék a szokásos kézszorításra felszólították, készebb volt a párbajt ismételni, mint kezét nyújtani.

E párbaj előtt irta azon végrendeletét, mely hirtelen halála után végrendeletei közt találtatott. Ebben a párbajról így ítél: „A szándékos sérelem, mely nemesebb részünket érinti, akárhonnán jőjön, sérelem marad. Az ily sérelmet orvosolni kell, különben erkölcsi halált okoz. És a kinek lelke fogékony az emberi méltóság iránt, ezerszer fog meghalni testileg inkább, mint egyszer lelkileg. Hogy az ily nemű bántalmak visszatorlására nincs más mód, mint a párbaj: az elég nyomorusága századunknak, de én e nyomoruságon nem segíthetek.“

A jó szerencse ekkor megkimélte színészetünknek oly drága életét, hogy nem sokára nagyobb vész fenyegette, s mi érezzük a veszteséget, mely e párbaj által érhetett volna.

1864. június 20-ka gyászos nap színészetünk történetében. Az „Egy pohár víz“-ben Bolinbrokot adta. Feltűnt, hogy némely szó-

kat, mi nem volt szokása, ismétél. Ő is panaszkodott, hogy kalapja, maga sem tudja hogyan, többször kiesik kezéből. Különben derült volt, mint rendesen, ha vigjátékban lépett fel. Előadás után kissé rosszul lett s lefeküdt; de nem sokára érezé, hogy a halál fagyosan lehel rá. Felkelt, s az ablakot tépte fel; levegőre volt szüksége. Nem használt, a másik szobába akart vánszorogni segedelemért, de néhány lépésnyire összeroskadott. — Ennek hírére a leveretés átalános volt; közhiedelemmé vált, hogy ha megmentik is életét, a szinpadra nézve meghalt. Derék orvosaink azonban megmentették, s ő egy hónap mulva már levelet intézett e társasághoz, melyben midőn köszöni azon kegyes részvétet, melynek a társaság meleg szavakban adott kifejezést, a többi közt ezt is írja: „Most azonban úgy képzelem magamat, mintha a tulvilágból térnék vissza, hová, midőn önkénytelenül félig beléptem, föleszmélvén. eszembe jutott, hogy itt még egy kis végezni valóm van.“

Az orvosok közvetve és közvetlenül nyugalmat ajánlottak neki, de ő nem tudott ily élő halott lenni. erős lelke még egyszer parancsolni akart a bénult testnek. Nyelve kissé dadogott, jobb kezét nem bírta. Ujra készült a szinpadra, szerepeit folytonosan fennszóval gyakorolta, s gyengült kezében vas botot forgatott, hogy idegeit megerősítse. Az idő és ezen gyakorlatok annyira helyre hozták, hogy 1865. jan. 20-án újra felléphetett. Ünnepe volt ez színházunknak, s a szünni nem akaró taps mutatta, mennyire szerették őt. Költők versekben, s a hirlapok a legmelegebb szavakkal üdvözltek. S midőn másodszor Lear-ben lépett fel, csak az örömet fokozta, mert láttuk, hogy ő még nem „árnyéka Lear“-nek. Ujra játszta legnagyobb s legfárasztóbb szerepeit; s azok aggodalma is mindinkább enyészett, kik eleinte féltették. Az igazgatóság az ő állását kivétellessé tette; ő csak akkor lépett fel, midőn maga is jónak látta. Átalában mindenki kimélni akarta, csak ő nem magát; sőt a szinpadon működésen kívül még nagyobb terhet is vállalt. A színészi képezde megnyílt, s ő egyik tanára lőn. Minden másod nap három órát adott egyfolytában. De ezen órákhoz előkészülni is kellett oly tantárgyból, melynek könyve nálunk még nem volt megírva. Azért tankönyvet is kellett készítenie. A színészet theoriájáról van ugyan többjeles külföldi munka; de azoknak lefordítása sőt alkalmazása sem lett

volna egészen kielégítő; mert a szavalat, a nyelv sajátságai szerint, nálunk sok tekintetben más szabályok alá esik. Mennyi tanulmányozást és buvárkodást kívánt ez, meg fog győződni, ki jegyzeteit áttekinti. Ő nem elégedett meg általánosságokkal, hanem a legapróbb részletekig ki akarta dolgozni.

A mit Fogarasy és Brassay az accentusról irt, nemcsak lelkiismeretesen tanulmányozta, hanem az utóbbihoz irt levelében eltérő nézeteit is előadja s tőle felvilágosításokat kér. De azt is vitatta és ki akarja mutatni, hogy a kedélynek is vannak külön accentusai, melyek az értelmítől mintegy kivételek. Mindezen kérdések nálunk nem rég merültek fel, s úgy hiszem, a vita fölöttük még nincs befejezve; de a gondolkozni szerető színészt az eddigi fejtegetések is utba igazíthatják, a mely előnyben régi színészeink épen nem részesültek. Egressy tankönyvét bevégezte, s „A színészet könyve“ czim alatt kiadta. — De neki még ezen többszertű munkásság sem volt elég: mint jegyzetei mutatják, régibb iratait is mind áttekinti, rendezi, javítja, átdolgozza, megjegyzéseket tesz rájuk; mintha valóban érezné, hogy nem sok ideje van és sietnie kell. Sőt a mit betegsége óta nem tőn, az idén azt is megkisértette. A juliusi szünidőt máskor pihenésben fürdőni szokta volt tölteni, az idén a vidéki színpadokon vendégszerepelt. Mindezzel csak sietteté a halált, mely már ugyis fölötte lebegett kérlelhetlenül. — 1866. július 30-án Brankovics Györgyben lépett fel, legfárasztóbb szerepében. Semmi előjelét sem érezte a közelgő vésznek. A második felvonás után az ügyelő szokása szerint megkérdezte tőle: várjon-e vagy kezdesse? „kezdhetjük“ felelt Egressy, szokása szerint a tükörben nézván magát. „Hogy van bátyám?“ kérdé ismét az ügyelő, mikor a színpadra lépett. „Jól, hála isten, semmi bajom; kezdjük“ mondá Egressy.

A harmadik felvonásban fordulnak elő azon jelenetek, melyekben megvakított fiait egymásután az apa elé vezetik. Ezen jelenetek nemcsak a közönséget, de őt is különösen megragadták. Többször mondá azelőtt: „Ezekből leginkább félek; végre is ezekben halok meg.“ — Az egyik megvakított fiut tulajdon fia, Árpád játszta, s utolsó szavai atyjához ezek voltak: „Atyám, soha sem látom többé fejedelmi arczodat“ és távozott a színpadról. Behozták másik fiát, s ez lőn Egressy utolsó jelenete a színpadon és életben. Később a sze-

rep szerint is össze kellett volna roskadnia; de a halál nem várt a végszóra; s ő lerogyott, hogy többé soha se keljen föl. Ál-fiának éles sikoltása hallott a szinpadon, valódi fia berohant, s a lecsengett függöny örökre eltakarta őt a közönség szeme elől. A haldoklót azon ravatalra tették, melyen az utolsó jelenetben be kellett volna vitetnie. A színházi orvosok ott termettek; de többé meg nem menthették. Eszméletlenül vitték lakására; lelke elszállt a halhatatlanságba, melyet ő oly erősen hitt; saját versei szerint:

„Eltűnünk a láthatárról,
Elfogyunk mint a szövétnek,
Elrepültünk mint a gyémánt,
Még sokalván a tüzet, vagy
Börtönünket.

„Kölcsönzött nehéz mezűnket
Visszaadjuk földanyánkknak,
Ennek életébe olvad,
A mi hozzá tartozik.

„Szellemünk azon erő,
Melynek v a n hatalma lenni,
S mely a testet elhagyá:
Könnyedén folytatja útját,
Melynek vége nincs sehol,
Mert az a t ö k é l y e k útja “

Hirtelen, de nem végrendelet nélkül halt meg. Ama kettős párba elöestéjén irt nejéhez és gyermekeihez; s egy évvel azután a levelet felbontván, minthogy betegsége miatt jobbát nem használhatta, bal kézzel rá irta, hogy helyben hagyja, s így az valódi végrendeletéül tekinthető. Ebben nejétől, két fiától és leányától érzékeny búcsut vesz. Elmondja, hogy rájuk semmit sem hagyhat a becsületen, billikomain és más értékes emlékein kívül, melyeket a közönségektől kapott. Kéri a színházi bizottmányt „és az intézet mostani igazgatóját, a humanus műveltségű Radnótfáy Sámuel urat: méltóztassanak az ő földi részét egyszerűen eltemettetni az országos intézet költségén, melyet híven szolgált, hogy e költség ne terhelje szegény özvegyét, a ki benne mindenét elvesztette.“

Kéri a legegyszerűbb sírkövet, csupán szokás kedvéért, mert ő az ily romlandó emlékekre nagyon keveset tart. Kéri, hogy kisebbik fiát szerződtessek, s özvegyét nyugdíjazzák, minthogy a magyar színészet ügyét husz évnél tovább szolgálta. Színésztársait végre kéri — a mi jellemző — hogy jó napjaikban emlékezzenek rá.

Békén nyughatik: utolsó kívánatai mind teljesültek; kivéve, hogy emlékét nem csupán a legegyszerűbb sírkő, hanem mint reméljük, a nemzeti színháznál nagyobbbszerű szobor fogja őrzeni. De még ennél is tartósabban fogja azt őrzni az utókor emlékezete. És méltán; mert még az oly tehetség tökélye és hatása is bámulatra ragad, mely csupán a jótékony természettől nyert ajándékait muto-gatja; de bizonyos fájó érzet fog el, ha meggondoljuk, mi lett volna az ily köszörületlen gyémánt a művészet által; ellenben jól esik látnunk, és büszke öröm kapja meg lelkünket, midőn látjuk, hogy a nagyobb szellemek épen az által válnak ki, hogy önmaguknak mintegy második teremtfői lesznek; s pályájukon nem a szerencse és véletlen kormányozza, hanem határozott czél felé uttörők; nem tévedező parthajósok, hanem előttök mágnestűvel, a tudomány és művészet beláthatlan sík tengerén új világok felfedezői. Mi, kik láttuk őt, szerepeiben emlékezzünk rá, s az utókor előtt tegyünk bizonyyságot, hogy művészete meghatott, szemünkbe könyeket csalt, s tőle kidomborodott jellemeket láttunk; hogy midőn legnagyobb költőink barátságukra méltatták, s némelyek költeményeikben megörökítették, érezték, hogy szellemi rokonuk; hogy különböző uton, de ugyanazon czél felé törekszenek, s ugyanazon szent ügynek koszorus bajnokai. Hogy ezen magas kitüntetést nemcsak istentől kapott tehetségeinek, de soha sem szűnt tanulmányainak is köszönheti, arról bizonyyságot tesznek hátrahagyott iratai. Ezek nemcsak hatásait őrzik meg a mulandóságtól, de egyszersmind az újabb színész nemzedéknek kijelölik az utat, melyen előre kell haladnia. Ő nemcsak megtörte azt, de ki is egyengette; hogy a mi neki oly nehéz volt, az újabb tehetségeknek könnyebbé tegye. Azon koszorúk, melyeket mint színész, országszerte aratott, egybegyűjtve, magas halmot emelnének sírjára; de midőn ezek a mostani kor emlékével tán elhervadoznak, az mindig felül fog diszleni, melyet mint uttörő s a magyar színészet oktatója érdemelt.

SZIGLIGETI.

Multak beszéde a jövővel.

1853.

Tanköltemény a színművészetről.

Ifju művészi nemzedék!
 Meglátogatlak téged ismét,
 Miként a sírnak vándor szelleme,
 Ki félben hagyta dolgát itt a földön:
 Azért nincs ott alant nyugalma.
 S az éjjelnek csendes óráiban
 Elhagyja mély titku honát,
 Hogy szeretteit fölkeresse,
 És álmokképekbe szőjje
 Gyötrelmeit, tudalmait,
 Föltárva lelkének baját.
 „Oldozzátok fel e csomót,“ — sohajt, —
 „Mely e sötét csillaghoz kötve tart!
 Mi életnek is volt feladva:
 A szépmű végre lesz-e hajtva?
 Ó ne jártam legyen hiában
 A szép, jó és igaz honában?“ . . .

Idő, te vén boszorkány! mondsza csak:
 Nem a pusztának tartok én beszédet?
 Sors, te sziklakeblű szörnyeteg!
 Hadd lássam rémes arcodat,
 Hogy nincs-e rajta gúnymosoly,
 Melyből ezt olvashatni ki:
 „Azért vagytok bolygóttúzek:
 Mert kedvem telik bennetek.
 S ha nem tetszik színjátékokot:
 Lehelletemtől kialszotok.“ . . .

De vajjon e kétségek humora
 Nem több-e puszta sejtelemnél ?
 És úgy áll a dolog :
 Hogy a sors és idő
 Nem más, mint két szörnyű fegyencz
 Az ősvilági tartarusból :
 Amaz a régi Sisiphus,
 És ez a vén Ixion maga.
 És iszonyu rendeltetésök :
 Hogy az forogjon, mint ördögszekér,
 Mindörökké.
 S emez gördítsen sziklát a magasra,
 Honnan szalaszsa vissza ismét,
 Hogy feltolhassa mindörökké.
 S e szikla nem más volna, mint az élet,
 Népek, világ, emberiség.
 S a hányszor mindezek tetőre jutnak :
 Mélységbe gördülnek ismét alá.
 S ez így tart véghetetlenül. . . .
 Hát így mulatnak fent, vagy ott alant ?
 Ez már vérfigyalo multság !
 No sors, te vén gonosztevő !
 Nem cserélek hát én veled.
 Mert mégis tűrhetőbb dolog
 Sziklának lenni öntudatlanul,
 Mint a ki tolja, olyan öntudattal,
 Hogy a bolondját járja mindörökké.

De tán hagynók el e vidéket,
 Mert itt soká mulatni nem tanácsos.
 A nemtudásnak mély tudása :
 Bölcsenek megbolondulása.
 Kétség'ésés tája ez,
 Pokolsötét tömkeleg,
 Még Faust sem járja meg.
 Forduljunk nyájasabb tájak felé.

A nagy természet szintugy megbetegszik,
 Miként az egyes emberek.
 De megtevén az apró műszerek
 Hű napszámosként szolgálatjukat :

A vér rendes forgása visszetér,
 S ujja születve lép elő
 Az óriási szenvedő.
 Tehát mi, apró műszerek,
 A természet testének fájó része :
 Lássunk dolgunk után
 Benső törvényeink szerint.
 A csillagoknak futniok kell,
 Mint a kilőtt golyónak ;
 Az élőknek pedig mozogniok,
 Mert mozgás az élet föltétele.
 Mily kábaság, önkényt a sírba dőlni !
 Aludni menni fényes nappal !
 Ne féljünk, mert az éj ki nem marad,
 S elég hosszú leend különben is.

Őveled kívánok társalogni
 Jövő színészi nemzedék,
 Melyet jó kedvében adand az ég
 A búskomoly földieknek !
 S mely vértünknek levén szülötte :
 Pályád e hon határi közt
 Leend kimérve, természet szerint.
 Seraphok hangszerével jössz világra,
 Hogy égi hangokon hirdessed itt
 Igéit a jónak, szépnek s igaznak.
 Talán itt is vagy már közöttünk
 Mint egy szebb kornak embriója ?

És ez eszmék, és e képek,
 Melyek itten írva lesznek :
 Szellemed halvány sugára,
 Hangja titkos érzetednek,
 Mely még mélyen szendereg
 Ösztönök pályáiban ;
 Az eszmélet szemvilága
 Pilláit nem nyitva föl még.
 S a mit itt fogsz hallani :
 Szükséged sem lesz talán rá
 Majd ha szellemed kifejlik,

S fölnyitandja sasszemét.
 Ámde ismeretlen úton,
 Melyre lépsz, ha kalatúz van :
 Mint meglátod, még sem árt.

Majd időd beteljesedvén :
 Mesterek karába lépsz,
 Kik a hangoknak hatalmát
 Birják bűvös műszerül.
 És a kiknek életében
 Megjelennek a nagy órák,
 Midőn a lélek szemét
 Világosság szállja meg,
 S látszanak mult és jövő,
 Tulvilági tájaikkal.
 Honnan a midőn előjön
 A hangoknak mestere,
 Gondolatnak képiben,
 Tarka látványok mezében,
 Átváltozva mindenestől,
 S hozva bűbájnak hatalmát :
 Szép történetet regél
 A halandó embereknek,
 Játszva égi dallamot
 A kebelnek hurjain ;
 Dallamában bölcsesség
 S boldogságnak titka szól.

E saját szerű zenének,
 Mint minő a színművészet,
 Itt a földön párja nincs.
 Szebb az és dicsőbb hatása
 Mint mesés varázsu lantja
 Orpheusnak, Amphionnak,
 Mint Szirének csábdala.
 Egy kis alkatrésze annak
 Nagy Homernek, Ossziánnak
 Égi báju zengeménye.
 Gyöngébb az, mint madárdal,
 Mint a szellő lágy fuvalma.

Zordonabb s irtóztatóbb
 Mint tündöklő fergeteg,
 Mint a tengerek zugása,
 És csatáknak harsonája.
 Ám e hangegyéniségek
 A világ orchestrumában
 Mind csak egyes hangszerek :
 Mig a színpad nagy művésze
 Mind e hangok összesége,
 Egy egész kar ő magában,
 Mert az ember keble, melyen
 Játszik, egy egész világ
 És a hány világ van ilyen,
 És a hány volt kezdet óta,
 Nem, faj és egyén szerint :
 Szellemébe zárja mind.
 Hogy ne volna hát zenéje
 Változatban véghetetlen,
 És bűbájban mérhetetlen ?

Ifjú bajtárs, a muzsák istenében !
 Valóság látszatának lész művésze !
 Mivel foglalkozásod lényege
 Általában emberábrázolás lesz.
 Ez abban állandó, hogy személyedet
 Levetkezed, s alkotandasz belőle.
 Különböző egyéniségeket,
 Melyekhez eszmét a költészet ad.
 Ekkép, a hányszor majd művet teremtesz :
 A mű mindannyiszor magad leszesz.
 A lélek e csodás nyilatkozása
 Épen azért, mert oly sajátos :
 Annál vadabb fogalmak tárgya mindig,
 Minél nagyobb a távolság e látvány
 Eszményi fensősége, s a közönség
 Mélységes erkölcsi állása közt.
 Azonban ez rád nézve mit se tesz.
 Te, mint művészetünk igaz jelöltje,
 Fel fogsz emelkedni e szép cselekvény
 Öntudalmának legfensőbb fokára.
 Magas pontjáról műeszméletednek

Belátod a cél s eszközök mivoltát,
Saját képességed határait,
S a jellemalkotás műtételének
Egész benső élettörténetét.

Ugy találod e szerint, mikép
Munkád anyagja olyan költemény, mely
Egyének keblének történetét
Rajzolja, s oly alakban, mely szerint
Az emberek lelkéből a cselekvést
A jelen pillanatot fejleszti ki.
A költemények ilyen alkatán
Előadás szükségé van kinyomva;
S mint más akármely cselekvési terv:
A végrehajtás mesterére vár.
A mesternek viszont szüksége van
A költő műtervére, mint anyagra.
Egyik a másiknak feltétele.
A színművészet jónak és gonosznak
Tudásának fája.
A virág rajta: színköltészet,
Ennek gyümölcse: a színészet.
Miként a szerelem,
Egysége kétnemű szív érzetének:
Szintugy a színművészet
Egysége a költőnek és színésznek.
Személyében kettő, lényében egy.

Ez azt mutatja, hogy nem a közvetlen
Természet az, mit vissza tükrözendesz,
Hanem művészi természet, a mely
A költészetnek rendező kezén
Ment keresztül, s ez olvasztó műhelyből
Salak nélkül aranytisztán kerül ki.
Földi természetünkben a mit elvesz:
Azt visszapótolja eszményivel,
A mulandó részt örökkévalóval.
Az így alkotott emberek tehát
Olyan növényhez hasonlítanak,
Mely gyökével földhöz ragaszkodik,
De égi tájakon nyílik virága. —
Hanem tekintsük a dolgot közről.

A szinmlt egy élet történetéből
 A jellemnek nyilatkozványait
 Fővonásokban pontosítja össze.
 Rövid, bevégezett egészet alkot
 Azon sajátságoknak öszletéből,
 Melyek különben részenként, esetleg,
 S évek folytán szoktak kifejlteni.
 Egész emberfaj s társadalmi osztály
 Közös benső tulajdonságait
 Egy kis külön világban vonja össze.
 E kis világ saját nevén e g y é n,
 S ez nem egyéb mint összes emberi
 Természetünknek uj vegyülete.

E z g y ö k e r é t j e l e n t i a n ö v é n y n e k ,
 Mely a természet kebléhez fogózáván ;
 Innen szí életnedvet, táperőt.
 És ebben áll művészetünk alapja,
 Természethűsége, életvalósága.

Azonban az így elkészült alak,
 — Bármily tökéletes képmása lesz
 A természetnek és valóságnak : —
 Csak akkor bír művészi értelemmel
 S erkölcsi becsesél, hogy ha elvet, avvagy
 Közérdéku ügyet fog képviselni.

I m e z j e l e n t i a n ö v é n y v i r á g á t :
 Mert ebben áll a j ó , s z é p é s n e m e s .
 Mint a gyökér amott a földi részt,
 Az érzékit, a mulandót jelenté :
 Ugy emitt a virág, a földfeletti
 És halhatatlan részt jelképezi,
 Az összeolvadt két elem pedig :
 Az eszményivé magasbult valót,
 Az érzékihez kötött istenit,
 S a különségbe foglalt átalánost.
 Egységét a természethűn igaznak,
 S az erkölcsileg jónak és nemesnek.

Ekként fogván fel a szinkölteményt:
 Ekként valósitandod azt. Tehát
 Azon alak, melyet magadra öltesz,
 Mig egyfelől a legnagyobb tökélyvel
 Képmásolandja a természetet:
 Addig másfelől elvet képvisel,
 S a társalomnak egyik szent ügyét:
 Szintoly tökélyvel testesíti meg.
 És így egyenlő lépést tartanak
 Művedben az eszményi és való.
 Áthatják egymást a szép és igaz.

Találkozandol költőkkel, kik vagy egyik,
 Vagy a másik sulypont felé hajolnak.
 Kiknek szinpadra irt személyeik:
 Vagy pusztá szellemek, vagy állatok.
 Azaz, vagy húsok és vérök hiányzik,
 Vagy ép testükből az erkölcsi rész.

Teremtő hatalmadnak lesz feladva:
 Az ily tized-huszadrész emberekből
 Kellő egészeket teremteni.
 Az állatot szellemmel látni el,
 A légi káprázatot testalkattal.

Az lesz tehát erődnek mérlege:
 Teremthetsz-e majd a költő helyett is?
 Fogsz-e alkotni ott jeleimet,
 Hol nincs anyag, hol még csak egy vonás sincs
 Az afféléből, a mi emberi?
 Egyes mammuth-bordák, avagy fogakból
 Miként növesztessz óriásokat?
 Magasb értelmet birsz-e kölcsönözni
 Aljas, művészietlen állatoknak?
 Avvagy viszont: nem lesz-e majd erősebb
 Szellemednél a költő gyengesége?
 S mint a kit egy vad lóvá változott
 Ördög hátára felkötöttének:
 E kísértet nem hurczoland-e téged
 Hegyen, völgyön és operenczián túl?

Igy e pályára nézve veszve vagy.
 Mert az ily átalános tájakon,
 Az ég és föld között függő művek,
 Hol mindentűt a költő szónokol,
 S üres hordóként kong a szenvedély :
 Természeteddé változtatandják
 Az éneklő, siró szüfáltörő,
 Üres, dagályos, egyhangu modort.
 És hogy megteljék a méregpohár :
 Korcsmák bűzét gőzölgő színművében
 Rosz szellemed meztláb kergetend
 Minden mocsáron keresztül-kasul,
 S lealjasitand a végső fokiglan.

Nemtőd azonban örködik feletted,
 Ifju bajtárs a műzsák istenében,
 S korán megtéve azt, mit tenni kell :
 Megóv az ilyen elcsúlyedéstől.

Mint esőt a szomju föld :
 Ifju kebled ugy eliszsza
 Környező világa minden
 Érintéseit, s az élet
 Sokszínű nyilatkozását.
 Oly fogékony ifju lelked,
 Mint a kagyló kis lakának
 Liliomszin keble, melyre
 Harmat száll a hűvös éjben,
 És felfogja tükrében
 A szülemelő fénynek és
 Gyöngén elhaló homálynak
 Színjátékában szcreplő
 Hajnalpir szép tünde lényét.

Nem kerülik ki lesben örködő
 Figyelmedet sem egyes emberek,
 Sem a család, sem a különböző
 Fajcsoportok s osztályok életének
 Rejtelmiei. S miként e részletek,
 Egészében a társadalmi létnek :

Szintugy berajzolandja majd magát
 Szellemednek művészi albumába
 Az élet általános oldalának
 Főnséges arcza : nemzet, társalom,
 Az álladalmi lét s a nagy világ :
 A föld minden népének társadalma,
 Es ezeknek élettörténete.

De szellemednek dús képcsarnoka,
 E tarka fényű zsibongó csoportok.
 Még eddig csak sötétben rejlenek,
 A léleknek benső kamráiban,
 Mint sziklához lánczolt Prometheus,
 Tenger mélyében rejlő drága gyöngy,
 Örök világ, mely a kriptában ég,
 Pusztaszigetben istenek zenéje,
 Hozzáférhetlen bércek bájvirága,
 És tulvilági kerteknek gyümölcse.
 Hanem ki fogja most napfényre hozni
 Rejtekeükből e szel'emkincseket ?
 „Itt a göcs !“
 Bár költő és ítész valál e pontig :
 Ám a színésznek csak kelméje voltál.
 E pont az, melyen meg fog válni majd :
 Minő kegyében állsz az isteneknek.
 Itt az elválasztó határvonal
 A színművészet tulvilága és
 Az élet innenső világa közt.
 Hol a tulsó partokról ezt kiáltják :
 „Jöjj, és teremts élő embert, ha tudsz !
 Ha nem : távozz isten hírével !
 Itt üdvösség számodra nincs.“

Hol van toll, ecset, véső,
 Szellemed leirhatatlan
 Képeit papírra tenni,
 Vászonzlapra, vagy szoborba ?
 S minden perczet életükből
 Napvilágra hozni, és hogy
 El ne szálljanak lekötni ?

E mester : rajtad kívül senki más.
 Élő betű, kép és szobor : magad vagy ;
 Gondolatidnak teste vére, hangja ;
 A végtelennek megkötött alakja.

Itt a kérdés, mely előállt,
 Az, hogy a kellő szerek mind
 Birtokodban vannak-e,
 S e n g e d e l m e s k e d n e k - e
 Szellemed parancsinak :
 Hogy saját mivoltukat
 Megtagadva, m á s egyének
 Képmásává váljanak,
 S a teremtés nagy művét
 Végrehajtsák embertől ?

S mivel minden kérdések kérdése
 A tényezőknek e n g e d e l m e s s é g e :
 Tehát bármily roppant erőkkal
 Lennél megáldva istenek kegyétől,
 Nem kell feledned, mikép a szellem
 Bár végtelen, magában czélt nem érhet,
 Hogy csak gyarló és véges eszközökkel
 Van kapcsolatban és ez eszközök,
 Épen mivel gyarlók és végesek :
 Tökéletesbülést igénylenek.
 S minél nagyobb és istenibb a szellem :
 Annál nagyobb a hézag, mely közöttte
 S a testi gyarló műszerek között van.
 Annál hosszabb és terhesebb az út.
 Mit az érzéki résznek tenni kell,
 Hogy méltó közlőnyévé képesüljön,
 S egyensúly legyen szellem és anyag közt.

Ugy találandod tehát, hogy
 A tökélynek útja hosszú,
 Mig az élet oly rövid !
 És hogy ifju napjainknak
 Van feladva, megszerezni

A tudalmakat, miket
 Nem hoz a világra senki
 Önmagával, mint Minerva
 A fogékonyságnak és
 Fejleménynek e korában
 Vajmi megbecsülhetetlen
 Minden pillanat, s viszont
 Vajmi helyrehozhatatlan
 A tilalmas utakon
 Könnyelműen elpazarlott
 Testi lelki léterő.
 Mert ha megjövend a nyár, hogy
 Számon kérje mit műveltél
 Ifjuságod májusában :
 Vajmi szármalmas dolog
 Száraz ágakkal fetelni,
 Lombok és gyümölcs helyett!
 Fáradatlan szorgalom
 Kell ahhoz, hogy méz legyen
 A tavasz viráginak
 Összegyűjtött himporából.
 Így Tokaj nemes borának
 Napsugár és ápolás kell :
 Hogy megérvén és kiforrván,
 Olyan kellemes zamattal
 Birjon és oly lelkesítő
 Lánggal, mely világra szóljon.

Hogy tehát minden tehetség.
 Minden érzék és a lélek
 Minden egyes műszere
 És a testnek minden íze
 Illető szolgálatát
 Megtchesse, s működésök
 Összehasson : mindeniknek
 Külön képezési pálya
 Nyittatik, s az iskolázás
 Ábéczején kezdetik ;
 Egy természetes fokát sem
 Szökve át a fejleménynek,
 A különböző tagok

S műszerek műveltetése
 Egy irány felé vezessen,
 S összehangzólag haladjon.
 Egyik rész a másikat
 Tul ne nyomja, el ne hagyja.
 Mert legyen kiképezett bár
 Minden testi lelki műszer
 E g y e n kívül: e miatt
 Béna lesz a szép egész.

Lássuk tehát mik lesznek a színésznek
 Természettől kapott kellékei?
 Művésztünknek fő kelléke benneünk:
 A képzelő erőnek s érzelemnek
 Saját csodálatos vegyülete.
 Az érzelem s a képzelet között
 Olyan benső rokonság létezik,
 A mely inkább e g y s é g n e k mondható.
 Egyik a másikkal tapasztalását,
 Vagy szabad cselekvési szándokát
 Egyszerre közli. Elősegítik ők
 Egymás művét, szintugy a lelki ábrák
 Alkotásában, mint a végrehajtás
 Gyakorlatában. Sajátságaiuk:
 T a l á l é k o n y s á g a képalkotásban.
 F o g é k o n y s á g a kultapastalásban,
 S érzéki tárgyak benyomásánál.
 Ugyszólván: k é p e k b e n g o n d o l k o z á s,
 Mely a l a k t e h e t s é g n e k mondható,
 S mely igen k ö z l é k e n y természeti.
 Ezen sajátságok nyilatkozása
 A hivatásnak mérfokát mutatja
 Az emberalkatás művészetéhez.
 E sajátságos lelki szerkezet
 Nagyrészt magához illő eszközökkel
 Kerül ki a természetnek kezéből.
 Rendkívüli hajlandósága van
 Mind saját szellemének képeit,
 Mind a látott egyéniségeket,
 S ezeknek lelki állapotjait
 Képmásolni. És minthogy ösztönétől

Ellenállhatlanul unszoltatik rá :
Természetévé válik e cselekvés.

Minthogy művészetünk testhordozással
S beszéddel fejt meg földadatát :
A következő kérdés az, ha vajjon
Hang és testalkat képesíthetők-e
Ábrázolni eszményi lényeket ?
A hang, az első tolmács és csatorna
Melyen lélek és szív kiömlenek :
Hajlékony, csengő, s nem otromba-e ?
Az arcz, melyen a szellem átsugárzik,
Kifejezékeny- és mozgékony-e ?
Végre egyenként úgy, mint összesen :
Termet, arcz és hang, alkalmasok-e
Nemes személyiséget képviselni ?

A gyakorlat pályája megnyílik,
S a színművésznak, fejlődése közben,
Két fő pontot kell túlhaladnia,
Mig a célponthoz ér, hol lenni óhajt.

A költemény nyomán képzelt alak
Gyakorlatunk terén elsőben is
Érzelmeinkkel jön érintkezésbe.

Az ifjúság természetében áll,
Hogy a tárgyat, mi keblét megragadja,
Hévvel karolja föl. A műnövendék
Lelke szintoly szerelmi átadással
Ömlik tárgyába színművészetének.
A kit személyesít, azon alaknak
Éltével egyesül válhatlanul.
Azonban e ponton még csak magát
Ábrázolja felhangolt állapotban,
Nem ismervén más vezércsillagot
Saját egyéni érzelmen kívül.
S ez a természet műve, nem művészet.
Itt a színész még az indulatoknak
Rabja levén, s nem úr azok fölött :
Nem alkothat belőlük más egyént.

Azon színész, ki e ponton megállott,
 Kinek saját érzelme ad irányt :
 Csak oly szerepkörben lesz otthonos,
 Melyben saját keble hangulatával
 Találkozik, s melyben eszményvilágát
 Kinyomva látja. Ilyen a szerelmet,
 Barátságot, szép önfeláldozást,
 Vallásos vagy honfilelküldet,
 Szenvedő erényt és dicső türelmet
 Tartalmazó szerepszak.

Ez álláspont műszótárunk szerint
 Bár s z a k ü g y e s s é g n e k *) neveztetik,
 Voltaképen szín- és jellemtelenség,
 S épen azért minden kabátba illik,
 De életet nem ad csak egynek is.
 Általános elvek szólnak belőle,
 De miknek nincs alakja, jelleme.
 Itt Posa marquis, Hamlet, Mortimer,
 Corvinus és Brutus közt nincs különbség,
 Csupán jelmezök színe, szabása.
 Legtűrhetetlenebb az ily legény :
 Ha tükre lángésznek mutatja őt.
 Mert akkor, ugyyszólván, istent nem ismer.
 Bitor kezekkel, s tiszteletlenül nyul
 A legfőnségesebb műjellemekhez.
 Kizárólag sajátjának tekinti
 Minden jeles műben a főszemélyt,
 Mind általános kaptájára vonja,
 És mindeniknek a torkára hág.
 „Kényuralmát még is mi tartja fenn ?“
 Nemde, ifju bajtárs, ezt kérdezed ? . . .
 Nem más, mint a szinpad varázsa, és
 Ez oly igen háládatos szerepszak,
 Az értelmetlen néptől támogatva,
 Mely minden szép elvet, nemes tulajdont,
 Mit a szerep tartalmaz, a színésznek
 Tulajdonit, ki azt csak főlszavalván,
 Minden érdem nélkül arat sikert.

*) Routine.

Tehát e ponton meg ne állapodjunk,
 Nemde, bajtárs a hivek istenében?
 E kiskorúság, ez állatszerűség
 Helyzetéből emelkedjünk ki, mint
 Érett, önálló szellemekhez illik,
 Kik tudják, mit, s miért cselekszenek?

Az érzelemtől, melyhez kötve voltunk,
 A mely bilincsben tartá szellemünket,
 Oldozzuk fel, válaszszuk el magunkat,
 — S legyen szellemünk urrá ő felette!
 Ez átmenet hasonlítand ahhoz,
 Midőn a gyermekember férfivá lesz,
 S az ösztönszerűség vak éjjeléből
 Az öntudat szép reggelére ébred.

— — — — —
 Az értelm, mely most felül került
 Magántermészetünknek féktelen
 Árvát mederbe kényszeríti, s annak
 Irányt jelöl ki, gondoskodva róla,
 Hogy szenvedélyünk bösz hullámai
 Az illemesnek, szépnek és nemesnek
 Partjain tul ne csapjanak soha.

A természet teréről, melyen álltunk
 Így léptünk át a művészet terére.
 A műalaktól, — mely egy volt velünk, —
 Külön válván: tárgyul tekintjük azt.
 Nem érjük be most azzal, hogy csupán
 Magunkat játszuk minden szép szerepben,
 De mintha nézői volnánk magunknak:
 Hang- és testhordozásunk mivoltát
 Szoros bírálatunk alá helyezzük.
 Belátjuk ekkor, hogy teljes hatalmat
 Kell nyernünk a szerep, mint műanyag
 Fölött egészben úgy, mint részletenkint.
 És uralmat kell nyernünk másfelől
 A végrehajtó esz közköz felett is,
 Hogy így a költő minden czélzatának
 Eleget tenni képesek legyünk.

Belátjuk, hogy nem bízhatjuk magunkat
 Egy perczig sem pusztán sugalmainkra,
 A nélkül, hogy érzelmeink fölött
 Éber eszméletünk ne állna őrt.

Hanem belátjuk azt is, hogy minálunk
 Az önszemlének hideg működése
 Csak ellenörködő természetű.
 S bár e szemlének tiszte, észrevenni
 A műalaknak béna, ferde voltát,
 És számot adni arról, a mi benne
 Való, szép és helyes; sőt megmutatni
 Miért kell ennek így lenni, s nem úgy :
 De birkafő s madárlábak helyett
 Emberiekkal látni el műtünket,
 S bármely hiányzó tagját emberünknek
 Új b ó l a l k o t n i, nem rá bízott.
 A mily kevésbé adhat ifjúságot
 A tudomány, az élet őszkorának :
 Színművészetben szintugy nem vezethet
 Célhoz az észtehetség egymagában.
 Vállalatunkhoz mindenik tehetség,
 Mi birtokunkban van, egyiránt adózik.

Tehát az emberalkotás körül
 Az észnek is nagy munkarésze van :
 De többet árthat, mint használni képes :
 Ha többet tesz, mint illetéke volna.
 A képzelet s az érzelem művén
 Szépit, javít és esztergályoz ő :
 Hanem kiesztergályozhat belőle
 Minden ifju erőt és életet,
 Ha buzgalmában mértéket nem ismer.
 Hol a művészet szerfelett t u d ó s,
 Hol tulnyomó az észnek működése,
 Mely legparányibb részét emberének
 Fukar pontossággal csiszolja ki :
 Ott csak é r t e l e m h e z beszél a mű,
 S a s z í v s z á m á r a n i n c s e n élvezet.
 Mert a mily hangot ad a művitel :

A nézőben szintoly hangulatot költ.
 Hol a játéknak minden csinja binja
 Figyelmeztet, hogy az csinálva van ;
 Hol a számítgató, mesterkedő
 Ész nem képes takarni czélzatát,
 S a szándékosság mindenből kirí ;
 Hol hátul áll az első tényező :
 Az ifju szívnek hangos dobbanása,
 S az életnek forró lehellete,
 Mely midőn a keblet felvillanyozza,
 Egyuttal édes ámulatban ringat :
 Valóban ott mankón jár a művészet.
 Ez eljárás az emberalkotásban
 Értelmileg szintoly egyoldalú,
 Mint ö n t n d a t l a n ellentétele :
 Ama vakszenvedély játéka volt,
 Mely meg nem tisztulván az ész kohában,
 Erkölc, jóizlet, józanértelem
 Hátrányával hat a tömeg szívére.

Eme két szélső pont között tehát
 Középen kell igazságot keresnünk.
 Azért ifju, színész atyámfia,
 Ha benned a különböző erők
 Művészi célra egyesültenek :
 Buzgalmukban ne verjék földhöz egymást,
 De gyámolítsák bölcsen egyetértve.
 A képzelőerő, s az érzelem,
 Műteremtvényöket vessék alá
 Az észnek, hogy ez bölcs elvek szerint
 Szabályozhassa azt. Viszont az ész
 Ismerjen szükséges határokat,
 Tudván, mikép ezen határokon túl
 A géniusnak kezdődik biralma,
 Hol ő járatlan utas, hol tanácsot
 Nem adhat, sőt arra szüksége van ;
 Hol más hatalmak beszélnek, hol ő csak
 Tanuló és bámulva hallgató.

Ekként világos, hogy művészetünkben
 A tényezők teljes összhangzata :

Életföltétel. Ennélfogva bennünk,
 Emberalkotó játékunk alatt
 Legmagasb öntudat, s hő érzelem
 Mélyen keresztül fogják hatni egymást,
 S a legbensőbb életben forrnak össze.
 A mellett, hogy műszereink fölött
 A szépnek és nemesnek öntudalma,
 S higgadt ítéletünk uralkodik;
 A mellett, hogy műjellemünk alakját
 A jónak és dicsőnek szelleme,
 Elvéhez illőleg dolgozza ki:
 E kép egyuttal viritó színekben
 Kell hogy ragyogjon, mint életjelenség,
 Melyről az észnek óvatos keze
 Rendezés közben nem törölte le
 A még ifju természet himporát,
 S az önkénytelenség friss harmatát.
 Ekként, míg az ember, kit alkotunk,
 Szelleméhez szólván a hallgatónak, —
 A legmagasabb eszményi életet,
 Jellemekké fagyasztott elveket
 Léptet bámulatul az ész elé:
 Addig másfelől az eszményi kép,
 Itészetünknek edző műhelyéből
 Egy szabad képzelet szabad művének
 Könnyűségével jön ismét elő;
 S a legvalóbb természet látszatával
 Bűbajos élvét ad az érzelemnek.
 S a hallgatót, ki e varázstűkörben
 Természetünknek képein mereng:
 A szívnek útján részegíti meg.

Im, most vagyunk pontján a szép igaznak,
 Hol a természet a művészethez
 Emelkedett, s ez visszatért ahhoz.
 Az ellentételek kibékülének,
 S ezen kibékülés ép oly csodás
 Mint szép talánya színművészetünknek.
 A műjellemet, mint tárgyat kezeljük:
 Midőn e tárgy épen magunk vagyunk.
 Egyszerre érzünk és nem érezzük.

Az indulat legvégső lájain
 Háborgunk, s míg ez történik velünk :
 Hidegnyugodtan nézzük minmagunkat.
 Ez a teremtés álláspontja, hol
 Minden érzéki képességeink,
 S egész szellemünket lakó erők
 Kellő egyensúly pontján állanak,
 S mint egy szép dallam, összehangzának.

A hölgy egyénisége általában
 Az érzelmek honába tartozik.
 A szív uralma nála túlnyomó,
 Míg az értelmiség, mondhatjuk, inkább
 Férfinemű elem, mint nőnemű.
 Így, a költészet nőalakjai
 Rendesen mind érzelmileg teremtvék,
 S az értelmi sulypont felé csupán
 Kivételképen látszanak hajolni.
 Tehát a hölgyek színművészetében
 Gyakran az érzelmek önkénytelen
 Játéka is képes célhoz vezetni :
 Minthogy nőnél a pusztá indulat,
 Legtermészetibb mivoltában is
 Tisztább s művészibb, mint a férfinál.
 Ő a természettel bensőbb viszonyban
 És rokonságban élén, mint a férfi :
 Nem szükség magát megtagadnia,
 S művészetben újjá születnie
 Olyan mértékben, mint a férfinak.

Mind e mellett tapasztalás mutatja,
 Miként a hölgy magas művészetében
 A tényező nem pusztán érzelem.
 De náluk a gondolkozás helyét
 Fensőbb sugalmak pótolják; s ezért van,
 Hogy játéukban a gondolkozásnak
 S magas értelmiségnek látszata
 Inkább ezen sugalmak jellemét
 Hordozza, mint egy lelki ellenőret,
 Ki mindent lát, hall s tud világosan.

Sőt a végső izziglen átható
 Önszemlélet talán levonna még
 E női képek életet sugárzó
 Természetéből, és letörtené
 Érzelmekről ama fris zománczot,
 Melyet a pillanat lehell reájok.

Tehát a hölgyek vezérsillaga
 Művészetben: a g é n i u s z m a g a.
 Birtokukban levén az eszközök,
 És teljesen uralkodván felettök,
 — S ez nálók is csak küzdelem gyümölcse —
 Minden érzelmet biztosan kezelnek
 A nőiség körében. Ismeretlen
 Magasságu tájakra szállanak
 Nemtőjük szárnyain, s képzelmeiknek
 Bűbájos alkatu szülötteit
 Megtestesítve hozzák vissza onnan.

Művészetben az első és utolsó
 Törvény: az e r e d e t i s é g.
 Mi nem saját szerű, egyetlen és új:
 Az nem művészi. És épen ezért
 A hány a teremő művészi szellem:
 Annyifélekép ábrázolható
 Azonagy jellem a szinköltevényben.
 Saját szempontjából hat mindenik
 Jeles színész a jellem életébe.
 Saját művészi természetéből
 Ad annak új termetet mindenik.
 Innen van, hogy minden nagy színművész
 Új oldalára vet fényt a szerepnek.
 Új viszonyt, új vonatkozásokat
 Fedez fel abban; szóval oly tulajdont,
 Mit a többiek vagy mellőztenek,
 Vagy nem helyezték azt kellő világba.
 Egy szép vidéknek annyi képe van
 A hányféle pontról tekintetik.
 A táj mindig egy, csak erdő, patak,
 Szirt és völgy állanak máskép szemünkben.

Még egy korecsot szükség megbélyegeznünk ;
 Rettentő példájára a jövőnek.
 Művészetünkben e kórállapot
 Egy megszokott és feltűnő merev mód,
 Mely már személyéhez nőtt a színésznek,
 Tartás, járás, mozdulat és beszédben.
 E megszokott modor sem a művészet
 Elveivel nem egyeztethető meg,
 Sem a jellem tárgyi természetével.
 Ez a modor sajátoszerű ugyan,
 S eredetinek mondható, hanem csak
 Abban, a mi rossz, törvényellenes,
 Idétlen, ferde és jellemtelen.
 S mi több, e szenvedő mód, e czikornya
 A hanglejtésben és testhordozásban,
 Korántsem a természetnek hibája,
 Hanem csinálva van szándékosan,
 S lassan válik természetes szokássá.
 A modorban nincs élet és valóság,
 Nincs jellem, nincs egyéni változat ;
 Ez egy üres kirtvó torzminőség,
 Mely a színész művén végig vonul.
 Az ily színész az ábrázolni kellett
 Jellem elébe tolja önszemélyét ;
 Ellenmondás a jellem és színész közt
 Azért megsemmisít minden csalódást,
 Mert a különbséget ujjal mutatja,
 Mely közte és a jellem képe közt van ;
 Holott ez az, mit feledtetni kell.
 A modor mint művészek majmolása :
 Hasonlít a kölcsönzött vértetethez,
 Melyből a hős tulajdonos hiányzik ;
 Mert a modor külsőségeiben áll.
 De míg a nagy művész külső alakja
 Egy mély benső élet szükséges arcza :
 Addig e lopott külső, a modorban,
 Mint benső lényeg van rendes divatban.

Most virradj fel boldogul
 A művészet reggelére
 Szép reményű nemzedék !

El kell hagynom tégedet.
Elrepült a bűvös óra,
És a hajnal hirhozója
Szólal onnan messziről.
Ámde visszatérek ismét
Gondolatban, érzelemben,
A művészet ihletében
Majd ha szépet álmodandsz
Eljövök regélni hozzád
Arról, a mi meg van írva,
Tarka, csillogó betűkkel,
És tündéri hangjegyekkel,
Egy mesés, talányos élet
Lapjain, hol írva van :
Merre visz pályád ezentul.

Egressy Bénihez.

Kolozsvár, 1838. november 1.

Kedves testvérem, közelebbi leveledre im vedd válaszomat.

Állapotom felől kérdezősködsz? erről jónál egyebet nem mondhatok. A publicumoknál, hol eddig magamat bemutattam, a színészet iránt, — annak legidegenítőbb volta daczára is, — igazi lelkesültséget, a vendégszeretetnek és méltánylásnak színészi csekélységem iránt igen is tulnyomó jeleit valék szerencsés tapasztalni. Én pályámat általában még sem mondhatom hálátlannak; a drámai művészet sötét arczu nemtője koronként mégis csak kiesik komoly karakteréből, s elmosolyodik, habár perczekre is. Mi ezen új élet-periodusomba némi keserű méregcseppeket vegyít, az: ezen anyagi színészekkel való boldogtalan viszály (kivéve néhány kiveendőt.) Ez, öcsém, egy rettenetes nép! — Ha e mondatot neked elszavalhatnám, csak akkor lenne előtted érthető annak végzetetlen széles jelentősége is. Ez a nép inkább alkalmas lehet bármely nemére a mesterségeknek, mint arra, a mit színészetnek neveznek. Ez legkisebb fáradság nélkül porba tudja döntení azon építményt, melyen szegény fejem nagy gondnal hónapokig dolgozott. Így valóban nem csodálhatni, ha a színészettel foglalkozó osztály iránti előítéletek oly nehezen ritkulnak; — mert ez a nép, melynél hivatlanság — s a teljes tehetetlenséggel járó legelvetemültebb lelki s testi romlottság párosul, semmit el nem mulaszt amaz előítéletek gyarapítására. Itt öcsém az egyszerű természet ismeretlen világgrész; megköszönhetnéd, ha becsületes ál-pathoszt találnál, azaz: valódi bensőség helyett ezeknek üres formáit, — melyek a fővárosi műbiráknál is elcsúsznak olykor a legbensőbb eredetű kifejezések gyánánt; — de az itteniek már nem is ál-pathosz formák többé, hanem azoknak idéetlen szörnyei; s hol vagytok aztán még innen ti — emlékezeti függetlenség, szavalás, nyelvszabatosság, társas illedelem,

praecisio? ti színészi felfogó-, ítélő-, kémlő tehetségek, stb. stb.? —
De —

„oh mint emelkedik e görcs szivem felé!
Le véled kórság, fonnyasztó búbánat
lenn elemed. — — — — —“

Kérdezed tovább: mit mondok Szebeklébi (Bajza József) ur, s mások hirlapi beszédeikre? Sokat mondhatnék, de minek az időt effélére vesztegetni?

„— de tous ces accords l'effet le plus commun
C'est de deshonorer — hommes au lieu d'un.“

Eddigi színészi sáfarkodásaim felől: a szinpadról igyekszem inkább számot adni; egykor talán azonkívül is teendém. Életem feladata s egyedüli üdve a művészet levén, s jelszavam: „Sparta quam nactus es orna.“ Te tudod, pályámnak sorsosa — testvérem, hogy jutott-e nekem időm a szinfal mögötti cselszövésekre; én azon körülményt is, hogy a színház kormányát színészek akarták elvállalni, Szebeklébi urtól hallám legelőször.

Csak azt sajnálom az egészben, hogy én némelyektől operallenségnek tartatom. Ez érzékeimre a legdurvább megbántás. Mert hiszen jól tudod, édes öcsém, hogy a színész érzékei nem kevésbé ingerlékenyek, mint akármely operai dühönczé; egy Norma-marsch az én kedélyemet is feltudja villanyozni, s ilyenkor én is erőket érzek magamban buzogni, egy hatalmas Horác Victor izmait feszítők, s a Curiatiusok győzelmére képeseket; csak hogy én a dramatizált operát theoriában véve, csak becsarányosan, — el nem fogultán szeretem; a drámai művészet rovására pedig megvallom kevésbé szeretem, s még kevésbé akkor, midőn a szinművészetnek nemzeti s komolyabb erkölcsi céljairól van szó, — oly célokról, miket csupán a beszélő művészet útján érhetni el; azon művészetén, mely észhez szól, s meggyőződés által gyakorol hatást, melynek célja nem a pusztá mulattatás s az érzékizgatás, hanem főleg okulásra adván tárgyat, az élvezettel hasonlító értelmet közvetít. — S minthogy már emyire vagyunk, megkísértem némi tekintetet vetni az operára, drámai szempontból (s ezt végig ne feledd).

Meglehet, hogy a római szónok fuvola mellett szavalt, de a mostani emberi természet, életforma s beszéd mód mellett, a két művészet

tökéletes egyesítésén ok és siker nélkül erőködnénk. Azon pontnál, melyben őket egygyé olvadni képzeljük, megbuktatjuk, s mulhatlanul sírjába döntjük azok egyikét, hogy ne mondjam — mindkettőjét. Próbáljuk bár egy érzelmet kifejező mondatnak a kedélyállapottal egyező beszédhangjait szabatos zenehangjegyekhez véve, híven visszaadni; szaválás helyett énekeljük például ezt: „Végre eljut ön azon szomorú meggyűződésre, hogy közepszerűség, tudatlanság keztfogva ármánynyal sokra, tehetség, lelkes tanulmány ellenben ármány nélkül semmire sem mehet,“ stb. — Kérdem most: lehetséges-e ez? lesz-e ezen éneklésre alkalmazott beszédben igazság, a mely meggyűzze a hallgatót arról, hogy a mit mondtunk, közvetlenül lelkünk, szívünk mondotta? lelkünk legbelsőbb húrjai adnak-e ily mesterkélt hangokat? „a prózai életben nem, — ugy-e bár, ezt mondod reá? — de szinpadon nemesítve kell a természetet visszaadni.“ — Erre én viszont azt mondom, hogy igenis, — de csupán bizonyos pontig: különben a szépítés és nemesítés végére üres nemlénynyé változtatja az igazat, s ekkor úgy tesz, mint azon szakács, ki valamely étket addig czukroz és fűszerez, a míg természetes ízéből egészen kiédesíti, s ekkor a szájnak talán kellemesebb lesz; de a gyomornak annál kevésbé egészséges. Mondják, hogy az opera a dráma poesis. Jó. De lássuk: nyert-e ezzel a dráma, mint olyan; nyert-e az ezt visszaadó művészet, s így mit nyert a hallgató? Azt csak nem tagadod ugy-e, hogy minden szépművészetet a szinnel való (Schein) játszhatás ösztöne hozott létre? (ezért nevez Schiller is minden szépművészetet szinművészetnek, — *Künste der Scheine*, —) s ha azt megengeded, hogy azon ösztön, melynélfogva azt kívánjuk látni és érezni, a mit akarunk, a mit tesszük, (függetlenül a valóságnak gondolatinkra s érzéseinkre tett hatása szerint) — és nem a mit kénytelenítettünk — emelte a lyrai s epikai költészetet drámaivá, ennek szini visszaadását pedig szinművészetté, és ha a visszaadási látszatnak, — hogy teljes csalódást okozzon, — feltétele a valószínűség: úgy azt sem fogod tagadhatni, hogy a szinpadi valószínűséget a beszélő művészet tökéletesen kimerítette, s a mit a tulfellengző izlés itt ezentul véghez visz, mindazt az életszerű valóság romlásával teszi. Ezzel — úgy hiszem — körülbelől meg van határozva az operának drámai becse.

De tegyük fel — mi a lehetetlenséggel határos, — hogy a zenészet egykor az érzelmek minden nemére, s ezeknek ezerféle vegyületű állapotaira élesen elkülönítő formát, félreismerhetetlen bélyeget, határozottságot lesz képes nyomni,*) hogy a textus az énekre nem csupán rá fogja tartalmát, hanem hogy a textus magyarázata fölösleges is lesz, s a zene hatásának nevet fogunk tudni adni: még akkor sem fog birni azon óriással, a mely drámai utjában meredezik: megküzdeni a valószerűséggel. A nyelv, melyen ő beszél, oly eszményi, oly aetheri, hogy ha azt megérthetnők is, kifejezése a drámai alkalmazásban sohasem fog a legbensőbb eredetiség meggyőző hitelével birni. A zenészet tehát a szinpadhoz ily kevésbé kifejlett állapotában, legokosabban veszi textusául oly nemét a drámának, mely őt a színi célokhoz hatalmasan segítse, s a mely eszményi természetéhez leginkább közelít, ez pedig: a tragoedia, melyben az élet és ember idealizálva, nagyszertűsítve van, s a zeneköltő még inkább könnyíti drámai feladatát, ha ismert tragoediát választ műanyagul, s annak főbb, cselekménydúsabb helyeit némi összefüggéssel összevonja, a hol már csupán az arc- és tag-játék által megérthető lehet. Ellenben a drámának egyéb nemei minél mélyebben hatnak a családi és társasélet viszonyaiba, és minél halványabb színezetűek a karakterek, minél gyöngédebbek a kedélyhangulatok, s minél finomabbak a helyzetek: annál lehetetlenebb ezen dolgokat eldallani, annál nagyobb az absurdum ezeket klarinéthez, trombitához és brúgólhoz gondolni.

De most veszem észre, milyen metaphysikai tömkelegbe tévedtem; még azt nyerem vele, hogy valami dühös ellenségem félre magyaráz.

Szinte hallom, miként mondod most: „akár mint okoskodol, jó bátya, hiába! — az operának mégis nagyobb publicuma van,

*) Lessing igényei e részben kedvezők a zenészetre nézve: „Az érzéknek kifejezése zenészetben — ugymond — még most csupán lángelme műve. Mert bár voltak és vannak, kik ebben bámulatig szerencsések, de kétségkívül még mindig hiányzik egy műbölcsész, ki a lángelme utait eltanulja, s annak példáiból általános elveket vonjon el. De minél gyakoribbak lesznek ezen példák, minél több anyagrész gyűl össze az elvonhatásra, előbb várhatjuk annak teljesültét; s nagyon kellene hibáznom, ha zeneköltőink az efféle drámai symphoniák készítéséhez való kedvük és buzgalmuk által azt megközelíteni nem tudnák.“

(Hamb. Dramaturgie.)

mint a ti drámátoknak.“ — Általában igazad van, noha ezzel mit sem mondál. Az opera többbe kerül, és illő, hogy magát ki is fizesse; s mi közöm nekem ehhez? nem mindig a sokaság határozza el a dolog meritumát, s itt most csak ez a kérdés! — A hajdani Athenben és Rómában nem sokra mentél volna dalszínészségeddel; de most életbölcse ség tőled annak lenned, mert ez a divat — s ekként az izlés szőnyegén állasz; — s az izlésről most nem vitázom. — Azonban lehetne talán a mi közönségünket is lassanként nevelni, azaz hogy: gyarapítani!... — De erről majd máskor. Isten veled, ölelni vágy testvéred.

A nemzeti színház drámai tagjaihoz.

Pest, 1839. táján, midőn a drámai és operai érdekek képviselői közt fölmerült viszályok miatt a nemzeti színházat elhagya.

Tisztelt pályatársaim, egyenként kedves barátim! Ha tövises pályákon voltak érdekek, melyek pillanatra eltávolítának is bennünket egymástól, voltak s vaunak mások, szentebbek azoknál, melyek viszont egyesítenek, s ezek a tiszta emberi érdekek. — Gyakran üritők ki együtt a sorsviszályok keserű poharát, s boldogok valánk az őszinte bizalomnak szorosan összefűző lánczaiban; míg osztozánk a szerencse mulékony szeszélyeitől odavetett perczek örömeiben, és ekkor talán nem valánk igazán boldogok! — — Búcsút veszek tőletek egyenként, boldogtalan-boldog, szép pályámnak szeretett sorsosi, talán rövid időre, — talán örökre! —

Emlékeztetek-e, midőn diadallal állánk a mostohább idők határpontján, s biztos tekintettel néztünk egy igazságosabb jövő elé?! De amaz édes csalódás mámorából azon hideg meggyőződésre fogtok példámon eszmélni, hogy a megállapodás, a művészi függetlenség ideje még számunkra el nem érkezett, és a titoknak ama sötét hazáján innen talán el sem fog érkezni! — Korunk az átmenetel, -- vagy inkább a kezdet kora, s mi még nem szüntünk meg áldozatok lenni, s martyrjai egy bizonynyal elkövetkező fényesebb magyar művészi életnek.

Társaim, a kiben lélekerő, ingatlan akarat, önállás, önbecsérzet és igaz ügyszeretet van, hatalmában áll ezen időt siettetni; én parányi tehetségemhez képest el nem fogom ezt mulasztani.

Nagyon félreértene azon ellenség, ki ezen szavaimban tisztátalan irányt erőködnék keresni; minnek jönnie kell, önmagától is eljövendő egykor, s bizonynival az idő maga meg szokta lassanként érlelni és kifejtetni a nemzeti ügyeket. Nekem részemről egy demoralizált ingatlan helyzetnél, — hol czélszerűtlen nem munkálhatok, — kedvesebb az ingtag; hol életem czéljának háboritlansággal adhatom át egész magamat, s hol nem vigyorognak ördöghidegen előmbe és utánam az ügy-daemonok.

Csak néhány szavam marad még hozzátok ti kevesek, de annál kedvesebb szívrokonok, kik tiszta részvét érzetével kíséritek a kétes távolba, nem-boldog társatokat, ki közmunkássága jóreményfokán hajótörést szenvedett: kössetek magatokhoz amaz idő és tér által el nem erőltethető lánczokkal, milyenek az emlékezet és és közügyünk érdekei! Hő bizalommal kéri — elváló barátotok —

Kazinczy Gábor emléklapjára.

Pest, 1840. márczius.

Névegység már van, de rokonszenv erre nem épül,
 Ismerek én névpárt, ellenirányba futót.
 Szellemazonságunk benső jegyeket viszonyítson;
 Vedd hitemet, s tapogasd szíved erét: közös e?

Elvegység, szóban, tettben és minden időben;
 Célhűség; küzdéshez erős akaratra kitartás;
 Tárgyszerelem, mit hon, s természet tüze szívünkhez;
 Jellemerő, min sors kísértete szerte szakadjon.
 Elmélkedve mit ér fellengzeni, tettben inogni,
 S a viszonyok fuvolája szerint tánczolni keringőt?
 Elvszüzesség az? — tagadom, de gyakorlati felség.
 Öntagadás nélkül nincs nagyság, mint kivitel nincs.
 Élettartalmam mélyében két hatalom van
 Gondolatintéző: — haza és művészet, — örökké!

Utijegyzetek Pest és Páris közt.

B é c s, 1843. november 3.

A linczi gőzösre két nap óta hiába várok. Egy bécsivel összeköszött, s amaz összetört, ez zátonyra ült. Pedig indulnom kell, mert a tél sebes léptekkel közelit, és mert ma töltém be 34-dik évet, elvesztegetni való időm nincs. Elindulánk tehát a jó nagybácsival, az öreg Patay tanárral, alkalmat keresni, mely Bécsből minél előbb tova vigyen, és mely erszényemhez való legyen. A szegény öreg négy óra hosszáig járt velem. Valóban ő határtalan jóságának lesz áldozata előbb-utóbb. A hány vidéki ismerőse, rokona, barátja, hitfele Bécsbe érkezik s őt felkeresi: ő mindannyinak buzgó tolmácsa, vezetőnöke (conductora), tanácsadója, útmutatója és hitelezője. Lakása örökös vendégfogadó — gratis. Bécsi tanársága óta számtalan koffere, bundája, köpenye, iszákja, esernyője, s kölcsön-pénze járja örökös körutját Magyar- és Németországon. Egyik utazó, ki nála megfordult, s tőle affélét kölcsönzött, azt a másiknak adja át; s így jár holmije kézről-kézre utolsó rongydarabjaiglan. Mint Ciceroneja vendégének, naponként három-négy mértföldnyi utat is tesz e végtelen városban, pedig egy igen veszélyes régi sérve van, melynek a sok gyaloglás épen nem használ.

A Wiedenen egy fogadó udvarába vezetvén az öreg, különös nemét fedezte föl előttem a fuvaroknak. Azt mondja, hogy hajdanában a protestans akademikusok ilyeneken utaztak innen kifelé. Mit ki nem gondol ez e furfangos nemzet!... Ez a saját szerű német szekér olyan, mint a félig fölpattant békatekenő. Rendkívül hosszú, lapos és magos nyoszolya, gyékény fedéllel, mely annyira szűk nyílásu, hogy alig lehet alá bujni. E kerek nyoszolyák azon hajósokat szállítják vissza Linczbe s Regensburgba, kik onnan hajókat hoztak le a Dunán Bécsbe. E nyoszolyákba friss szalmából ágyat vetnek, s a fejek alá szalmával tömött vánkosoakat helyeznek kilencz utazó számára, kik három sorban, tehát hármassával, fekszenek egymás mellett, a fuvaros látván el őket még pokrócztakarókkal is.

Minthogy ilyen társas utinyoszolyát épen ipartűzők, szatócsok

és tisztességes nőszemélyekből álló, s meglehetősen tiszta társaság foglalt el: tehát miért ne követhetném én is akademikus őseim példáját? Helyet béreltem ez ambulans vaczokban Linczig négy p. forintért; s miután e repülő ágyra létrán fölmásztam: elfoglalám fekhelyemet egy ifju festő mellett, ki magát egy nagy olajfestvényű rámás képpel takarta be; s ekként búcsút véve páratlan lelkű Patay bátyámtól: a fekvő társasággal utnak indulék esti 6 és fél órakor.

Harmad nap múlva.

Egy nap és két éjjel így, fekve utaztam. Az utak mindenütt jók lévén, rázást nem éreztem. Mióta kilencz napig utazám Pestről Debreczenbe, azóta uti nyomort, mitől irtóznom lehetne, nem ismerék.

Jól esik az ember szemének e vidéken a mindenfelé virágzó mezei gazdaságot látni. Hanem e látományhoz rögtön azon nyommasztó gondolat csatlakozik, hogy mily édenné varázsolhatná Magyarhon pusztaságait e földipar, e szorgalom, melyért oly hálátlannul, oly soványan fizet itt az isteni föld, melynek utolsó csepp zsirját is kifacsarni törekszik ez oly munkás, mint kitartó türelmű nép.

A német falvak mind városszerűek; bennök az emeletes ház korántsem oly ritkaság, mint például Dorogh városában.

Erre már a fogadókbán nem pinczerek, hanem pinczérnők szolgálnak, kik a huzavonásban még amazokat is felülmulják. Em Ezek kezébe mégis csak jobban illik az étel.

A mölki kolostor igen meglepő tekintetű. Roppant tömegével meredek sziklahegyre nehezedik s urkodik a hegy tövéhez lapult Mőlk városkán; másik oldalát a meredek sziklának a Duna mosván. A szegény barátok itt is a legszebb helyen laknak. Egy baráthoz levéllel voltam utasítva, hogy az nekem a kolostor nevezetességeit mutogatná meg; de mivel Mőlkben csak egy órát töltheték: a mutogatásból mi sem lehetett. A kolostorba mind a mellett fölszaladtam. Emberemet annak végtelen folyosóján vártam be, melyen a barátok épen az evő-terem felé szálingóztak. Midőn lépteik elhangzottak s az étterem ajtaja bezárult utánok: visszatért e komor falak félelmes lakója: a síri csend. Visszajövőben egyet fordulék az udvarban, s a templom ajtaját nyitva találván, bele tekinték. Nagyszerű, falai és

boltozata gyönyörű frescofestvényekkel borítvák. A templom előtt nyílt boltozat, mint magas diadalív áll a meredek szikla fölött, s e nyílt boltozat alá lépve, véletlenül lepi meg az embert a legfűségesebb kilátás a Duna felső tájaira. A partokat környező hegyeken pompás kastélyok és kolostorok.

Lent a korcsma közelében furcsa neveket olvastam a czimtáblákon: „Morgenbesser“ — „Populorum“ — „Trompf“ — „Mundauf.“

Erre a Duna melléke általában igen kellemes és változatos. A hegyeket itt már sötétzöld fenyvesek borítják. Én a fenyveseket nem szeretem. Hasznosak lehetnek; a szépségnek bizonyos zord nemével is bírhatnak: hanem rideg hatásuak, s a téli dermesztő állapotokra emlékeztetnek.

Erdőn, mezőn, hegyen, völgyön át az Enns folyóhoz juték; ezentul kezdődik felső Oстриa. Enns városa e folyó túlsópartján fekszik kolostorával, mely mintegy bástyáját képezi. Népe igen sajátságos, mind természetben, mind viseletében. Sovány, széles vállu, vékony lábú, csontos. Harisnyát és roppant kürtőkalapot visel apraja, nagya. Itt az ökrök hámozba fogvák, és homlokkal vonnak, a lovak ellenben jármot hordanak.

Lincz igen csinos kis város, egyes részeivel hegyekre dőlve. Vidéke a legszebbek egyike, rakva nyári lakokkal, regényes majorházakkal és kolostorokkal. A Duna Regensburg felől meredek sziklasorok között csavarog lefelé. Lincznél hajóhid visz rajta keresztül. Itt már bajor pénz is forog; sehogy sem tudok hozzá szokni.

Regensburg felé nagyot kerülnék. Jó lenne ugyan a Walhallát megnézni, de most előttem minden érdek mellékes, mely a színészetre nem vonatkozik.

Lincztől Salzburg felé vasut visz egy darabon. Ezen utaztam hat mértföldet 30 pengő krajczárért. Mily csekélység lenne Magyarországnak ilyen vasutat akármennyit előteremteni! Fenyőfatalpakra vas sínek szegezvék egyfolytában. A szekerek lovakkal vonatnak. Az egész vonalon igen kevés ásás, töltés és hidmunka van.

Az ut vidéke Salzburg felé mindig kellemesebb lesz. Kies völ-

gyek, kristály-patakokkal, melyek fűrészmalmokat hajtanak. Imitt-amott emeletes faházak, egyenként elszórva hegyen, völgyön és mezőkön.

Kénytelen vagyok megszokni a sert, — a bornak e silány pótszerét, — ha azt akarom, hogy a fogadósok jó szemmel nézzenek.

Mily tömérdek alkalmatlanságot csinál ez ez utlevél!

Salzburgban vagyok.

Szép holdvilágos est levén, meg nem állhatám, hogy még ma körül ne tekintsek e regényes fekvésű városban, mely Osztria délnyugati határpontján áll, s melynek festői képe már a távolból ingerlé várakozásomat.

A végtelen fahíd közepén állapodtam meg, mely Salzburgot kétfelé osztja, s mely alatt a mélységben a Salza vize rohan.

P. Sándor fantáziája s tollára volna szükségem, hogy leirhassam a mit láttam. Onnan dél-kelet felől ama rengeteg sziklaormokat, melyek mint megdermedt Góliáthok ölelik e várost keblökre, s ezek ellentétül, arra éjszak-nyugat felé, a végére-láthatlan kies lapályt, mely határtalan utat nyit a szirtóriások börtönéből kiszabadult folyónak.

A város nagyobb része a tulparton fekszik. Az érseki kormos ősegyház, magas házak lapos fődéllel, szabatos utcák. . . . Ott a ködös holdfényben a vár főséges ormai . . . kísértetes éjjeli tájkép.

Másnap.

Reggeli 6 órakor sieték a szédítő magasságu várfokra.

Itt a természet a művészet szakába vágott, mert ugylátszik, mintha faragva volna ily függő egyenesre e rémitő szikla, melyen e lovagvár, a középkor egész regényességével fekszik teljes ép-ségben.

E pillanatot feledni nem fogom soha! . . .

Értelem, mondd meg, mi az e látványban, egyenként és egészben, mi a lelket a csillagok magasságaig ragadja? mi kelti föl ez állapotát a fölmagasztaltságnak, mihez a földnek semmi más gyönyöre nem hasonlítható?

Ez az élvek netovábbja. . . . Összekötő pont, átmenet a földi

és menyei állapotok között, hol bár lábaink a földet érik, de szellemünk a tulvilágiak között leng.

Igen, e nagy érzelem nem egyéb, mint ösztönszerű érzete az istenség jelenlétének.

Van ez érzelemben félelem, borzalom, csodálat, bámulat, tisztelet, szeretet, szerelem, nyugtalan vágy, földfeletti kélérzet, a mulandóság fájdalma és boldogító remény.

A lélekzet megáll, s az állati lét, rövid, mély fohászokra oszlik fel.

Amaz örökművész rendező keze az, mely ama sziklaormoknak egykor ily alakot adott, mely e láthatáron a hegyet és völgyet, fát, vizet és sziklát elhelyezé, s e tájnak képében isteni kedélyét kifejezé.

Ez ő maga! . . . nincs különben! . . .

A várhegy e legmagasb pontjáról az átellenben álló kis monostorhegyet mintha kézzel is elérhetném. Mondják, hogy a kilátás ama hegyről is mondhatlanul szép. Természetesen, mert látkörébe esik ezen várhegy is, melynek tetején állok. A monostorhegy halántékait hosszú bástyafal környezi. Fent a kis zárda, sziklák és vad fenyvesek között. E két hegy között a város. A zárdahegy képezi utolsó hullámát amaz érczhegyek és havasok megkövült tengerének, melyek zordan jelölik Tirol határait. Másik felől kies síkság, melyen a folyó, mint gyémánt vértzetű Boaconstrictor tekereg.

E várhegy egy részét, mely alantabb esik, rétek és gyümölcskertek borítják, s hasonlítanak a mesés babyloni függőkertekhez. Köröttük mélység mindenfelől. Alattok a sziklahegy átfúrva. Valóban, ki e 150 lépésnyi alagutat, vagy helyesebben diadalkaput vágatá, „annak dicsőségét e sziklák hirdetik,” mint a felirat méltan mondja.

A tulparti városban áll Mozart ércszobra. Csinos mű, de kisértő. Midőn épen előtte méházok: az óra hetet út a város tornyában, s ime — mit még soha nem hallék — gyönyörű harangzene szólal meg, s Don Juan minuettjét játsza. Mintha Mozart szelleme jelent volna meg e hangokban az óra varázstűtésére!

November 10.

Bajorhonban vagyok.

Minden ipar mellett, mily szegénység rí ki ez országból Magyarhon ellenében, bármerre tekint az ember.

E nép szörnyen sörivó. Korán reggel kezdi s késő éjjel végzi.

Salzburgtól Münchenig bajor katonatisztekkel utazám, kik Görögországból jönnek, vagy jövetnek. — Mert az idegenek onnan eltávolíttatnak. Felületes műveltségűek. Nagyon jól mulattam magamat, a mennyiben egy szót sem szóltunk egymáshoz.

Itt még most kaszálják a sarjút. Az őszi napok mindeddig szépek voltak, csupán ma kezd havas eső esni.

Másnap.

Münchenben vagyok.

Számvetésemből az jön ki, hogy Pestről épen annyi idő alatt és költséggel jöhetni ide, mint Kolozsvárra.

Miként lehetne most megállítani a napot egy szóra: hogy ne siessen annyira. Mennyi műtárgy, mennyi látni és bámulni való van a művészetnek e kedvencz városában . . . és itt is csak néhány napot tölthetek.

Ma új operát adtak; neve: Zayde. Szövege és zenéje Poschl vagy Peschl nevű bárótól. Meséje normandi mondából van véve; kivitele fantasticus; színpadi kiállítása pompás; előadása szabatos. Pazarolva volt a fény, de jelentékeny és kifejező minden tekintetben. A hely-és kor-jellemének e hű kinyomata: szakismeretet, izlést, művészi tapintatot és gyakorlati ügyességet tanusított, mind a comparseria, mind a jelmezek és díszletek rendezésében. Egyébiránt hiszen könnyű nekik! Előttök a bőség forrása; s birtokukban minden eszközök, melyek itt utbaigazíthatják a műszakok vezetőit.

Hanem a ballet mindenütt és mindenben egy és ugyanaz. Orsópergés, nyújtózás, ágaskodás, mereszkedés, rángatózás, és ismét forgás. És e stereotyp forgadalomban semmi jellem, semmi báj, semmi értelem. Ha kivételkép találkozok is egy tündéri egyéniséggel, ki szellemet képes lehelni ez általános alakzatokba, kinek minden íze beszél azokhoz, kik a költészet néma nyelvét ismerik: a többi száz meg száz, mélyen alól esik a művészet színvonalán, s lelketlen fabáb.

Nekem az opera zenéje tetszett. A zenekar magas fokán áll a tökélynek. A z énekesek közészerűek.

Másnap.

A hires Glyptothekát megnéztem. Könyveket irhatnék arról, mit ott láttam, és még sem fognám magamat kibeszélhetni. Már az épület maga, classicaí egyszerűségével, remeke az építészetnek, s fényesen igazolja fejedelmi alapítójának magas műértelmiségét. Láthatni e főnséges csarnokokban a szoborművészet fejleményének fokozatait, annak egyptomi bölcsőjétől kezdve görögországi fénykoráig. E gyűjtemény jelessége nem annyira számszerinti gazdagságában áll a műpéldányoknak, mint inkább történeti teljességében. Azonban némely időszakok, vagy nemzetek szerinti műágazatok, tulbőven is képviselvék.

Az egyes osztálytermek alakja, falszinezete, frescóí, s egész elrendezése, teljes összhangzatba van hozva tartalmaik jellemével.

Van itt egy alvó szatűr, mely reám rendkívűli módon hatott. Ez alakot örökké látni fogom. Ez a művészet egyik legnagyobb csodája. Praxiteles és Scopas fénykorának maradványa. E márvány annyira él, hogy lélekzetvétele halljuk és látjuk. Az emberi képeség e nyilatkozványa határos a lehetetlenséggel. Ez alvó embernek arczán nemcsak az van kifejezve, hogy ő részeg, hanem hogy ez minő neme a részegségnek, minő hangulata ez a mámoros kedélynek, mit látszik ez az ember álmodni? . . .

A művészi valóság sokkal mélyebben van e szoborművek legnagyobb részében kinyomva, semhogy ezek a zebeklébieknek tetszhetnének, kiknek elve az, hogy minél tovább jár a mű attól, mi forró életet lehel; minek húsa és vére van: annál szebb, s művészi-leg annál tökélyesebb. Az ő izlésőknek az „alvó szatűr,“ „Bachus“ és több efféle, egyenes ellentétele. Ezek nekik szükségkép torzalakok. Nekem pedig, a maga nemében, mindenik főnséges, mert eszményileg való.

Másnap.

Az udvari és nemzeti színházban ma Donna Diannát adták. Boldog isten! mily szegénység, a mi itt van, művészi tehetségek

dolgában! Mikor Dianna mondja szalagjáról, hogy a fehér a színek hiánya, száanalommal gondolám: te pedig jó asszony, a művésznők hiánya vagy! Ide jertek ti otthoni járdakoptatók és kapakerülők, kik fitymáljátok azt, mi sajátotok, mit Isten kegyelméből ingyen kaptatok, jertek és tanuljatok becsületet, tanuljatok emberséget a példán, hogy a korlátlan országfő, ki él-hal a művészetért, nem képes egy jó szintársulatot összekaparítani a legdúsabb feltételek mellett, 32 német államból, e sovány korában a teremő szellemeknek!..

Minő közepszertüések ezek, ily színházban, ily városban és hazában! Ugylátszik, a bécsi várszínház minden német talentumot kimerített.

„Lefejtetett a művészet bora,
S e színháznak csak a seprő maradt!” . . .

mondá Shakspeare.

Szerelmesök csinos ember, s játéka ép azon nemű, melyet a szebeklébi-féle aesthetikusok szépnak tartanak; én pedig üresnek, modorosnak, jellem- és élettelennek mondok. Pedig oly szép attitude-eket csinált, mintha mind a tükör előtt, vagy legtögyesebb táncz-mestertől tanulta volna be. Szóval, ez az athenaeumi műtész színésze; elveinek teljhatalmu képviselője, mint kinél az életrevalóság teljes hiánya annyit jelent, mint a művészeti szép netovábbja.

Vakesetből van-e, vagy szerencsés számításból? nem tudom; hanem van e színháznak egy ritka, s azért megbecsülhetlen tulajdonsága: a hallékonyság (acustica.) És ha eddig az építészeti hallékonyság rejtély volt: az itt fel van fedezve. Különös, hogy e föltétel, mely színházak építése körül szükségkép legelső és legfontosabb: eddigelé, mondhatni, mindenütt el volt hanyagolva, vagy egyéb tekinteteknek — melyek e mellett haszontalanok — alá volt rendelve. Mert avvagy mit ér a legczifrábban s kényelmesebben rendezett színház is, ha süket?! Itt azonban, úgy látszik, hogy a kőműves és ácsmester urak figyelmeztetve voltak, hogy ezen épület arravaló, hogy ott beszéljenek és danoljanak; s hogy abból, mit ott beszélnek és danolnak, egyetlen betűhangnak sem szabad elvesznie; tudniok kellett az építőknak, hogy oda száz- meg száz-ezerek épen csak azért mennek, hogy hallgatva élvezzenek és tanuljanak.

Egyönyörtü színház benső világa tökéletesen gömbölyű; úgy, hogy a színpad előterén játszóknak e körnek vonalán belől esnek. Az első színpad közötti tér zárva van. A páholyok nem fülke-alakúak, azaz: nem zárva oldalfalakkal és menyezettel, hanem nyíltak, szabadok, és csupán oly magas rekeszekkel különöztetve el, mint előtámláik. E szerint a színpadi hangnak lehetlen elvesznie, először azért, mert a hangok a nézőterem körvonalán belől esnek; másodsor, mert a nézőhelyen nincsenek üregek, melyek a hangot elnyelhetnék, s harmadszor, mert a nézőterem hátfala pusztán s egyenesen emelkedik a felső karzatig; s e falról, három sorban, nyílt erkélyek függenek, öntött vasoszlopokra támaszkodva; e szerint a színpadról jövő hang a néző füléig, útjában semmi gátat nem találván: teljes épségben hömpölyög tova, s nem is mehet máshova, mint rendeltetése helyére.

Nevezetesség Münchenben, a többi között: tiszta vörös téglából épült és vakolatlan régi góth egyháza; az I. Lajos király emelte roppant réz obeliszk; a Maximilián ércszobra; szurokjárdája; kavicskövezete és kavicsmozaik járdái.

Augsburg.

A börtön magánya nem gyötrőbb, mint a társ nélküli vándoré, ki a körötte zajgó élet közepett nem talál egy szegény lelket, kivel közölhetné tömérdék új meg új benyomások által ébresztett gondolatait, érzelmeit.

Egyedül soha senki ne utazzék, mert ebben több a gyötrellem, mint az élmény.

Augsburg szokatlanul őszere város, a vénség tiszteletreméltó komolyságával. Oly modoru, mint Kassa vagy Eperjes, kicsinyben. Sánccokkal van körülbroncsosva, és folyók hasgatják keresztül-kasul.

E város hátrább van ugyan Pestnél 20 évvel, divat és fénytűzés tekintetében, de ugyanannyival áll előbb a virító műipar s egyéb társadalmi közérények dolgában.

A német kisvárosi színházak nem érdemelnek figyelmet. Rólok nincs mit mondani egyebet, mit hogy az, mit ott látunk, nem is szí-

nészet, hanem csak valami olyan ízé — mely kissé hasonlít a színészethez.

Azonban a német kis városok e részben nem is követelők, sem fitymálók; szerényen érezvén, hogy jó társulatot meg sem bírnának.

Valaki nekem otthon a minap ezeket mondotta: „Senki sem tagadhatja, hogy minden kornak és népnek saját közizlése és ebben gyökerező művészeti közvéleménye, közérzlete van, mely hatalom-szavával kényuralmat gyakorol a műintézetek fölött. Ez intézetek állása tehát, amaz uralgó közvélemény ellenében, mindenkor szenvedőleges. A művészet, ugymond, akkor érti hivatását, ha kora kívánalmainak enged, minthogy a művészet csupán az élettel egygyéolvadva gondolható; ellenben ettől különválva, saját életétől válik meg.“

Én e felfogást egyoldalunak mondtam akkor mindjárt; s itt okát adom magamnak, miért? Mert a mondtak, más szavakkal, annyit tesznek: hogy a művészet alázasatos szolgálja legyen a kor szeszélyeinek, s a helybeli divatnak. A szolga pedig csak vakeszköze mások céljainak, a helyett, hogy neki lennének céljai, vagy ő lenne célja önmagának. Kell ismernünk örök igazságokat, melyek semmiféle korszeszélyt vagy közdivatot magokra nehezeden nem engedhetnek. Im ez örök igazságokban áll a művészet függetlenségének űs-gránit alapja. A méltányos szempontot tehát itt is középén kell keresnünk.

Példánakokáért: ha az opera kedvence a kor izlésének, s az ugynevezett művészeti közvéleménynek: ám legyen opera; Isten hírével. De, kik az örök igazságokat kezelik: használják föl ezen korszeszélyt, e közdivatot saját legmagasztosabb céljaik előmozdítására. Vegyék ki az operát világpolgári, azaz: értelemnélküli általánosságából, s adjanak annak specialis irányt. E specialis irány pedig nem lehet más, minthogy az opera saját, eredeti kifejezése legyen azon nemzet érzelmeinek, melynek kebelén ápoltatik. A nemzet kebeléből fakadjanak hangjai, mert csak így szólhatnak viszont annak szívéhez. Szóval, művelje a nemzeti dalt, zenét és tánczot. Az olasz dallam és zene dicsősége miben áll? Abban: hogy nemzeti

egy éniséggel bir, mely a természetben semmihez nem hasonlít, mint önmagához.

Tegnap estve egy kézműves, ki velem egy asztalnál ült, nagyokat hazudott Magyarországról álmélkodó társainak. A csárdát festvén előttök, azt mondá, hogy az egyetlen roppant terjedelmű szobából áll, s hogy benne 150 betyár tánczol, és 80 cigány muzsikál egyszerre. Csak abban mondott valót, hogy Magyarorszában bor és kenyér sok és jó, de pénz kevés van.

A „Három szerecsen“ czimű nagy fogadóban százhuszféle bort számláltam meg az itlapon. A földgömb nedvének quintessentiáját látom itt összegyűjtve. E 120-féle földi nektár között legdrágább és így legelső értékű a tokaji; mert palaczkjának ára kilencz bajor forint, azaz: 18 frt 45 kr váltóban. Utána közvetlenül a jános-hegyi kabinetbor következett árminőségi tekintetben. Az itlapon összesen tizenhatféle magyarhoni bort számláltam meg. Ezeknek természetők is mind megnevezvék.

W ü r t e m b e r g.

Minden oldalról szegénység! A vendéglőkben drágaság, rosz étkek. A falvak és városok faházakból építvék, cserep födéllel.

Hegyes-völgyes ország, tehát szép. A szőlők szorgalmasan vannak mivelve.

Itt már vége van a sörországnak, s borország kezdődik. De bora savanyu is, drága is. A legroszabbiknak itczéje 24 garas.

U l m.

Egy öreg ember mutogatta a csaták terét, melyekről Ulm történeti várossá lőn. Napoleonról is mesélt egyetmást.

Minő kín az a sok német tájbeszéd. Osztriától fogva ez már a harmadik; és mindenik érthetlenebb. Ez a württembergi a legferdebb.

S t u t t g a r t.

Fából épült igen szép kis város. Usupán a királyi palota és még egypár középület látszik kőtömegűnek. A többinek fabordázata van, s ennek hézagai téglával töltvék. A kőnek e nagy bősége

mellett, minőt e kis országban látok, miért építenek ezek fából? Mert még a város körötti szőlőhegyeken szétágazó utak is négyszögű gránittal kövezvék. Cserépfödél, szurokjárda, gránitkövezet és falház; minő furcsa ellentét.

Az ó vár-terén Schiller ércszobra Schwanthalertől, lesütött fővel.

S z i n h á z.

Operát adnak. A színlapon e neveket olvasom: Báthori herczeg. Juranics. Szamos. Arradiz. Zápolya. Már csak e nevek miatt is be kell mennem. S hát mi lőn belölők? A B á l é j. — Báthori herczeg körében a magyar főurak jelmeze: karbonári köpeny, lobogós ing, szűk és hosszú lábravaló volt!

A színház elég csinos, de szegényes. Hány magyar dynasta van, ki ily színházat kiállithatna s fenntarthatna a nélkül, hogy nagyon meg kellene magát erőtetnie! Ebben hetenkint csak négy előadás van: vasárnap, kedden, szerdán és pénteken. Történeti nevezetessége abban áll, hogy Seydelmann itt fejlődött ki, szinte tetőpontjáig nagyságának; és hogy az igazgatósággal történt meg hasonlása következtében hagyta el Stuttgartot végképen.

Liszt is itt van. Ma adta harmadik hangversenyét. Nem találtam szállásán, tehát F. gróf levelét a kapusnak adám. Midőn később ismét arra fordulék, épen a társaskocsira ült, fekete magyar gubában, s nagy török feszszel a fején, 8—10 dandy kíséretében. Heilbronba ment, hogy ott ma este működjék. Holnap játszik itt utolszor Pantaleoni hangversenyében.

Lisztet az teszi valóban nagygyá, hogy jövedelmének nagy részét a jótékonyság oltárára teszi. Az ő művészete, mondhatni, az éhező emberiség mannája; csatorna ő, melyen a gazdagok kincsei szétfolynak ismét a nép között. Ő a merre jár, mint a Nilus áradása, bőséget és áldást hagy maga után mindenütt.

W ü r t e m b e r g.

Az országutak mellett mindenütt gyümölcsfák. Követésre intő példa. A mezőkön mindenfelé csin, tisztaság, takarékoság, rend.

Ezek tudják a földet becsülni! Hanem úgy tetszik, mintha e föld inaszakadtáig megfeszítené erejét, hogy önálló ország lehessen, vagy hogy számot tegessen a többi államok sorában. Épen, mint a nagy-pipáju, kevés dohányu felföldi vagy erdélyi nemes ember a többi között.

Ez a württembergi tájbeszéd olyan, mint mikor a francia törí a német szót.

BÁDENI ÁLLAM.

Carlsruhe sokkal szebb város, mint Stuttgart. Szabatos felosztás; széles, egyenes utcák; kényelmes és tiszta járdák; izletes, gyönyörű paloták, ámbár ismét csak fából.

A november 16-diki frankfurti hirlapban borzasztó színekkel festvék a november 5-diki pozsonyi, s az ezt megelőző pesti események, melyekben a szathmári követ és az ifjuság szerepeltek.

Carlsruhetól a Rajna fél mértföld. Kniellingen nevű falunál szokott a gőzös kikötni, hol hajóhid van a Rajnán. Ide gyalog jöttem, nem levén más mód, s nem akarván egy napot késni meddig Straszburgba vivő alkalom találkozik.

Egy parányi gőzöst találtam itt. 30 ló erejű, s mégis igen gyors. Utas nincs rajta, mert az alsó gőzös, melynek terhét át vala veendő, elkésett.

A rajnai tájak itt az aldunaihoz hasonlitanak.

Már látom Straszburg tornyait, s a világhírű Münstert. A Rajna közepén állok; a ponton, hol a német és francia lég összefoly. A bal parton vitorlás hajó, melyet 50 francia von kötél hámokon.

Ez tehát ama föld, melyről a történet és hir oly rendkívüli dolgokat regélnek?

Még néhány percz és valósággal látni foglak téged, nép és hon, mely távolból a költészet varázsszínében tűntél föl lelki szemeink előtt! . . .

Te vagy-e valóban a tova kékelő jegenyesorok mögött ama „vészek hona,”

hol „Melyben egy világnak szíve ver,”

„A művészet fénylő csarnokában
Égi képet új korára nyom,

S mig ezer fej gondol istenészszel
Fárad a nép óriás kezével? . . .

Olyan leszesz-e a közelben is, minőnek a képzelet mágusztűkőre mutatja képedet? . . .

Franciaország.

Straszburg igen élénk francia város. Nyelve sem német, sem francia kizárólag, hanem mind a kettő egyaránt. A Rajnától, melyen által ismét híd köti össze a német és francia földeket, negyed-óránnyira fekszik, sánczokkal megerősítve.

Nagy részben e város is faházakból áll. Járdái földszurokkal borítvák. Itt már mutatkoznak és szerepelnek a híres kőszafiuk, vagy faczipós gaminok.

Láttam Guttenberg vasszobrát.

Láttam a Münster-egyházat, a középkori építészet remekművét, ezer meg ezer finom kőfaragványával, s bronz-szobraival, üvegfestvényekből álló ablakaival, híres óra-gépével s egészben tekintve: szédítő magas, művészileg bájos, sugár alakjával, mely mint kedves áldozat füstje, egyenesen nyulik az ég felé, s ezzel, fenn a kéklő homályban, összefüggni látszik. . . .

Metz.

Nagyszerű szép város, illetőleg erős vár, sánczokkal és folyókkal többszörösen körülvéve. Házaik mind faragott kövekből. Gyönyörű középületek, de többnyire szűk utcák; a várost keresztül-kasul metsző csatornák és vízművek; födeles piacok; itt-ott borzasztó rondaság; szép partok a bástyákon; gyönyörű kilátással a vidékre; gyümölcsben olcsóság, különben drágaság; igen szép ószerű egyház, festett üvegü ablakokkal; benne nagyszerű miseáldozat, melyet mély és dörgő hangú érczhangszerek, és cherub-hangu gyermekénekek kísérnek, az orgona hiányát pótolván. Az egyház ajtaján pedig egy ragasztvány azt hirdeti, hogy ma éppen magyar honi szent Erzsébet ünnepe tartatik. . . .

A straszburgi gyors utazási irodában azt ígérték, hogy onnan 42 óra alatt röptetünk Párisba. Ime már 22 óra mult el belőle, és az utnak csak egyharmadát tevők meg. . . .

Utunk Champagneon visz keresztül.

Epernayben a vezetnök rendkívüli állomást rögtönzött; azon pillanatban valamennyi utas az útfélen álló csapszékbe rohant, melynek falára rőfnyi betűkel ez van írva: „Bon vin de Champagne.“

Betekinték magam is. És ime odabenn a csaplár nagy gyorsasággal bontja föl az ismeretes ónfejű palaczkokat és tölti nagy poharakba tartalmukat.

Mivel tehát épen forrásánál valék e világhírű pezsgőbornak, a bubánat egyedüli balzsamának: utitársaim nemes példájára, az otthoniak jóllétére s a magam egészségére kiüritém illetményemet; a zsebembe is tevén egy oly palaczkot, milyenért otthonn 4—6 frtot, itt azonban ezért csak egyet fizettem.

Utunkat innen az Epernay-völgyben folytatók, melyet hosszában a Bodrog nagyságu Marne folyó hasít. A hegyek, melyek a pezsgőt termik, a folyó két partján nyulnak végig, s inkább szeliden lejtők, mint meredek fekvésűek.

Itt-ott gyönyörű kastélyok, bizonynyal azon szőlőgazdákéi, kiknek erszényébe a világ minden részéből foly az arany, azon szelemdus nedűért, mely az ő pinczéikből szerte foly a világra.

E kastélyok kertjeiben a még le nem szakasztott szőlőfűrtök, viaszvászsonba kötözve függenek vesszőikről, melyek magas lugasokat alakítanak.

Kedden, november 21-dikén, két napi s két éjjeli folytonos utazás után reggeli öt órakor a vezetnök Páris közepén kelte föl bennünket.

Felpillanték, de a nagy köd miatt nem látok egyebet, mint égő világot a boltokban, s egyes iparúzókat, kik dolgaikra sietnek.

A függöny tehát föllebbent valahára! . . .

Lássuk, mi van mögötte?

Egressy Gábornéhoz.

Páris, 1843. nov. 21.

Kedves nőm, édes Zsuzsikám! Örvendj velem, czéломnál vagyok. Ma korán reggel érkeztem Párisba. Többféle apró viszontagságon mentem az uton keresztül, de semmi, csak hogy itt vagyok. Mihelyt leszállék, azonnal körülfogtak, s megrohantak a kék ingesek, s más fürgenczek, ajánlván egy s más szolgálatot; közöttük egy potrohos németül szólta meg, s az épen helyben levő gyorskocsi-társulat fogadóját ajánlá, hol egy szobát is bérelek. — Gyorsan felöltöztem, s elindultam a Szajna tulpártjára, Puskást és Bátorit fölkeresni. De Puskásnak már csak czíme van kávéházán, ő maga nyugalomba lépett, s utódja igazított el szállására, miután ennél egy csésze drága és rossz kávét megittam volt. — Puskás egy őszbevegnyült szelid jellemű becsületes ember, igen szívesen fogadott; tisztán beszél magyarul, ámbár néha találgatnia kell a szót. Ő eligazított Bátorinak mostani szállására, kit kétszeri hosszas keresés után meg is találtam. — Ez, — édes, — igen megbecsülhetlen jószágú ember, most nősült, egy árva francia leányt vett el; s neje egy más rokonával himzéssel foglalkoznak; ez egy neme keresetőknek; Bátorit, — mint tolmácsot a keleti nyelvekben, — a kormány fizeti 800 frankkal évenként, a miből egyszerűen élve, tisztességesen kijönnek. Bátorit e hivatalában igen sokat utazik; most jött vissza Afrikából Képzeld, — édes, — örömemet, midőn megérkezésem napján a postán levelet találok tőled! Ki nem mondhatom mily jól esett ez nekem! mintha veled személyesen találkoztam volna, — mintha te engem megelőzvé, itt vártál volna tárt karokkal. Miért nem küldhetek neked e levélben szárnyakat, édes, miért nem tűnhetsz ide hozzám a szelek hátán, ide a Tuillériák kertjébe! Óh miért oly méltánytalan irántad a sors, hogy ezen érzelmekből a téged illető részt nem élvezheted!? A „Théâtre français“-ban a „Szaracént“ adták. Igen jól esett először is oly darabot látnom, melyet ismerek. Az én szerepem fölségesen volt adva, ámbár kissé különösen, azaz: francziásan. — Hát még

az a színésznő, — N o b l e t nevű, — ki „Bérangéré“-t, a K á n t o r n é egykori szerepét adta! Ez — édes, — valami mondhatlanul dícső volt! Az indulatnak, a szenvedélyeknek ily rendkívüli fokozatra emelkedett, s mégis ennyire női, oly mélyen a kebelbe markoló kifejezését soha sem láttam; — S c h r ö d e r n é bámulatra gerjesztett, de ily hatalommal, — mint ezé, — soha színi előadás még meg nem indított. De hát még R a c h e l milyen lesz, ha már ez is ilyen! Azonban félek, — édes, — hogy oly szerencsétlen leszek, hogy ezt meg nem láthatom, mert folyvást betegeskedik. Óh Istenem, hol vegyek időt és pénzt, mindent, mi itt van, tudni, ismerni, látni!? — Sokat fogok virasztani, mert nappal járnom kell, s csak éjjel írhatok; mert hiszen, hogy nappal szobában üljön az ember Párisban és írjon, — az lehetetlen. — Óh — édes — a legnagyobb vigyázat és óvakodás mellett is ki van téve az ember a csalások különféle neveinek, s a pénz rendkívül megy. Eddig jegyezgettem költségeimet; de most már többé rá nem érek. Szállásom, hová ma jöttem, igaz, hogy olcsó; ezt Bátori eszközölte számomra; húsz frankot fizetek érte egy hónapra. Igaz, hogy igen kicsiny; de nekem elég; kályha nincs ugyan benne, — de egyéb minden, mi a kényelemhez tartozik: kárpitos tiszta ágy, nagy tükör, képek, írószekrény, ruhaszekrény, éjjeli szekrény, az ágy előtt szőnyeg, az ablakon nagy függönyök, két nagy rococo-karszék, egyik bársonnyal, másik lószőrből szövött kelmével borítva, — csak maga hiányzik bele, — édes! — A másik fogadó-szoba, hová elébb szállék, a hatodik emeleten volt, a háztető volt szobám tetőzete, mely alatt csak görnyedezve mozoghattam. A csizmám szakad, kalapom sincs, — pedig be nehéz lesz ezekért itt a pénzt kiadnom! Hogy vagytok? irjatok minél előbb soha sem voltunk még ily távol egymástól! Óh beh szeretném, ha a kis leányomat is valaha idehozhatnám!

Szentpétery Zsigmondhoz.

Páris, 1843. nov. 23.

Barátom Zsiga!

Itt vagyok. Hol kezdjem és hol végezzem?! A hosszú éveken táplálgatott vágy, bármily erős volt kezdetében, s bármennyire elválaszthatlan is életünktől: végre mégis elfárad, barátom; — a hosszas erőködés, s azon bizonyosság tudata, hogy a cél többé nem kétséges, némileg közönyössé tesznek a tárgy iránt; azonban a mint ehhez közeledünk: dobogni kezd a kebel, s minden érzékünk talpra szökken, mintha villanyerő érte volna idegzetünket. Én legalább így valék, pedig Párist csak akkor pillantám meg, midőn már benne valék, mert éjjel érkezém. Eleinte alig hittem, hogy itt vagyok. Ez tehát Páris, gondolám; egyet sohajték, s aztán elkáromlám megérkezésem örömének exaltatióját, mondván: megfogtalak végre átkozott chimerája a nyugtalan kebelnek, ki legszebb életszakomat rablád meg! ennyibe kell-e neked kerülnöd lelkileg és anyagilag?! Ugyde, hiszen ez a mi sorsunk, — zarándok népé, — ugy-e barátom, melynek horoscope-ját Eumenidák készítették, hol irva van, hogy e népnek ne legyen öröme, mely egyszerűsmind fájdalomba ne rezegjen át! — Legelső gondolatom volt aztán nektek írni; de előbb, ha csak egy pár perczre is körültekinteni, mert a hol leszállék a kocsiról, ugyanott fogadtam egy pár napra szobát is, a mely inkább galambfészeknek mondható; mert ha kezemet a zsindeyen átdughatnám: az eget érném! Zsuzsika levelét szerencsésen megkaptam, mely oly jól esett, mintha mindnyájatokat pillantottalak volna meg, véletlenül. — Puskást és Bátorit fölkerestem. — Óh, barátom, beh kimondhatlanul érzi az ember itt, — ily messze földön, — egy rokon, egy jó barát, vagy csak egy ismeretlen földiének is hiányát, — annyi nép közt elhaladni, mely mind oly idegen, s annyi ideig de csak egyetlen hangot sem hallani, mely lelkünknek ismeretes lenne! — De a színésztárs az, mindenekfelett, kinek a vándor-színész, — családtagjai után, — oly végtelen hiányát érzi; ez az ő faja, az, mely vele legrokonabb gondolatban, érzelemben, mindenben. — Ez sokszo-

rozna most minden élményt, tizszerezné a tapasztalást, a tanulmányt! Barátom, a csodák tengerében, mely az embert minden oldalról egyszerre rohanja meg, az első percekben elveszti magát az ember, — idő kell, hogy eszméletét rendbeszedvén, magát tájékozhassa, a dolgokat elrendezze, sorba vegye. — Ez a Páris csakugyan megfelel azon álomszerűségnek, melyben nekünk a távolban megjelenik. Népe és történeti emlékei élénken sejtetik az idegennel, hogy a borzalmak, vészek és bolond ellentételek honának középpontjában van, hol őrült szenvedélyek, értelmi hatalmasság és érzékiség háborognak, — hol tragikai és bohózáti szélsőségek járnak villitánczukat. — A „Palais-royal“-t értem legközelebb, mivel a „Théâtre français“-t legelső gondom volt fölkeresni, s ez amannak épületében van. A Palais-royal egy roppant négyszöget képez, több udvarral, kerttel, szoborral; az egyik kertben van egy kis ágyú, mely déli 12 órakor magától elsül, — azaz: a nap gyújtja meg egy üvegen át, melynek gyújtópontja 12 órakor a lyukra szolgál. De a boltok s az árucikkek gazdagsága, ezeknek elmés, izletes és csábító elrendezése az, a mi a Palais-royal hosszú csarnokain végig a szemet magára vonja, s hát még estve, a légszesznek nappali vagy inkább tündéri varázsfényénél! S a tömördek elegáns nép, mely itt estve és nappal sürög-forog; mindezekről részletesen majd alkalmilag. — A mennyire két színmű előadása után, s egyszeri tekintetre ítélhetni: a Théâtre français felül áll a bécsi várszínházon, kivéve ennek egy pár tagját. — Óh, mily fölségesen adták a „Szaracén“-t! Erről is majd később. Ez a Báthori hasonlíthatlan becsületeségű ember, s az idegennel megbecsülhetlen; mi készséggel vezeti, utasítja, segíti az embert. Egy olcsó és jó szállást szerzett, hova már beköltöztem, — húsz frankért egy hónapra; igaz, hogy szűkecske, Szilágyi Palinak éppen másfél lépés volna; azaz: egy nyoszolya hosszúsága, és ugyanoly széles; de becsületesen butorozva, tiszta jó ágy; — első emelet, utcára, — s még szolgálat is, és Párisnak kellő közepében, a Louvre és Palais-royal között, — mindenhez közel, mi engem érdekel; — mindezen tulajdonokat ily olcsón együtt találni Párisban, igazi szerencse. A szobában nincs kályha, mert így sokkal drágább volna; de hiszen én csak éjjelre fogok hazajárni, annyira lesz a néznivaló. Mi több, ezen Hôtélben két magyar is lakik:

Mazur orvostanuló, és Markovics nevűek. — . . Itt minden parányiságban van valami szokatlan, valami különös a mi nekünk új. — Mióta irok: már száz meg száz ordító, énekelve áruházi szatócok ment el ablakom alatt, kik gyümölcsöt, zöldséget, ruhát, kalapot, esernyőket, szekeren és gyalog hordoznak egész nap, szerte a városban; a szomszéd Caroussel - téren pedig egy csoport nép között két ember komédiázik, nagy lármával és hadonázással. — . . . Midőn legelőször a Szajna egyik hídján megállék, — a melyen IV. Henrik lovas érc-szobra áll, — mily nagyszerű látvány mindenfelé! a tömör vas- és kőhidak, melyek mindenike egy-egy mestermű; — két felől a partfalak, faragott kövekből, melyekre maga Napoleon tizenkét millió frankot költött; a víz hosszában kétfelől a nagyszerű épületek, különösen a Louvre, s ezzel egyfolytában a Tuillériák, kerttel, szökő-kútakkal, a luxori obeliskussal, szobrokkal; a kertek folytában az elyseumi mezők végtelensége, a diadal-ív; a Szajnán az emeletes fordőházak, hajókon, salonokkal, erkélyekkel; a tömör mosó-hajók, ezer meg ezer kezekkel, melyek ablakaikból a vízbe nyulva mozognak, stb. stb. mikről máskor.

Egressy Gábornéhoz.

Páris, 1843. dec. 2.

Édes Zsuzsikám! Magamról tudom, hogy nyugtalanul várod leveleimet. Válaszodat müncheni levelemre megkaptam, — tíz nap alatt ért ide. Egészségem van — édes, — valamilyen, de elégedettnék magamat nem mondhatom. Akármerre járok, csak ti vagytok eszemben! Mennyi veríték árán van ez a kis tapasztalás megvásárolva! Igen sok kínom van — édes — az élelmi szerekkel, — még máig sem tudtam olyat találni, a minőt szeretnék; pedig tudod, hogy én akármi szegényes ételnemmel megelégszem. Minden erős természetem mellett is hideglelést kaptam a napokban az ételtől. A jobb ebéd két- és harmadfél frank; de itt oly felette kis adagokat adnak, hogy a kis leányom sem lakna jól vele, — pedig tudod — édes, — hogy én nagytű nem vagyok. A színházaknál a beléptíjegyekkel egész vásárt

csinálnak, adják és veszik a jegyeket bizonyos emberek, a kik azokkal kereskednek. Ha az ember egy részét a darabnak megnézte, kijő, eladja jegyét féláron, megy más színházba, s ott is féláron vesz, — s még egy harmadik színházba is elmehet, ha éppen omnibusra felkaphat; mert némely színház messze van. Itt a bérkocsik többnyire egy lovasok. És vannak taligák, olyanok, hogy a kerék tetejét kezemmel sem érem föl, s a keréktalpak szélessége egynegyed rőfnyi; — egy-egy lóra oly nagy terhet raknak, mint nálunk hat lóra. — Itt van K—d, gyönyörű szállást tart a város legszebb részében; — igaz, hogy a hatodik emeleten van, de gyönyörű kilátással, a királyi kertekre és a Szajnára ebédre hívott a legelső angol ebédlőbe. Itt már felségesen lehet enni! valódi pezsgőt is ittunk, — én a maga egészségére! A szőlőt itt fonttal mérik; fontja 8 garas, a jobbnak 30 garas; de van tíz pengő forint is egy font, az első rendű vendéglőkben, — ezek aztán spanyol és görögországi szőlők. Tizennyolcz forintot fizettem ma egy pár csizmáért, mert már az eddigiben nem járhatok; soha sem esett ily nehezemre a pénzt kiadni! Hogy megcsalt ezzel a csizmával az az otthoni suszter, alig tartott egy hónapig!

Egressy Gábornéhoz.

Páris, 1848. dec. 28.

Kedves Zsuzsikám!

Mikor ezen leveletem veszed, már én akkor utban vagyok hozzád. Hogy töltötted a karácsony ünnepet, édes? Engem az itteni magyarok, — valami negyvenen, — nagy lakomával tiszteltek meg. — Egyik igen gyönyörű toastot mondott. Már valami négyszer vendégelték meg így, hol egyik, hol másik. Holnapután ujév napja lesz: Isten éltesen téged — édes — sokáig; tudom, te is azt kívánod nekem! Egészségemről most nem irhatok neked örvendetést; a mellem fáj, úgy, a mint egyszer fájt már, midőn Coriolanban először felléptem, és Ivanovics gyógyított; sokat szenvedek rá. Nagyon is megsanyargattam testemet, lelkemet; mivel a színházak itt mindig 12 órakor végződnek, én pedig még azután, eleinte, egy pár óráig

jegyezgetni szoktam, hogy a mit láttam, ne felejtsem, és hogy nap-
pal ezzel se teljék az idő; és most már nem tudok éjjel aludni, min-
dig csak 4 vagy 5 órakor jön álom szemeimre, és ez az álmatlanság
igen emészt. Alig várom, hogy haza mehessek. Rettenetesen gú-
nyolna ki a sors, ha ezen utamnak áldozattja lennék; de a jó, az
igazságos Isten meg fog engemet tartani nektek, enyémekek.
A szinpad fog engem kigyógyítani, mint már több-
ször is tévé. Reménylem, hogy még nem lesz késő. Hiszen éle-
temnek még csak ezután akarnám valódi hasznát venni. Az itteni
ködös, egészségtelen levegő, — érzem, — hogy nekem nem jó; so-
kat tesz azon undor is, melyet a párisi ételek iránt érzek, mely
onnan van, hogy rettenetes dolgokat hall az ember, miket itt az en-
nivalókkal véghez visznek, miket majd elbeszélék otthon. Holnap
utolszor még Rachelt akarom megnézni, Phedraban, egyik leg-
jobb szerepében. Ujlesztendő napján pedig K . . . d erővel az opera-
bált akarja velem megnézetni, melyet akkor adnak az Opéra-comique-
ban, egyik királyi operaházban, különben még újév napján is elin-
dulnék. — Sok nézni való lett volna pedig még, édes! . .
. Delavigne Casimir temetése igen pompás volt; a sző-
nyeg szegleteit vitték: Hugo Victor, mint az akademia képvisel-
ője, — Montalivet, a civil-lista főnöke, s mint a kormány kép-
viselője, — Samson, a nemzeti színház-, és Mellestville, a drá-
mai költők részéről. Beszédeket tartottak sírjánál: Hugo V. Samson,
és egy ifju lengyel száműzött, ki egy marok lengyel földet hintett a
a „Varsoviennne“ írójának szemfödelére, ezen szavakkal: „álmod-
jál e hon feltámadásáról, melyet megéneklél!“ — Lehetlen volt kö-
zel férni a koporsóhoz; több mint 40 ezer ember környezte, — és
igy a beszédekből is nagyon keveset hallhattam. A kíséret közt ud-
vari hintók is voltak. Így tiszteli e nép jelesbjeit. A temetés napján
a Théâtre français zárva volt. — Tegnap nyitotta meg a
király a kamarát. A Tuillériáktól egész a követek házáig tömérdek
katonaság, — lovas és gyalog, — volt felállítva, több sorban, —
ugy, hogy a király kocsija a tolongó néptől mindenütt egy jó pus-
kalövésnyire volt. A kamarába jutni közönséges embernek lehetet-
len. — Rachel előadásait, — ki betegsége után nem rég lépett
föl, — rettentő nép ostromolja, tegnap Stuart Máriát adta. — De a

többi színházak is mindig tömve. — Húsz színházban, körülbelül 1600 szindarab között, — mik ittlétem alatt adattak, — csupán kettő volt idegen, a többi mind eredeti, azaz: francia. — A párisi érsek befolyása következtében a kormány nem fog hivatalosan képviselve lenni a Molière emlékének fölavatásán, — mely január 15-én, mint Molière születése napján megy véghez; — mert, ugymond az érsek, — ennyi közkitüntetésre nem kell olyan komédiást méltatni, a ki számüzve volt, és a ki „Tartuffe“-ot írta. — „Ime, ennyire jutánk tizenhárom évvel a forradalom után!“ jegyzi meg erre a „National.“ — A felavatás egyébként rendkívüli ünnepélylyel fog véghez menni! — Most épen négy órát ütött éjfél után; nem tudok aludni. — Mellfájásom valamennyire szűnik, de tudom, ismét visszatér, mert így szokott; de azért ne búsulj, édes, meggyógyulok én, ha előbb nem, otthon bizonyosan! — Isten veled!

A francia színészetről.

I.

Páris, 1843.

A színház szorosabban értelmezve a nemzet kicsinyben. Ez azt teszi, hogy a nemzetiség azon levegő, melyben a színészet élete egyedül gondolható; s hogy a nemzet kebléből származván színészete: a gyermek oly hű képe anyjának, miként vele vérben egy és ugyanaz. Már most, minden nemzet külön egyéniség lévén: ezzel jár színészeteik különböző jelleme is. A francia színész játéka például, a németé mellett, éneklőnek, tulzónak, őrzöngőnek, szóval természetlennnek fog tetszeni, valamint viszont a német, a francia mellett száraznak, hidegnek, pedansnak, unalmasnak. (A francia négyszegű fejűnek csufolja a németet). De azért melyik fogja okosan követelhetni, hogy övé a jobb, hogy a másik magát ő hozzá alkalmazza? A francia színész, francia népnek akar játszani, e nép pedig erre azt mondja, látván Ligier-jét, vagy Bouffé-ját: igen, ez én vagyok! e hangok, ez alakzatok az enyéme, mily természetes, — mily dicső! Innen az a tanúság, hogy az idegen néző magát francziásítani igyekezzék, legalább félig meddig, míg ítélete, mint legfelsőbb műtani ellenőr, általános szempontján szilárdan megmarad, vagy világosabban szólva: minden művészetet saját nemzeti elemében kell felfogni, s így felfogva, mérni a művészeti nagyságnak egyetemes mértékéhez. De kérdés: hol azon egyetemes fokmérő, és ki állapította meg azt? legegyszerűbb volna itt Shakspere-re, Homérre, vagy a görög alakművészetre (plastica) mutatva, azt mondani: ime, azon művek általában tökéletesek, melyek minden idők ítéletét diadalmasan kiállják, midőn nemzeti köntöseik már rég leporlának testeikről; s melyek a föld kerekiségén mindenütt hazára és rokonságra találnak. Hanem erre szintoly egyszerűen azt lehetne megjegyezni: hogy hát Garrick és Talma művészeik hol vannak?

és ha Roscius ezer éves álmából felébreszthető, művészete magyarra fordítható, s a pesti színpadon felléptethető volna, mit mondanának hozzá a pestiek? Igen lihetőleg azt, hogy a ritka szellemű Megyerinek csak egyetlen egy eredeti alakja többet ér a világ minden Rosciusainál. És ime, itt azon pont, miben a színészet kivétel, miben ő más művészetekhez nem hasonló. A színészet eszköze a nemzeti nyelv, mely annyira egygyé van nőve lényével, hogy¹ őt attól elválasztani annyi, mint életétől fosztani meg. Az ő feladata: korára, nemzedékére hatni. Isten, ki az emberiséget művészettel áldá meg, hogy lenne neki a földön égi gyönyöre és vigasztalása: megaléglé a színészet hatalmát, s megtagadá tőle a hallhatatlanságot; megaléglé, hogy ő minden művészetek egysége legyen, kiállító erőben legnagyobb, hatásban első; megaléglé, hogy ő legyen kiválasztva megérinthetni a művészi lehetőség legvégső határait; azért idő- és támponthoz kötötte őt és egyes szellemekhez, kikben e hatalom és dicsőség képviselve legyen, s kik, miként bujdosók, megjelennek olykor a láthatáron, hogy ismét eltűnjenek, hosszú fényvonalat hagyva maguk után, mely még sok ivadék felett látható lészen. — Mindamellett azonban, hogy a színészet ennyire honi természetű, oly elemekkel is bír ő, melyek bármely hazának polgárát érdekelni képesek, mik általában mindenikre hatnak, és ezek: — a tisztán emberi és tisztán erkölcsi elemek. Miként képződhetnek ennyire különszerűekké a népesaládok nyelveikkel együtt: az megfoghatatlan, de annyi legalább bizonyos, hogy az emberi természet széles e világon mindenütt egyenlő maradt, hogy a test és lélek őseredeti összetőnei mindig és mindenhol ugyanazok, s hogy az indulatok és szenvedélyek magvai minden emberi kebelben megvannak, csupán kifejléseikben és nyilatkozásaik módjában különböznek. Legyen azért bármily idegenszerű a népfaj előttünk, bármily különös neveket adjon eszméinek, bármily csodálatos legyen nyelvének egész organismusa, és beszédének hangjárása: de az emberi érzelem, mely ez idegen burkokon átzenget, azonnal viszhangra fog keblünkben találni; és mivel a színészet törvényei minden hazában a természet törvényein alapszanak, s mivel erkölcsi elvei és végcélja szintugy mindenütt ugyanazok: tehát magától következik, hogy a színészet általános értéke mindenütt attól függ, miként felel meg nemzeti s er-

kölcsi hivatásának egyfelől, művészi feladatának másfelől. Nemzeti-
leg és erkölcsileg irányt adni a színészetnek, azok értelmisége és
jellemétől függ, kiket az ügy kezelésével az állam megbiz. A mű-
vészet feladata pedig ennek képviselőjét, a színészeket illeti. És hogy
egészen a gyakorlat mezejére menjünk: tudjuk, hogy a színésznek
közvetlen feladata az egyén az emberben. Egyén eléggé sike-
rült szavunk, mert az eszmét meglehetősen kimondja. Egyén
ugyanazt akarja jelenteni, hogy mindenki én-je egyetlen egy,
melyhez hasonló sajátságú a földön nincs; vagy másként: hogy
én, minőségem mennyiségére egy magam vagyok a világon. S va-
lamint a természetben minden ember új és különböző a végtelensé-
gig: így kell annak lenni a színészetben is, mely Shakspere szerint
„tűkrőt tart a természet elé.” Azért bátran megalapíthatni:
hogy csupán egyén-teremtő képesség az, mi színészt nagygyá te-
het, semmi más. És ez nem mindennapi dolog. Mert a színész lelké-
ben végtelen számú egyéniségnek kell laknia, s ezeknek alaki elő-
állításában neki saját személyében eszközökkel és képességgel kell
bírnia. Mivel pedig a színésznek tömérdek feladataihoz csupán csak
egy személye, s így egyetlen eszköze van: tehát személyiségét mil-
liónyi részekre, árnyalatokra kell osztania, s ezekből különböző
változatok és vegyületek szerint mindig új egészeket építenie. Az
ily vegytanár neve: mester, ki a bibliai sáttánnal azt mondja: „az
én nevem legio,” ama göthei sáttán Seydelmann, alkalmasint
minden idők legnagyobb színésze volt, ezen most felállított mérték
szerint. Ő és kicsinyben Megyeri, bátran kijelölhetők azon pola-
ris pontokul, melyek felé a színész iránytűjének fordulva lenni kell
szüntelenül. — Megyerinek ezen egyénei, mik szorosán szakkö-
rébe tartoztak, virágzóbb korában, valóban „az időnek elvont
rövid krónikái” voltak, mint Shakspere a színészeket igen jel-
lemzőleg nevezi; mért ezen egyének egyetlen mozzanatában egy
egész életnek története volt látható. És ennek így kellene lenni nin-
denütt, hol színészet van. Tehát végre is ily tehetségek teszik a fő
különbséget, külön nemzetek színészei között. E mellett minden
egyébnemű jelesség, melylyel egyik színház bír a másik felett, má-
sodrendű, ámbár szintoly szükséges tárgya a tanulásnak és köve-
tésnek, mint ama fent kijelölt tehetségek. Francia színészetéről s

egyénségről levén szó; eszembe jut amaz elméncz állítás, mely a francziától csaknem minden egyéniséget megtagad, azt mondván: hogy a ki tiz francziát látott, az egész nemzetet látta. Ez állításnak azonban az emberi természetben alapja nincs; ez csak az elfogultság elménczsége. Való, hogy az etiquette s az illedelmi viszonyosság szabályai, melyek mind franczia találmányok, bizonyos tekintetben egyformákká látszanak simítani az ugynevezett művelt-társaság embereit; de ez végre is csak felszín, mely inkább képzőleg hat a jellemre, mint azt eltörölni képes volna, ámbár e képzésben erkölcsileg nem igen van köszönet, a mennyiben ama felszínnek lényege a tettetés, kétszínűség, s az őszinte érzelmek eltitkolása, mely gyakran a ravaszságnak s alattomoságnak legveszélyesebb nemeivé fajul, mindazok pedig a jellemnek alkotó részei. A becsületesebb és józanabb rész azonban csak látogatási felruha gyanánt használja a túlműveltségnek ama ferde szabályait, melyet a salonok előszobáiban azonnal mint unalmas nyűgöt szokott ledobni magáról. Azért míg az emberek különböző testi alakkal, s különböző kapacitással jönnek a világra; míg az emberek közt osztályok léteznek, s a kezek és elmék foglalkozása különbözni fog: addig a jellemek is különbözni fognak. Szóval a mesterség soha sem győzendi le a természetet. A franczia drámák legnagyobb részének erkölcstelenségét s jellemhiányát én nem onnan származtatom, mint hogyha a nép maga volna ilyen; hanem onnan, hogy a dráma-írássokban nincs tehetség. Drámai tárgyat a franczia élet eleget szolgáltat mind történet, mind jellemek tekintetében, de ezeket feldolgozni tudni nem könnyű dolog, hogy belőlök igazi dráma legyen.

Az ugynevezett „franczia színház“ (théâtre français) a tiszta művészeti és nemzeti érdekeknek van szentelve. Szakköre a tragoedia, dráma és nemesebb vigjáték; tagjai, kiket a színlap ősi szokás szerint még most is a király rendes komédiásainak nevez: java és kivonata azon színészi erőknél, miket az ország megteremhet. Mely oldalról vegyük szemügyre ezen nagyszerű intézetet, mely annyiféle jelességeivel egyszerre lepi meg érzékeinket? Kezdjük elöl.

A franczia színpadi szavalás különös voltát a nyelv természete hozza magával. Legkülönösebb a szavalás a tragoediában. Azon ré-

szeiben a tragoediának, hol a költő lyrai érzelmekkel mereng, s melyekátalában fölemelkedettebbek: a franczia szavalás valóságos átmenetet képez a beszéd és ének között, hangjárása valami hitszóno-ki, valami bibliaiszerű, majdnem kísértetiesnek mondható. Az alantabb járó helyeken a szavalás is változik, s közelebb jár az élethez. Átalában sok méltóság van szavalásukban, de legfőbb érdeme annak a tiszta articulatio, s a nyelvnek lehető legszebb melodiai hangoztatása. Játékaikat rendkívüli energia, lángoló szenvedélyesség s az érzelmeknek a kebel mélyéből fakadt valósága bélyegzi. Szenvedélyességök különösen néha valóságos lázba megy át, úgy, hogy az ingerültségnek emelkedő állapotaiban oly valami görcsös reszketés vesz erőt egész testükön, mintha nehéz-nyavalya rázná tagjaikat. Leginkább ilyen Ligier, kit egyik legjobb színészöknek tartanak.

Beauvalet-nek, — ki Jacoubot adta, VII. Károlyban, Dumastól, — oly hatalmas természeti adománya van egy, a minővel sem az életben, sem a színpadon eddig nem találkoztam. És ez: óriási hangorganuma, mely erős, mint a mennydörgés, hajlékony, mint az olasz dahnoké, s terjedelmes, mint négy emberé egyvégtiben. Beauvalet színészi ereje: ezen hangnak művészi használatában áll, mire az arab szerepében elég alkalmá volt. A legfinomabb érzelmek minden árnyéklatait képes ő e hanggal kifejezni; s midőn keblében vihar dül: bömböl e hang, mint rettentő orkán. — Különösen mint e puszták fia, tiszta egyszerűséggel játszott. Vad, bátor, nemes s nyugalmaiban is félelmes volt ő, mint honának orosz-lánya. Most a darab minőségén tulteszem magamat, csak annyit jegyzek meg átalában, hogy ezen színészek jobbak, mint darabjaik, mit a későbbi bizonyítványok mindinkább igazolnak; ők maguk gyakran képesek jellemet teremteni ott, a hol nincs, azaz, hol a költő nem adott egyebet a színész kezébe, mint parányi hitvány formátlan anyagot és üres szavakat. Azonban a megfertőztetett erkölcsi-séget megszeplőtleníteni: ez már bajosabb feladat; e részben is tehet valamit nagy színpadi tehetség, de még sem mindent. Ezen színház némely tagjai egyszersmind tanítók az itteni conservatoriumban. Melinge asszony, ki Dumas VII. Károlyában Berengariát adta, a figyelemre igen méltó színésznő. Nekünk színészeknek

az ingerlékenység egyik fő kellékünk. A nőnem, alkotásánál fogva már ingerlékenyebb a férfínál; s mennyivel inkább a déli országok hölgyei: az olasz, spanyol, francia hölgyek! — A női szenvedélyek e nyilatkozatában, mint azt Melinge asszonytól látám, egészen új volt előttem. Oly nőt ábrázolt ő, kit férje eltaszit terméketlenség miatt, férj, kit ő szeret. Ezen színésznő megmutatta, mint szeret a francia nő, ily helyzetben, mint az övé volt. Szenvedély volt ez, mely a remény végvonaglásai között küzdi élethalál tusáját. Szerelem, mely magát egész mérhetlenségében kitárni akarja, — segélyül véve a lélek és testnek minden teltségeit; — hogy kérlelje a kérlelhetlent. Azonban mi előttem e jelenetet a ritkább találmányok sorába helyzi: az nem csupán e vulkánszerű kirontása a lázongó kebelnek, melynek minden hangjában egy lélektöredék volt látható és érezhető; nem csupán e végtelen változatu zenéje a sziv tragikai hurjainak; s végre nem e csodálatos kiömlése a benső tartalomnak, mely az egész lényt könytengerré látszott olvasztani; hanem a nőiségnek ama gyönyörű virágpora, mely az egész nagyszerű képet gyöngéden borítja. A nőiség az, minek a primadonnák oly gyakran hátat fordítanak, és a monotonia az, mit gyakran szivükhöz szorítanak. Rettichné bassus hangja, mely a bécsieknek annyira tetszik, s melyet ő érezvén, hangjaival kaczerkodik látszik: — sokat árt művészetének, melynek egyébiránt tisztelet becsület, — de igazság is! Az ily vastag hang alig kerülheti el a monotoniát és férfiaságot. Vannak orleansi szüzek, s több kivételes nők, az igaz: de nőtől általában azt követelhetjük, hogy méltósága, hősisége, sőt vérengző gonoszsága is szorosan nőnemű legyen, mint azt Schröder né e, francia nők megmutatták.

Minél több férfi-elem van a nőben, annál inkább vesztett női érdekében.

A mily idétlen dolog férfiban az asszonyiasság, olyan az megfordítva is.

A spártai idők elmúltak, s a mai érzelem undorodva fordul el a női szeretetreméltóságnak akkori nemeitől.

II.

Páris, 1843.

Hagyjuk el a művészet benső világát egy pillanatra, s nézzünk a francia színházügy szemébe kívülről; lássuk természetét nagyban, egészben. És járjunk végire: miért van ő? mi dolga van neki, mint azon erők egyikének, melyek az állam nagy mozdonyában közreműködnek?

Nem-boldog hazának vándor fia, midőn francia közintézetbe lép, és körültekint: igen különösen érzi magát. Mintha lelkét valami villanyerő érintené, oly nemű hatással: miként ha borus, beteges napok után az ég elmosolyodnék, s egy tavaszi napnak arczában a felséges Isten mutatná meg magát; vigasztalni a bánat emberét. Minő hatalom lehet az, mely itt oly érezhetőleg nyilatkozik? Nem egy nemzet energiája vagy-e te, ki e csarnokban ünnepeled nagyságodat? és nem vagy-e te néped szellemének amaz örök ifjúsága, ki túléled az ivadékokat, és történetekkel irod be a térnek és időnek lapjait?

E méla gondolatok élvei azonban csakhamar elmerülnek a hazai emlékezetek keserű tengerében. Ugy tetszik ekkor, mintha Hunniának dalnoka szólalna meg a messziségből: mint „szellők fuvolája,

Mely keserg az őszi lombokon;
Melynek andalító zengzetére
Felmerül a gyásznak régi tére.“

Mert honi álmaink és reményeink élő képmásai tűnnek itt fel testi szemeinknek: és látjuk a közszellemet, milliók akaratának egy-ségét, milliók erejének összeolvadását egy-egy nagy eszmében.

Ezen eszmék egyike a színház.

Miként van ezen eszme felfogva, alkalmazva, s minő hatalomra növesztve a francziák honában? beszéljen ezekről az élet maga.

Párisban a legelső színészek azon zarándokok voltak, kik az Urkoporsójának szent földjéről haza térvén: a Megváltó szenvedéseit utcaszegleteken kezdék énekelni. A nép annyira tódult hal-

lani e dalnokokat, hogy utóbb a párisi főispán szükségesnek tartotta őket elhallgattatni. De az énekek megtevék hatásukat, úgy hogy néhány polgár összeállott, s házat vett és alkalmazott a zarándokok számára, hol énekes előadásait nyilván folytathassák. Ez volt a legelső színház Párisban, s egész Franciaországban.

Történt pedig ez ezelőtt 406 esztendővel.

Azonban földel alá már nem követte a nép dalnokait oly nyakrafőre, mert az előadás nem csak amugy Istennevében történt. Hogy tehát dalnokaik a nép előbbi vonzalmát visszanyerjék, azon gondolatra jöttek: hogy énekeik tartalmát cselekvőleg és utánzólag adják elő, tehát: drámai képekben. Nem is rosszul számítanak, midőn a hallás érdekével a látás érdekét egyesíték; mert a nép oly dühös rohammal tódult látni és hallani együtt, mit még soha nem látott és hallott: hogy a hatóság kénytelen volt a szent tárgyaknak színpadi előadását végképen betiltani, a dalnoktársakat pedig eloszlatni, kik magukat most már szenvedési társaknak nevezték, helyesebben: Krisztus szenvedéséről nevezett egyletnek; „*confrères de la passion*.”

De a szenvedési társak VI. Károlyhoz folyamdtak. Ő felsége a dolgot látni kívánta saját szemeivel; s meglátván, annyira elragadtaték: hogy az előadásokra kizáró szabadalmakat adott. A szenvedési társak tehát most rendes színházat építettek, s azt szent-háromság színházának nevezték, „*théâtre de la trinité*.” Később azonban a bibliai tárgyak csakugyan eltűntek a színpadról, világiaknak csinálván helyet.

A színház jelentősége Párisban ezelőtt kétszáz évvel kezdett észrevétetni, — Molière korában; s ekkor a nemzet annak ügyét csakhamar magáévá is tette, s azt egyik organumává rendelte.

Az ugynevezett francia színház (*théâtre français*) ezelőtt 170 évvel lőn királyi, vagy nemzeti intézetté, s legelőször Molière özvegyének szintársulatára bízott. Ezen intézet most oly tökéletes s eszközeiben oly gazdag, hogy a világ legelső színházának méltán tartatik. Főkörmányát a belügyek minisztere viszi, egy választmány segélyével, mely a színház elsőrendű tagjaiból áll, kik az intézetnek részvényes tulajdonosai egyszersmind. E tagok a nyereségen osztoznak és nyugdíjazandók, ők fogadják fel az intézet többi tagjait,

kiket csak jelesség és kitartó szorgalom emelhet a részvényes és nyugdíjas tagok sorába, bizonyos számú évek multával.

Jelenleg Párisban 4 nemzeti színház van: 2 drámai, 2 dalnoki. Ezeken kívül egy olasz opera, 16 népszínház, és mintegy 20 apró zugszínház.

Mind a 4 nemzeti színház az állam pártfogása alatt áll; összes alaptőkéjük nem kevesebb, mint 80 millió frank. A legelső színháznak csak 200 ezer frank évi segélyre van szüksége; a nagy dalháznak 900 ezerre; a vig dalháznak 200 ezerre.

A színészek és színházi foglalkozók száma Párisban összesen hat ezerre tehető. Esténként egész Párisban mintegy ötven színmű játszatik; hónaponként 1500; évenként 18 ezer, mennyi a pesti színházban 50 év alatt adathatnék.

Azon 18 ezer színmű, mennyi Párisban évenként játszatik: mind eredeti! — talán 10 híján. Volt ugyan időszak, mely az idegen színműveknek a francia színházakat megnyitotta; de ezen időszak mulékony volt, miként oka, mely azt előidézte: csaknem egyszerre tűntek el: ok és okozat. Restauratio után ugyanis, a visszahelyezett Bourbon-dinastia ellenében egy rendszeres drámai oppositio keletkezett. Az udvar a classikai színiköltészetet akarván mindenkép egyedurúságra tolni: az oppositio már csak azért is egy új tan mellett nyilatkozott. Shakspere, Schiller és Göthe nyakra-főre fordítottak, színpadra hozattak: és felségesnek, dicsőeknek találtattak. Boileau czopfos tana a régiségek tárába utasíttaték, s helyébe Shakspere iskolája állíttaték fel, melyet párthivei regényes iskolának kereszteltek. Im, ekkép támadt a classikai és romantikai tanok közötti híres háború, melyben a regényesek táboráé lőn a diadal, hol a zászlóvivők Hugo Victorok és Dumas Sándorok valának. Egy rendkívüli erőnek feltűnése Rachelben, a harcz végső kimenetelét csupán felfüggeszté egy időre, mert ama diadalt kétséssé tenni nem az ő hatalma körébe tartozik.

Az ifjú színiköltészet most már eléggé megizmosodván saját erejével is kiállhatni a tusát s elláthatni hazai szükségait: a segítségre hívott idegen hősöket elébb háttérbe, utóbb színpadjáról is annyira kiszorítá, hogy Bernard színigazgató, ki felbátorítva a regé-

nyesek győzelme által, idegen színművek számára színházat nyitott: hihetetlen idő múlva tönkre jutott.

De a francia még sem hálátlan. Színügyének ama kiszolgált bajnokait díszes hadastyáni öltözetben járatja, ápolja, tiszteli, fényes csarnokokban, olvasó termekben és könyvtárakban mutatott ki számukra irodalmi telepet, és — nyughelyet.

A párisi színházak irány tekintetében úgy osztvák el, hogy a legmagasabb dinasztától kezdve, minden sorsuakon keresztül le, az utolsó napszámosig, saját színháza legyen minden elvnek, felekezetnek, értelmi és érzelmi fokozatnak, szóval minden polgári helyzetnek. Az ezeroldalu színházvilág e szerint minden érdekfelől: hogy benne kiki feltalálhassa a mit keres: önmagát. A belépti árak 10 franktól le egész az ingyenig. Igenis, vannak kávéházi színházak, minő a Palais-royal földalatti csarnokaiban lévő vakok kávéháza (café des aveugles), hol a napszámos légszesz világnál, bársony padokon 1-ször pihenést, 2-szor egy pohár sert vagy égett bort, 3-szor zenét, és 4-szer színjátékot élvezhet 3 garasért, ha többet költeni magára nem akar; sőt ezen három garassal még jóltévéje is lett a nála nyomorúbb emberiségnek, mert a színpadi zenekar itt világta a zenészekből áll, kik innen élnek.

A francia államnak 60 év óta van már színészeti és zeneiskolája (conservatorium). Az egész világon csak négy ilyen műiskola van: Francia-, Orosz-, Dán- és Csehországban. Legjelesebb a párisi, csak az kár, hogy a vizsgálatok és próbatételek nem elég nyilvánosan történnek. A napokban is volt próbatét, de csak akkor tudtuk meg, mikor már elmúlt: miért a „National” igen megharagudott, és méltán. Ezen iskola jeles származékai a többek között: Samson és Beauvallet, a nemzeti színház tagjai.

Vannak Párisban magános színésznevelő intézetek is, — honnan az egész ország színházai merithetnek. Megjegyzésre méltó, hogy ha vidéki színigazgató Párisba jön színész-vásárra, nehogy zsákban macskát vegyen: kijelölt embereit a *Sonnambules* nevű zugszínházban szokta vizsgálatra felléptetni. E kis színház valóságos színészipiacz gyanánt szolgál; s közönségének egy része mindig színházbirtokosok vagy igazgatókból s ezeknek megbízottjaiból áll.

E nagyjában idehányt adatokat a gondolkodó elme minden további magyarázat nélkül is egy kis világgá fogná már kiszélesíteni; de hadd végezze be saját képmásolatát, ki elkezdé: a dolog maga — más alkalommal.

III.

Páris, 1843. A dán kávéházban.

Gargon! une demie tasse, et un petit verre, — si vous plait!
 Oui, monsieur!
 Un Journal aussi, quelque soit, si vous plait!
 Oui, monsieur!

A Théâtre françaisból jövök, a „G y á m a n y á t“ adták Scribetől, kifütyölték, mint tegnap. Lássuk, mit irnak a lapok felőle? ütik-verik. Ő pedig a gazdagság és dicsőség önérzetében ül páholyában, angol kényelemben tevé magát, fiatal nejevel enyelegve. Jól teszi, — mondaná a költő, — az élet úgy is rövid. Jer ide világ! és tanulj élni! De mit csinálnak a párisi roppant színi világban? mit csinál különösen Scribe? Ő igen sokat csinál, s ez majd oly hiba, mintha valaki mitsem csinál. Több mint 16 év óta Scribe tartja darabokkal a nagy operát, a vig operát, a Théâtre français, a Porte st. Martint, és még 4 Vaudeville színházat; s a lapok tárczái alig bírnak e termékeny Lopez de Vegával lépést tartani. De a drámai emésztés Párisban oly nagy, hogy a szinköltők nem győzik élelemmel. A megállapodott talentum sokkal kevesebb s terméketlenebb, hogysen oly tehetség, mint Scribe, mindig szívesen ne fogadtatnék. Egy műbíró-véleménye szerint, Scribnek egy darabja sem bukik meg egészen; s a negatív sikerűek számát igen túlhaladják az olyanok, mik positive tetszenek. A művészet általános szavazatát ugyan nem birta megnyerni Scribe, s talán éppen azért tetszik a tömegnek. Ő ezzel szakadatlan összeköttetésben áll; nem előzi meg ezt, hanem követi. Scribe nem követ el a párisi közönségen oly sublimis merényeket, minők már több nagy költők diadalát compromittálták. Scribe csak olyasmit merészel, minek hatása felől bizonyos. Ő az újabb kor eszméit tárczájában őrzi, s bevárja míg azok megérnek.

Erkölesi maximái felületesek, sőt gyakran hamisak; de a tömeg, mely a színházba mulatni megy, azt mondja rá: minő gyönyörű!

Franciaországban a kornak egyik föltétele, hogy a művészek és írók szünetnélküli munkával imponáljanak. Szünetlenül egy szó hallatszik hátuk mögött, mely azt mondja: elő re! mint az örök zsidónak, Ahsverusnak. Ki egész éven át csak egy tuczet darabot vagy kötetet ír: azt restnek tekintik s elfelejtik. Egy művet készíteni, legyen az bár remek, ma már nem elég. Folyvást meg kell lepni a közönséget, és hamar egymásután. Nehány évi hallgatás után senki sem fog ismerni, s dicsőségedet újra kell kezdened. Mert az embereknek itt egyéb dolguk van, minthogy elméjükben tartsák azokat, kik hallgatnak, vagy jelen nincsenek. Scribe elsősege kimeríthetlen termékenységeiben áll, táplálva egy sereg nyilvános és titkos dolgozótárs által; különben nem is foglалhatott volna el minden színházat egy időben, s nem tarthatta volna mindig tömve drámai raktárát, melyből az igazgatók mindenkor bizton vonhattak elő újdonságot.

Azonban bármi könnyűséggel birjon is Scribe, azon általános lankadság látszik őt is megszállani, mely az írói nevezetességek nagy részén látható, s mely a dolgozásban való huzamos erőfeszítésnek természetes következménye. — Egy korban sem éltek vissza az emberi erővel ez értelemben annyira, mint most. Mit a francia journalistika és színházvilág fölemésztene, az valami roppant.

A nyugvás ideje Scribe urra nézve is megérkezettnek látszik; ez a „G y á m a n y a“ nem igen növelte a szerző hírnevét. Azt mondják neki, s méltán, hogy már elég gazdag levén, miért nem zárkózik el egy pár évre, s miért nem készít a lehető legnagyobb gondal egy jó csípős comediát, mint az „E g y p o h á r v i z“ vagy a „S e l y e m á r u s“? Az ő neve még soká marad stereotyp, — s a feledés veszélye nélkül visszavonulhat egy időre.

Télszakon egymást éri az újdonság a Théâtre françaisban, de természetesen nem minden új darabot u g y a n a z o n személyek játszanak. E társaság kissé több újdonságot adhat, mint például otthon a miénk, mert ez itt négy darabot is kioszthat egyszerre, k ü l ö n

személyzettel; s nekik a nyárszak szünidő. Könnyű nektek jól játszani boldog pályatársak! titeket nem kerget a tatár!

Itt minden szerepszakra három, négy ember van, és van vagy hat primadonna, s ha kétharmada megbetegszik is egyszerre, még sem jó a játékrend oly zavarba, hogy a „Nagy zürzavart“, vagy a „Pajzán ifjut“ kényszerüljenek rögtönözni; mi egyéb-iránt a bécsi várszínházban is megtörténik. A színház egy nagy élő mozgony, egy szellemi gyár, melynek bensejében a munkának és időnek kellő felosztása nem- és számszerint, életbevágó dolgok: de még ennek nálunk vajmi sok a bibéje!

IV.

Páris, 1844. január.

A francia sajtónak nem adott annyi dolgot a híres keleti kérdés, de nem a társadalmi szerkezet akkori minden kérdései, mint Rachel maga.

Ez onnan van, mert a francia nép eszméjének legmagasbika a dicsőség, s mert e két szó: „Rachel“ és „dicsőség“ a francziának egyet jelent.

És a dicsőségnek e neme különösen olyan, mihez a francia nép ingyen jutott, mely számára véletlenül égből hullott alá. A tegnap még oly sápadt, ügyefogyott leánya Izráelnek, a nyomor óuterhe alatt görnyedező leány ma már magasra emeli borostyánlombos kis fejét, és hirnevével villámszárnnyakon futja meg a földnek határait. Minden készület, sőt iskola tudta nélkül ime Rachel, a nagy színésznő!

Eljöttem én is, hogy lássalak csodatüneteménnyé századomnak. Vajjon az vagy-e te, kinek a hír beszél? Amaz első nagyságu lángelmék egyike vagy-e te csakugyan, minők a történetek lapjain oly ritkán fordulnak elő?

Im itt ülök valahára, bársonypadján a nemzeti műtemplomnak, melyben szellemed lakozik, és e padokon reménylem én, a vándor, kipihenni, s kárpótolhatni sok száz mértföldök fáradságait. Várva várlak tehát téged Izráelnek kis leánya nagy szellemeddel. Jövel, hadd lássam halvány képedet, hadd halljam búbájós zenéjét

szózatodnak! Jövel és részegíts meg engem is égi gyönyörök italával, mire már oly régen szomjazom. A hir vakító fénykörbe helyez téged, s képzeletünk, onnan messziről, — a földiségen is felülemelt: vajjon ninó leszesz te, mesés lény itt a közelben, a valóság deszkapadlatán?! Tisztán kell látnom tégedet; ne kápráztassák azért szememet most a fantáziának tündér színei; teljes idegenséggel vétezem föl ítéletemet, mintha nevedet sem ismerném, mintha sohasem hallottam volna, hogy létezel.

Három erős dobbanás hallatszik; e perczen elnémul a néző sokaság moraja, s a francia nemzeti szinpad előfüggönye felgördül. Minden előzene nélkül, méltóságosan szólal meg a tragoedia, mintha mondaná: az istenek zenéje bennem van. „Mithridates“ adatik Racinetől. Épen most olvasám el a tragoediát, melyet a földszínen fennhangon árulnak a szünetek alatt tíz garasért, — a Szajna partján pedig négy garasért.

Megjelenik egy sugár alaku görög szobor, és iszonyu lármavihar támad a nézőhelyeken: ez a lelkesedés őrzöngése. A szobor gyöngéden meghajol. Ő az, Rachel, e nemzet bálványa, büszkesége. Most megszólal egy tragikai zengésű hárfahang, mely a női kebel érzelmeit oly életmelegen zengi az ajkak ajtaján, mint azt még nem hallám.

Ez egy személyesített elegia. Szemekben és ajkakon ily kifejezést soha nem láttam. Szent igénytelenség, szende szemérem, remegő szelidség, és angyali bánat azon elemek, mik e szemekben és ajkakon, hangban és alakon mondhatlan bájjal ömlenek. E sajátságok vegyülnek mai szerepének jellemébe. De vajjon valóban egy művészileg felöltött alak-e ez, vagy csak egy szerencsés találkozása Rachel személyiségének mai szerepével? Lángelme: nagy szó! hogy e személyiség nagy dolgokra képes, az kétségtelen: ámde lángelme jelenléte még eddig bebizonyítva nincs. Meglátjuk holnapután.

Andromaque, Corneilletől; Hermione: Rachel.

Nincs kétség, ez rendkívüli erő. Itt van a tökélynek véghatára. A tegnapelőtti nympha-szobor junóivá lön, szemeiben az igénytelen szendesség, 10 évvel korosabb most, s e szemek az értelem fényével ragyognak. Az elegiai hang, határozottság és tevékenység hangjává emelkedett. A leányiség idegeit lelki erők öntudata feszíti. Az ajkak

között epigrammai vonalak mutatkoznak. Szóval: e feladat egyenes ellentéte az előbbinek, s Rachel bebizonyítja teremő erejét az egyénítésben. Egyszerű volt ő, való és nagy.

Lángelműséget bizonyít vala Rachel már csak ama végtelen gazdagságával az érzelemárnyazatoknak, miket ő e classikailag egyhangu rimes versek üregeiből kibányászni képes. Mikké teremtik e pedans classikai műveket ezen telhetségek! És még minő művészi csodák jöhetnének napfényre, ha e racheli kebel mérhetlen kincseit amaz ezeroldalu shaksperei feladatok fejtenék ki!

Stuart Mária: Rachel. Egyetlen idegenföldi s romantikai szerepe Rachelnek. (Most akarja rábírni egy lengyel, gróf Valleski, hogy Halmtól Griseldist és Partheniát tanulja be. Szerencsétlen ötlet!) Ha Schröderné egyetlen Erzsébet volt, ugy ez még tizszer egyetlenebb Mária. Schiller itta történetet kissé részrehajlólag kezelte, mert ezen kétes erényű Mária iránt több rokonszenvet igyekezett ébreszteni, mint ez a történet szigorú igazsága szerint igényelhetne. Rachel pedig kissé még tovább ment. Midőn Mária szenvedő állásából pillanatra kilép és Erzsébetet amugy magyarosan lehordja: Rachel itt az erőszakosan felingerelt ártatlan nőt ábrázolá. E pillanat Rachelnek egyik legdicsőbb teremőését láttatá. A lánczait széttépett indulatot láttam itt dühöngeni, leirhatlanul, de szende királynői szellemben. Midőn a megsebzett női büszkeség teljes elégtételt véve halálos ellenén: örömeben felrivalgott, mintha szelleme nem férne meg testében, mintha szétakarná azt repeszteni, s kiterjeszkedni a végtelenben!

Nem csalatkozám, megfelleltél hiednek Izráel franczia leánya; kimutatád nekem azon határpontokat, meddig a jelen kor színészete felhatott.

V.

Közmondás, hogy Frankhon Párisban van; ezen értelemben nem mondhatni ugyan, hogy Magyarhon is Pesten van, de igen is mondhatni: hogy az ember a szívben van.

A közállománynak tehát, mint polgárnevelőnek föladata: a szív képezés; mert az észképezés ismét külön czél; s e kettőt meg kell különböztetni.

Köznevelésben fő tárgy: a szív, először azért, mert az ember ezen erőnek van hatalmában; másodsor azért, mert a polgári tökélyek egyenesen a szív tulajdonai. Családerények, honszeretet, emberiség, becsületesség, szóval minden erkölcsi érzelmek a szívben honolnak.

Nagy elme, vagy nagy tudós, magában még annyit nem tesz: hogy jó polgár; valamint együgyű fő sem annyit: hogy rossz polgár. De jó vagy rossz szív magában is azt teszi: hogy jó vagy rossz ember és polgár.

Mig magasán kifejlett észtehetség, ha szívtelen, iszonyu pusztítást tehet a közboldogság épületén: addig erényes értelmű kebel boldogítani képes népet és hont, a nélkül, hogy ehhez, bizonyos jó tapintaton kívül, magas értelmiségre volna szüksége.

Im a természet maga mutat irányt a köznevelésben annak, ki róla szemeit el nem fordítja.

A közállomány szellemi haderő, melynek legfélelmeőbb ellene azon ősi vaderőben van, melyet az állatiság eszméjébe foglalunk. Ezen erő kifáraszthatlan, és soha teljesen nem fékezhető.

E vaderő ellen a közállomány tábora fegyverekben nem lehet elég gazdag és sokoldalú, a hadmesterségben nem elég tökéletes, a hadviselésben nem elég lángelmű.

Ugyanazért a közművelési tényezők közé művészetet is igtatni, nem volt a közállománynak legüggyetlenebb gondolata.

E végre leghatályosabbnak találtatott a színészet, melyben minden művészetek öszpontosíták erejüket.

A közállomány a színészetet csaknem készen és ingyen vette át a természettől, hogy vele a természettel visszahasson. Mert a színészet eredetileg nem elmélet csinálománya.

Polgárnevelőre nézve a színészet valódi deus ex machina volt; magyarul: egy sajátnemű segéderő, milyenre vállalatához épen szüksége volt, s arra véletlenül szert is tett.

Színészetben egy uj elem tűnt elő, mely azért látszott küldetve lenni, hogy kitöltse az egyház, iskola, törvényhatóság és élet között eső hézagokat és különbségeket.

Az állati természetre csupán értelem által hatni nem elég. A

nevelőnek ezen vaderőt magát meg kell nyernie közvetlenül, hogy vele boldogulhasson.

A földadat tehát: ezen állati természethez minél közelebb férkezhetni, az erkölcsi érzelmeket, mintegy beléjük lopni, vagy Shakspere szerint: az ősi vad törzsökbe nemes elemet oltani.

Ennek mestersége pedig azon elven alapszik: hogy állatra csak állati móddal lehet sikerrel hatni. Erkölcsnek és bölcseségnek tehát le kell ereszkedni az emberhez, hogy ezt magához fölemelhesse.

Igen, de miben áll ezen leereszkedés! . . . bölcsesség és erény láthatlan dolgok; s hogyan érdekelhessen állatot eszme, mit kézzel megfogni nem lehet?

A színészet magára vállalta az eszmét kézzel foghatóvá tenni. Egy kis világot állított elő, hol ama láthatatlan erkölcsi lények, az erkölcs és bölcsesség, valóban élnek; emberi alakjuk, húsok és vérök van, éreznek, beszélnek és cselekednek.

E kis világot tündéri fény veszi körül, az éjnek óráiban, mely sajátnemű gyönyörrel hat a szemekre; s e világ lakóinak szózatában érzelmek zenéje hangzik le, mely édes bájjal hat a fülekre; cselekvényökben pedig egy másik természet nyilatkozik, mely a rokonság meleg érdekével vonja magához a legvadabb állatíságot is.

E kis tündérvilági emberek átvonuló története szeretetet és gyűlölet érzelmeit kelti fel a nézők keblében; amazzt a jó iránt, emezt a rossz iránt.

Mert óh vajmi kellemmel bír az erény nő ruhában, s vajmi bántólag érdekel a bűn, mely dolmányt visel, s melyben ismerősre találunk.

És ez állati természet szükségét fog érezni e szoknyás és kaputos eszmék új világát ismételve látni, hallani.

Im a színészet így csinál utat erkölcsnek, és bölcseségnek az állati természet bensejében, egész a szívkamráig, hol azok, szokás és gyakorlat által, második természetté csontosulnak.

Sőt ha egyes erényérzet ily uton bizonyos vakbuzgalommal van ápolva: erényfanatismussá fejlődhetik az, s akkor hatalmasbá lesz magoknál az eredeti ösztönöknél, milyen az életösztön maga.

Azonban a polgárnevelés úgy legyen irányozva, hogy mig egy-

felől az erény mintegy ösztönszerű szükségévé válik a szívnek: addig másfelől az erénynek e vak ösztönét öntudat világosítsa fel, és okszerű meggyőződés kormányozza, így lesznek aztán a baromiségben lappangó gonosz elemek kellőleg ellensúlyozva, s így lesz a nevelés munkája emberileg természetszerű.

Szabad nemzetek ekként fogták fel és alkalmazták a színészetet.

VI.

Még otthon tudtam, hogy felfogásom a színészetről e hazában óriási tekintély által lesz igazolva.

Ugy is találtam.

A francziák színészezte ezt látszik mondani: „én találtam el egyedül az ember nyitját, azaz: eltaláltam, hogy mi érdekel kedvesen embert, a műveltség minden fokán, s miként lehet őt tudtán és akarátán kívül is tanítani.“

És ekként látszik tovább szólni: „Ha tökéletes egyetértés emberek között gondolható: úgy az egyedül az én termeimben lakozik, a színházak termeiben. Ezek olvadnak itt össze egy é r z e l e m b e n, például a szájalom érzetében bizonyos szenvedő erény iránt, vagy az undor érzetében bizonyos zsarnokló gonosz iránt, és ezek értenek egyet azon erkölcsi igazságban, melyet a színművészet bebizonyított.“

„Itt elenyésznek a választó falak, s egy közös erkölcsi állapotban egyesülnek azon ezernemű különbözőségek, melyek az embereket oly sokfelé osztották, hitük, születésük, szerencsájuk, s értelmi rangjaik szerint.“

Ez oly iskola, melyből az ember soha ki nem nő, iskolája az emberkor tavaszának, nyarának és ősztelének. Egy szellemi delelő, vagy vendéglő, mely hasznos gyönyörrel foglalja el azon perczeket, miket az elfáradt polgár pihenési szünetre szánt vala; hol égi gyönyört igyék, és életbölcsest egyék.

És úgy tetszik, mintha az állam oly iskolát akart volna felállítani színházában, hol a társasélet legnehezebb talányai, — problémái, — gyakorlatilag fejtesse meg; hol az erkölcsi szabadság kétes határvonalai kijelöltessenek; hol eligazodjanak amaz erkölcsi

jogok és kötelességek, melyeket a polgári törvény meg nem határozott, melyek megírva sehol nincsenek.

És hogy miután a polgári igazságszolgáltatás egyoldalú, mert a törvények csak büntetnek, de tényleg nem jutalmaznak: úgy látszik, mintha az emberi lélek színművészetben keresett volna menedéket, hol az élet méltánytalanságai kiegyenlítettessenek. Hol lenne hely, a hol elítéltesse és bűnhődjenek azon szellemi csalások, rablások és gyilkolások, melyek számára a színművészet tribunálján kívül törvényszék a földön nincs.

Különösen pedig a nemzet iskolája ez; s mint ilyen, a leg-egyetemibb nevelési tényező az állam kezében. Hol az államnak azon egyes organuma, mely szellemileg a hon minden vidékeire kihasson? Hol azon ezerágu csatorna, mely a középponti forrásból, erkölcsöt és értelmet a legvégső határokig elvezessen?

„E szellemi csatorna én vagyok,” mond a francziák színésze.

Vannak emberek, amott a távolban, a társadalom határszélein, kikhez az értelmiség napsugára ki nem hat, hová a sajtó hosszú karja el nem ér. És vannak ott alant a társadalom fenekén bűnbarlangok, melyeknek levegője méreg; s vannak végtelen üregű catakombák, melyekben örök setéség országol; hol erkölcsi férgek, kígyó-fajok, scoriók, crocodilok, farkasok, hyenák és tigrisek tenyésznek, hová még Isten ígéje le nem hallatszott, hová az ezerszemű törvény le nem pillanthatott.

És hol azon villanyerő, mely e sötét birodalom mélységeit befuthatná?

„Én vagyok azon villanyerő,” mond a francziák színésze. Villanyvezető mágnesem pedig az érzékiség, mely az ember természetében lakozik.

„A bűnnek és tudatlanságnak azon fenevadai, kik Istent és könyvet nem ismernek, azok, lássátok, bírnak bizonyos ösztönnel, mely érzéki gyönyörök után szomjazik, mely őket üstökön ragadja, és — a komédiába viszi.

„És míg én gyönyörök mámorában ringatom e nyomorultak érzékeit: azalatt megtanítom őket tudtokon kívül istent ismerni és bölcsen élni.”

Ezt mondja a francziák színészete.

Cosmopoliták országában, hol ezen eszméket: „hon és nemzet,” csak a tudósok ismerik, és senki sem érzi, — ott a színészet is cosmopolitizálva van.

Igen, de világpolgár valaki csak elmeműveiben lehet, mely elmeművek az egész emberiségre jóltevőleg hatnak. Más értelemben a világpolgárság képtelenség, s így képtelenség színészetiben is.

Hogy lehet hát világpolgárok országa, és világpolgárosított színészet? Képtelenségnek látszik biz ez, és még is van valami a dologban.

Ha például azt mondom, hogy Berlinben görög tragoedia, francia vigjáték és olasz opera van, a lakosok pedig németek: magyarázhatjátok magatoknak, mit értek a világpolgárkodó színészet alatt.

Szegény berlini sógorok! vajjon mit akartok ti a görög tragoediával? — Hiszen a kalendárium nem enni való! — Építsetek már egyuttal templomot Jupiternek. Frakkotok helyett öltsetek tunicát és tógát magatokra; s beszéljeteK görögül.

A classicus kornak műveit becsben tartjuk, mint ritkaságokat, mint történeti emlékeket; s mint ilyeneket, szabadon is megnézzük tanulmányi érdekből tiz évben egyszer: de mit akartok ezekkel egyebet?

Azonban bocsánat! hiszen a ti haute voléetok francia, zenétek mindenféle, magatok pedig tudósok és németek vagytok, azaz: classicitásokon rágódó férgek színházatok az élet tükre; — s így minden rendén van.

A német színészetből hiányzik az életadó eszme; mert az nem érzi, nem ismeri a hon és nemzetiség érdekeit. S ha valami még tartja benne a lelket: az a családi érdek, s általában az emberi.

A mely népnek pedig alkotmányos közléte nincs: színészetének jelentősége sem igen fog a szórakozási célokon messze tul emelkedni; mig alkotmányos népeknél a színház a nemzet közléteinek hatalmas kiegészítő része.

A színház legelső feladata a nemzet minden tagját polgári önismeretre ébresztetni, s ezzel a köznevelés munkáját bevégezni, kiegészíteni.

A színészet megjárja tehát a nemzet életének szélét, hosszát; mélységeit és magasságait. Behat az osztályok millió rétegei titkai-
ba. Megismerteti a polgárt erejével és gyöngeségeivel, dicsőségével és szegénységével, köz- és magánérdekeivel, köz- és magánjogaival és kötelességeivel; mintha végre minden polgárnak egyenként akarna lelkiismeretébe nyulni, s minden ember szíverét külön akarná meg-
tapintani.

Épen ezért úgy vannak a színházak elosztva és irányozva, hogy nem csak minden műszakot, hanem minden osztályérdeket külön képviseljenek, s így minden külön osztályu színháznak saját typusa, hangja és modora van — Párisban — mert hiszen Frank-
hon itt van, Párisban.

VII.

A francia csak annyiban túli meg szinpadán az idegen szin-
művet, mennyiben annak tartalma az ő politikai érdekeivel véletle-
nül épen összetalálkozik.

Ezen elzárkozás bizonyos nemévé fajulhat az egyoldalúság-
nak, az igaz. Mert hiszen történt már az is, hogy az anya vakszere-
tetből megölte gyermekét. Így például, a művészet áldozatul eshe-
tik az igen tulnyomó nemzeti féltékenységnek; mennyiben tudniillik
művészetben a nemzetiség eleme különválasztható.

De mik ezen lehető veszélyek, melyek a tiszta művészet elvét
fenyegetik, ama tömérdek nemzeti hasznok ellenében, miket a szí-
nészethetnek ily féltékeny elzárkózása terem!

Az eredeti szinművek Párisban példátlan gazdagon jutalmaz-
tatnak és fizettetnek. A drámai emésztés pedig csaknem kielégithet-
len. Most már ki fogja megmérhetni azon végnélküli hatást, mit e
szellemi concurrentia gyakorol a honi talentumok fejlesztésére, az
irodalmi világ mozgalmaira, s az ezeroldalu színházi viszonyok nyó-
mán az egyetemes honi iparra és pénzforgalomra.

„Ecce signum!”

Azonban, hogy nagyszerű jelességek szomszédságában nagy-
szerű hibák is megteremnek, s hogy az eszme szentségével itt is
történik visszaélés, az óvhatlan.

A francia állam négy nemzeti színházat biztosít, ezeknek iránya tiszta, szent. Azonban az állam nem biztosíthat annyi színházat, mennyire Párisnak és a honnak szüksége van. Innen van, hogy e népnek s a sajtónak szigorú ellenőrködése mellett is szennyes célokra használtattak olykor a nem biztosított színházak.

Hol a pénz nem eszköze, hanem célja a színművészetnek: biz ott néha heroicus és tilalmas szerekhez is nyulnak, hogy csábítsanak, ingereljenek és kábítsanak.

A kisebb színházak nem versenyezhetvén a nagyokkal, a nemzetiekkel művészeti tartalmasság és tökély érdemében, de hátul sem akarván maradni, mit tesznek? — Különczködnek; rendkívüli találmányokhoz folyamodnak. És e találmányok meglepő, borzadalmas, erkölcstelen drámai gyártmányok.

A francia drámák erkölcstelenségei, melyek csakugyan ilyenek: megbocsáthatlanok. Azonban erre egy megjegyzésem van.

Shakspeare azt mondja, hogy valami sem jó, sem rossz magában, hanem az izlés teszi olyanná, vagy ilyené.

Ez azt teszi, hogy a francia maga számára írja drámáit. Ő pedig már nagykorú nemzet. Az ő fogalmai az illedékről nagykorúak; társadalmi viszonyai és elvei nagykorúak; de mindenesetre különbözök más népekétől, mint például a magyar.

Azért a mi más, szüzebb érzelmű, vagy inkább kiskorú nép előtt erkölcstelenségnek látszik: az a francziának nem mind olyan.

Azt is mondják a szigorú műbírák, hogy a francia színművek legnagyobb részében hiányzik a jellem, mint azon drámai főlényeg, honnan a cselekvények és állapotok kifejlének: miként e művekben a cselekvények csak készen vannak feltálalva s egymásra halmozva, hogy meglepjenek, s ne hagyjanak időt nézőiknek a dolog valósága s helyessége felől gondolkozni.

Itt is egy észrevételem van.

Mennyiben a vád igaz: annyiban kiméretlenül megrovandó. De igen könnyen meglehet, hogy nem épen mind jellemtelenség az, mi a francia drámákban idegen előtt olyannak látszik. Mindenesetre figyelmet érdemel azon mentség, hogy a fordításban a személyek is csak fordítottak, azaz: nem francziák többé. Minél szorosabban nemzeti a jellem; annál lefordíthatlanabb az. Vagy mi-

nél jobban látszott a fordítás sikerülni, annál kevesebbé lesz a lefordított személy francia.

Sőt feltéve, hogy a személyek a fordításban is lehetőleg francziák maradnak: már épen azért előttünk annál idegenszerűbbek, annál ismeretlenebbek lesznek.

Kisértsétek meg bár a Peleskei notariust, vagy egy igazi magyar kortest németre fordítani.

A francia drámaíró francia színésznek ír, s ez egypár adatból, egy pár jelből, egy pár jellemző vonásból elérte költőjét: s a vázlatból képes egész alakot előállítani. A melyik tudniillik képes. De felteszem itt, hogy a dráma organismusa mindenesetre törvényszerű legyen, tehát a dolgokat ne közepén kezdje, hanem elől; s így fejleménye okszerű, fokozatos legyen.

Mindhogy idegen népet s életet tökéletesen nem ismerhetünk, természetes: hogy fordításunkban az idegen népek bizonyos osztályának vagy fajának színe leszokott porlani, mint a berzenczei szilva kék hamva, ha több kézen megfordul.

A jellemnek egyik alkotása már a szavaknak sajátos szerkezetében van; a kifejezés formájában, módjában; az idiotismusokban. S ki merné mondani, hogy az idegen nyelvben levő idiotismusok és tájszólásformák minden viszonyait és jelentéseit ismeri, s érti, melyek mélyen a nép életében és történetében feneklenek? De még a magunkéit sem ismerjük.

A jellemet leginkább a lelki és testi foglalkozások mivolta fejleszti; tehát a hivatalszakok, mesterségek. Már hogyan ismerjük és értjük minden elemeit oly nemzetnek, melynek társadalmi szerkezete, anyagi és szellemi helyzete egész más levén, mint a mienk, oly osztályokat és hivatalszakokat állított fel, milyenek nálunk nincsenek, miket mi nem ismerünk, következésképp arról sem lehet kellő fogalmunk, vajjon minő alakot és formát nyomhatnak e hivatalok a velők foglalkozók lelkére és testére?

A francia nemzeti színházaknak, s ezekkel közvetlen kapcsolatban álló intézeteknek, 80 millió franknyi tőkájuk van.

Legfelül áll itt a Théâtre français, a világ-színészet koronája, a nemzet büszkesége, dicsősége.

Egy örök hangszer ez, melyen a nemzeti érzelmek szeraf-zeneje játszik; mely megzendülvén, zengeni fog mindörökké!

Adja Isten! hogy ne legyen ez a nemzeti nyelvnek asyluma, sem kórháza; hanem élő muzeuma gazdagságának, erejének, és ifju bájainak tündér palotája.

Egy becses növény ez a nemzetiség virág-kertjében, mely virítani soha meg ne szünjék, mely a hon kebléből veszi táplálását; miért ő viszont bájos illattal árasztja el a honnak levegőjét, és drága gyümölcsöt hoz annak asztalára.

Mondjátok: a nyelvet grammatica tanítja, nem színház?

Nyelvtanotok leírni tanítja, s megérteni a nyelvet, a színház pedig beszélni, a nyelvet érezni tanítja.

A színész ad a holt eszmének, a néma gondolatnak hangot, életet, kifejezést. A színház a nemzeti nyelv hangja.

És mi végtelen különbség van a leirt és kimondott ige között!

Alkotmányos országban e szerint a színház egyszersmind a polgári szónoklat iskolája gyanánt tekinthető.

A Théâtre français a legmagasabb drámai költészet színháza, és ha a költészet eszméje egész fenységében és határtalanságában megtestesíthető: úgy én azt itt színről színre láttam.

A színművészeti valószínűség e színházban kísérti meg a legvégső határokat. Itt van a technikai tökély non plus ultrája.

Bartay Endréhez.

Pest, 1844 február 14 .

Tisztelt igazgató ur! Midőn fáradalmas évek után azt hiunók, hogy értelmi dolgainkkal a lehetőségig tisztába jövének; s midőn a valódi cselekvő életet még csak kezdeni akarjuk: végtelen kín épen akkor halált érezni keblünkben, s hosszú álmatlan éjeken át lassanként halni meg; kínoknak kínja között a sors által ily szörnyen kígyonyoltatni! De mondhatlanul jól esik még is, ha midőn az emberekre nem számolni már rég megszokánk, midőn a barátságot csak nevére ismerjük: ha ekkor a nemesebb emberiségnek egy sugára pillant be szobánk sötét magányába, fölkeresve betegágyunkat.

Érhetne talán a részvétnak oly neme, mely lealázná önérzetemet: de kegyed szives nyilatkozata, melyről testvérem értesite, lelkemnek valóban félig visszaadá az életet. — Nem azért, mert az erény a mai önző világban mindig ritkább lesz; nem is azért, hogy itt a jóakarat tett kíséretében jár, hanem egyedül az elv dicsősége miatt.

Mert szomorú, de természetes sorsa a színművészet emberének: hogy elfelejtessék, mihelyt a sokaságnak mulatsága lenni megszűnt, mihelyt a lámpavilágot elhagyá. De lám, a feledés homályában feltűnik még is az emlékezetnek egy szép csillaga, mely fénymosolylyal azt látszik nekünk mondani: „közpályának elfáradt embere, ne veszítsd el hitedet, mert vannak hű kedélyek, kikben él még emlékezet!”

És lám, e hű kedélyek csupán azon keblekbe látszanak me- nekülve lenni, melyek a művészet által maguk is ihletve vannak, — melyekben maga a művészet istene fejté ki az emberiség legszebb érzelemvirágait.

Ezen tény annál főlebb emelendi kegyedet önérzetében és a jobbak szemében: minél kevesebb az ok, hogy beteg állapotom ál-

tal érdekelve legyen; mert hiszen én még mindekkörig sem mint ember, sem mint színész, nem tehettem kegyednek oly szolgálót, miknél fogva részvételét igényelhetném.

Koszoruzza a honnak istene kegyed törekvéseit sikerrel azon diszes pályán, melynek én is egyik igénytelen közembere vagyok, s mely még beteg napjaimat és perczeimet is szüntelenül foglalkoztatja. Vajha mihamarább alkalmam lehetne kegyed szivességét tetteleg is megköszönni, ki tisztelettel maradok alázatos szolgálja—

Szigligeti Edéhez.

Pest, 1844. február.

Barátom! Csak azt akarom mondani: hogy szerenese fia vagy. „Két pisztoly“-od a „Szökött katoná“-t messze háta mögött hagyá. Elértéd a pillanat intését, s a francia iskola nyomain oly rendkívüli ügyességgel haladsz előre, hogy pár év múlva termékenységednél fogva — bizonyosan 20 ezer pengő forintnak ura léssz; és igazságod van!

Én ezen vaudeville-féle iskolát igen alkalmasnak tartom arra, hogy népeletünk minden elemei, ezerféle szinezeteikkel, a művészet kertjébe fölvétecsenek. De ne késsél utazni barátom a honnak minden vidékeire. Sokra vitted a többek között azt: hogy miként kell kevés szóval nagyot ütni. Egyetlen mód censurai körülményeink között, elmondani dolgokat, mik különben el nem mondathatnának; és e mód a hatásra nézve is legcélszerűbb. De a miért jelenleg üdvözlölni kívántalak, különösen az: hogy a szinpadi hatást művészi talentummal ellensúlyozni, a nemzeti irányt művészetivel egyesíteni mindinkább törekszel, mely törekvésedben segítsen is a művészet istene! Szembetűnő emez újabb műveiden ama fokozatos higgadás és tisztulás, mit kor és studium szoktak meghozni.

Azon kimondhatlanul örvendetes iránynál fogva, mit közönség és színház venni kezdenek, a te pályád barátom naponként fontosabbá lesz; s legnagyobb gyakorlati ügyességed és tapintatodnál fogva, csaknem rajtad áll őket ezen irányban megtartani, s a szinügyet eredeti célja felé hatalmasan segíteni.

Meg fogsz engedni egy észrevételt. A „Két pisztoly“ kifejlésében, nézetem szerint nem csekély hiba van. Ne utáld meg velünk ezen Steint, ki már családapai s férfi erényeivel keblünk egész vonzalmát megnyeré, ne tedd őt oly aljas gazemberré oly hűtlenné önmagához, hogy most éppen azokat csalja, lopja és rontsa meg, (nejét s gyermekeit), kikért kevéssel azelőtt tolvajjá s gyilkossá lőn. Hiszen ha a kifejléshez Steinne feltékenységére szükség van, legyen ő feltékeny, de valódi alap nélkül, csupán nagyon világosnak látszó bizonyítványok után; például: Stein vigye az árukat Huglinéhez, de csupán gondviselés végett, mint saját neje számára titokban vásároltakat. Hugliné azonban, mint a szemtelenségig hiú asszony, öltözzék ezen árukba a bálra, álarczosan, stb. Ezt vegye észre Steiné, s gyanuja törjön elé a legnagyobb dühvel, stb. stb.

S z i g l i g e t i E d é h e z .

1844. február.

Barátom Józsi! „Két pisztoly“-odra közvetlenül olvasva „Gritti“-det, s összehasonlítva Szigligetivel Szigligetit, meggyőződésé lőn bennem egy előbbi véleményem, miről máskor, most csak Grittiről néhány észrevételt.

A vaudeville-író leczkét adhat a komoly dráma írójának, a többek közt abban is, miként kell az expositiót a cselekvény szövegébe művészileg belefoglalni, a dologgal egygyéolvasztani, vagy hogy az expositio ne álljon külön, mint a kép alá irt magyarázat, mely csak az értelmet fárasztja, hanem mint valóságos lelki állapota mondójának, drámailag érdekeljen; mint Hamletben a szellem beszéde fiához, Othelloé a tanácsban, stb. különös látni: mi könnyedén sikerül a vaudeville-írónak egyes dolog, mi a drámairónak bájosan.

Leginkább a mesére vannak észrevételeim; mert a kivitel már következetes. Én, édes barátom, megvallom, nem örömet látok oly problémákat adatni fel a drámai művészetnek, milyen Grittiben is a testvérek között támasztott nem i szerelem. A legnagyobb meseter sem fogja e problémát, nézetem szerint, kielégítőleg megfejtetni,

mert utja Scylla és Charybdis, azaz: botrány és lélektani hazugságok közé szorulna. A legjobb esetben ketté szokott vágatni a csomó, mely magát becsülettel feloldatni nem engedi. De soha sem lehet elkerülni, hogy a hallgatóban e nemi viszony látása testvérek között, iszonyt, undort, és más, az erkölcsérzet szüzességét sértő benyomást ne okozzon; vagy, hogy majd a felvilágosulandó szerelmesek a testvériséget valami irtózatosságot gyanánt ne tekintsék, mely a nemi szerelem boldogságát szétromboló, feláldozó. Ime a testvériség erénye tétetik, ha nem éppen gyűlölet, de bizonyosan idegenség tárgyává; nem is számítva, hogy a véletlennek ily nagy játékot engedni drámában alig szabad. De az ily esetek sokkal kivételesebbek is az életben, hogysem valami erkölcsi tannak vagy általános elvnek felállítására lehetne, vagy kellene őt alkalmazni.

Szintoly kevésbé szeretem az ily viszonyt, mint drámai eszközök egy rossz apa megbüntetésére; hogy tudniillik: a gyermek biróként állíttassék az apa és anya, a nő és férj közé; hogy gyermek ítéljen nemi bűnök felett, mikbe avatva nem lehet a nélkül, hogy korának természetes szemérmét, ez erényvirágot lábbal ne tapodja. Nem szeretethetem, édes barátom: hogy gyermek tartson leczkét szülőinek házastársi kötelességek felett, hogy gyermeki kötelességeit ezek szerint latolgassa, és így még saját ügyében is bíráskodjék. Ezen szörnyű dilemmában neki igazságosnak lennie erkölcsi lehetetlenség. Ily tény által a gyermeki erény önmagát fertőzi meg.

Czibak és Gritti sikertült jellemek. De Czibakné egy ismeretlen nyelven irt könyv, melynek tartalmát nem érthetjük. Szenvedni látjuk ugyan őt, de a mely szenvedéseket nem értünk: azok bennünket nem érdekelhetnek. Csak halála után értjük őt meg egészen, s így mint drámai személynek, egész élete veszve van, mintha nem is lett volna jelen.

Othello, e legremekebb műtani példány, arra tanít bennünket: 1) hogy minden drámai személynek szívébe kell látnunk eleitől fogva, és 2) hogy a drámában mindennek előttünk kell kezdődni, kifejlenni és bevégeződni.

Jobban szeretném azt is, ha azon antoniusi okos szónoklatot a szülők holttestei felett, fiu és nem leány tartaná.

Még egyet. Ugy tele vagy költői képekkel barátom, hogy a lélek minden állapotára tudsz hasonlatot mutatni a természetben; de nekem úgy tetszik, mintha komoly drámáidban e képek gazdagsága néhol túláradoznék a mértéken. Pedig én alaposnak tartom Blair Hugónak azon állítását, hogy a szenvedélynek háborgásai között senkinek sem jut eszébe leírni másoknak, mit érez, vagy hogy akkori lelkiállapota mihez hasonlít.

De minek ez a közönséges nóta?! Shakspere, Blair és a többi! nekem csak a „Két pisztoly“ íróját kell tanulmányul ajánlanom „Gritti“ írójának; s ezzel eleget, csaknem mindent mondtam. Vagy még inkább azt kellene mondanom: hogy én a te helyedben, barátom, a fáradságosabb és mégis kevésbé hálás műszaknak hátat fordítva, azon ösvényen haladnék, melyet végzetem látszott nem rég kimutatni; azon ösvényen, melyen még sokáig vetélytárs nélkül fogok járhatni, és dicsőséggel: a vaudeville ösvényén. Tartozást érzek magamban azon gondolatimat, miket „Két pisztoly“-od támaszta bennem, nyilvánosan is elmondani.

A „két pisztoly“-ról előbbi levelemben nem mondték én el neked mindent barátom, mert hiszen arra két lapocska nem elég; én csak örömemet kívántam ott veled közleni azon új fordulaton, melyet vevél, és azon nagy lépésen, melyet előre tevél. — Megfordultak az én eszemben minden okok, melyekkel Stein dolgozt, a mint az nálad kifejlik, igazolhatni; de úgy találom, hogy nézeteink alapjokban, azaz: felfogásilag különböznek. Nem állítám azt feltétlenül lélektani hazugságnak, hanem csak ohajtottam volna, hogy a legirigyebb és szigorubb critica se találhatott volna e darab kifejlésén gáncsolni valót.

Várva várom édes barátom, ígéreted szerint a számomra irandó szerepet; büszkeségem leend az, és legbecsesb feladatomb. Lehetne-e szentebb műtárgya lelkem összes erejének, mint oly honi termék, mely legtermészetesebben igényli polgári kötelességemet. Bocsáss meg, ha észrevételeim talán igen is őszinték voltak. — Barátod —*)

*) Azon Gritti, mely nyomtatásban megjelent 1846-ban, nem az, melyről ezen levél szól, — hanem később van kidolgozva.

Színház és nemzet.

1846.

I.

„Századunk az anyagiség százada.“ Sokszor halljuk! Annyi bizonyos, hogy az érdekeknek kilencz-tized része, mennyire az emberiséget napjainkban foglalkoztatja, csakugyan az anyagiség osztályába esik. Miből némely berlini logicus aligha azt nem fogja következtetni, hogy ezen irány bennünket szükségképen az állatok országába vezet. Hanem a természetnek egyoldalúságot tulajdonítani nem kevesebb, mint a természetet félreismerni. S ha jól körülnézi magát a német logicus, nem látand egyebet, mint egyoldalúságnak végtelen czáfolatát.

Nem kell félni! mert az emberi lélek sokkal önzőbb, semhogy mindent egyedül a test érdekében tegyen. A léleknek magának is van gyomra, még pedig feneketlen, és van éhe, szomja, még pedig telhetetlen.

Lehet, hogy egyes népek, az állatiság álmába mélyen elmerülve, sokáig tengenek buta egyoldalúságban; de koránsem az összes emberiség. — Mert midőn a földnek egyik oldalán éjszaka van: a másikon világos nappalnak kell lenni. Ha tán a négerfaj oda mutat, hogy ő az értelmiségnek éjszakája, mely mindig volt és leszen a földön: ám akkor fehér fajunk az értelmiség nappala, mely szinte volt és leszen. Örvendjünk azért, mert habár néha ködös és borus is nappalunk, mégis csakugyan nappal az, mely előbb-utóbb ki fog derülni. Itt, vagy amott mindig üti fel magát, szellemi nagyság és tökély a földön, egyesekben és egész népcsaládokban. Ezek fénytör-

nyok, utmutatók a sötétben, a viharban. Mert ha van emberi nagyság, úgy az nem állhat egyébben, mint azon vállalkozásban, hogy az embert kellőleg felfogva, emberi hivatásához képesítse, utbaigazítsa végcélja felé, a tökélyhez és boldogsághoz. Ez a nemzetek és egyesek nagyságának mérlege.

Épen ezért minden nemzet, mely e névre méltó, mindenekfelett azzal bizza meg benső hatalmának képviselőjét, az államot, — hogy nevelje, nemesítse saját népcsaládját; minthogy a nevelés legelső feltétele azon jóllétnek, mit nemzetének megszerezni az állam hivatott. Például az állam főteendője, hogy polgárainak életét és vagyonát biztosítsa. De vajjon fog-e sikerülni valóban e biztosítás másként, mint hogyha nevelés veti meg annak alapjait? mert a bitó nem csak egyoldalú eszköz a közbátorsághoz, de még embertelen is. Nem elég azért a bitóra vérrel írni fel e szavakat: ne gyilkolj és ne rabolj; hanem meg kell az ígéket a népnek magyarázni, még pedig úgy, hogy jelentéseket ne csak értse, hanem érezze inkább; mert csak így lesz a honban közbátorság.

Az állam kezében hatalmas nevelési tényezők vannak. És ezek: az egyház, iskola, művészet, sajtó és alkotmányos közélet. S hahogy a siker még sem felel meg e tényezők erejének, onnan van, mert nem kezeli ezeket az állam oly czélszerűleg, mint kellene és lehetne. Ugyanis, bármily nagy erőt rejtsenek is e tényezők egyenkint magokban: ám azért külön egyik sem fog célhoz vezetni. Midőn nemzeti köznevelésről van szó: akkor e tényezők csak együtt és összhangzatos munkálkodásban tesznek egy erkölcsi hatalmat; tehát az állam feladata, e tényezők működését egységben, összhangzatban tartani; s feladata e tényezőket szaporítani és tökéletesíteni.

Hol az itt előszámlált tényezők bármelyike hiányzik, vagy működésük össze nem hangzik, egyensúlyban nem áll: ott a siker is ferde lesz, ugymint: egyoldalúság lesz a közmíveltségben, és így a közjóllétben is. A példát erre nem messze kell keresni.

Hol az érzelem országában való hódításokról van szó: ott a művészetek hadának nem csekély szerep jutott.

A köznevelés táborozásiban művészetek találták fel és gyakorolják a hadi cselt; különösen pedig a művészetek egyetemes kép-

viselője: a színművészet. Mit az államnak más, positiv tényezőkkel és egyenes hadjárattal meghódítania nem sikerül, meghódítja azt a színművészet cselfogásokkal, indirect utakon. A színművészet eljárása nevelési szakmájában csakugyan a csel eszméjén alapszik. Hogy az állatisághoz férkezhessen: állattá lesz; az ige ő benne érzéki köntűst ölt magára, behizelgi magát az ellenség szívébe, s belepja oda álköntűse alatt a nemesebb érzelmek égi magvait.

A színművészet, ezen fenséges cselszövő hatalom, mit az állam ingyen és készen kapott az uristentől, ezt látszik mondani: „íme eljöttem, és kulcsot adok neked állam, az emberek szívéhez! — É kulcs én vagyok. Én értem a mesterséget: érdekelni az embert, mint állatot és szellemet, s mulatva nevelni őt, tudtán kívül. Eljöttem, hogy kiegészítsem azon hiányokat és különbségeket, mik még az egyház és élet, az iskola és közigazgatás között fennmaradtak. Most légy elég bölcs engem használni tudni. Ha teljes egyenlőség és egyetértés emberek között, — tehát köztetek is magyarok — gondolható: úgy azt egyedül az én termeimben találjátok! Ezek olvadnak itt egygyé ugyanazon értelmekben, miket az én bennem megtestesült erény és bűn támasztanak, ellenállhatlanul.“

Igy van és nem másként. A színház életiskola, melyből az ember sohasem nő ki; mulatóhely, mely hasznos gyönyörrel tölti be a polgárnak munkaszünetét. Tribunál ez, mely gyakorlatilag fejt meg az élet nehéz talányait, kijelöli az erkölcsi jogok és kötelességek ama kétes határvonalait, melyek a népek törvénykönyvében meghatározva nincsenek. Egyetlen szellemi forum, hol az élet méltatlanságai kiegyenlítettnek, hol elítéltetnek azon erkölcsi rablások és gyilkosságok, melyek számára törvényszék e földön schol sincs. Szellemi csatorna, mely erkölcsiséget és életbölcséséget vezet, a társadalomnak legtávolabb eső vad vidékeire, s ama mély titku barlangok fenekére, hol a társasélet dögvészes férgei tenyésznek, hová Isten igéje még le nem hatott, s a villámszemű törvény le nem tekintett, és a sajtó hatalmas karjai el nem érnek.

Igy áll a színház, mint képző intézet, az ember irányában. A polgár irányában pedig a színház feladata, a polgárt önismertetre ébresztetni, s ezáltal a köznevelés munkáját kiegészíteni. A színművészet megjárja tehát a nemzet életét szélteben, hosszában,

mélyében és magasságában. Behat az egyes osztályok titkaiba. Megismerteti a polgárt nemzete erejével és gyöngéségével; dicsőségével és szégyenével; őt magát pedig köz- és magán érdekeivel, jogaival, kötelességeivel. Sőt benyul a színművészet minden egyes polgár lelkiismeretébe, megtapogatja szívverét, s megmutatja neki saját erkölcsi becsének mérfokát.

Mint áll a színház végre a nemzet irányában?

Színház a nemzet erkölcsi kincseinek, érzelmeinek és gondolatainak élő-muzeuma. Varázstükre multjának és jelenének. Örök-életű Sybilla, kinek könyvében írva vannak a sorsnak titkai, s a nemzet végzete, végtelen időkig. Örök-hangszer, melyen a haza nyelvének Szeráf-zenéje játszatik. — Égi származatu növény a hon kertében, mely bájos illattal tölti el a haza légét, s drága gyümölcsöket hoz a nemzet asztalára.

Jórávaló nemzetek így fogták fel, és alkalmazták a színházat és művészetet. A népet édes rokonszenv csatolja mindenhol e művészethez, s e rokonszenv nem fog megszűnni soha, mert ez mélyen feneklik az emberi természetben.

II.

A színház története minden népeknél csaknem ugyanaz; a mennyiben sehol sem volt a színház kezdetben felfogva érdemileg; a priori nem is lehetett, mert ez képtelenség; csak később kezdett az állam mindenhol arra eszmélni, — a már kifejlett műbölcsélet nyomán, — hogy a színházat társadalmi tényezőként alkalmazza, — a közintézmények sorában.

A színművészet szükségének érzete kezdetben csupán vak, sejtelemszerű s teljesen öntudatlan volt a népeknél, csak idővel eszmélt az ész ez ösztönszerű szükségességre öntudatára.

A színművészet magvát idegen tájak fuvalmai hozták el Hunnia földére. Jó földbe kellett a magnak hullania, mert oly ellenséges körülmények között valóban csodás hamarsággal fogamzott meg.

E hon parlagain saját erejével nőtt fel a színművészet pálma-természetű növénye, s életerejét a sorsviszályok súlya csak sokszo-

rozni látszatott; különben lehetetlen, hogy ezen eszmenövény az életműves fejlődés azon fokozatára juthasson, hol jelenleg áll, miután az elemek, mik életet adni képesek, mind hiányzanak körötte; s a vizsályok, mik ez eszmenövényt elsorvasztani képesek, mind és nagyban voltak jelen, egész azon legujabb korszakig, mely életét veszélyen túl kívánta helyezni. — De vajjon kívül van-e már valóban helyezve minden veszélyen a magyar színészet élete? S túlélte-e már minden ellenséget e hazában? Ez azon kérdés, melyre nemzeti színészetünk helyzete még most is „nem“-mel kénytelen felelni.

Igaz úgynek mindenkor legártalmasabb ellenei voltak a mystifikálók, kik az ígét ferdén magyarázzák, sátánilag csürik-csavarják, s így a nép értelmét a dolog tiszta fogalmához jutni nem engedik. Mig ellenben legbiztosabban szerzének diadalt az eszmének, kik azt legvilágosabban, legtisztább valóságában állíták a nagy közönség elé; mert mélyebb jelentésű tárgyat népszerűleg s világosan értelmezni tudni nem kevesebb, mint az eszmének rokonszenvet, közvéleményt s diadalt készíteni; egyszersmind pedig az általános értelmiség birodalmát szélesbíteni.

A nemzeti színészetnek többé tevőleges ellenei nincsenek, vagy örökre meghunnyász kodva, s őtét zugaikba vonultak vissza, — kivévén egyetlenegy, a magyarhoni nem magyar elemet. Ezen ellenség az, mely a magyar színészet helyzetét sajátossá, egyetlenné teszi széles e világon; s mely ez ügy hováhamarábbi rendezését sürgeti országszerte.

A színház eszméjének többi tagadó szellemei, kik még fenmaradtak, csupán a fentebb érintett tekintetben érdemelnek figyelmet; azaz: a mennyiben még gátul szolgálnak a színház eszméjére nézve, egy általános értelmiség és közvélemény kifejlésének: mire jelenleg a színháznak mindenek felett szükége van! — A nagy közönség nem gondolkozik; saját legbecsesb ügyei felett eszmélkedni nem ér rá; s feltétlenül hisz annak, a ki bizonyos szakban tekintélyt vívott ki magának előtte, — bármi zöldeket beszéljen is olykor ezen tekintély, mely ex professo mindenhez ért, mert hiszen alkalmasint táblabíró.

Nem a pesti magyar színházról van szó, — legyen megjegezve mindenkorra, — hanem egy országos színészetről általában;

mert ez nem mindegy. — Ha magyarok nem volnánk, meg nem foghatnók, miként lehet nem akarni ügyet, viszonyaiban oly mélyen a nemzet életébe vágót, hatásában oly sokoldalut, mint a színház: nem értenők, mikép lehet egész fontosságában nem méltatni körülményeink között egy oly nyilvános helyét a közéletnek, hol a szellem benső függetlenségének egy nemében nyilatkozik, naponként több ezer ember láttára s hallatára. Nem foghatnók meg, hogy e hazában, hol a népnevelés szüksége mindinkább égre kiált, és fenyegetőbb alakot ölt; mikép lehet két kézzel nem ragadni meg minden tényezőt, mely ez ügyben oly czélszerű szolgálatot tenni képes. Nem foghatnók meg, hogy haza, — melynek gyermekeit nyelv és kiváltságok oly ellenfelekké különöztek, — mikép nem ölel fel minden eszközt, mely egyesít, — amalgamizál, — nyelvben, érzelemben és gondolatban! — Nem foghatnók meg, ha magyaroknak nem születünk, hogy hazában, hol oly kevesen olvasnak és gondolkoznak, hol az irodalom oly szűk körben mozog, mikép nem lehet akarni organumát az eszmének, oly széles határkörűt, mint ez; intézetet, mely eszmélkedésre, polgári öntudatra ébreszt; intézetet, hol a népek és idők nagy eszméit tükélyeit, s hitványságait, dicsőségét vagy szégyenét művészet bírálja meg, egyszerre nagyobb tömeg előtt, mint az olvasó közönség egész Magyarországon; mikép nem akarhatni közintézetet, mely a holt betűnek hangot, életet ad, hol a szózat gyakorolja hatalmát, hol élőpélda szól, mely vonz, míg a szó tanít. Mert ki ne tudná, minő hatalma van a kimondott szónak, az édes anyanyelv bájosan zengő hangjának, az irott szó felett!

Magyar előtt azonban mindez könnyen megfogható. Nálunk még mindennapi dolog, hogy midőn a színházügynek teljes elintézése sürgettetik: a nemakarás, — forma szerint, — így szokott hangzani: „Nem érünk rá; fontosabb teendőink vannak.“ — Valóban különös! mintha egy éhes árvai tót mondaná: hogy nem ér rá beédelni, vagy egy beteg rab, hogy nem érkezik élni, vagy egy mámoros bonvivant, hogy nem ér rá kijózanodni. — Jórávaló nemzet rá fog érni mindenre, mihelyt munkáját, erejét és idejét bölcsen tudja felosztani. A teendők fontosságát pedig hajszálig rangozni akarni, haszontalan munka. — Tapasztalás mutatja,

hogy bizonyos haladási tény mulhatlan föltétele mind az előtte, mind az utána levőnek, hogyha csakugyan az akar lenni, a minek lennie kell. Üssétek bár föl törvénykönyvünk utóbbi lapjait. A teendőnk nem sorban, hanem körben állanak; — egymás mellett, nem egymás után. Körben mozognak a világok, és a természetben minden.

Mondja továbbá valaki, hogy egy nemzeti színészet megteremtéséhez több kell egy millió váltó forintnál. A nemakarás erre mit felelhetne mást, mint, hogy: „pénz nincs, hogy: szánktól szakasztók el e milliót is; hogy: szükségesebb dolgokra sem telik.“ Ez is különös! hogy gazdagabbak is lehetnénk, mint vagyunk, — ha akarnánk, — az áll; de hogy oly igen koldusok volnánk, azt meghazudtolják a tisztujtási költségek és fényüzésünk. E szerint csakugyan lehetne benne valami, hogy szánktól szakasztjuk el, a mit elszakasztunk; hanem csak azért szakasztjuk el ma, hogy holnap megegyük amolyan erkölcsi dáridóban; azaz: ma vetünk, hogy holnap arassunk. Kinek adunk tehát? egyeseknek? s miért? ingyen? — Vajjon nem esztelenség volna nemzettől egy éhes naplopónak adni kenyeret, midőn magának sincs? Ha tehát ad a nemzet, ad annak, a ki visszafizetheti: vagy inkább fizet a nemzet annak, a kitől már kapott; fizet addig, míg viszont fizettethetik; aztán pedig azt mondja kiszolgált emberének, hogy „odább!“ s az Uristen irgalmához utasítja. (!) Meg kell azonban jegyezni, hogy 'a l a m i z s n á r' ó l, s ilyen ajándékozási magas hangon koránsem a nemzet beszél, hanem csak egyesek, kik igen tetszenek magoknak, ha legalább is 13 millió ember nevében szónokolhatnak.

Az ily eszmékkal való bánás jellemzi legmeteszőbb valósággal értelmi kiskorúságunkat s politikai egyoldalúságunkat; ekkor érezzük leginkább látkörünk szűk voltát, s azt, hogy egyes tudományszakra vannak ugyan itt-ott észjelességeink, de valóban mivel szellemeink igen igen kevesen.

Itt van tehát az ideje, hogy az ország rendei komolyan ki mondják s végkép: kell-e színház a magyarnak, vagy nem? Mert ha kell, akkor rendeznie kell az államnak színészetét országszerte, minél előbb; ha pedig nem kell: úgy vesse ki magából ez elemet, mint a tenger halottait; mert a leszentebb eszme, melyben tetterő

van, elhanyagoltatván az állam által, el fog korcsosulni, s épen ellenkezőjét fogja eszközölni annak, mit az állam általa czélba vett; azaz: táp- és gyógyerő helyett, erkölcsi dögvészt fog a társadalomban terjeszteni; mikép már ez más eszmékkel meg is történt.

Ha tehát az állam meg van arról győződve, hogy a színészet lényében bizonyos erők rejlenek, hogy ez erők tevékenyek, és általuk üdvösen lehet a társadalomra hatni: úgy a színészetet hivatásához kell képesítenie.

Az 1840-diki színházi törvényczikk, azon logikai kénytelenségbe helyezé az államot, hogy a mit akkor kezdett, azt most magához méltólag kell bevégeznie; mert pénzét hiába kivetni nem akarthatta, sem egy időtlen lényt világra hozni nem akarhatott, mely — Shakspeare szerint — azzal töltse idejét, hogy árnyékát lesse a napon, és saját élhetlenségét megénekelje; hanem azt kellett akarnia, hogy akkori vállalatának minél egyetemibb sikere legyen, hogy milliója minél dúsabban kamatozzék a nemzetnek, szellemileg, s a férfiasan bevégzett munka becsületére válják.

III.

Ujra megjegyzem, hogy nem középponti, hanem egyetemeshazai színészetről van szó. Pest főváros ugyan, hanem azért Magyarország nem Pesten van, — mikép ezt Párisról mondani szokás; — következőleg, nem Pest az egyedüli ok, a miért nemzeti színészeti van, vagy inkább lesz.

A tennivalók tehát röviden ezek lennének:

1) Az anomáliákat megszüntetni, mely anomáliák fölmerültek, miután a színház törvényessé lőn s nemzetivé nevezetik, s így aztán:

2) A színészetet hivatásához képesítvén, annak jövőt adni s egyszersmind

3) A nemzeti színészetet egész országban életbeléptetni: tehát a hazának oly pontjain, hol a színházak, — mint olyanok, — leginkább igénybe vétetnek, az alább említendő fontos tekinteteknél fogva.

Az anomáliák itt koránsem oly vádképen akarnak fellépni,

mintha talán a nemzet e dolgot nem az elején kezdette volna, hanem az eszmébe csak amugy magyarosan belemarkolt, hol épen kezé-
ügyében találta. Én azt tartom, hogy bizonyos intézvénynek, habár
nagyjában is, életet kell adni, hogy aztán hiányai kitessenek; s
hogy a hozzávalók szüksége kézzelfoghatóvá levén, kénytelen le-
gyen a nemzet pótlólag oly rokonintézményeket hozni létre, miket
különben soha sem hozott volna. S ez rendén van. A gyermek sok-
kal előbb beszélt, mintsem ábéczés könyvet adtak volna kezébe; s
a nyelvtanból még később tanulja megismerni voltaképen azon
nyelvet, melyet már beszélt; hanem azért mégis tanulnia kell e
nyelvet elmélet szerint is, hogy beszéde öntudatossá legyen.

Nem mondom tehát, hogy egy nemzeti színház teremtését,
például, színészeti iskolán kellett volna kezdeni, — mert épen ez
lett volna fonákul, — hanem hogy már csakugyan ideje lesz a
gyermeket iskolába küldeni.

Visszás állapotnak tetszik előttem legelőször is: hogy a szí-
nészeti tagjai, kik most már a haza törvényes tisztviselői, n e m p o l-
g á r a i hazájoknak, melyet szolgálnak. Meglehet, hogy ők történe-
tesen mind a kiváltságosak osztályába tartoznak, de meglehet, hogy
egyik sem közülök. — Őket e részben egyeseknek tekinteni nem
lehet. Ők egy új elem az államban, új osztály a társadalomban,
melyet ha törvény szerint magáénak ismert az állam, helyet is kell
számára jelölnie, s polgári lételt kell annak a társadalomban adnia.
Alkotmányos országban, mint az édes miénk, hol a lakosok kasztok
szerint vannak elosztva, mindenkinek valamely osztályhoz kell tar-
toznia, legyen az a paraszt, nemes, vagy a tisztessébé; mert egyik
osztályhoz sem tartozni, annyi, mint a társadalmon kívül lenni, te-
hát polgárilag nem létezni. Törvényesen ki vannak mutatva köte-
lességeik a hon, a nemzet irányában; ki kell hát mutatni jogaik kö-
rét is a társadalom irányában. Jog és kötelesség együtt kell, hogy
járjanak. Midőn a múlt országgyűlésen a tisztességek jogköréről,
sánczba vételéről volt szó: a tudományos és művészeti osztályok
névszerint jelöltettek ki, s az istenadta színészetről senki sem emlé-
kezett meg, pedig akkor már a színház neve n e m z e t i volt.

Ha tehát egy nemzeti színészet néposztálya helyet igényel a
polgári társaságban, ez oly igény, mit hosszasan okadatolni szük-

ségtelen. Igazság, becsületesség, az ügy méltósága s fenntartási kénytelensége parancsolják, hogy a nemzet egyik ügyének szolgálatában ne legyen az ember megalacsonyítva pária gyanánt, közhivatal a honfit ne tegye hontalanná honában; különben a méltatlanság előbb-utóbb megboszulandja magát, s majd lesz idő, mely nem fog teremni egyéneket, színművészi lélekerőkkel megáldottakat, kik egyszersmind elég fanaticusok legyenek, a hazát ily áron is szolgálni akarni; nép között, mely itéletnapig aristocraticus fog maradni jellemében.

A színészeti osztály polgárosítása pedig szükségképen következteti, hogy a színészet országszerte szabályoztassék. Mert hiszen az állam nem oszthat polgári jogokat ingyen — s föltétlenül, egy rendetlen tömegnek; hanem mint szerződő félnek, biztosítani kell magát, hogy a jogért, melyet ad, hasonló becsű szolgálatot adjon vissza — cserébe. Az állam kiköti világosan, hogy az adott jogokért minő szolgálatot; tehát a szolgálatra minő képességet kíván minden tagjától a polgárosított osztálynak.

És ezzel meghatározván az állam a színészeti karba léphetés föltételeit: egyszersmind a színészet országos rendezését is megkezdte.

Magában értetik, hogy azon tulajdonoknak, miket az állam a színészeti karba lépőktől kívánni fog: ezen művészet természetéből s a hivatal komolyságából kell meritetniök.

E sajátságokat kijelölni könnyű dolog; de mit ér ez magában? Fenn lesz az ernyő, s nem lesz kas. — Csődöt hirdetünk bizonyos jogokra, s nem lesz, ki magára vegye. Magyar ifjútól kívánunk sajátságokat, miket Magyarországon meg nem szerezhet. Művészi készületeket kíván az állam, a nélkül, hogy iskolája volna, hol olyanokat szerezhetni; sópánkodunk, hogy színészi sarjadék nincs, hogy a jelen nemzedékkel kihal színészetünk: és nem teszünk róla, hogy ki ne haljon. Körülálljuk a tüzet, de senki sem eszmél arra, hogy a tüzet táplálni kell, és a tűz kialszik. Ez a másik viasz állapot színészetünkben, melynek nemzeti neve van. Testet adánk a készen kapott léleknek egy csinos színházban, némi biztosítékkal is ellátók az egy millióban; gondolkodni kell már most róla, hogy e lélek ki ne repüljön a testből, mert bizony

nem egyhamar talál jönni Prometheusz, égből orzott szellemeivel, hogy a lelketlen testnek ismét életet adjon.

Nemzeti férfiatlanság volna tovább is, a véletlentől várni jó-szerencsét. A színház és milliója mellett tehát intézkedni kell a fődologról, a szellemi fentartás elvéről. A színészet számára szellemi forrást kell nyitni, mely ki ne apadjon, s e forrás egy színész-képezede. Ez logikai kénytelenség. A színészet által nevelési célokat akarván az állam elérni: nem lehet rá nézve mindegy, hogy e művészi hivatal milyen egyéniségek által, hol és miként gyakoroltatik. Az államra nézve nem lehet mindegy, hogy a szellemképzés, a nyelv és nemzetiség szent ügye, minő kezekre bízatik. — Mert valamint iskolai tanárokat, papokat és törvényhozókat börtönből és gálya mellől nem alkalmazhatni: szintoly kevéssé gyakorolhatni művészetet természeti hivatás nélkül egyfelől, s szintoly kevéssé kezelhetni nyelvet, nemzetiséget, szívképezést a szükséges előkészületek nélkül, másfelől: csupa tudatlanok, műveletlenek és a feslettség posványában fetrengő sáfárok által.

És itt helye volna föltekarnunk a hazai színészet testének ama fekélyeit, melyek szintoly undorító, mint szájalomra méltók; hanem ezek, fájdalom, igenis piaczilag — nyilvános rejtelmek. — Az erkölcsi nyomor, melyben színészetünk országszerte vonaglik, eléggé pellengérezve van már magában, helyzetében; s mégis vannak, kik ebben a büntelen közönséget még sárral és kővel is dobálják. Markoljunk fel bár a társadalom kellő közepéből akármely finom anyagu tömeget, és dobjuk a sorsnak ama nagy katlanába, mely alatt a pokol tüze lángol: meglátjuk, hasonló viszonyok között mivé lesznek. Ha csakugyan bűn van e kórállapotban, akkor e bűn súlya azokra nehezül, kik e kórállapotot és következményeit a nemzet testében megszenvedik. E kórosok magukon nem segíthetnek. Az árva gyermek és beteg, magukra hagyatva, tehetetlenek. Apa kell nekik és orvos. Apjuk és orvosuk csak az állam maga lehet. Csupán az államnál van az erő és hatalom, e társadalmi bajon segíteni. Faragja le tehát a nemzet testéről e kinövéseket, a gyógyíthatókat pedig orvosolja meg. Szóval: rendezze, szabályozza színészetét országszerte. — Ne szenvedje meg, hogy e pálya munkakerülő, korhely kicsapongók, sőt büntetettek menedéke legyen, mint oly állapot, mely

társadalmon s törvényen kívül van. Ne tűrje tovább, hogy e nevet, — melyhez immár szent érdekek vannak csatolva, — és pedig törvények által, — ingyenélők, üzérek és hajhászok bitorolják, kik az igével oly sátánilag visszaélve, ama balítéletet csak erősbitik, a helyett, hogy irtanak azon balítéletet, miszerint a romlottság, melylyel ezen osztály vádoltatik, csakugyan szükségképen e pálya természetében fekszik. Vannak azonban itt is kivételek, kiknek tisztelet, becsület. A vidéki színészet többsége valóban érezni látszik föladatát, egész komolyságában, — erről itt bizonytságot tesz, — s nemesen küzd a vándorélet viszontagságaival, de sikertelenül. A mi vándor-színészetünk körülményei közt el nem aljasodni, már magában érdem. Azonban hiszem, hogy nem messze van immár az idő, midőn az itt kijelentett óhajtasok teljesedésbe mennek, s a színészet nem csak a papirosra; de tetteleg is emancipálva, rendezve, s feladatához képesítve lesz az egész hazában.

Ugyanis, a színészet szükségét vidékeink napról napra jobban kezdik érezni. Megyék és városok színházakat építenek; pártolásokra hatóságok és egyesek szívesen nyújtanak segédkezet. Tárt karokkal fogadnak bármily gyámoltalan színészcsapatot. Azonban a vállalat többnyire balul sikerülvén, a derék hazafiak kedvetlenül látják füstbe menni pénzüket és buzgalmukat, azon kívül, hogy ez ügy miatt gyakran a legkellemetlenebb viszonyokba sodortatnak; s így aztán mindenfelől csak ezt halljuk, hogy „pártolnának, de nincs kit; a célzt akarjuk tetteleg, és nem pusztá szóval, de nincs eszközünk: a szellemi tényezők nem ütnek meg a mértéket.“ Ez elégtelenség vidéki színészetünkkel, igen természetes. Országos küldetésünk mindinkább könnyülvén: az emberek utaznak, látnak, tapasztalnak, hasonlítanak, s benső világuk mindinkább kiterjeszkedik. Az ügybarát szemei természetesen a pesti nemzeti színházon függenek, és ezért van, hogy a mily arányban emelkedik a középponti színészet fényben és tükörben, — minthogy ennek az európai színházakkal lépést kell tartania, — szintoly mértékben süllyed a vidéki színészet becsé, minden hasonlító szemében. Mert míg minden ember halad, ki csak mozogni tud, ők egyedül kénytelenek elmaradni, kiknek lábain a szegénységnek ólomterhe függ; ők! holott nekik elől kellene menniök, habár csak egy lépést is. Innen va^u, hogy vi-

déki színészetünk tántalus-kádban ül, hol a pártolási jó szándék közepette szomjan kell elvesznie. Ily körülmények között pedig, s a logica törvényei szerint, a pesti s vidéki színészet mindinkább távozni fognak egymástól, ellenirányu csillagzatok gyanánt, — a legszélsőbb pontokig. És ezen ellentét az összes magyar színészetnek valóban tragicaileg sajátságos tekintetet ad.

Egy minotaurus az, emberi fővel és ökörlábakkal. Jogtani hasonlat szerint pedig legszomorubb képmását látjuk itt a majorátusnak, mely míg az első szülöttet gazdaggá teszi: testvéreit végső szegénységre juttatja. Ime, mily metsző gúny van az egyoldalúságban! Igenis, a vidéki testvérek azon uton vannak, hogy végkép elnyomorodván, semmivé kell lenniök, s mint haszonvehetlen népnek, a társadalom kiállhatlan terhévé válniok. S épen mivel már ezen állapot nem messze van, azért hiszem, hogy az állam nemsokára kénytelen lesz e bajon segíteni.

IV.

A nemzeti színészetnek, a polgárosításon és színészképezdén kívül, még egy harmadik életföltétele van: a nyugdíjazás. E három elv el nem választható, mert hárman alkotnak egy életet. Nyugdíjazás nélkül a színészetnek el kell sorvadnia, kiesnie. Nyugdíjazás nélkül nem lehet remény egy jövőendő művészi nemzedékhez a színészetben. Mert vajjon ki fogja természeti képességeit, talán lángelméjét azon hálátlan pályának szentelni, mely egy félszázados híi szolgálat után az élet végnapjaitól élelmet és nyugalmat megtagadni oly embertelenül mostoha. Kinek kell oly államhivatal, mely egy becsületes uradalmi tisztséggel föl nem ér e tekintetben?

„Tegyetek félre havidijatokból vénségtekre“ — szokták mondani — „ott van a takarékpénztár!“ — Ez ugyan elég jámbor tanács, hanem elég együgyű is.

Volt Pápán egy becsületes korcsmáros, ki mikor a színésznek éljent kiáltott a közönség, mindig boszankodva jegyzé meg: hogy „de hát miből éljen? — Ne ordítsátok — ugymond — hanem tegyétek, hogy éljen!“ — Ama tanácsra hasonlóan vála-

szolhatni: „tegyetek, hogy félretchessenek, és magukat nyugdíjzassák színészeitek.“

A mostani díjazás mellett azt kívánni, hogy a színészek nyugdíjazzák magukat, annyi, mint a művészetet, tehát a czélt nem akarni.

A színészt oly állapotba kell anyagilag helyezni, hogy lelke osztatlanul és minden más gondoktól függetlenül, csupán nemzeti feladatával, művészetével foglalkozzék, s kötelességeit a lehető legdúsabb sikerrel végezze.

Kényszerített nélkülözések, s a jövő érdekében való mellékes foglalkozások megrabolják a művészetet. Igenis, minden órával, minden másnemű fáradozással, mit nemzeti színész hivatalán kívüli dolgokra veszteget, az ügy, a nemzet maga lopatik meg tetterőben és időben.

De habár még oly gazdagon fizetné is az állam művészeit, a mint még nem fizetheti: a nyugdíjazás szüksége még akkor sem szűnne meg. Nagy évdíj a jelen érdemet jutalmazza, nyugdíj a multat. — Évdíj a szolgálat minőségét, — nyugdíj a szolgálat mennyiségét és minőségét egyszersmind. Az állam gyámja minden szolgájának. Rosz gyám az, ki növendékének a tőkét magát adja kezébe. Lehet a növendék könnyelmű vagy szerencsétlen, ki talán hibáján kívül is tönkre juthat. S a gyámságban épen az ily véletlenségek elleni biztosság és óvás elve van képviselve.

Az államnak külön tőkéje van, kell lenni, minden szolgája számára, kisebbnek, nagyobbnak. A tőkét illetnie nem szabad az államnak, de a kamatokat megtagadnia bizonyos időn túl még kevésbé.

Még egyszer tehát, egy nemzeti színészetnek három életföltétele van: polgárosítás, színész-képezde, nyugdíjazás. Ezeket elvileg bővebben igazolni fölöslegesnek tartjuk; hanem inkább megkísértjük ezen elvek alkalmazásához adni véleményt, a hely köréhez képest lehető röviden.

Felfogásunk szerint egy nemzeti színészet rendezésében egyéb államhivatalok analogiája szerint kell eljárni.

Ezen alapelv nyomán nem lesz nehéz a tárgy körül eligazodni, mely különben igen bonyolultnak látszik.

Legelső dolog, hogy egy országos színész-képezdéhez kimerítő terv készíttessék. E munkára hováhamarább jutalom lenne kitűzendő, vagy bizonyos szakértők lennének azzal megbizandók s a feladat segédeszközeivel ellátandók, sőt ha szükséges, utaztatandók is, még pedig a nemzeti színház országos alapítványából, minthogy a tervnek még országgyűlés előtt volna szükséges elkészülnie. — Ha felteszszük is azon rosszabb esetet, hogy még most a rendek színésznőveldére külön alapítványt megszavazni nem fognak, de azt feltenni teljességgel nem akarjuk, hogy a már meglévő alapítvánnyal, az idő logicája szerint ne rendelkezzenek; mert hiszen ez adózásba nem kerül, sőt fáradságba sem. — Ugyanis szüntessék meg azon szabályt, hogy a jelen alapítvány kamatainak harmada tőkésíttessék egy dunaparti nagy színházra.

Nekünk dunaparti nagy színházunk, — minőről álmodozunk, — nem egyhamar lesz, mert olyannak építéséhez egy millió pfrt kell, fenntartásához pedig két másik millió. Az adott váltó milliót, két kamatos tőkésítéssel, e célra nyolczszorozni akarni, mely egy öröklétig tart, — s addig e miatt a színészetet lényegében veszni hagyni, valóban céltalan erőlködés. 1860-ig, tehát tizenhárom év alatt, Pest különben is vagy megmagyarosodik, vagy német marad; az első esetben a dunaparti német színháznak is magyarrá kell lennie; s ez, ha külfényre nézve nem is, de hely tekintetében némi benső módosításokkal, elég célszerű lesz még sokáig; a másik esetben pedig, akkor a mostani külvárosi szerény magyar színház is elegendő lesz.

A legrosszabb esetben tehát azon 8 ezer pfrtot kellene színész-képezdére fordítani, mely most évenként tőkésíttetik, mint a színház-alapítvány hatos kamatának harmada. — Nyolcz ezer pfrtból nem lehet ugyan képzőintézeti házat építeni, de lehet ez összegnek egy negyedrésszével e célra szállást bérelni, három-negyedrésszével pedig e képző intézetet fentartani, ugymint: mestereket és tanítókat fizetni, segédeszközöket beszerezni, házi színpadot építeni, stb.—Ha majd a német színházba költözik a nemzeti színészet, akkor a jelen nemzeti színházat lehetend színész-képezdévé változtatni.

Ez nem csak a legelső, de mulhatlan tennivaló színészetünk ügyében; mert színész-képezde nélkül az államnak nem lesz majd kivel rendelkeznie, midőn a színészetet, mint politikai tényezőt az egész hazában életbe léptetni, s minél előbb működésbe tenni kívánja. — Hiába hirdetünk csődöt e vagy ama színház részére, nem lesz vállalkozó társulat, mely szorosabban meghatározott képességeket mutathasson elő; mert hiszen hol, s mi módon tett volna ilyenekre szert? Kiképzettebb színészeink sem léptek ugyan teljes készsülettel s mindenoldalu képzettséggel a pályára, hanem pályázás közben lassankint szerezték meg azokat, kimondhatlan erőmegfejtéssel; de vajjon lehet-e az államnak még akkor is bizonytalan reményekre támaszkodnia, midőn positiv intézkedésről van szó, midőn a színészet gépezetének országos szabályozása, egységbe, összhangba hozatala megállapittatik? Lehet-e okosan az államnak egy nagy fontosságú ügyet olyanokra bíznia, kiket majd az idő és gyakorlat magától képezend ki t a l á n; s kik majd akkorra lesznek kellőleg kiképezve, midőn már másfelől természeti erejük hanyatlásnak indulván, a szerzett képességeknek nem vehetni többé hasznukat.

Színész-képezdében kell tehát előbb az államnak egyfelől erkölcsi biztosítékot a cél irányában, másfelől oly műtani mérleget fölláztatni, melynélfogva minden egyes pályázónak hivatal-képessége megbíráltassék, valóságos akadémiai módszerrel; következőképen:

A nemzeti színház dolgai közé lenne sorozandó szinte, hogy midőn a színész-képezdéhez tervet készített: tűzzön jutalmat egyszersmind a színészet kézikönyvére, mint a képző intézeti tanulmányok legfőbbikére. Ezt ugyan tette már a Kisfaludy-társaság is, de siker nélkül; először azért, mert a feladat nagyságához képest igen csekély díjt ajánlhatott fel; másodszor, mert még akkor nem volt a magyarnak nyelvtana, mely azon pályaműnek alapját teszi. Most már idején van e tennivaló, miután a magyar nyelv rendszere ki van dolgozva.

Feltéve hát, — mit kétségbe sem vonhatni, — hogy a jövő országgyűlés egy nemzeti színész-képezde létrehozatalát, —

ha másképp nem, a kamatok harmadából, — bizonyosan elrendeli, azonnal ki fogna mondatni, hogy:

A színészeti pályára lépők a pesti színész-képezdőben ingyen nyernek képezést.

Megkivántatik azonban a felveendőkhöz részéről:

1) Hogy a férfiak 16, a leányok 14 éven alul ne legyenek.

2) Hogy szabályos termettel és arccsal, tiszta hanggal és helyes kiejtéssel birjanak.

3) Hogy korukhoz képest iskolákat végeztek legyen.

4) Hogy erkölcsi viseletök feddhetlen legyen.

Nyilváníttatni fog továbbá: hogy a képezés ideje három évre terjed; ezenkívül egy év gyakorlatra rendeltetik.

Ezen négy évteltével a rendes vizsgálatot kiállott növendék oklevél által a polgárosított színészeti kar tagjává ismertetik. Egyik hazai állandó színháznál tehetségéhez mért alkalmazást nyer; s a haszonvetőség bizonyos fokán nyugdíj-képessé leendő.

Most kerülhet a sor, a Tiszánál is szabályozatlanabb vidéki színészetre. Kimondatnék tehát, hogy: a mostani vándorcsapatok mindazon tagjainak, kik 45 éven alól vannak, szinte 4 évi határidőtűzetik ki nemzeti hivatalképességeik igazolására.

Kik tehát a törvény által polgárosított színészeti kar tagjai közé soroztatni kívánnak, 4 év multával, 1850. tavaszán jelenjenek meg Pesten, hogy az e végett fennálló műtudományi bizottság által vizsgálatra vétetvén, s képességeik bebizonyulván, a szükséges beiktatási oklevelekkel elláttassanak.

A vizsgálat tárgyai lesznek: A színészettel közvetlen egybefüggő iskolai tanulmányok, minők például: nyelvtan, aesthetica, lélektan, szónoklat, történet, dramaturgiai ismeretek stb. — A színész-képezdőben felállított mérleg szerint; különösen pedig az erkölcsi minőség és gyakorlati képesség.

A 45 évet meghaladottak, hanyatló koruk tekintetéből, fölmentetnek ugyan a szorosabb értelemben vett tudományos vizsgálat alól; azonban beiktatásuk föltétlenül még sem történhetvén meg, inkább erkölcsi minőségük s gyakorlati használhatóságuk szerint jogosíttatnak — a sikerhez képest — országos alkalmazásra.

Hogy a szabályozási műtétel alatt sokan ki fognak a rostából kihullani, az bizonyos. De hiszen, dologszerető becsületes ember édes magyar hazánkban éhen talán meg nem hal.

Ha valaki jobb módot ajánland a jelenleg létező vidéki színész-testületet salakjából kitisztítani, hogy az meg nem esülten s egy országos alkalmazásra képesülten lépjen elő: én véleményemmel szerényen visszelépek. Mert hiszen körülbelül ötszáz tagból álló tömeget erkölcsileg rögtön eltörlni, s habár keserű kenyerétől is rögtön megfosztani talán már csak azért sem járná meg, hogy hol venne az állam annyi kész embert egyszerre, a mennyire szüksége van ez ügy érdekében a haza külön vidékein? így azonban mégis embertelen erőszak nélkül történhetnék meg ezen nagy testület átalakításának műtétele. És szerintem így négy év multával, egy lehetőleg kimustrált színikar állhatna készen az állam rendelkezésére; s ez új nemzedék teljesen megifjodnék a színész-képezdéből akkorra már szintén kikerülendett friss elem hozzájárulása által. — Az államnak pedig e négy év alatt már úgy kellett intézkednie, hogy ez ifjú hadat a csatátér különféle pontjain rögtön munkásságba helyeztethesse.

V.

Nemzeti színészet és középponti színház különböznek. Amaz egész, emez csak rész. A színházi törvény 1840-ben nem részt, hanem egészet tervezett, mert az ok nem részben, hanem egészben volt és van jelen. A szív betegsége legnagyobb baj ugyan, de mit érne viszont a szív épsége, ha körötte minden tagok elsorvadnának? — Óvó, fentartó szerekre van szükség, nem csupán egy tag, hanem az egész test számára, hol sorvadás mutatkozik. A színészet, mint ezen szerek egyike vétetett igénybe; azaz: nem csupán mint szellemképzési tényező, általában; de különösen mint nyelv és nemzetiség védő-, terjesztő- és fentartó erő. Nem csupán a középponton lévén tehát a baj, alkalmazni kell az ellenszert mindazon tagokra, melyek sínylenek. Más szóval: mivel az ok, mely nemzeti színészetet hívott elő, nem csupán Pesten van, tehát nemzeti színészet nem egyedül Pest miatt van.

Ez eléggé érthető; — tehát a dologra.

Én azt javaslom, hogy az ország határ-vidékeit színház-kerületekre kell osztani, köröskörül. Aszékhelyekre nemzetiség határkövei gyanánt kell színházakat állítani, hogy ezek, — a mennyire hatalmukban áll, — a külső nemzetiségek betolakodását gátolják. Minket hatalmas szomszédok környeznek; s igen természetes, hogy inkább a műveltségben és iparban nagyobb ország nyomul kisebb szomszédjának országába nyelvestől, mindenestől, mint megfordítva. Ezért van, hogy Ausztria nem Hainburgnál végződik, hanem, ha a népnyelvét tekintjük, Győr körül, azért van, hogy Sopron és Pozsony vármegyék, nyelv szerint, németországhoz tartoznak; azért van, hogy nem a mi nyelvünk terjedt túl a német határokon, hanem megfordítva. Ezért van, hogy Franciaország nyomult be nyelvével Helvetiába, Badenbe, Belgiumba, s nem megfordítva.

Tehát mondom — a végvidékeket színház-kerületekre kell osztani, következő módon.

A megyék kettesével — vagy hármasával álljanak össze, s minden ilyen kerület tartozzék egy tökéletesen fölszerelt színházat állandóan feltartani, középpontjában. E középpont legyen a kerületnek legnépesebb városa.

Színház épületet az ily középponti város adjon, a kerület pedig tartsa fenn abban a színészetet; ez jogszerű. E középponti város veszi hasznait a színháznak mind szellemileg, mind anyagilag. Ez részről a helybenlét kényelmeiben, s e hasznokért a színházat felépítheti. A színház ily városban mintegy 50 iparüző családnak ad munkát; néhány száz embernek állandó keresményt; és mintegy 60—70 ezer forintot hoz évenként forgásba, nem is számítván a mozgalmak egyéb neveit, — miket a társasélet külön ágaiban földidéz.

Egy ily kerületi színház fentartása havonként kerül két ezer pengő forintba, közép számmal, tehát évenként 24 ezer pengő forintba; melynek tőkété 400 ezer pengő forint. E tőkét a kerületnek, egyszer mindenkorra, birtok-aránylag összetenni nem oly igen nehéz lenne, ha négy év alatt, négy részben történnék a befizetés.

Igy egy esztendőre 100 ezer pengő forint jutna, melyből egy

ily színház-kerület lakosaira fejenként nem esnék több nyolcz váltó garasnál, vagy annyi sem. E négy év alatt a színészet jelen állapota teljesen átalakuland, ujja születik, szabályozva lesz. E négy év alatt a színésznövelde már szinte 20 – 30 kiképzett ujonczot állithat elő vidéki színház-kerületeink számára, s azontul minden évre legalább tizenkettőt. — E négy év alatt már a részenként beszédett tőkepénzek is kamatoztak: s így négy év multával a kerületi színházak rögtön életbe, munkásságba léphetnek.

Az ily kerületi fő-színház fentartását napi jövedelmektől függetlenné kellene tenni, a havi kiadások öszletének tehát két ezer forintot meghaladnia nem lenne szabad, a mennyit t. i. az alapítvány kamatai fedezhetnek. Hogy a bukás lehetlenné tétessék: addig kell nyújtózni, ameddig a takaró ér. Hogy pedig ez intézeteknek a napi jövedelmekre támaszkodniok nem lehet, nem szabad: ennek oka magában a színház rendeltetésében fekszik. Ugyanis, miután a színházakkal nemcsak nemzetiségi védelem, hanem a népnek erkölcsi képezése is czéloztatik: természetes, hogy a népnek a színház gyakorlatát, — mely a népért van, — lehetőleg meg kell könnyíteni. Ez az államnak kötelessége. A nép számára legtágasabb helyet kell a színházakban készíteni, és ezen helyek belépti díját lehető legcsekélyebb mennyiségben állapítani meg. Ezt a cél természete hozza magával; a pénz itt nem cél, hanem csak eszköz. Ezt sohasem kell feledni! a karzati díj tehát ne lenne több egy garasnál, a földszint négy ezüst garasnál. A páholyok és zártszékek hadd fizessenek, minthogy ezen helyek olyanoknak szánvák, kik fizethetnek.

A napi jövedelmek, már bizonytalanságuknál fogva sem fedezhetnének más költségeket, mint a szertáriakat, könyvtáriakat, ruhatáriakat, diszitményieket, szóval a technikai kiállítás költségeit, s a véletlen kiadásokat. A netalán még fennmaradandott összegből pedig nyugdíj-intézet lenne alapítandó, s e végre még évenként négy előadás jövedelme lenne fordítandó.

E kerületi színházak természetes összefüggésben lennének az országos középponti színházzal, miként a szív dobogása szerint kell az ereeknek is verniök; mert hiszen a művészeti forrás, honnan a kerületi színházak életerőt, ifjúságot és tökélyt merithetnek, kétségkívül csak a fővárosban, Pesten lehetend mindörökre.

A kerületi színházak igazgatóit az országgyűlésnek kellene kineveznie. Szükséges, hogy ezen igazgatók rendes fizetést huzzanak, s helybeliek legyenek, kik a vidék viszonyaival és szükségével ismeretesek, s kik saját színházuk ügyét függetlenül kezelnék ugyan, az országgyűlésnek adandók számot sáfárkodásaikról. Azonban az országos fő-igazgatóság általános felügyelete, vagy legalább ellenőrsége alól egészen ki nem vétethetnének. Mert avvagy, mi tartaná fenn különben az országos gépezet működésében a szükséges egységet, arányt és összhangzatot? s miben álljon azon közvetítő, mely ez elszórt részekből egy nemzeti egészet alkosson, s ennek irányadója legyen? Ezen erőművész nem lehet más, mint az országos fő-igazgató, ki már különben is oly pontra van állítva, honnan egy tekintettel az egészet beláthatja.

A magyar végvidékeket 8 ilyen színház-kerületre lehetne felosztani, egymint:

- 1) Pozsony, Mosony, Nyitra, Bars. Középpont: Pozsony.
- 2) Trencsin, Árva, Túrócz, Liptó, Zolyom. Középpont: Trencsin.
- 3) Abauj, Szepes, Sáros. Középpont: Kassa.
- 4) Zemplén, Ung, Mármaros. Középpont: Ujhely.
- 5) Temes, Arad. Középpont: Temesvár.
- 6) Torontál, Bács. Középpont: Nagy-Becskerek.
- 7) Baranya, Torna, Somogy. Középpont: Pécs.
- 8) Soprony, Vas, Zala. Középpont: Soprony.

Ezen középponti színházakon kívül szükséges, hogy minden ily kerületi megyének legnépesebb városában színház legyen; mint-hogy a középponti szintársulatnak minden nyáron kirándulásokat kell tennie, saját kerületének nevezetesebb városaiban.

Az ily nyári keresmény utazási költségekre fordíthatnák, s a netalán fenmaradott összeg a kerületi közpénztárba folynék be.

Beljebbeső vidékeink, hol nemzetiségünk nincs annyi vésznek kitéve, törvényes kényszerítés nélkül is követendik a végvidékek példáját, s kerületekbe fognak állani, hogy köznevelési célból állandó színházat tartsanak fenn, ha kivált azon dilemmába tétetnek, hogy különben a végvidékek színházi alapítványához aránylag adózni tartoznak. Színészekben foglalkozás nem leendő, mihelyt ezek

ügyét az állam elrendezte, mi ha nem történik minél hamarább: úgy inkább rontsanak le vidékeink minden fennálló színházakat, semhogy többeket építsenek, mert e házakból így az igazi szellem örökre hiányozni fog, vagy olyan lesz, mely az ígét idegen nyelven fogja hirdetni — Magyarországnak.

Még valamit a más országokban divatozó nyugdíjazási gyakorlatokról.

Nyugdíj kétféle természetű van. Egyik olyan, mit a hazai törvények analogiája szerint, mint államszolga húz a színész; másik pedig lehet kamatjövédelmé bizonyos tőkének, mit valamely színház önállólag e végre megalapított. Az első rendbe nemzeti vagy udvari színházaknál alkalmaztatik, hol vagy egész életre köttetnek szerződések, vagy bizonyos föltételek határozzák meg e jogot, s a szolgálatra kiszabott évek mennyisége letelvén: az állam pénztárához tétetik által a színész.

Nyugdíjazáskor egész fizetése hagyatik meg a színésznek, vagy azon arány tartatik meg, mely az állam egyéb szolgálaira nézve fennáll. A nyugpénzt külföldön elkölteni nem szabad. Oroszországnak e tekintetben legliberalisabb szabályai vannak. (!) Ott a művész 10 évi szolgálat után nyugdíjt von; s ha tovább is szolgálni kíván, rendes fizetése mellett nyugdíját is huzza. Ott vannak színészek, kik kétszer tíz évi szolgálat után, kettős nyugdíjt s ezenkívül még rendes fizetéseiket is huzzák, — nyugdíjaikat pedig akárhol elkölthetik.

Oly színházaknál, hol nagy operák és balettek tartatnak: a nyugdíj-összeg gyakran igen magasra nő, s az államnak nem kis terhére van; minthogy az énekesek és tánczosok általában hamar megromlanak. Berlinben 1840-ben halt meg egy Tombolin nevű herélt énekes, és egy Meróni nevű tánczosnő, kik 1801 óta évenként 1000 tallér nyugdíjt huztak, tehát az államnak ezalatt nem kevesebb, mint 78,000 tallérba kerültek.

A drámai színészek hosszabb ideig képesek szolgálni, (?) s nagyobb nyugdíjakat többnyire igen rövid ideig huznak.

A nyugdíjazás második módja a tartományi városok színházainál van szokásban, hol a tőke színészek s más egyesek által alapittatik. E tőke forrásai következők szoktak lenni:

1) Száztóli lehuzások a tagok havidíjából, azon arányban, mint a havidíjak emelkednek. Például, a havidíjak két osztályba tétetvén, a kisebb osztályuak fizetnek száztól kettőt, a nagyobbak hármas századbért.

2) A nyugdíj-alapítvány számára határozott előadások jövedelmei.

3) Minden büntetéspénzek.

4) Művész-vendégek adományai.

Az ily alapítvány felett egy színészekből álló választmány intézkedik, az igazgatóságtól függetlenül; s egyik helybeli hatóság pártfogó befolyása mellett, a jogviszonyok tekintetéből. Ily színházaknál a nyugdíjképességet nem a hosszas szolgálat magában, nem is a fényes tehetség igényei határozzák, hanem a szolgálat mi volt, végig kitartó szorgalom és a jellemek erkölcsi minősége összesen, s nem egymás nélkül.

Nyugdíjazásban az ily intézeteknél csupán az előadó tagok részesülnek, néhol még a zene-karnagy, sugók és ügyelők is; a segédszemélyzet nem.

A nyugalmazás legalább három orvos egyértelmű nyilatkozatára történik meg, kik közül egyet a nyugalmazandó, egyet a bizottmány s egyet a pártfogó-hatóság választ. Azonban színházi igazgatóság és nyugdíj-bizottmány valamely tagot akarhatja ellen is nyugalmazhatnak.

Ezen alapvonásokban többnyire minden ilyen másodrangu nyugdíj-intézetek megegyeznek.

Már most, akármiképp csűrjük-csavarjuk, huzzuk-halasszuk, és ismét cifrázzuk a dolgot mi magyarok; előbb-utóbb is a fizetésre kerül a sor, akármelyik módját válasszuk a nyugdíjazásnak.

A középponti színház alapítványának kamataiból egy ideiglenes színész-képezdére valahogy csak kitelnék talán, de mindenre, a mi még hiányzik, e kamatokból csakugyan nem telhetik. Azért igazság szerint kellene:

Színész-képezdére, helyszerzéssel	100,000 p. frt.
Fentartására tőkésítendő	200,000 „
Középponti nyugdíj-alapítványul	200,000 „
A pesti volt német színház bensejének átalakítására	50,000 „

Ezen 550,000 pengő forintot azonban, tizenegy részletben, tehát 50,000 pengő forintonként tizenegy év alatt egy nemzet csakugyan nagy megerőtetése nélkül kiteremthetné; minthogy akkorra talán mindez késő nem lenne; mert hiszen a német színházba különben is még hosszabb idő múlva költözhetünk: addig pedig van ideiglenes színházunk; lehet ugyan — ilyen színész-képezdénk, — s talán nyugdíjra sem lesz még addig szükségünk.

A kerületi színházak nyugdíj-forrásai, már előbbi javaslatomban ki vannak mutatva, mik azonban a nemzeti színházra nem alkalmazhatók.

Még néhány szót záradékol a nemzeti színházról.

VI.

A pesti magyar színháznak nemzeti neve világosan megmagyarázza, hogy ez nem egy vidék vagy megye, vagy város közönségének színháza, hanem egy egész nemzeté.

Való, hogy a nemzeti színház, hazánk egyik városába van helyezve; való, hogy e helyzeténél fogva természetes kapcsolathoz jöttek a nemzet színháza s e város közönsége; való, hogy nemzeti színészetnek éppen oly szüksége van arra, hogy ne Hortobágy pusztáin, hanem a fővárosban legyen, mint a fővárosnak, hogy nemzeti színészete legyen; azonban e színháznak tíz éves történetében igen megnöttek, sőt megvénültek az okok immár arra, hogy a nemzet és főváros közötti némely jogviszonyok, e színház irányában, közelebbről meghatározottassanak.

Sajnos állapot, midőn rokonok között jogok feszegetésére kerül a dolog, de ez nálunk így van rendén; a magyar rokonok hivatás maradnak nemzeti jellemökhöz; — azaz: ritkán élnek egyetértésben, azért mondják, mikor a magyar verekszik, hogy osztózik. És mégis osztózni kell, a dolgok úgy állanak. Nemzetnek és fővárosnak, bizonyos színházi jogaik felett igazságosan kell megosztózniok, — hogy „a kecske is jól lakjék és a káposzta is megmaradjon,” mert e pórias kifejezés most igen ide vág. :

Színházunkat csupán fővárosi szempontból szokás felfogni. Ez egyoldalú felfogás ártatlannak látszik ugyan, de következmé-

nyeiben igen kakukk-szerűvé fajulhat, a mennyiben e felfogás, netalán az egyik birtokosfél egyenes erkölcsi kárával, kedvez a másiknak, egyoldalúságot idézve föl a színház intézkedéseiben.

A főváros közönségéről a legjobbat tesszük fel, hanem ebből még sem következik, hogy a főváros mindig olyat kívájon a színháztól, mit egyszersmind a nemzetnek is érdekében volna kívánni. A főváros érdekei minden lehető figyelmet érdemelnek: azonban ezeknek a nemzet érdekeit alárendelni, vagy éppen feláldozni nem szabad. És mint e részben a mi színházunk teljes függetlenségre még nem juthatott, — hatalmán túl fekvő 99 ok miatt, — tehát magában a főváros közönségében kell egy értelmes és elfogulatlan közvéleménynek kifejlénie, mely a netalán jogtalan és önző kívánságokat erkölcsi hatalmával ellensúlyozza, színházunk erkölcsi függetlenségének talpköveket rakjon, és cselekedje, hogy ez intézet ne kényszerítették apagyilkos gyanánt azon elveket taposni, melyek életének nélkülözhetlen föltételei.

Lássuk hát, miben álljanak azon színházi ügyek, mik felett a nemzet és főváros össze nem egyeznek s lássuk, nincs-e mód benne, hogy az apa gyermekével igazságosan osztozzék meg a közbirtokon.

Hadd beszéljenek maguk a felek.

Főváros. A színház legközelebb áll az én zsebemhez, én pedig legközelebb vagyok magamhoz, azaz: kényelmeimhez, érzéki és szellemi élvezeimhez és hasznaimhoz. Csupán igénytelen hazafiságból fizetni már elég volt. S mivel a színházat én tartom fenn, jogom van kívánni, hogy minél több új s á g o k adassanak; tehát havonkint legalább is két komoly dráma, két vígjáték, egy népszínmű és egy opera. Ócskások ismétlésével én megfizetve nem vagyok.

Nemzet. Fiam főváros! e pontban meg nem egyezünk; mert én nem azt kívánom színházamtól, hogy sokat adjon, hanem hogy jót, tökéletest adjon, kis időközben sok újat és jót, mindig ugyanazon egy rendbeli működőök által nem adhatni, mert ez fizikai lehetetlenség. A drámai költemény: mag, mely a színművészet földébe vettetik el; és e magnak meg kell előbb fogamzania, s így tovább az életműves fejlődés minden fokozatain átmennie, s nem átugrania, hogy belőle jól megérett, egészséges gyümölcs válhas-

sék. Ha be nem várjuk, hogy a buza megérjék, hanem zöldjében lekaszáljuk, vajjon így embernek való eledel lesz-e? A természetben mindennek törvényei vannak. Nem teremthetni szóból embert, lélekben tán óriásokat, egy rövid hét alatt. Én színművészetet akarok, erőset, nagyot, hatalmasat, mert egyedül ez biztosítja vállaltom sikerét, csak ez által érhetem el nemzeti céljaimat, mik végett nemzeti színházat teremtettem.

Főváros: Én pedig, öreg ur, ujságot akarok. Ocska darab = megfejtett talány. Mi a darabban engem érdekel, az a mese, míg új, s nem az előadás színművészete. A színházat így kényeztetni, legyezni, annyi, mint a színészeti henyeséget és semmittevést országosan szabadalmazni.

Nemzet: Magát agyon nem dolgozni nem azt teszi, hogy mitsem dolgozni. Semmi munka és sok munka közt igen nagy tér van. És itt nem is sok van a semminek ellenébe téve, hanem a sok a jónak. S mivel annyi bizonyos, hogy sokat tökéletesen nem adhatni, tehát természetes, hogy inkább kevesebbet kell adni tökéletesen, mert ez már lehetséges. Egy tökéletesből több az erkölcsi haszon, mint száz tökéletlenből. Fiam főváros, én nem akarom, hogy korán letépett, vagy erőszakosan érlelt gyümölcsökkel, fővetlen és sületlen ételekkel gyomrodát végkép elrontván, erkölcsi beteg légy. Ezen erkölcsi mértékletlenségből többféle kár származik. Nemcsak egészséged romlik meg, hanem kárba mennek ama gyümölcsök, melyek üdvösen táplálókká érhetendnének; elvesznek munka és idő, mik ezen éretlen termék előállítására fordítottának. Az én feladatomban erkölcsi épségedet eszközölni, fentartani; s épen arra törekszem, midőn azt akarom, hogy lelki tápszereid lehető legtökéletesebben legyenek megérve, elkészítve; midőn színházamból az aljasságokat száműzetem; midőn egészséged elvét állítom fel a színpadi művek megválasztásában is. Ten érdekemben akarom, derék fővárosom, hogy te légy és maradj a magyar színművészi tökélyek örök fénypontja, honnan e tökély szerte sugározzék a haza minden vidékeire. S így nem akarhatom az ellenkezőt, hogy t. i. tehetséggel bíró gyermekeim örökös rögtönzések, zaklatások és kergetések által elnyomorodjanak, és csak silány töredékeivé törpüljenek azon magasb tökélynek; minőre netán képesek, igazságosabb viszonyok kö-

zött. — Nem akarhatom, hogy színészetem e félkészületű robotolás mellett a feltűtettségben megvénüljön; hogy e napszámosság börtön legyen, mely a lélek működését bizonyos szűk körbe szorítsa; hogy póráz legyen a feltörekvő képesség lábain, mely azt bizonyos vonalon túl soha se bocsássa. Nem rossz gazdálkodás-e birtokunkból csak tized részét huzni azon haszonnak, a mit képes adni. És ezt tesszük azon erkölcsi kincsekkel, miket nagy szellemek műveikben az utószázadokra hagytanak örökségül. Másfelől nem tevőleges veszteség-e, ha színészetünkben csupán egy parányi része csillámlik fel azon nagynak, jónak és fenségesnek, minek teljes mivoltában kellene s lehetne napvilágra jönnie. Időt tehát és lehetőséget a színészetnek, mindig nagyot és jeleset teremteni, különben az ilyet tőle kívánni képtelenség; lehetőséget azzá fejlődnie, minek a nagyszerű vállalat irányában lennie kell. A munkátlanság ellenében való biztosíték magában a nyilvános életben van.

Főváros: Nem is igen teljesítetik e követelés oly nyakra-főre, hogy miatta ily nagy zajt ütni elég ok lenne.

Nemzet: Elégszer teljesítettett mégis arra nézve, hogy a szokás joggá legyen; s az elvet, mely veszélyt rejt magában, addig kell elítélni, míg nem késő. Ámbár intézetemben a házi ur én vagyok, még sem szándékom abban kényuraságot gyakorolni, jól tudván, hogy nemzeti színházat némely helybeli viszonyoktól egészen függetlenné tenni nem lehet; hanem viszont a másik tulságot sem akarhatom, azért eszmélned kell neked is főváros, mint hű fiamnak, arra, hogy hová vezet azon egyoldalú felfogás, mely egy nemzet színházat magán érdekek szolgájának kívánja tekinteni. Sőt ime módot ajánlok arra, hogy kérdéses kívánatod károm nélkül teljesülhessen. Ujdonságok színházamban sűrűn és mégis tökéletesen csak úgy adathatnak, ha ez új darabokban különböző színészcsapatok foglalkoznak, s ekként a munka kellőleg meg fog oszlani; tehát ezentúl a nagyobb szerepeket nem minden darabban ugyanazon corifeusok adandják, hanem a fő szerepekre jó reményű kezdők, ujonczok és vidéki színészek fognak alkalmaztatni. — Pihent erő, ha kisebb is, többet tehet, mint a nagyobb erő, ha ki van fárasztva, kimerítve.

Főváros: Warum nicht gar! nem elég, hogy a színházi

tagok egész éven át vendégszerepezni járnak a vidékekre, vagy betegeskednek, úgy, hogy nem tesz két hónapot éven át, midőn az egész személyzet épségben és együtt van; — hanem még faragatlan ujonczok ügyetlen kísérleteivel is gyötörtessem magamat, s drága pénzen unalmat és mérget vásároljak, holott a legjobbat igényelhetem, mit a színház adni képes.

Nemzet: Ámde nekem az ügy holnapjáról is gondoskodnom kell. Tehát míg színész-képezdét állithatok, — és ez Isten tudja mikor lesz, — kénytelen vagyok, sőt kötelességem, színházamat képzőintézetül is használni. A vidékre nem utasíthatom azokat, kikben valódi hivatást veszek észre, mivel ott, a jelen körülmények között, a helyett, hogy kiképződnének, végkép elferdülnek, nem lévén ott előképeik, szükséges nyugalomok és azon nélkülözhetlen segédeszközeik, miket csak a főváros nyújthat számukra. — Így azonban, észrevehetetlenül egy új színészi nemzedékre teszek szert, s ha mostani tiszteim kidőlnék, már készen állanak azok, kikkel helyöket betölthetem. Az sincs megírva sehol, fiam, főváros, hogy a színészet tagjai soha vidéken ne mutatkozzanak. Hanem az igazság könyvében igen is meg vagyon írva, hogy a nemzet színésze hálásan keresse fel azon jó hazafiakat is, kik filléreikkel az intézet megörökítéséhez járulának. Méltányos, hogy nekik is számat adjon előmeneteléről a nemzeti színészet, s koronkint őket is részesítse saját hazafi munkájok hasznaiban és élveiben; — mit azonban ezentul, a másutt is divatozó színházi szünnapok által eszközölnék. A középponti színészetnek viszont szüksége van arra, hogy népéletünk különböző részleteit, tájszokásait és nyelvsajátságait ismerje, tanulja; sőt méltányos is, hogy vásárok alkalmával a főváros helyet engedjen a vidéknek színházában, három vagy négy bérletszűnetes előadásra.

Főváros: Elvben ezek mind igen szépek, hanem én a dolgot gyakorlatilag veszem. — Annyi bizonyos, hogy tisztelt nemzetapám csak 40,000 forintot ad az intézet fenntartására évenként, én pedig majd négyszer annyit: s így azt hiszem, hogy a hol mintegy 160 ezeret fizetek évenként, ott egy kis akaratom nekem is lehet; az én akaratomat pedig, megvallom, hogy izlésem, szélséylem, szenvedélyeim határozzák. Ha nemzetapám saját erejével

tartaná fenn színházát és anyagilag tölem és szeszélyeimtől teljesen függetlenné tenné; akkor igen is, rendelkezhetnék vele határtalanul és kizárólag egyedül. — Így azonban a színház élete az én izlésimnek is igen alá van vetve; s az izlés oly dolog, mely vita tárgya nem lehet, mit senkire nem erőszakolhatni. — Én pénzemért azt eszem, a mi nekem tetszik, nem pedig a mi másnak tetszik; a mitől pedig undorodom, olyat senki kedvéért nem ehetem. — Ez a természet könyvében van megírva.

Nemzet: Igaz, jó fiam, hogy te majd négyszer annyit adsz a színháznak pénzben, mint én; de lásd fiam, én adok neked levegőt, napot és földet, „mely bölcsőd s majdan sirod is“ — és ezekért te is tehetsz részemre valamit, annyival inkább, minthogy adományod, az enyémmel együtt zsebedbe szivárog vissza, még pedig kamatostól. Izlésed dolgát pedig majd eligazítja intézetem, minden erőszak nélkül. Épen abban áll a művészet főséges föladata, hogy a kornak szeszélyes kórságait magára sulyosodni soha ne hagyja; hanem hogy istenileg tiszta függetlenségét rendithetlentül fenn tudja tartani, a nélkül, hogy magát az élettől elkülönzené. A művészet igen bölcs ellenség. Ő nem fog izléseid szeszélyeivel nyílt csatára szállani, s izléstek még is az ő tetszésének fog meghajolni. A művészet nem kéjhölgy, bár a német bohózatok annak rágalmazzák; s nem is egy zsémbes, mogorva Xantippe; hanem ama bűbájos ifju szeráf, kinek arczáról türelem és méltóság sugárzanak; égi közbenjáró az örök igazságok és emberi hitványságok között.

Főváros: Tartok tőle mégis, hogy itt az élet ki fogja gúnyolni az elméletet.

Nemzet: No tehát fiam, ha tetszik, alkudjunk meg barátságosan addig is, míg én színházamat egészen függetlenné tehetem a pénzrabságtól. Én eléd adom színészetem programját, — magyarul: étlapját, — a színházi Almanachban, az érintettem kivételek mellett. Ekkor te előre tudván, miért fizetsz, s mit követelhetsz jogosan: *volanti non fit injuria*. Én pedig majd addig nyújtózom, meddig a takaró érend; azaz például: Cerittókkal s más ily világhírű művészekkel alig szolgálhatandok, miután, vagy nem tudod, vagy izlésed nem engedi akarnod e vállalatot fizetni.

Főváros: Majd meglátjuk. De most legyen szabad nekem is némi csekély reformokat igénylenem a színház körében.

Nemzet: Hallom.

Főváros: Hogy a remekművek s közöttük elől az eredetiek a tömegre nézve külső ingerekkel is birjanak: ezeket kellene mindenekelőtt a legnagyobb fénynyel s tökélylyel kiállítani, nemcsak művészileg, hanem technikailag is: diszitmények, öltözetek, butorzatokban; itt kellene összpontosítani a művészetnek minden csábítási mesterségét, a szó legnemesb értelmében, — az érzékek irányában.

S minthogy a színháznak oly rossz acusticája van, hogy e miatt a művészetnek nagy része többnyire haszonvehetetlenné lesz, minthogy a játszóak a közönséggel mind szemközt és elől mindig nem állhatnak, — alkalmazni kellene már itt is a francziaféle zárt színpadot, mely a művészi valóságot is annyira gyámolítja. E zárt színpad mennyire kiszélesitené a színművészet határait, midőn a hangjáték legalsóbb s leggyöngébb fokozatait is föl lehetne használni a beszéd művészetében; minthogy ekkor a leghalkabb hangmozdulatok is eljutnának a nézőterem minden részeibe. S mily szükséges lenne az oly veszélyes légvonal utját is elzárni általa. És tekintetben a színház minden részeiben minél több ajtókat kellene alkalmazni; továbbá — —

Nemzet: Ismerem én e háznak szükségait, s tudom tenni-
valóimat; majd el fog a sor kerülni mindenikre. Engem sok és nehéz bajok vettek körül idők szerint; azért mindenekelőtt értsük meg egymást, erre legnagyobb szükség van.

* * *

Magában értetik, hogy e párbeszédben is, miként az előbbeni nézetekben, csupán egyéni meggyőződés nyilatkozik, még pedig szintoly szabadon és őszintén, miként e nézetek más egyéniségek által, kik olvassák, meg fognak ítéltetni. E gondolatok hosszú során azon óhajítás vonul keresztül, vajha vállalkozók találkoznának közöttünk oly irodalmi közlönyre, mely kizárólag a nemzeti művészetek ügyével foglalkoznék. Nagy szükség van egy, de okvetlenül csak teremtő tehetségek által kezelendő időszak folyóíratra, mely biztos iránytűje lenne az izlésnek, állandó fokmé-

rője a humanus műveltségnek és a nemzeti művészet haladásának; egy művészeti lapra, mely értelmiség és igazság erejével tekintélylyé válhatnék, mely gyámolító, serkentő, figyelmeztető lenne a művészetirányában, tájékozó, vezető, magyarázó a közönség irányában; mely fogékonnyakká idomítaná a kebleket, előttök ismeretlen benyomások élvezetére, s az ember lelki képességeit egy ujabbal, a legnemesebbel szaporítaná, mely meleg ágyat vetne az emberek lelkében, jó, nagy és igaz eszmék számára, hogy ezek előbb jól megemésztessenek, s majd a vérbe menjenek át; mert így készül az értelmes közvélemény; ez az út, melyre az eszmékből utasítások, ezekből törvény, s a gondolatból messze kiható tény lesz.

Frankenburg Adolf emlékkönyvébe.

Pest, 1847. april 29.

„ — természet! istenem te vagy
Törvényeidnek hódol életem.“

Shakspere.

Van oly növény, mit a rontó elem
— Midőn elpusztításán dolgozik —
Kővé változtat, vértet ad reá,
Mely pusztító hatalmával daczoljon.
A nagy természet e műtételét
Az embervilágban ismétli szinte.
Egy példával én is szolgálhatok.
Engem a balsors addig döngetett
Öklével, ugymint: a gazemberekkel:
Hogy már egészen vassá változám.
S a döngetés többé már nem nekem fáj,
Hanem fáj az öklőknek, melyek ütnek.
(Tanácslom, hogy mindenki öklöződjék,
Mert így szokás a lelket edzeni.)
Csupán rajtunk áll ám az életet
Pokollá tenni, avvagy égivé.
Méltatlan bántalmak felett evődvén:
Gaz ellenidnek győzedelmet adsz;
De megvesznek sükertelen dühökben,
Szétzúzván öklüket vaskebleden.
S a sirba, melyet így számodra ástak,
Ők, a gazok temetkezendenek.
Felteszem, hogy tisztában légy magaddal,
S helyed becsülettél foglaljad el!

Tapasztalásom szentirása ez.
Én szózatát megértém és követtem,
S nekem meg is hozá jóllétemet
Most, midőn harmincznyolcz éves vagyok.

Bajza Józsefhez.

Pest, 1847. dec. 20.

.
. Általában rettentő átok színészetünkön, ez a sietés
szüksége. Hogy élhessünk, napszámoskodnunk kell. Ha ezen
átkot a jelen országgyűlés rólunk le nem veszi, részemről megval-
lom, hogy akkor én el vagyok veszve. Az újdonságokkal való ro-
bolszertű sietés, — kivált az utóbbi években, -- mely a lélek becstü-
letes munkáját teljes éretségre jutni soha nem engedi, mely a felü-
letességet szokássá, természetté gyakoroltatja, lassu méreg minden
művészi hivatásra nézve, mely engemet legalább már nem sokára
meg fog ölni. Jobb körülményekre viradván, talán megmenthetném
magamból, mi még megmenthető, mind a mellett, hogy negyven
éves vagyok, de három év multával már csakugyan késő lesz. Vajha
most Pozsonyban jobb nap viradna művészetünkre!

Petőfi Sándor emlékkönyvébe.

Pest, 1848. január 29.

Ha van hit, mely bennünket e világon
Megmenthet a pokoltól, — nem lehet más,
Mint a mely a becsület *) istenének
Érzelemben és tettleg áldozik.

E hit nélkül minden társas viszony,
Mely az embernek lelkét egybefűzi :
Csupán csak önzések szövetezése,
S bizony mondom, hogy ez bálványimádás

Az elvrokonság másképp csak palást,
Melynek külsejét angyalok szövék,
De béliését az ördögök csinálván
Ráírták : „mutare consilium.“

Igaz rokonság szellemek között
Akkor van, ha szívök vallása egy :
Ha vakbuzgón járnak a templomot,
Hol a becsületnek szent mérlegén
Az emberek nagysága méretik.

*) Politikai, társadalmi, polgári és családi becsület.

Egressy Gábornéhoz.

A Tisza hátán, „Buda“ gözösön. 1848. július 26.

Édes nőm! Különös, hogy még olyan emberek is, kik magukat a felvilágosultakhoz számítják, olyanokat hisznek, miket nem értenek, meg nem foghatnak. Tudod édes, hogy nekem bizonyos nap és szám iránt mindig oly vakhitű előítéletem volt, mióta csak eszemet érettnek tudom. De én ezt úgy magyarázom magamnak, hogy nem a szám, sem a nap, hanem a lélek sejtelve az, mi a jót, vagy rosszat az embernek megjósolja; és nekem valóban van ily sejtelmem, van ily titkos előérzetem. Nem mondtam-e meg pontosan, hogy fiamtól a táborból vasárnap fogok levelet kapni? és lám, ezt azon perczen mondtam, midőn fiam épen levelét írta. Mi ez egyéb, mint valami szellemi magnetismus?!

Nem tudom ugyan, ha elhatározottságomtól van-e, de sejtelmem e perczen azt mondja, hogy az én óráim nem fog tűni még oda lent, hogy én titeket még e földi létben látni foglak. Kezem reszket ugyan, midőn e sorokat írom, de szívem nyugodt, mint e mellettem szunnyadó ősz; és a reszkető nem én vagyok, hanem e kis sugár hajó, melyet a gépezetnek erős szívdobogása remegtet. És mégis a vésznek órái, melyek elébe az elszántság nyugalmaival megyek, önkénytelenül lelkembe idézik az enyészeti gondolatát. És e szép, e nagy gondolat előmbé hozza mult napjaimnak búsfényű tarka képeit. Mondhatlanul boldogtalan volt az én életem, — te tudod édes nőm! — ámde éreztem kimondhatlanul édes örömeiket is. És mert oly igen sokat és oly igen mélyen szenvedék: épen azért érzem örömeimet egész végtelenségökben, mint senki más a világon. Lelkembe s egyéniségembe erőim magvait ülteté a természet, melyek kedvező körülmények között roppant nagyságra fejlődhetnek. De végzetem úgy akarja, hogy pályámon folyvást elenséges viharok által ostromoltassam. Erőim nagy részét idegenszerű küzdelmek emészték föl. Való, hogy e hon nemso-kára virágzó, nagy, dicső lesz, és az én hivatásom szép nyári nap-

jai meghozandják majd az eddig hiába várt kedvező körülményeket. Ámde e napok nem hozandják vissza ifjukorom fáradhatlan, kimeríthetlen erejét, lelkem aczél rugalmasságát, tenyészeti képességét!

Petőfi Sándor barátom azt mondja, hogy én a csatatéren csak egy ember vagyok, otthon pedig, — hivatásomnál fogva, — több, mint egy. Ezt én nem tudom; csak annyit tudok, hogy én otthon, a hazának e perczeiben, igen haszonvehetetlennek éreztem magamat. El nem viselhetém tovább a gondolat súlyát, hogy én most az államnak terhére vagyok. Megyek azért sorsom elé, vidáman nyugodtan. Fiam mellett fogok harcolni; s ha már eddig elesett volna: meg fogom őt boszulni. — Szabadságidőm hat hétig tart. Ezt hasznosabban nem tölthetem. Vendégszerepet fogok játszani a véres drámában, melyet a magyar nemzet e pillanatban ad a világnak, s az utókornak. Kevés napok előtt Brutusokat, Mátyásokat s Coriolánokat játszám, most a komoly valóság színpadán talán püsszegetés nélkül fogom eljátszani néma szerepemet. Társaim! nemde irigylitek nekem e néma szerepet? Ne féljete, a sor ti rátok is fog kerülni. Ide még sok ily statista kell!

Szőke Tisza, magyar Tisza! hová viszesz engemet? hol van a te utadnak véghatára? — — — Szép hazám, jó anyám! hadd nézzem meg jól fenséges arcodat! Aztán hadd nézzek amaz undok vampyrok sötét-sárga szemébe, kik drága véredet szomjazzák!

Jó- és balsorsom híj részese, nőm! Etelkám, szívemnek leánya! Árpád, — barátom Sándor! ne búsuljatok! Hiszen sok nehéz napjaink voltak már, s az Isten nem hagyott el bennünket soha! Most sem hagyand el, csak mi ne hagyjuk el magunkat.

Édes! mi sok javával éltünk e hazának, most elérkezett a fizetés ideje, s tán én és fiad nemsokára azt fogjuk mondhatni:

„ Szent hazánk!
Megfizettük mind, mivel csak tartozánk?”

Isten veletek!

Szentpétery Zsigmondhoz.

Viddin, 1850. június 16.

Édes Zsigám! Mi már utban vagyunk Stambul felé. Utközben pedig semmi bajunk nem volt. A törökök, kikkel érintkezéseink vannak, és kik különben minden nem-törökök, azaz: gyaurok iránt a brutalitásig durvák: — irányunkban szívesek, megelőzők. És ez egy részről azért van, mert mi magyarok vagyunk, más részről, mert család vagyunk, — és végre, mert azt hiszik, hogy nemcsak török alattvalók, hanem törökök is szándékoznak lenni. Innen ismét csak vitorlás török hajón folytatjuk utunkat Rustsukig, mert ez lassabban halad ugyan, mint a gőzös, — de olcsó és kényelmes. — Rustsuktól Várnáig szárazon megyünk; Várnától Stambulig gőzösön. — Utunk még három hétig fog tartani. Isten veletek!

Szentpétery Zsigmondhoz.

Konstantinápoly, 1850. július 2.

Édes Zsigám! Nyolczadik napja, hogy ide megérkeztünk, és még most sem tudjuk magunkat elegendőleg tájékozni e rémitő kiterjedésű városban, mely tömérdek egymás mellett emelkedő hegyeken fekszik a Bosphorus hosszában, annak két partján, több mint egy millió lakosságával. Ha más körülmények között történt volna ezen elutazásom kedves családommal együtt, itt Keleten, másnemű lett volna a benyomás is, melyet reánk ez ős-görög tengeri város tőn, mely csodálatos fekvése, alakja és külső szépségeivel egyedül áll a világon: így azonban e fönségesen nagyszerű látványok mellett, e mesésen tündéri szépségek tekinteténél, még inkább érezzük azon gondolatot nehezedni lelkünkre, hogy ez reánk nézve nem egyéb, mint egy forró Szibéria, mint inségnek és nyomornak Golgothája. Kérlek édes Zsigám, küldj nekem néhány

EGRESEY GALAMBOS GÁBOR EMLÉKE.

10

szindarabot, a közelebbi levelemben kijelöltek közül. Különösen shakspereieket. Szívünkől üdvözljük minden igaz barátinkat, kik rólunk el nem felejtkeznek!... Áldjon meg a jók Istene!...

Szentpétery Zsigmondhoz.

Konstantinápoly, 1850. július 22.

Édes barátom Zsiga! Még mikor a mult februárban Sumláról oly szándékkal indultam el, hogy haza megyek bármi történjék velem, emléktől számodra akkor vettem ezt a török dohány-zsacsót. Fogadd e csekélységet, mint török rabságom és családtalanságom emlékét szívesen. Egy valódi Perin atyus, egy regénybeli jótevő szellem ismeretségébe jutánk véletlenül a fekete tengeren, — neve Dr. Macqowan, az angol missionáriusok főnöke egész Keleten, Jerusalemben lakik, — Londonban volt, s Magyarhonon át utazott vissza. A hajón megismerve családjunk sorsát: engem szobájába szólított, s fölkiért: engedném meg neki, hogy velem vagyonát megoszthassa. A Galathea nevű városrészben lakunk, hol már az egészségtelen lég és szokatlan életmód mindnyájunkat betegekbe tön. Zsuzsika és Etel most érzik a honvágyat lelkükre nehezedeni, mit én előre sejtettem, s azért voltam elszánva Belgrádból hazamenni, akármi sors érendett legyen. Küldj nekem, az Isten áldjon meg, ha jó alkalmad lesz, néhány classikus darabot, — különösen shakspereieket!... Éljen boldogul!...

Szentpétery Zsigmondhoz.

Konstantinápoly, 1850. augusztus 13.

Barátom Zsiga! Mint előre is gondoltam, Zsuzsikánál és Etelnél a honvágy, ez a szívbetegség, mindig veszélyesebb stadiumba kezd átmenni. Igen jól tudtam én azt, hogy ők a hazán kívül nem élhet-

nek, s el fognak sorvadni, mint szelid égalj virágai, miket forró égöv
alatt ültetnek el. Épen azért valék elszánva még márcziusban föltét-
lenül hazatérni, s inkább életem egy részét adni áldozatul, — ha
másképp nem lehet vala, — semhogy ők legyenek miattam a honta-
lanság áldozataivá hadd jőjjön tehát, a minek jönnie
kell a mielőbbi viszontlátásig!

Egy kivándorolt ifju emlékkönyvébe.

(T ö r e d é k.)

1850.

Komor sötét az éj a hon felett,
Mély, kétes álmot alszik Hunuia ;
De fentlündöklék gyász egén e honnak
A hir s becsület fényes csillaga !

Ágya mellett a szenvedő anyának
Virasztanak hű s éber gyermekek,
S bármily aggasztók arcának vonási :
Még balsorsán el nem csüggedtenek.

Hű testvér ! ki messze pályára lépsz,
S fásult népeknél egy honfájdalomnak
De meg nem tört reménynek hangja lépszsz :
Bús honfiarczodon ragyogjanak
Az elbukott nagyságnak fénysugári,
Melynek fényénél elpiruljanak
A hontipró hatalmak czimborái.

S ha majd eljő a boldogabb tavasz,
S elhossa jobb reményink teljesültét :
Áldott égaljunk többi vándorával
Hozzon kibékült nemtőnk vissza ismét !

Komlóssy Idához.

Pest, 1851. február 27.

Tisztelt kisasszony! Kegyed és még néhány meleg keblű barátom tényleges részvételért köszönetemet írásban is kifejezni kívánom.

Egyszersmind alkalmat veszek itt azon sajátzerű benyomásról, melyet reám ezen esemény tön, magamat kegyed előtt kibeszélni oly őszinteséggel, mint bizalommal.

Érzem, hogy a minő kényes a viszony, melybe engem barátim részvete helyezett: szintoly nehéz leendő helyzetben úgy szólanom, hogy magamat egyfelől kellőleg kimagyarázzam, másfelől pedig, akaratom ellen, kegyeletlenül ne láttassam illetni azon szent forrási érzelmeket, melyek iránt tisztelettel s hálával tartozom.

Midőn elhatározám száműzetésemnek véget vetni, s hazámba visszatérni: nem tevém ezt a száműzöttek életküzdelmeitől való kislélkü félelemből, mert hiszen nekem a sanyaruság születésem óta megszokott pályatársam; s mert a hol emberek laknak, ott munkakedv és egészség mellett megélni lehetetlennek nem tartottam.

Okozta tehát e lépésemet egy leirhatlan benső kényszerűség. Okozta azon véghetetlen hiány egész családom lelkében, melyet a föld kerektségén semmi sem képes betölteni azon kívül, a mi ezen szavak értelmében foglaltatik: haza, szülőföld, itthonlét, övéi közötti élet és halál; okozta azon lelki testi kórállapot, mely az idegen földön lassu halál férge gyanánt rágódott nőm és gyermekeim életén.

Ezen Istentől magától származott önzésen kívül pedig okozta még azon erkölcsi kötelességérzet is, mely nem engedé, hogy a különben is annyira megfogyott magyarfajt, melyhez tartozom, számában egy életrevaló népes családdal én is megrövidítem.

Azért a helyett, hogy magamat, s velem együtt családomat, mint földjéből kitépott növénybokrot, szélnek ereszteném, s elveszni

hagynám a végtelenben, elveszni Isten-, emberek és magunkra nézve haszontalanul: számot vetve magammal, elszántan léptem elébe sorsomnak, mely reám a haza földjén várakozott.

Midőn tehát itthon a lehető legrosszabb sorsot is önkénytesen, s elkészülten fogadtam el: akkor igen is gyarló következetlenségbe kellett volna esnem, ha szegénységem fölött valaha panasz jött volna ki ajkimon. És ha még is helyzetem nyomasztósága köztudomásu dolog, s ha szegénységem arczomon olvasható: nyugodtan mondhatom, hogy ezek egészen szándékomon kívül tevék hatásukat az érző nemes szívekre.

Igaz, hogy a szegénység igen nagy baj, sőt szégyen is azon esetben, ha az munkátlanság szüleménye. De ha például egy munkabíró s kedvelő ember tűzvész által lesz szerencsétlenné, vagy tehetetlenné: azt hiszem, hogy az ilyen, rongyaiban is fölemelt fővel járhat, — és pirulás nélkül nézhet a szerencsés emberek szemébe.

Öszintén mondom, hogy a mily méltán hiszem igényelhetni a színháztól, mint nemzeti intézettől, hogy rólam megemlékezzék nehéz napjaimban: szintoly kevés okot tudok, s még kevesebb jogot érzek pályatársaim irányában gyámolittatásra még csak gondolni is. És én, ha e gyámolítás tervéről jó eleve értesülheték: ahhoz megegyezésemet nem adhattam volna.

Mert pályatársaim kétfélék lehetnek. Olyanok, kik hű emlékezetű barátaim, és olyanok, kik éppen nem barátaim. Amazoknak éppen azért, mert őket tisztetem, kényelmetlenséget okozni efféle igényekkel már csak illedelmi érzésből sem akarhaték; emezektől pedig koldulni, enérzetem nem engedheté vala.

Azon körülmény, hogy ezen segélyezés eszközlése s kézbesítésére kegyed vállalkozott, tisztelt Ida: engem azon helyzetbe tőn, hogy azt el nem fogadnom nem lehetett. De nem titkolhatom, hogy azon pillanatban egy nehéz érzelem szállta meg lelkemet.

Vajjon a szegénység képes volna az embert erkölcsi becsével együtt a porba süllyeszteni, s még a jobbak szemében is? kérdezem magamtól aggodalmasan.

Vajjon felfognak-e bennünket helyesen, s benső világunk egész terjedelmében azok, kik felől ezt hinni szeretjük ama jobbak, kiket mi viszont érteni hiszünk, s kiktől becsültetni ohajtunk?

Vajjon a nyomor csakugyan oly pénzjegyekké silányította-e bennünket, melyek a forgalom piaczáról leszorittatván: benső értékeket az emberekre s az életre nézve végképen elveszték?

Engedjék önök, tisztelt Ida és tisztelt barátim, e gyötrő kétélyeim között bizalommal reménylenem, hogy e segélynek elfogadása nem fog engemet alább helyezni kegyetek előbbi nemes véleményében! S ennek bizonyságaul engedjék ezen segélyt baráti adományul, s kölcsönhasználatul tekintenem, s magamat baráti adósuknak tartanom mindaddig, míg arról egykor számolni fogok.

Végre pedig — ha mit e sorok folytán hibásan mondtam volna: kérem azt jóindulatjuk által helyreigazíttatni, maradván kegyednek, s általa többi hőkeblű barátimnak — hű tisztelője. —

Kazinczy Gáborhoz,

neve napján.

Pest, 1851. martius 24.

Naponként fogynak vérünk jobbjai,
Miként istenkéz irta drága könyvek,
Miket nagy mesterök lángoknak ad
Sértett önérzetében. Szörnyű leezke :
Hogy megbecsüljük, mi még fenmaradt.

Tehát hogyne kívánnám én neked,
— Mint a kisebbik Gábor a nagyobbnak, —
Hogy megérd a nagy ítéletnapot,
A mely feltámasszon halottaiddból
És meghozza üdvöd s érvényedet,
Ki most élő halott vagy ; föld alá zárt
Magyar kincs, mely eltűnt a forgalomból !

Szinbirálatok.

I.

Néger színész. Othello.

1852.

Miután a berlini műtudósok azt hiszik, hogy a shaksperei alakokra egyedül az ő színészeik teremvék: nem csodálkozunk rajta, hogy a néger színész, Ira Aldridge, nekik „caviar volt.“ *)

Nem akarjuk azért őket nemzeti elfogultsággal vádolni, magunkról tudván, hogy az ilyenmű elfogultság nagy erények alapja szokott lenni: azonban mi magyarok e néger pályatársunkat mégis saját néger szempontjából igyekszünk felfogni, úgy vélvén, miszerint egyedül az ő négersége mutatja ki azon tért, melyen az ítéset igazságos lehet művészete irányában.

E szerint Ira Aldridge, nekünk magyaroknak nem annyira „caviar“, mint inkább afféle pokoli erejű fekete kávé, mely a mi hegyaljai borainkkal versenyez, ha nemességében nem is, de a szesz mértékében mindenesetre. Az ilyen fekete lé pedig, — bármily idegen származásu legyen, — nemhogy szokatlan élvezny volna nálunk, de sőt néha legjobb boraink élvezetével szükségképen összefér.

Most már nemcsak a gondolat reptül villámszárnyakon, hanem az ember is. A szintoly sebes, mint könnyű és olcsó közlekedés, az emberiséget mintegy mobilizálván: egyetemes és folytonos népvándorlást idéz elő. Többé helyünköl sem kell kimozdulnunk a végett,

*) Hamlet szava. Szokatlan nemű étket jelent nála, melyhez a nagy közönségnek nincs érzéke, s melyet ennél fogva nem izelít meg.

hogy színről színre láthassuk ama messze világrészekben lakó népeket, kikről eddig csupán a dajkamesék és krónikák után voltak némi homályos sejtelmeink: hanem e népek maguk keresnek föl bennünket saját fészkeinkben. Csodálatos tarka csoportok vonulnak el koronként szemünk előtt, minden részeiből a világnak. Mi a föld kerektségén jó, nagy és szép: mindaz becsületének ismeri meglátogatni e hazát. Csapatostól jön az olasz, franczia, néger és angol; és asztalunkra tárja hona földének isteni terményeit.

Mi pedig a vendéget szívesen látjuk ösidők óta, akár hoz valamit a házhoz, akár nem. Azonban valaminth a külföldi vendég nem követelheti magyar házi gazdájától, hogy ez családi szokásait eldobja, s minden tekintetben az ő izlését kövesse; szintoly képtelenségnek tartjuk a gazda részéről is, az olyan igényt, miszerint az ő kedvéért az átvonuló vendég saját fájának természetéből azonnal kivetkezzék. — Mert hiszen a távol-vidéki emberek látásának egyik fő ingerét éppen az teszi, hogy rajtok egy ismeretlen népfaj eredeti különossége annyira ki legyen nyomva, hegy e látványnyal bennünket mintegy hazájok földjére varázsoljanak. E körülmény csak növelheti megjelenésök érdekét még akkor is, ha ők netalán választott lények volnának egyszersmind, kik apostoli körutat tesznek a világban.

Alkalmazzuk a mondottakat a színművészetre.

A színház fogalma a nemzetébe van foglalva. Színművészet nemzetiségen kívül nem gondolható. Színház: a nemzet maga. Ismerni akarod a nemzetet? . . . nézd meg színpadát. . . .

Ha már most egy idegen nemzet tagja, mind nyelvében, mind egyéb fajkülönösségeiben új és ismeretlen látvány előttünk, és csak annyiban ismeretes, a mennyiben az emberi természet közös tulajdonságaival bír: ugyanez áll a színművészetre is.

A színművészet egy nagy állam, mint az egyetemes emberi nem; ez államban minden nemzetiségnek saját művészeti megyéje van.

Az egyes nemzetek színművészetében tehát két elem olvad össze: az egyéni és az emberi; vagy bölcselmileg szólva: a különös és általános.

A színművészet nyilatkozásának első közvetlen közlője,

zetiség. A gondolatnak és érzelemnek e sajátnemű és alaku nyilatkozatát egyedül azon népcsalád képes teljesen megérteni, mely magát abban visszatükrözve látja. De van az egyes nemzetek színművészetének általános nyelve is, melyet megért az egész emberiség. Az érzelemnek amaz általános színezetében áll ez, melyet az élet ünnepestélyes perczeiben szokott a lélek magára öltetni; s ama legbensőbb s legmélyebb hangjában a szenvedélynek és indulatnak, mely a tragoediában szokott megszólamlani.

A francia színészt, például, reszketegség szállja meg bizonyos állapotban, szavalása pedig határozott éneklésbe megy át, melyet hangjegyekre vehetni. Mindezekben az ő nemzetök egyénisége fejezi ki magát. És midőn mi ezeket nagyon furcsáknak találjuk, meg kellene gondolnunk, hogy a francziának épen annyi oka van a mi kifejezéseinknek szintoly kiválólag nemzet-egyéni formáit még furcsábbaknak találni. De a francia színművészek játékában voltunk tanui pillanatoknak, midőn megállott lélekzete még annak is, ki francia szót soha sem hallott; midőn megrendült bennünk a lélek, és könyforrás fakadt szemeinkben. A nyelv, melyen ekkor a francia színművészet beszélt, s melyet mindenki megértett közöttünk: az emberi szívnek általános nyelve volt.

Ira Aldridge, a néger színész, szintén saját helyet foglal el a színművészet álladalmában. Az ő helyzete itt egyetlennek mondható, a menyiben feketesége, — ugyszólván, — sokkal inkább honivá és nemzetivé teszi őt, s ennélfogva határozottabb körre szorítja színművészetét, mint a fehér fajú nemzetekét.

A mi színművészetünk alapföltétele épen a színnek változhatóságában áll.

Elvileg szólván, a színész neve: „legio.“ Ez pedig azt teszi, hogy a színnek művésze örökké új legyen, s alakjaiban kifoghatatlan, mint a természet maga.

Az arcz színének változhatlansága tehát lehetetlenné tenné Ira Aldridget, mint állandó színészt, itt, a fehérek világ-résében.

Azért mi úgy tekintjük őt, mind rendkívüli tüneményt, mint egy üstököst, mely látkörünkön megjelent, hogy nemsokára ismét végképen eltűnjék.

Valóban mesés látvány, hogy egy sötét alak, onnan az értelmiség éjjeléből, felkerekedjék, hogy bolygófénynyé változva, világítsa meg az égi tájakra vezető pályát mi előttünk, itt, az értelem nappalának félgolyóján!

Mintha „T a m á s b á t y á t“ épen előfutáraul küldötte volna hozzánk, hogy ez az ő számára helyet készítsen szíveinkben gondoltuk, midőn hírét hallók jövetelének.

De miután láttuk őt, azt mondjuk, hogy valamint fájának nem volt arra szüksége minálunk, sokkal kevésbé van magas művészetének, mely valódi diadalmenetet tart a szívek honában, ott, a hol megjelenik.

Márczius 29-én lépett fel színpadunkon először, mint Shaspere nemes mórja: Othello; s egészen új, ismeretlen oldalát tárta fel előttünk a csodálandó természetnek. Művészetében tökéletesen képviselve volt azon afrikai faj, melyről eddig csak homályos sejtelmünk volt. Igaz, nagy, rettenetes, szép és fönséges volt ő, művészetében: mint a nap szerelmi hevének szülötte, kinek vérébe égető napsugarak oltvák; mint az oroszlanok és tigrisek honának fejedelmi sarja; mint egy hatalmas keresztyén birodalom hőslelkű vezére; mint férj,

. ki szeretett,
Nem okosan, de szenvedélyesen;
Ki féltékeny nyé nem lön könnyeden,
De fellázítva szertelen düböngött, . . .“

mint egyén és mint ember, egyenként és összesen.

Nagy tehetség, mély tanulmány, éles ítélet, finom tapintat, és hatalmas természeti eszközök egyesülvők egyéniségében.

Mily férfias méltóság! . . . a művészi öntudatnak mily nemes nyugalma!

Alig ismerünk műfeladatot, mely a színészi erők rendkívüli mértéke mellett, oly szigorú kiszámítást igényelne, s melynek kétharmada végleteken járván, művészet annyira kitenné az átbillenés veszélyeinek, mint Othello.

És mégis . . . minő folytonos és emelkedő haladása volt ez a benső mozzanatoknak! . . . mily változatos volt a kebelnek e tragikai zenéje! . . . a szívállapotoknak e sokoldalú kezelése mily vilá-

gosan mutatott vissza mindenütt a cselekvény mozdulatának indokaira! . . . minő mesteri felosztása idő és erőmértéknek, árnyéknak és világosságnak! . . . mily parancsoló észhatalom, a kebel háborgó tengere fölött! . . . általában mily egyszerűség, s mindenekfelett mily bámulatos eredetiség! . . .

Játéka fénypontjai közé számítható mindjárt a tanács előtti nyilatkozása, melyet a drámai szavalás mesterművének tartunk.

Ilyen volt a 3-dik felvonás kezdetén ama csodálatos felkiáltás, midőn Jágó legelső fulánkja elevenre találván: a gyanu Othello keblébe nyilallik, s a férj boldogságának kelyhébe a legelső méreg-csepp vegyül.

Fénypont volt a következő jelenet, midőn kinja dühének szabad utat enged, lelke nyugalmatól búcsut vesz, és majd Jágót vadul torkon ragadva ezt mondja:

„Bizonyrágot teremts elő gazember,
Hogy Desdemona kéjhölgy; szemtanút;
Vagy lelkemnek üdvösségére mondom:
Jobb lett volna kutyának születned,
Mint haragom útjába állanod.“ . . . stb.

Ilyen volt ama leirhatlan perczek egyike, midőn a gyermeketeg Desdemonát, mint elveszettnek hitt menyországot, megnézi, a remény és bizalom végvonaglásai közt . . . midőn tuldagadt keblében fennakad a szó . . . s végre zokogásban tör ki a visszafojtott érzelm.

Ilyen a vallatási, s szemrehányási jelenet, a 4-dik felvonásban, hol a féltékenység fájdalmának mértéke megtelik, hol a gyógyíthatlan szív, —

. . . „Mely forrón szeret, s mégis kétkedik,
Gyanakszik, és mégis mélyen szeret. — . . .

Desdemona előtt ki akarja önteni fájdalmai egész tartalmát. Mily magas költői hangulat, s mily szörnyű életvalóság egyesült e szavakban:

„Kisértett volna Isten engemet
Nyomorra!“ stb.

s később e helyen:

. „Óh te mérges
Virág, ki oly igézű kellemű vagy!
Ki édes ilatoddal érzékeinket
Mámorba szenderited: bár soha
Ne születnél volna!“ stb.

Ilyen volt végre mindenekfelett az 5-dik felvonás kifejlési pontja, Desdemona megfojtása után.

Ki még nem hallott fiaikat vesztett oroszlánokat tömegben ordítani, ki még nem látott vad kétségbeesést isteni erők után kapkodni az ég felé, hogy feltámassza ártatlan kedvesét, kit vak dühében megölt; ki nem látott egy várost összeomlani, orkánüvöltés és földrengés között: annak e szavakat kell vala hallania Ira Aldridge ajkairól:

. „Korbácsoljatok el
Ez angyal látásától, ördögök!
Fujjatok szélylyel engem a viharban,
Fűrösszetek meg lángoló kénköben,
Olvasszatok meg a folyó tüzek
Mély aknáiban! . . . O Desdemona! . . .“ stb.

Ez azon nagyszerű tragikai helyzetek egyike, hol a legmélyebb valóság, s a legnagyobb szépség oly bensőleg egybeolvadvák. Az ily perczekben, míg egyfelől a gyászos valóság egy világfájdalom súlyával nehezül kebleinkre: addig a fentlebegő művészeti ontudalom a szépnek, nagynak és főségesnek égi balzsamával enyhíti a megrendítő benyomásokat.

Ira Aldridge délpontján látszik állani művészetének, hol az értelem és vér ki vannak egyenlítve. Férfias higgadtság, az erő folytatkozása nélkül; és ifju szellem, az éretlen kor tulcsapongó szilajsága nélkül. Középtermet, nemes tartás, izmos testalkat, nem egészen fekete bőrszin, fekete gyapjúhaj, barna-sárga szemek, tompa orr, néger metszetű ajkak, gömbölyű arcz, mozgékony arczizmok, magas homlok, széles vállak, domboru mell; nagy terjedelmű, erős csengő hang, mely a barbár hangzásu angol nyelvet valódi zenévé nemesíti, s mely a színművészet minden kifejezéseire képesítve van.

Társasága 5 férfi és 2 női tagból áll; a férfiak közül egyre két szerep is jut esténként, számuk elégtelensége miatt. Ezekről nincs mit mondanunk.

Othello Shakspere életnyarának legérettebb gyümölcse. A világirodalomban ez a legtökéletesebb műtani példány, a drámairás mesterségéhez.

Hogy meggyőződünk azon mély szükségességről, mely e műnek összetartó kapcsait képezi: a végett nem szükség bölcselmi szemléletekbe merülnünk, hanem csak egyszerűen követni a mű személyeit, beszédről beszédre, jelenetről jelenetre.

E műnek életművezete oly tökéletes, hogy azon emberi kéz nyomai nem látszanak; hanem mintha csak magától nőtt volna olyanná, mint valamely ősvilági növény, melynek élete saját benső törvényein alapszik; mely törvények fogalma tulesik az emberi értelem határain. A mester saját szavaival élve: „mintha őssalkotója volna önmagának, és szelleme nem ismerne más teremtet magán kívül.”

II.

Macbeth. Shaksperetől. Utána The Padlok (a lakat), vaudeville egy felv. Birkerstafftól. Ira Aldridge föllépte, angol társaságával.

1852. márczius 31.

Minden, mi világos,
Minden, mi virágzó:
Dalodban ó koldusok öse, Homér!
Minden, mi sötét,
Minden, mi sivár:
Dalodba királyi utód, Ossian!...

Petőfi.

Mit elhunyt barátunk itt e két nagy költői szellemről mond: Shaksperében mindazt feltaláljuk, a szerint, mint azt költői hangulata, tárgyának választása, képcsoportjainak hona, égalja és fajtermészete hozza magával.

Nyáréji álma, például, egy ragyogó tündérország, megnépesítve képzelmes ábrákkal s játszi röpke szellemekkel, Romeo, a gyermeteg szerelem szép tavasza, illatos virányzatával, bájos berkeivel s madárdalaival. Othello, a féltő szerelem nyarának déli vidéke, a nap hevével, s a végítélet képét mutató fergetegei s villá-

maival. Macbeth, a nagyravágyási csábok rejtelmes éjszakája, nyugati vadregényes tájakon, éjféli rémek és bűvös szellemekkel; midőn

„Halvány Hekaténak bűvészi serge,
Borzasztó áldozattal áldozik ;
És a gyilkolás, — fölébresztve, őre,
A farkas által, mely őri jelszót
Elordítá, — dolgára ellopózik . . .“

Az itt elsorolt színművek — épen annyiféle benyomásokat hagynak hátra bennünk, a hányféle azokban az uralgó szellem, az általános alaphang, a költői színezet.

Csupán oly költőnek sikerülhetett, ki színművész is volt egyszer, hogy magát saját hazáján, nemzetén, levegőjén és egyéniségén annyira kívül állítsa, idegen égövek és népfajok természetébe annyira bele nőjön, s az égövek színét, világát, hőmérlegét, szóval a népnek és honnak egyéniségét annyira belélehelje műveibe, mint ezt a fent jellemzettekben látjuk és érezzük.

Shakspere gyakran egész szellemországot tüntet földi szemünk elébe. Ez nem pusztán költői kedélycsapongás. Ő mint az emberi lélek oly bölcs ismerője: megvalósítja tulvilági sejtelmeinket, a nagyot, a végtelent, a megfoghatatlant, a félelmet, rémületet és csodálatot, oly végből, hogy vallásos érzelmeinkre számítva, biztosítsa legmagasb erkölcsi czéljait, a jónak, nagynak és igaznak sikerét.

Ezen eljárás méltó mesteréhez.

Roszul fogná fel e nagy költőt az, ki ezen eljárásban a drámai valóságúságot az élet gyakorlati mértékei szerint akarná megítélni. Shakspere szellemeit nem úgy kell tekinteni, mint önálló lényeket, hanem mint a drámai személyek lelkületének tárgyított részeit; mint személyesített alakjait a drámai hős képzelmeinek, vágyainak; azon jó vagy gonosz szellemnek, mely lelkületének fő alkatrészét teszi, s élte sorsára elhatározó befolyást gyakorol. Ilyen: Hamlet atyjának szelleme, Julius Caesar szelleme, a III. Richard által legyilkoltak szellemei, Macbeth boszorkányai és Banquo szelleme.

Macbeth egészen különyszerű állást foglal el a színművészet-

ben. Itt a hely, kor és cselekvényben találkozik mindaz, mi sötét, komor, sivár, rejtelmes, borzalmas és csodaszzerű! Ez fejezi ki magát a történet középkori harciassága-, kegyetlenségei- s ugynevezett „vadregényességében“ . . . az ossiáni költészet busongó sziklaszigetén, az északi tengerek búskomor égővén, az éji órák véres borzalmain, s az alvilági rémeken. Mindezek legbensőbb egysége s összhangzata helyzi e nagyszerű költeményt oly bús fényű világba.

Ira Aldridge jeles Macbeth volt. Hogy négerségét teljesen meg nem tagadhatá, az természetes, de nem nagy baj. Miért ne lehettek volna Macbeth ősei skót származatúak?

A színművészet egyik legbámulatosabb pillanata volt Macduffal való halálharcza . . . s ebben a legyőzhetlenség önérzetének erőszakos halála. Ez a szellemerő még akkor is élni látszott, midőn a test már régen halva volt.

Mivel sorainkkal sietnünk kell: találandunk alkalmat, midőn e benyomást kellőleg taglalhatandjuk.

Jelenleg másik szerepéről, a néger Mungóról is csak annyit jegyzünk meg, hogy ez bevégzett mesterműve volt e nemben az egyéni ábrázolatnak, s hogy ez egyéni alakban egész faját láttuk a néger elnyomott millióinak. Láttuk ezek érzéki tompultságát, szálnalmas butaságát, állati vadságát; s láttunk egy közléplényt az emberiség és baromiség között, — az életnek ifju, vitor és könnyelmű perceiben.

III.

„Velencei kalmár.“ Shaksperetől. Ira Aldridge vendégjátéka.

1852. ápril 2.

Azon lehetőségért, hogy Aldridget mint „Velencei kalmárt“ láthassuk, elnézéssel kelle lennünk azon körülmény irányában, hogy a szereplők egy drámában különböző nyelven beszéltek legyen; mi különben a színészeti képtelenségek sorába tartoznék. Mert a mai előadásban Aldridge angolul, a nemzeti színház tagjai pedig — természetesen — magyarul beszéltek.

GYÖRFFY GALAMBOS GÁBOR EMLÉKE.

Afrikai vendégünk ma, mint Shyllok, egészen európai arcot öltött, s ez neki valóban meglepőleg sikerült. A tompa fekete orr eltűnt, s helyette horgas fehér orr állott elő; valamint a néger gyapjat is fehér bőrű félkopasz fej váltotta fel.

Nekünk úgy tetszik, hogy Aldridge művészete ma egy egész fejjel magasabb volt, mint Macbethjében.

Ezen Shyllok, melyet ő élénk teremtett, az egyéni sajátosság bevégzett ábrázolata volt, a keleti vérmérséklet és fajtermészet általános szellemében. Kedvező körülménynek tekinthető, hogy a műfeladat ez utóbbi pontban, a művész személyiségével véletlenül ma ismét találkozott. Ilyen keleti fajú zsidó volt ő, testének és lelkének minden ízében, minden helyzetben és állapotban. Ilyen volt atyai és kalmári vesztesége kínaiban; határtalan vallás- és fajgyűlöletében; kárörömének ama perczében, midőn Antonio vesztesége felől értesül; ilyen ama végső megsemmisülés tragikai pillanatában, midőn a keresztyén (?) igazságszolgáltatás őt javainak vesztesére ítéli, s életének is csupán a hitváltoztatás föltétele alatt kegyelmez meg.

Mennyire saját módja ez a lélek nyilatkozásának!... mennyire különszerű alakjai ezek az érzelemnek, indulatnak, szenvedélynek, szóval: a kebel minden mozzanatának!... És e hang, és ez idegenszerű alakok, mily tiszta, érthető nyelven beszélnek mégis az egész emberiséghez!...

Hol van azon ítészeti daguerrotyp, mely e művészi ábrákat, vagy csak egyetlen perczet ezekből képmásolni, s az öröklét számára fentartani vállalkoznék?... Hol a mesterség, mely a látás és hallás hiányait kárpótolhatná azokra nézve, kik ez élő képektől távol vannak térben és időben?...

Az ítélő tehetség földhöz ragadt szegénységét sehol sem érezzük inkább, mint a művészet rendkívüli látványainak körében. Számítgató, méregető, rendezgető egész képessége alig terjed túl a művészet technikai körén, mert mihelyt a művészi szellemet, magas rőptében, bármily távolról, kísérni akarja: a képzelet szárnyira kell felkapaszkodnia, csupán ily módon juthatván el a tapasztalásnak amaz ismeretlen tájaira, hol a lángelme nyomain haladva, szabályokat, elveket gyűjthet a műtudomány számára; veteménymagvakat,

melyek elhintetvén a művészet kertében: égi gyümölcsöket fognak teremthetni a földieknek.

Ugy van, és nem másként. Az ítésetnek tanulnia kell, hogy tanithasson. Im itt a fényes alkalom. Megtanulhatták e nagyszerű műpéldányon, hogy a többek között a tragoedia méltóságos hangvitelével mily elengedhetlenül szoros összhangzatba kell állania a játék minden egyes részleteinek, s az egyes eszközök kezelési módjának, ha bár csak legelső fokát akarja is e játék elérni a művészeti tisztaságnak.

Aldridge, mint új tünnemény a színművészet mezején, egy új világot tárta föl előttünk a tragikai hangművészetnek, s ezzel egyszersmind a testjáték művészeti látkörét is messze kiterjesztette. Mi eddig hallatlan vakmerőség, vagy a delirium egy nemeként tűnt volna föl a színművészetben, egy fehér bőrtű lángelme részéről, — kinél magasabb sejtelmek, s az ihlet sugalma szinte kimutatták a valóznak vagy lehetőknek határait, — ez most úgy jelenik meg előttünk, mint a nagyszerű valóságnak és rendkívüli szépségnek továbbja.

E szerint, ha áttekintjük a tért, melyen Aldridge művészete mozgott, szélében és hosszában; s egyszerűen elemezzük az erőket, mint annak egyes műszereit: egyik lényeges tanulságul állandó elő a hang erő végtelen változatokra képesítésének szüksége. De minthogy a hangok erejének forrása, művészetünkben nem a tüdő, sem a gyomor, hanem kizárólag a szív: tehát az érintett szükséggel jár együtt az is, hogy a szív érzelmei szinte végtelen változatokra képesíttessenek, azaz: hang és érzelem egysége, a tökélynek oly fokára gyakorlandó, hogy valamint a hang, örökké tisztán kell, hogy nevén nevezze az érzelmet, szintugy viszont az érzelem örökké tisztán kell, hogy saját hangját megtalálja. Csupán e kétnek teljes egységében lévén az erő, mely szívhez szól és lelket ráz; így a tartalom nélküli tüdőhang, a fülnek előtermein belül hatni nem képes.

Elvül tűnik föl továbbá, hogy nem szükség kimeríteni akarni véges eszközökkel mindazon mérhetetlent, mi a lélekben és szívben van; a művészet megfelelt feladatának s legmagasabb célját érte

el, ha csupán sejtetni vagy éreztetni képes azt, mit kifejezni nem lehet.

Oly természetű műfeladatokban, hol rokonmű lelkiállapotok halmozvák össze, hol ugyyszólván a költészeti egyhanguságot színészeti dallammá változtatni lehetetlennek látszik: ott az indulatok pontos articulációjának titka abban áll, hogy ki kell keresni a rokonszerű, hasonnemű s egymás mellé sorban helyezett érzelmek ellentételes oldalait, s ezekre helyezni a kifejezés súlyát; ekkép nem fognak ez egyhangu érzelmek színtelenül s határozatlanul összefolyni, hanem egymást fogják kitüntetni, bár mily finom árnyzatok tennék is köztük a különbséget.

Láttuk azt is, hogy a színművészet legdicsőbb perczében a testjáték nem mint különálló része jelenik meg a cselekvénynek, hanem a kifejezés egységébe teljesen beolvasztott elem gyanánt, észrevétlenül. Szinte fényesen igazolva láttuk ez alkalommal a mozgásbeli gazdálkodásnak amaz elveit, miket a minapában említeni volt szerencsénk, nem épen mint saját találmányunkat, hanem mint a melyeket alkalmilag föleleveníteni szükséges. Láttuk, mikép egyes tagjainkkal, mint műeszközökkel való bánás tekintetében, mennyire nem szabad magunkat a véletlenre, a pillanatra, vagy a lelkesedésnek látszatos mindenhatóságára bízunk, s hogy ezekben a művészeti összhangzás tökélye csupán százezerszeres gyakorlatnak lehet érett gyümölcse. Meggyőződhetünk, miszerint a mesterinasi éveket a legnagyobb természeti adományuk sem szokhatték még át büntetlenül, hogy a természetben ugrás nincs! hogy a művészeti érettséghez idő, fáradhatlan önképzés és gyakorlat kívántatik.

Ugy van ifju társak a muzsák mesterében!... ne azt tanuljuk a lángelmétől, hogy hol állott, hol ült, mikor tett így, mikor amugy: mert hiszen ennyit a majom is megtanulhat, az ügyes papagáj nem kevésbé; hanem tanuljunk tőle elveket és műszabályokat. Kisérjük a nagy szellemet, művészetének vezérfonalánál fogva, indokról indokra, visszafelé azon pontig, honnan kiindult; az érzés és fogalmazás kezdő pontjáig, a végett, hogy megismerjük lelke járásának nyomait, s követhessük az utat, melyet ő követett, vagy tört magának; ama csodálatos, mint fáradalmas utat, mely van a szelle-

mi kezdő pont és azon gyakorlati végpont között, hol a gondolat megtestesülve lép elő a színész művészetében.

A sötét és zivataros éjszakában elkésett vándorok nyugtalan-ságával kell őt nyomoznunk, művészetének titkos ösvényein, hogy kínosan érezhessük, mily tömérdek a tenni való előttünk, meddig testi lelki műszereinket a fönséges ábrázolatok tökélyeihez idomíthatandjuk, hogy nyomasztó öntudalmára juthassunk: minő pályát kell a véges eszközöknek megfutniok, hogy a végtelent kifejezni, s valósítani képesekké válhassanak, szóval, gyötrő és zaklató öntudalmára ama régi de mély igazságnak, hogy mily rövid az emberélet, s ehhez képest mily végtelen a művészet! . . .

Mi Aldridget, mint színművészt, nem hasonlítjuk senkihez azok közül, kiket a világban szerteszét látni és bámulni alkalmunk volt. Aldridge szintoly egyedül áll a természetben, mint más kitűnő egyéniség, mely senkihez sem hasonlít, csupán önmagához. Azt mondani, hogy Aldridge nagyobb egy fejjel, mint egy másik, fehér bőrtű lángelme: annyi, mint azt állítani, hogy a pálmafa szebb, mint a paradicsommadár. Minden egyéniség egyetlen a maga nemében és kipótolhatlan; a természetben szintugy, mint a művészetben. Egyik sem képes a másikat feleslegessé tenni, vagy hiányát kipótolni.

IV.

III. Richard. Shaksperetől. Utána: The padlok. Ira Aldridge utolsó vendégszínháza és búcsúvétele.

1852. márczius 9.

III. Richard mai előadása, művészeti merénynek mondható. Mert hogy a velencei zsidó más nyelven beszélt, mint a keresztyének, egy azon előadásban: az kivételképen egyszer csak megjárta; de hogy III. Richard és édes anyja, különböző nyelven beszéljenek egymással: e képtelenségre művészi ürügyet minden igyekezetünk mellett sem találunk. Azért legillőbb lesz hozzánk, őszintén bevallani, miszerint az alkalom kéjpoharát ki akartuk üríteni fenéig . . . és minden áron; azaz: kis idő alatt sok oldalról kívántuk Al-

dridge szellemi erejét látni, bámulni és tanulni hátat fordítván ezuttal az ítészetnek.

Azonban a mily nagy erőszakot követett el Adridge saját művészi öntudatán, midőn III. Richardot magyar ladyk és lordok körében adta elő kedvünkért: szintoly lelkesült elismerést és kegyeletet nyilvánított irányában ezért, az igen tisztelt közönség.

Ily különnyelvűség mellett a drámai előadás egészének legbensőbb egységéről természetesen szó sem lehet; itt az egyes szereplők olyanok, mint egy összetört szobornak egymás mellett heverő darabjai. E szerint Aldridge Richardjában is csak jellemtöredékeket láthattunk ugyan, hanem, — az épség e hiányának daczára — el kell ismernünk, hogy ama jellemtöredékek egynémelyikében ismét rendkívüli erők nyilatkozványait tapasztalók.

Ily nagyszerű látvány volt az álomjelenet, midőn ez ördögi egyéniség, felsőbb hatalmu kezek érintésére, emberi arcot kezd ölteni; midőn e vad lélekben az öneszmélet iszonyu hangja legelőször megszólal. Ilyenek voltak a kétségbeesésnek ezutáni fokozatai, a végső pontiglan.

A párbeszédnek legnagyobb részében mindazonáltal el kellett veszni azon finom természetű lelki viszonyosságnak, mely nyelvénygyformaság mellett, a legszebb művészi pillanatok szülője szokott lenni.

A darab angol szinpadi szerkezet szerint adatott 4 felvonásban. E szerkezetben III. Richard, rövidebb idő alatt hosszabb életpályát fut meg, mint a miénkben; minthogy az angol szerkezet kissé hátrább menván a történetben: VI. Henriket is föllépteti azért, hogy Richardot mindjárt úgy mutassa be, miut ennek gyilkosát. A darabnak ez uj alakjában az előadás harmad nap alatt rögtönöztetett; nem csekély erőfeszítésével a benne működött színházi személyzetnek. S itt önkénytelenül azon gondolatra botlunk, hogy a nemzeti önzés egy nemében, mi furcsa ellentéte vagyunk mi a francziának! A mily mértékben elfogult például ez, saját hazai jelessége mellett, s a mennyire megvet és lenéz minden idegent, bár a csillagokat verdesse is: mi szintoly mértékben bálványozunk minden oly tehetséget, a mi nem sajátunk, és e mellett . . .

„Még mindig itt vagy régi szörnyeteg, (részvétlenség),
Te minden jónak lassu sorvatagja,
Te átok a serdülő érdemen,
S a hallgató dicsőségnek halál.“

Vörösmarty.

Hogy azonban hébekorba kivétel is történjék e szabály alól: — mindazon tiszteletünk mellett, melylyel afrikai vendégünk iránt viseltetünk, — a nyilvános elismerés tartozását ezennel teljesítjük saját hazai tehetségeink iránt is. Ezek között ma Jókainé (Margit királynő) s Latkóczyné (Erzsébet királynő) művitelők nemzeti becsérzetünket teljesen megnyugtathatá. Ez alkalommal Shakspere az igazság legszűkebb terére szorítá e művésznők erejét; s minél igénytelenebb volt állásuk, ez estve a vendég irányában, annál tisztább ragyogásu volt művészetü a mi szemeinkben.

Örvendünk méltányolhatni Bulyovszkiné (Anna királynő) igyekezetét is. Az idegen nyelvü Richard irányában az ő helyzete legnehezebb volt. Természetes, hogy szerepére fordított szorgalmának művészi becse csupán úgy tűnhetett volna ki teljes mértékben, ha ama híres temetési jelenetben Aldridge magát magyarra fordíthatá vala; mert párbeszédben, művészeti tökély, — mint imént említők — csupán teljes viszonyosság mellett lehetséges.

Nyelvünk zenéje sohasem hángzott szebben, mint ma, s különösen e három hölgy ajkairól. Diadalmas hangversenye volt ez nyelvünknek, egy oly idegen nyelv ellenében, melyen a színművészet egyik nagy mestere játszott.

Mit Aldridge színészi személyisége, s pályaköre felől első látásra mondánk: azt Macbethje és Richardja megmagyarázta, s egy-szersmind igazolta.

Azt mondók akkor, hogy az ő művészete itt a fehér világban szűkebb térre van szorítva, mint saját honának vidékein. Azt is mondók, hogy a proteusi átalakulhatásnak, s a színművészi egyénítés technikai föladatának csaknem legyőzhetetlen nehézségekkel áll el-lent Aldridge feketesége, de leginkább fejének, s arcza minden egyes részeinek oly kiválólag néger alakja.

Azonban nem feledők, hogy Aldridge hazája: egy roppant félvilág; továbbá, hogy Aldridgenek akkora szellemi ereje van, mi-

szerint e körülmények az ő művészi becsmérlegére nézve igen ártatlanokká váltak.

És vajjon a szellemnek illeten physikai korlátozottsága nem közös-e minden nemzet fiával? . . . Élt-e valaha szellem, mely fajának természetéből kivetközhetett volna, — bár különben az egész emberiség feje fölébe emelkedett légyen is? . . .

És a természetnek ezen örök törvényét a színművészre alkalmazván: azt hisszük talán, hogy például a mi Bolingbroke-jaink és Burleigh-eink tiszta telivér angol lordok? Óh nem! . . . a mi Bolingbroke-jaink és Burleigh-eink nem egyebek, mint magyar államférfiak angol jelmezben és alakban. Vagy megfordított viszonyban: azt hisszük például, hogy a francia színészek Bánk-bánjai, vagy Zrinyiei tősgyökeres magyar emberek? Óh nem! azok szinte francia hősök régi magyar jelmezben és alakban.

Tehát az egyénítés művészetének határai reánk nézve szintugy ki vannak mérve, mint a francia vagy néger színészekre nézve; e határok pedig a nemzetiség határai. A másokéi ott kezdődnek, hol a mieink végződnek.

És e szerint világos, hogy a színművész részéről, — midőn egyént alakít, — saját fajtermészetének megtagadása szintoly kép telenség, mint szükségtelenség.

Othello és Mungó két végpontját látszanak képezni Aldridge színművészetének. Amaz: tragikai végpontja az eszményinek, a nagynak és fönségesnek; emez: komikai végpontja az érzéki valónak és alacsonyyszerűnek. Mily mérhetlen ember-világ fér el e végpontok között! . . . és épen ez azon világ, mely, mint fekete művészünk szülőföldje, kizárólag az ő proteusi hatalomkörébe tartozik. Hogy pedig alkotó erejének saját világában levő sokoldalúsága diadalmasan kitűnjék: e végett neki a mi fehér világunkban nem szükséges egyebet ábrázolnia, mint ama két alakot, a nálunk egészen új tünetényeit a természetnek. Mert azon teremő szellem, mely e két alakot magába foglalja: betölti egyszersmind azon űrt is, mely ez alakok művészi végpontjai között van, azaz: magába zárja mindazon milliárdját az emberi árnyazatoknak, mennyi csak ama végpontok közötti tért megnépesíteni képes.

Becsés vendégünk, III. Richardja végeztével még egyszer előadta Mungóját is, e síró és nevető állatot, e hasonlíthatlan példányát a művészi részségnek, s az érzéki és szellemi tompaságnak. Ezután a hála könyei között búcsuzott el színházi közönségünktől, mely művészeete iránt annyira lelkesedve volt; és midőn mi e sorokban róla elmélkedvén, mesés ábrái fölött merengünk: már rég el is távozott.

Hordozzon tehát a szerencse vándor utadon, te fekete szövétnek a végzet kezében! fényes szellemű prófétája sötét fajodnak!

Épen jókor jövé, hogy világot gyujts azon pogányok lelkében, kik nem hívének a színművészetben; kik előtt a te művészetednek „csupán annyi érdeme van, hogy sok ember ülhet elébe, hogy a szemnek is ad kevés táplálékot, s hogy a durvább idegzetűre is hat.“ *)

Épen jókor érkezél, hogy megmutassad ezeknek a különbséget, mely az írott betű és az élet szava között van: hogy megmutasd nekik, mikép adhatni hangot és nyelvet a mondhatlanak, alakot a végtelennek.

De bezzeg, ha nem sikerült mind ezt épen az illetőknek megmutatnod! . . . Akkor művészetednek csakugyan egy nagy hibája van. Az tudniillik: hogy nem osztogat érzékeket is a műélvezethez, és észtelenséget a műfelfogáshoz, azoknak, kiktől ezeket a mostoha természet megtagadta. Ennek azonban az az oka, hogy közöttünk oly rövid ideig mulathatál. Mert mi hisszük és valljuk, hogy a te művészeted bűvereje lassankint a vakok szemeit is felnyithatá vala.

Sebaj! . . . a mi halad, nem marad.

Mi bennünket illet: mi nem fogunk egyhamar megválni tudni azon arczképektől, miket e rendkívüli egyéniség lelkünkben hátrahagyott, sem eltelni azok bámulatával és gyönyörével.

E néger művész, ki a vadállapot legmélyebb fenekéről az emberi magasság legfensőbb fokára emelkedett, valósítá sejtelmeinket amaz ismeretlen emberfajokról, s ama rejtelmek, és csodákkal

*) Erdélyi.

teljes világrészekről, honnan származik. Teljes meggyőződésünket fejezi ki B. Stowe Henriettenek azon jóslata, miszerint, „ha valaha Afrika kifejlett, és művelt fajt fog felmutatni, — és el kell jönni az időnek, midőn ezen faj is fel fog tűnni az emberi tökéletesülés nagy drámájában, — az élet oly dicsőséggel és fénynyel fog ott kifejlenni, melyről hideg nyugati fajunk alig bir némi sejtelemmel.“ Ama távol, rejtelmes honában az aranynak, drágaköveknek, fűszernek, lengő pálmának, csodás virágoknak és bámulatos termékenységek: a művészetnek új alakjai, a fénynek új nemei fognak fölmerülni; és a többi meg nem vetett, lábbal nem taposott néger faj, talán némely legutóbbi, és legnagyobb szerű nyilvánulásait fogja feltüntetni az emberi életnek. Szelidsége, alázatos szívének tanulékonyysága, fensőbb lelkű emberekben való bizalma, s magasabb hatalomban levő megnyugvó hajlama, gyermeksége, érzelmi egyszerűsége, megbocsátási készsége folytán, bizonyosan meg is fogja azt tenni. Mindezekben a keresztyéni életnek legmagasztosabb képét fogja felmutatni; és talán, mivel Isten kedvelteit szokta büntetni: a szegény Afrikát választá a gyötrelem tűzére, hogy a legmagasb, legnemesb 'polczra emelje azon országban, melyet fel fog állítani, midőn a többiek mind megsemmisültek; „mert az elsők utolsók lesznek, az utolsók pedig elsők.“

V.

Dandin György, vagy a férfi galibák.

1852. ápril 19.

Molière vigjátéka. 3 felvonásban. Kazinczy Gábor fordítmánya.

A bús-vidor múzsa, kivel ma találkozánk, egyike művészi bálványainknak. Ez XIV. Lajos udvari színésze. Molière, Shaksperenek, a britt-színésznek, franczia testvére. Egyetlen, rendkívüli, mint amaz. Legkedvesebb mindazon nemtők között, melyek a földön valaha megjelentek! Szeretetreméltó és csodálatos egyszersmind. Veled egy asztalnál poharaz és enyeleg; veled élvezi a jelennek illatát,

s ugyanakkor fönt a magasban látod őt lebegni, s fanyar mosolylyal nézni szét a haza, nemzet, idők és emberiség feje fölött.

Nincs különben. Molière azon szellemek közé tartozik, kik minden kornak és népnek éltenek. Bús-vidor alakjaiban igazságok szólanak, melyek mindenki lelkében igyen viszhangzanak: „tökéletesen így van! . . . ez, az élet maga! . . . az ember ilyen volt századok előtt, ilyen ma, és ilyen lesz mindörökké! . . . nem ismertünk-e közöttünk Dandin Györgyöket és Sotenville bárókat? . . . s kifogy-nak-e földünk-ről ezen angyalkák (Angelikák)? . . .“

Molière e gyönyörű vigjátékot, színészi pályája 23-dik évében, 1668-ban írta. Először adta ugyanazon év július havában, teljes sikerrel, maga játszván a czimszerepet.

A kórállapot, mely ellen Molière e bús vigjátékban a művészet hatalmas gyógyrendszerével harczol: ferde találkozása bizonyos társalmi, erkölcsi és nemi viszonyoknak, egyénekben, kiket a szélső sors egy családi kalap alá kényszerített. E ferdeség, mint a házi boldogság gyilkos nyavalyája, következő kórelemekből áll:

1. Dandin György, gazdag ember, de paraszt; vagy: paraszt ember, de gazdag; ki, mert gazdag: bátorkodik főnemes kisasszonyt venni feleségül, a nélkül, hogy tudakozná jámbor feje: vajjon viszont szerettetik-e vagy sem? . . . és kit, mint nőt és férjet, pórságának szerény érzete gyámoltalanná törpít.

2. Főnemes kisasszony, kinek neve *A n g y a l k a*; ki férje pór-létével kibékülni nem tud, nem is akar; kinek — kisasszonyi szélsőében — tetszik néha magát a női kötélyek alól fölmenteni; s kinél az erények főszabálya nem épen az, hogy *t e d d*, hanem hogy *t é t e s d*.

3. Sotenville báró és neje; szegény kevélyek, kik leányukat dús parasztnak adták érdekből; kik e leereszkedésük díjában, a paraszt vő felett birói, véduri és kényuri hatalmat gyakorolnak, s tőle-
vők engedelmességet követelnek.

4. Clitander, a kéjencz és udvaronc; egyike ama *v a r j a k*-nak, melyek a szellők vonalán messziről megérzik, mely tájakon van a családélet lége megromolva, és károghva szállják meg a beteg házakat, hol az erkölcsi hullák rejlenek.

Íme kész a vegyíték; csupán keverni kell, hogy méregforrás váljék belőle, a Dandin Györgyök családélete számára.

Az elszámolt elemek megannyi egyéniségek, kiket midőn körülíránk: egyszersmind jellemsajátságait mutattuk föl e vigjátékban szereplő személyeknek. Mint látjuk, a léleknek és vérnek sajátos vegyületével bír mindenik. Résztint azon külső és belső különbségben s aránytalanságban, mely közöttük van, résztint érintkezéseik módjában kikerülhetlen szüksége foglaltatik azon drámai cselekvénynek, mely előttünk eljátszatott.

Igy van. Az erkölcsi és társalmi elemek ilyenén találkozásában rejlik azon öserő, azon talányos örök szükség, mely — mint isteni lehellet — okozza, hogy a mestermű, öntudatos lény gyanánt él, mozog és halad előre a pályán, melynek irányát maga látszott kijelölni magának.

Mily egyszerű, mily átlátszó és mily ösztönszerű e vigjáték műcselekvénye! . . . folyamában mennyire mulhatlan föltétele az első mozzanat a másodiknak, az utolsó az elsőnek! . . .

Előadás után a földszinti nézők egyike így szól: „mily kár, hogy ez a szegény Dandin elégtételt nem kap, hogy magát gonosz nejjén meg nem boszullhatja! . . .“

A legbölesebb ítész nem dicsőítheti méltóbban, Molièret és e művét, mint ez avatatlan becsületes embernek természetes nyilatkozása. Ez magyarázza meg azon eredeti szokását Molièrenek, miszerint valahányszor új darabját olvasta föl színésztársainak: ezek gyermekeit mindannyiszor elhozatá, hogy természetes mozzanataikból lesse ki műve hatásának minőségét.

Igen rosszul védené tehát az igaz ügyet e vigjátékban, ki a jámbor Dandin Györgyöt saját szavaival fizetvén ki, azt mondaná: „ugy kell neked! magad kerested magadnak! . . .“ mert hiszen, hogy ő főrangú hölgybe szeretett, s ilyet vőn feleségül: ez legfeljebb eszélytelenség; hogy pedig rajta mindig felülkerekednek, s ő panaszaival kudarcot vall: legfeljebb gyámoltalanság, miért inkább sajnálatunkat érdemli, mint azon gyehennát, melyben őt kínlódni látjuk.

Mig másfelől, hogy egy koldus kisasszony dús paraszthoz férjhez megy, ki által jólétre kap egész nemes családja: ez sem elég

ok arra, hogy a kisasszony-feleség e férj mellett szeretőt tartson, hogy kaczer, hűtlen és képmutató legyen.

Azonban, bölcselmi szempontból épen így van jól a dolog, a mint van; hogy a színműben, — melyet bús-vigjátéknak (tragicomoediának) nevezünk, — mint ilyenben, az igazság ügye szenvedjen, a rossznak pedig szerencséje legyen. Épen ebben áll az igazságszolgáltatásnak legművészebb, legfönségesebb módszere, hogy az ártatlanul elnyomottnak senki se szolgáltatson előttünk igazságot. hogy a rosszal bennünket semmi szín alatt ki ne békéltessenek, hogy az igazság boszuját ne lássuk, hanem kívánjuk, Az igazság győzelmét épen e mesteri eljárás biztosítja, mint ezt az említett földszinti néző észrevétele is igazolta. A hatás e nemében az igazságérzet önkénytelenül feljajdul a néző lelkében; és az erénynek ama valódi diadala, mely művészetünkben közvetlenül hat ki az életre és társalomra.

Dandin György egy rövid magánbeszédben az egész történet kulcsát kezünkbe adja. Ez az expositio mesterségének műpéldánya; mert nem pusztá képmagyarázat, hanem benső állapot szükséges nyilatkozása. Lubin fecsegése, — mely erre következik, — már nem az expositio folytatása, hanem a cselekvény egyszerű kezdete, s ebben a jellemvonások fejleménye.

A bonyolodás egyszerű, természetes, eredeti. Egy idegen pórszolga lép ki Dandin házából, lopózva, mint tolvaj. Az utczán melázó Dandin ezt észreveszi. Megszólítja őt, hogy kivegye belőle, mi járatban van. A szolga ostoba és fecsegő természetű; s e mellett nem is ismervén Dandint, elmondja nagy titokban, hogy ő Dandin Györgynél volt, mint szerelni postája bizonyos uracsnak, s hogy az asszonytól kedvező választ kapott. Dandin György házi bajaiból még csak az hiányzott, hogy nejét elcsábítsák, és férfi becsülete gyalázva legyen. És e vész, mely felől ily csalhatlan uton értesül, már csaknem előtte áll.

Ezzel kész a bonyodalom.

Dandin saját szemeivel látja bekövetkezni veszedelmét, a nélkül, hogy azt gátolhatná. Hűtlen nejét, mint nemes asszonyt, amugy parasztosan meglazsnakolni nem bátorkodván: bepanaszolja baját ipája s napájának. Ezek fölháborodnak, s elégtétellel biztatják azon

esetre, ha meggyőződtek vádja igazságáról; de midőn a vád bizonyítására kerülne a dolog: a jámbor Dandin nemcsak hogy kudarcot vall, hanem a külszin ellene bizonyítván: neki kell a vétkek előtt magát megaláznia, s tőlük bocsánatot kérnie.

Három ízben kapja rajta nejét a hűtlenségen; a dolgot ujjal mutatja nagyságos ipa és napájának, mint szemtanuknak: s mégis, mindannyiszor maga marad a sárban, — elégtétel helyett.

Végre belátja, hogy nem marad egyéb tennivalója, mint fejfel a vízbe ugrani.

Ebből áll a mű meséjének és cselekvényének vázlata.

Személyei fejenként uj, hasonlíthatlan, őseredeti alakok.

Lángelműen fogalmazvák a módok, melyekkel a sarokba szorított Angelika magát a bajból kivágja. A mű fénypontjait e helyzetek teszik, melyek között az első legfinomabb, az utolsó legdrámaibb.

Egyszerre négy oldalról pillantjuk meg Angelika jellemét, azon perczen, midőn megjelenik. Viselete általában a sértett önérzetű nőt szenvelgi; de szavaiban és hangjában gúny és dacz fejezi ki magát, a férj irányában; önvédelem a szülők irányában; valóságos szerelmi jeladás, vagy inkább jelcsere, Clitander irányában. A beszédnek e különféle vonatkozásait, s ezekben a jellem különböző vonásait tisztán éreztetni: a hanghordozás művészetének igen szép föladata.

Latkóczyné szép példáját adta már nem egyszer: minő művészi kegyelettel illik fogadni, s mily lelkiismeretes műszorgalommal kell játszani az ily Angelika-féle szerepeket, melyeket „hálátlanoknak” szoktak nevezni, minthogy az erényesség tekintetében nem épen szeretetreméltó jellemek. Ámde az ilyekben gyakran lángelmék beszélnek, a természet és igazság amaz elragadó nyelvén, melynek igéi legtisztább harmatgyöngyei azon művészi bájitalnak, mely még az avatatlanokba is, — kik azzal élnek, — ihletet és műérzéklet varázsol a valódi szépnek, nagynak és igaznak fogalmához, ingereihez és élvezetéhez.

Latkóczyné, mint Angelika, muzsájának ma is kedvvel és kellellemmel áldozott.

Nem állítjuk, hogy a művészet poharának keserű csöppjei

nincsenek. Oh igen! elérkeznek az élet órái, melyeket „nem szeretünk,” de mi mindazt mi bennök nehéz és keserű, e fohászban szoktuk feloszlatni:

„Oh hagyjátok a hon levegőjét színom örömben,
Bánatban, bármily végzetek árnya alatt!
Hagyjátok meg az álarcot s a szinpadot és az
Élet játékát, nemzetem, isteneim! . . .”

A szerepek mind jó kezekben voltak: ugymint Dandin: László. Angelika: Latkóczy. Potenville: Szentpétery. Neje: Mikolczy Julia. Clitander: Feleki. Claudine: Tóthné. Lubin: Hegedűs. Colin: Petrik.

Dandin György inkább csak állására paraszt, mint jellemére nézve; ennek alakját és irányát pedig a cselekvésben, pór helyzetének szerény öntudata, s a nemes osztály ellenében való jogtalanságának az együgyűségig tartózkodó, s alázatos öntudata határozza meg.

Dandin György tulajdonképen nem László szerepe. Azt sem mondhatni, hogy e szerep jelleme az ő színészi egyéniségéhez állana legközelebb; mert e szerep inkább szenvedő-, mint cselekvő- vagy cselszövő-nemű comicum. Hanem ha szabad így szólanunk, — az ő szinpadi képzettsége s műeszközei állanak legközelebb a szerep igényeihez. Másfelől pedig az új darab szerencsésjének van szüksége néha, szerencsés hírnevű ábrázolókra. Jól van-e ez így?.. nem vitatjuk, hanem hogy így van, annyi bizonyos.

Kazinczy Gábor e forditmánya valódi műérzékre s műkegyeletre mutat. Fordító, a nyelv körüli eljárásában kitűnő jeleit adja. lelkiismeretességének, önállásának, s azon szükségérzetnek, miszerint nyelvünknek az emberi szellem örök haladásával egyenlő lépést kell tartania; és miután van kifejezése hozzá, ki kell, hogy terjeszkedjék az eszmevilág minden új vidékeire; alakot adjon az eljárás minden új vonatkozásának, az egyéni kedély minden új viszonyának és játékának.

A forditmányból idejegyzünk néhány szójarást, eredetiségük miatt.

„H a h á t teketoria nélkül sz ó l j u n k . . .” (Dandin).

„Kérem játszara magát!..“ (Angelika).

„Hogy a jó éjszakát megadjam...“ (Lubin).

Ha ebben szójáték akar lenni, csókra czélozván: úgy az a szabály rovására történik; mert a magyarnak az Isten szokott adni jóéjszakát, az ember pedig csak kívánja, hogy adjon.

„Megbeszéltetem én vele.“ (Claudine). — Különben az életre bizzuk ítéletöket, és Szemere Pálra.

VI.

Lear király. Shaksperetöl. Vajda és Jakab fordítása szerint.

1853. február 27.

Lear legnagyobb szinpadi hatása, tehát legtökélyesebb műve Shaksperenek.

Mert a drámai tökély egyetlen igaz mérlege a szinpadi hatás.

E kifejezést nálunk tetszik az irodalmi divatnak fonák értelemben használni. A szini hatásnak e fonák értelmezése a szinpad fogalmát ellentétbe helyzi a drámai művészet fogalmával: holott e kettő egy és ugyanaz.

Tudományban a dolgok ferde elnevezése fogalomzavarba hozza az illető tudomány egész rendszerét, s ekkép tévutra vezeti az elméledőt és tanulót.

Azonban az ilyen korcs műszót sokkal könnyebb is gyártani és divatba hozni, mint az így elterjedt álfogalmakat a közéletből kiküszöbölni. Aztán az ily balságok irtogatása nem épen a leghálásabb dolog lévén, nem csoda, ha kevés embernek van kedve az ilyenü munkához. Megvalljuk, hogy mi sem efféle vállalkozás szándokával tesszük e kitérést, hanem hogy a tisztelt olvasó tájékozhassa magát széptani elméledésünk némely szempontjára nézve.

Nálunk a szinpadi hatás, — divatos értelmében — fordítása, vagy eszmerokona akarna lenni a francia *coup de théâtre*, és a német *Effecthascherey* műszavaknak. De hiszen ezek nem szinpadi hatást jelentenek, hanem ennek épen ellenkezőjét: a szin-

pad bitorlást, szinpadi csinyt, hatás vadászatot; általában a drámai költészet korcs kinövéseit, s a szinpad hatalmával való visszaélést.

A valódi szinpadi hatás, — mely alatt tisztán a drámai művészet hatását értjük, — úgy áll a nevezett eszméhez, mint jog a bitorláshoz; igazmondás a hazugsághoz; erény a bűnhöz.

Azért: a ki jól akar tanítani, jól különböztessen.

Hamlet, Othello és Lear: három magas hegyorom Shakspere költészetében, mint a Tátra, Mátra, Fáttra, Magyarhon földén.

Ama három név: Hamlet, Othello és Lear, három nagy eszmét személyesít: a fiut, férjet és atyát. E három pont körül forognak az emberi szív minden érdekei.

Bölcselmi tekintetben: Hamlet az értelemnek, Othello a szenvedélynek, Lear az egyetemes emberi életnek szomorujátéka, s minden tragoediák koronája.

Bámulatos látvány, mikép lehetett a dráma szűk határi között előállítani egyént oly tömérdek oldalról, s oly befejezett egységével a sokoldaluságnak, mint ez a Hamlet előttünk áll.

Szinpadon két hasonló Hamlet még soha meg nem jelent. Ennek oka Hamlet jellemének sokoldalúságában fekszik. Mindenki azon oldalról fogja fel őt, mely rokonszenvét leginkább megragadta; mindenki azon elemvegyületnek ád Hamletben elsőséget, vagy tulnyomóságot, mely saját hajlamaihoz legközelebb áll. Mert nem volt és nem lesz ember a földön, a ki Hamletben oly elemeket ne találna, melyekben keble sajátjait ismeri meg.

A dús szellemű Hamlet, — mint egy keresztyén Odysseus, — átüldöztetik az élet háborgó tengerén; s kalandos pályája közben két ízben érinti meg a tulvilági partokat. Rajongó képzelme megelevenül a mulandóság határpontjain: s megjelenik előtte meghalt atyjának szelleme, hogy vele beszéljen.

Ugy látszik, mintha e nyugtalan keblű ifju kalandor azért ült volna fel a hullámok hátára, hogy azokon hintázva, megmérje a távolságot, mely van a tengerek fenekétől a csillagokig.

Lángelmék szokása, hogy az erkölcsi és társalmi élet legnehezebb talányait adják fel önmaguknak megfejtés végett. Hanem éppen mivel maguk készítik feladataikat: azért haladnak könnyen és

biztosan, sziklák és őrvények közt, oly uton, mely másokra nézve járhatatlan.

Shaksperenek rendkívüli térre volt szüksége, melyen rendkívüli szellemét kitárhassa. Ily tért nyitott magának Hamletben. Kiállit egy királyfit, a legnemesebb és leggyarlóbb emberi elemekből alkotva, azért, hogy alkalma legyen a természet látszatos ellenmondásait kiegyenliteni, öszhangzatba hozni.

Hamlet királyi atyja hirtelen meghal. Az apaszerető fiuval titkos sugalmak azt gyanittatják, hogy apját ennek testvére ölte meg, s talán épen anyja tudtával. A természet szent ösztöne boszura serkenti a fiut: azonban az értelem, s az erkölcsi érzület nem elég-szik meg a homályos gyanúval arra nézve, hogy vért ontson: hanem tudni kíván világosan. Majd minden lépten új helyzetben, új viszonyok között látjuk a mélabús ifjat. Egyik helyzet felsarkantyuzza benne a boszu akaratát, míg a másik leveri, elbénítja tetterejét. Minden új helyzet új kamaráját nyitja föl előttünk szívének, új hangját pendíti meg a kedélynek. Így látjuk őt egymásután: mint egyetemi tanulót, mint kesergő fiut, mint barátot, mint udvarit, mint bohócot, mint szeretőt, mint királyfit, mint bölcsét, mint rajongót, mint művészt, mint bajnokot, — viszályba keveredve családdal, társalommal, erkölcsi világgal, szívérekeivel, kötelességeivel és a sorssal. Vannak e közben pillanatok, midőn ez ifjunak egyénisége számtalan oldalról villan meg egyszerre szemeinkben, mint azon gyémánt, melynek lapjairól a napsugarak szivárványszínekben tündökölnék vissza.

Shakspere ezt látszik mondani Hamletnek: „im egy erkölcsi tömkeleg: menj, keresd fel abban a bűnt, harczolj meg vele, s szerezz az igazságnak diadalt! Hamlet pedig hiven végrehajtja mestere akaratát: elesik ugyan, de az igazság diadalmaskodik.

Othelloban a szenvedély szerepel, a vérhűségnek egész keleti hatalmával.

E szenvedély pályája betölti az erkölcsi tért, mely van a gyermeki szelidség és az állati vadság között. Összeköti a szerelem és gyilkosság fogalmának végpontjait.

Othello az égből indul ki, — fekete arczczal. Baljóslatu szín, mely ezt látszik mondani: „féltés! a te utad a pokolban végződik.“

És csakugyan így történik.

Miként az atya fogalma magába zárja a férj és gyermek fogalmait: akként foglalja magába Lear az egész emberi világot.

Hamlet és Othello magukban véve, bármily nagy és bevégzett művek legyenek: Learhez mégis úgy állanak, mint egyes tagok a test egészéhez. Amazok egyes megyék, ez egy egész álladalom. A művészet valamennyi fajainak nincs jó, nagy és szép tulajdona, mely e műből hiányzanék: ellenben megőszülend a világ, mielőtt a mérhetlen kincset e költészeti államnak csak egyes aknáiból kibányászhatná.

Ha az idő szárnyaira ülve, átrepülhetnénk egy évezred felett: nem láthatnánk ide lent, az emberi család és társalom történetében szebb és borzasztóbb tájakat, sem bámulatosabb játékát a földi viszonyoknak, mint látunk három óra alatt e parányi britt szigeten, hol Lear története játszik.

Lear király, mint apa, igaztalanságot követ el legjobbjik leányán, pusztá szeszélyből. Száműzi őt és kitagadja. E vétkes apaszeszély csakhamar iszonyuan bűnhődik azon leányok által, kiknek Lear daczos indulatában mindenét odadobja, s kik pazar jótékonyosságát hálátlansággal viszonozzák, kizárva házaikból az ősz atyát.

A nyolczvan éves Lear, királysága szédítő magasságából feneketlen mélységbe bukik. A földi lét minden javainak dús birtokosa egyszerre koldusbotra jut és földönfutóvá lesz. A boldogság és örömek kegyenczére inségek és kinok soha nem látott viperái rohannak.

E boldogtalanság mélységét egyedül az képes megmérni, ki nyolczvan évig a boldogság legmagasabb és legbájosabb tájain lakott, s ki saját hóhérainak egy országot ajándékozott: Lear maga; azért ő kinszenvedésének fulánkja: multjának és jelenének szörnyű tudalmában van.

E tudalom kétségbeejti őt és megtébolyítja. Ekkor a telhetetlen Nemesis elküldi hozzá még egyszer az élet balzsamát, legjobb gyermekében, kit eltaszított, és ki mégis segélyére sietett Francziahonból. S midőn az összeroncsolt ősz némileg felüdült: elleneinek kezébe kerül védangyalával, Cordéliával együtt, kit megfojtanak. E vég-

csapással balsorsa ki van engesztelve, s könyörületből leoldja kebléről a kínterhet: az életet.

E nagyszerű költői történet elborítja nagyságával az emberi viszonyok egész területét, széltében és hosszában.

E történet egyes csoportjai oly különcznemű, oly képzelmes állapotokból alakulnak, minők egymással így, csupán Shakspere agyában találkozhattak. Ilyen ama jelenet a pusztában, midőn Lear-nél az értelem műszerei bomladoznak; midőn a hű bohóc a fájdalom nyelvén bölceleg; midőn Edgár kínai a bárgyu Tamás jellemadataiban jajdulnak fel; midőn Kent, a középkori hűbérnök, szerencsétlen urát egy koldusbot gyanánt támogatja.

Minő négyes dallam ez, az üvöltő elemek zenekisérete mellett.

Valamelyik német ítész mondja, hogy e színműben a cselekvénynek nincs kellőleg összpontosított egysége, mennyiben a Gloster család története, Learé mellett párhuzamosan halad; és minthogy Lear minden érdeket magára von: nem oszthatjuk meg részvétünket a másik szerencsétlen apával, Glosterrel, oly mértékben, mint érdemlené.

De ez nem áll.

Gloster története itt nem önálló esemény. Ő és családja szükséges tényezők Lear sorsának bonyodalmaiban és végső kimenetében.

E színműben is, mint a többiben, jó és rossz elem harcol egymás ellen, élethalálra. Vannak, kik a jó elem képviselőihez és ezek sorsához fűzvék, a legbensőbb viszonyok lánczaival; és vannak viszont, kiket benső érdekeik a gonoszak táborához csatolnak. Így tartoznak itt a jó elemhez Kent, a bohóc, Gloster és Edgar; a rosszak hadához pedig Cornvall, Edmund és — akarata ellen — Alban. E szerint Gloster családja megoszlik a két tábor között.

Midőn Lear és két rossz leánya közt a viszály kitör: Gloster igen veszélyes helyzetbe jut. Regan megszökik Lear elől, hogy ez hozzá ne költözhessék, és Glosterhez jön látogatás ürügyével, nem gyanítva, hogy Gloster titokban Lear barátival tart, és azokkal boszut tervez a királyért. Cornvall és Regan iszonyu boszut állanak házi gazdájokon, az öreg Glosteren: kiszuratják szemeit.

Ekként a Gloster-család mindig mélyebben szövődik az öreg

Lear gyásztörténetébe; s utóbb a két fiu, Edgar és Edmund nélkülözhetlen tényezőkké válnak arra nézve, hogy majd midőn az idő k teljessége bekövetkezik: a költői elégtétel mindenkinek illéke szerint kiszolgáltathassék.

Avvagy nem tragikai szükség-e: hogy Edmund, a koresszülött, mint Gloster élő bűne, felnőjön, hogy maga torolja meg az apán, ennek erkölcsi botlását. És viszont, nem a legmélyebb erkölcsi szükség-e másfelől: hogy a szemeitől megfosztott és földönfutóvá tett atyát, kitagadott jó fia karolja fel, és szolgáljon annak pajzsául, mint a gyermekérenynek pánczélos anygala?

Van-e fönségesebb látvány ennél a művészet világában?

Nem a legmélyebb művészi összhangzat van-e kifejezve abban, hogy Edgar jöjjön el, — Cordéliának, a jobbik gyermeknek, száműzött sorsosa, — hogy megtorolja atyját, megtorolja Cordeliát, megtorolja végre magát a korcsfiun és testvérén, a rabló és csábító Edmundon, Learnak egyik legördögibb ellenén?

De lássuk tovább, mint működik a költőnek igazságosztó keze, a gonoszak táborában.

A hálátlan leányok, e két sátánnő, mintha vesztét érzene: egyik bűnből a másikba rohan. A korcs Edmunddal mind a kettő tilos viszonyban él. Goneril észrevevén, hogy Regan szerencsés vágytársa lőn: ezt féltékeny dühében megmérgezi; maga pedig, miután férje fölfedezte gyalázatát, s miután gyönyörű kedvesét párbajban elesni látja: gyilokkal vet véget ocsmány életének.

Minő mély gunyor vigyorog elé, a személyek és viszonyok ez erkölcsi rangozásából, e bűnvirágok összeillesztéséből, s az elégtételek e kiosztásából?

A műintézet, mely kötelességének érzi Shakspere műveinek gyakori adatását: biztosítja magát az erkölcsi sülyedés ellen. Ott a művészet sem kiveszni, sem elkorcsosulni nem fog.

Shakspere nálunk egyedüli műnövelde; a színészet egyetlen iskolája, ápolója, fentartója.

Mit az egyes színészi tehetségeken más művek rontanak: Shakspere kigyógyítja, helyrehozza.

Nem akarjuk ezzel mondani, hogy Shaksperen, vagy Molièren kívül nem akarunk ismerni jeles szinköltőt Óh igen!

..... Vannak még jeles színművek, hasonlók a nagyszerű, czifra városokhoz, s ezekben az észnek csodáihoz. Azonban Shakspere művei olyanok, mint a hegyi levegő és forrásvíz: a ki velők él: az testben, lélekben egészséges és hosszúéletű lesz e földön.

Lear szerepe színpadunkon már harmadik kézre került. F á n c s y ma lépett fel abban először. E szerep azok közé tartozik, melyeknek előadása, a kellő lelki képesség mellett, különösen még rendkívüli hangműszert és physikai erőt kíván. B a r t h á n a k e tekintetben Lear-collegái felett nagy előnye volt.

Ha valahol, itt van szükség a lelki állapotok, az erő, a hang, a világ és árnyazat pontosan kitervezett felosztására, és a tervezet szigorú megtartására. Ha a legelső szeszélyes föllobbanás hangját mindjárt a magasabbikon kezeljük: úgy nem fogjuk kibírhatni a fokozatokat, mert nem marad hátra fokozat.

A reflexiók az indulat pihenő pontjai, s ilyenkor az indulat utóhangjai hömpölygenek át fölöttök.

Learben a reflexio az értelem ironiáját fejezi ki, saját egyéniségének helyzete fölött, mintha egy magas pontról tekintene le önmagára. Ez az örület merengései közt néha oly kísértetes hangon beszél, mely a szívűrok elhaló rezgésének mondható.

Shaksperében a reflexio soha sem száraz, és különálló bölcselmi mondat, hanem az állapotnak szükséges kifolyása, s e reflexiókban épen ezért látjuk egyesülni a legmélyebb igazságot a széppel és fönséggel.

Az ily nagyszerű művállalatok első gyakorlatánál a lelkiismeretes művész legigazabb bírása önmagának. Ily alkalommal az ő művészete és egyéni öntudata közötti ügybe avatkozni nem kell.

Az ifju színészi nemzedékben, mennyire ezt ismerjük, — kevés kivétellel, — nagy hiánya látszik az önállóságnak, az eredetiségre törekvésnek. Némely vidéki színészeink játékában tisztán meglehet különböztetni Lászlót, Lendvayt, Szentpétíryt, stb. Sőt egynémely női magánbeszédben szavalni hallottam egymást felváltva Jó kainét, Latkóczynét, Komlóssy Idát.

Cordeliát ez alkalommal először személyesíté Komlóssy Ida. Az ő játékában folyvást szép jelei tűnnek föl a szorgalmas önképzésnek és műtanulmánynak. Az ő játékát üres majmolással nem vá-

dolhatni; s valamint hiányai nem kölcsönöztek, úgy érdemeiben sincs része magán kívül senkinek. Neki tiszta articulált beszéde van. Minden betűhangnak megadja egész illetékét. És a ki nyelvünket szépen beszéli: mennyire megrövidíti az utat, a tért, mely van a művész játéka és a hallgató szíve között!

VII.

Tévedések játéka, Shakspeare-től. Egressy Gábor és Szigligeti fordítása, versekben.

1853. martius 4-én.

Egynémely ítész azt hiszi, hogy Shakspeare eredetiségéből leereszelhet valamit, ha kibirta mutatni, hogy e britt költő egyik vagy másik színművét beszélyből vagy adomából meritette. Előttünk nemcsak hogy teljesen mindegy, akárhonnan meritette legyen ő; sőt, ha kimutatnók, hogy például a fentnevezett vigjáték eszméjét Plautustól kölcsönzé: csak azt bizonyítanók be, mikép tudott Shakspeare valamiből, mi nem sokkal több a semminél, nagyot teremteni; s az, hogy ha a vigjáték eszméjében hiba van, az eredetileg nem Shakspeare, hanem Plautusé.

Mi feltesszük Shakspereről, — kinek szelleme mindent látott és tudott, vagy sejtett, érzett, mi a természetben van: — hogy Plautus nélkül is rájöhetett az ikrek eszméjére, mint olyanra, mely igen alkalmas arra, hogy tévedéseket okozzon, s komikai bonyodalmakat eszközöljön.

Mit kérdezzük: hol termett a márvány az alvó Satür szobrához? . . . (antik mű, a müncheni Glyptothekában), elég, hogy a szobor itt van, s élni fog örök időkig, mestere lehelvén abba isteni szellemerejét. Mi közünk hozzá, Homért olvasván és csodálván, ki találta fel a betűket és írószereket? . . . Mit bánjuk, akárki szőtte legyen a vásznat, vagy készíté az ecsetet Raphael egyik remekéhez? . . . Mi gondunk reá az élvezet perceiben, ki írta le azon szavakat, melyeknek Megyeri és Rachel életet adának? . . .

A vigjáték becsének legbiztosabb mérlege a régiség. A mely vigjáték háromszáz éves korában is ifju erővel hat, azaz: tesz: az remek művek tulajdonával bir.

Mert a vigjátékok fajtermészetöknél fogva, költészeti pillék. Sorsuk általában az, hogy az élet jelen perczeivel szülessenek és tünjenek el. Születésöket ugyanis, azon közvetlen életszükség okozza, hogy idő és hely szerint, bizonyos népnek erkölcsében a specialis rosztat nevetséges oldalról fogja fel, vegyék ezt üldözőbe tréfásan, csipdessék a gúny és élez ostorhegyével, s ekkép tanítsanak nevetve.

Mert a rosztban is megvan saját egyéni különössége minden egyes helynek, időnek, népnek és nemzedéknek.

Azonban az emberiség ezt mondja: „tempora mutantur et nos mutamur in illis.” Ez pedig azt teszi, hogy az emberi természetben gyökerező általános rossz épen úgy változik, mint a divat. Koronkint új meg új elemek vegyülnek rossz természetünkbe, s e vegyületek szerint vagy jobbakká leszünk, vagy rosszabbakká. Szóval: az emberi szellem soha meg nem állapodik; vagy emelkedünk tökélyben vele és általa, vagy visszasüllyedünk az állati vad állapotok felé.

Az emberiségnek e folytonos benső átalakulása magyarázza meg, miért veszti el értelmét s így ható erejét a vigjáték, mely az emberek specialis állapotára vonatkozik. Magyarán szólva: kikopik az időből, mennyiben gúnytárgya a helyszerű rossz, ki van egyenlítve, vagy átalakítva.

Világos tehát, mikép a vigjáték, mely századok múlva is érhető és hatályos: az embert nem csupán specialis oldalról tárgyazza, s nem kizárólag helyszerű viszonyaiban fogta fel, hanem egyszerűsmind általános mivoltában is; és így igazságokat tartalmaz, mik el nem avulnak soha.

Az újabb műtan irányköltészetnek keresztelte azon fajtát az elbeszélő írásnak, mely a vigjátéknak megfelel. Különösen azon regényfajnak adott ily predicatumot, mely nem az emberileg általános és közös erkölcsi rossz veszi célba, hanem csak bizonyos helybeli viszonyok ferdeségét, mely természettel, igazsággal és józan okossággal ellenkezik.

Ez a predicatum is afféle gyártmányu műszó, mint a „szinpadihatás”, melyet a múlt alkalommal elemeztünk. Irányköltészet! . . . mi ez? . . . hát iránytalan költészet is van? . . . mert

ha fehér hollóról van szó, ebben fel van téve, hogy fekete holló is létezik.

Az ilyen műszavak okozzák, hogy már oly beszédet is lehetett hallani, melyek szerint a művészetnek célja nincs: hogy a művészet önmagában van stb.

Igaz, van a művészetnek célja önmagára nézve is; saját törvényei szerinti tökélye. Mert a művészet emberi munka, a tökély fokozatai pedig végtelenek. De van a művészetnek magánkívüli közvetett végcélja is: az egyetemes emberiség erkölcsi tökélye.

Mondjátok azért, — à la Polonius, — hogy „historical comical, tragical historical, pastoral comical . . .“ azaz, adjatok a fajnév mellé száz epithetont, csak érthető legyen: de ne mondjátok, hogy nedves víz, vagy meleg tűz.

A tévedések játékának az a kivételes tulajdonsága van, hogy a mozgató erőt benne nem képezik egyéni jellemek. E műben a cselészővő lény mester maga, egy szeszélyes sors képében, mely az emberekkel félittasan enyeleg és pajzánkodik.

Van benne két ikerfiu, s ezek szolgálatában két más ikerfiu. Mind a négyen egy órában születtek, de a testvérek most nem ismerik egymást, mert még emőkorukban szétszórta őket egy tengeri vész, mely alkalommal külön világrészbe jutottak az uri testvérek, s külön származtak ezek szülői; csupán a rabfiuk maradtak meg az urfiak mellett.

Az apa, nejét és fiait keresve, másfelől az egyik urfi anyját és iker testvérét nyomozva, huszonhárom év mulva mindannyian összekerülnek egy városban az ázsiai parton, hol az anya lakik, s ennek tudta nélkül az egyik fiu, nejével és rabszolgájával.

Itt, a nélkül, hogy együttlétüket gyanítanak, esetleges találkozások adják elő magukat, midőn összetévesztik egymást ur és szolgál, sógor és ángy, majd ismét az iker urakat szomszédok, ismerősök, hitelezők.

Képzeltetni, minő helyzetek kerülnek elő e bonyodalmak folytán. Midőn a jövevény fiut a másiknak neje férjetül ismeri, s fogja föl, míg a másik fiut, — a férjet — saját házából kicsukják. Midőn egyik ur a másiknak szolgájával rendelkezik. Midőn egyik

urnak szolgája a másik urnak hoz ismeretlen ügyekről híreket. Mí-
dön egyik ur kapja meg a másiknak ebédjét, ékszerét, pénzét. Mi-
dön ekkép, egyiket a másik helyett és miatt csalónak bélyegzik,
börtönbe zárják, majd később dühös bolondként lánczra teszik; míg
a másik uj meg uj gyönyörökben részesül, melyek őt ugyszólván
rohammal veszik be.

De bármily mulattató legyen itt a véletlen játéka, bármily
kedvesek és meglepők legyenek e helyzetek; az egyéniségek hiá-
nyát mindezek még sem kárpótolhatnák, ha rajtok egy igen komoly
emberi érdek nem vonulna keresztül; mely érdek személyesítve van
ama tisztas atyában, ki oly nemes nyugalommal adja magát áldozat-
tul családapai szívösztonének; mely érdek továbbá ki van fejezve
azon anyai nemes alakban, ki mérhetlen veszteségét a zárda falai
között gyászolja, jótékony munkásságnak szentelve életmaradvá-
nyát; s végre ki van fejezve az anyát és testvért kereső fiuban.

E drámai érdek viszi a mű alaphangját, mint a brugó a zené-
ben. E mellett a fentlebegő comicum: szépen szóló hegedűszó, czim-
balom.

Természetes, hogy minél nagyobb a vig és komoly elem kö-
zötti ellentét: egymást annál jobban kiemeli.

Pedig a vigjáték igen drámai hangon szólal meg. Egy becsü-
letes apa, ki családját keresi, ellenséges városba jut, hol őt a fejede-
lem ily szavakkal üdvözli:

„Szirakuzai kalmár, szót se többet,
Részrehajlón a törvényt nem szegem meg.
Fejedelmedet vádold, a szirakuzait,
Kegyetlenséggel, mit jobbágyainkon,
Becsületes kalmárokon gyakorlott.
Azért kegyelmünk néma. Mert mióta
Ezen halálos és benső viszály
Támadt városunk s várostok között,
Egy ünnepélyes néphatárzat eltilt
Minden forgalmat a két part között,
Annyira, hogy ha egy ephezusi
Mutatkozik vásárpiaesztokon:
Meghal, miként a szirakuzai
Ki lábát partjainkra merte teuni.

Az áthágó minálunk életét
 Csupán ezer márkon válthatja meg;
 Képes vagy e vátságdíjt megfizetni?"

A szegény ördögnek pedig pénze nincs. A fejedelem könyörületből néhány órát enged neki, hogy azalatt a váltságpénzt valahonnan megszerezhesse.

Ez időközben történik a tévedések játéka. S nem kétszeresen kedves-e a derű, mely a vészterhes borúra váratlanul következik?

Egyedüli achillessarka marad tehát e vigjátéknak: az ikrek eszméje; minthogy az ikrek hasonlósága sokkal ritkább, szokatlanabb és kivételesebb tünetény a természetben, semhogy elég valószínűséggel, s így elég érdekekkel bírhatna drámai cselekvény alapjául, vagy mozdonyául szolgálhatni.

De Shakspere tudta ezt, s épen azért alkalmazá tényezőül az ikrek eszméjét vigjátékban, és nem szomorúban.

Az előadáson kitűnő gond, értelem és életmelegség valának érezhetők. Nézők és művivők a természetnek tiszta szabad keblén látszottak érezni magokat, s vidor méhek gyanánt élvezni e szép elmevirágok kelyhének illatos tartalmát.

A két Antipholus szerepvivői ifjúságoknál fogva külsőleg eléggé hasonlóak voltak, azonban épen ifju koruktól nem igényelhetni még most, hogy az ikreknek egy benső közös tulajdonságában megegyeztek, s ezt kidolgozták és összehasonlították legyen, a végett, hogy e tulajdonság éles vonásokban fejezván ki magát, a kevésbé valószínű tévedéseket mások részéről teljesen indokolható vala.

— — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —

Szirakuzai Antipholus nem kiváló egyéniség. Egy fiúnak legáltalánosabb lelki állapotait foglalja magában. Sőt még ez érzelmek

sem merülnek nála mélyen alá, a lélek fenekére, hanem ennek csak felszínén lebegnek

A gyakorlatnak és elméletnek színművészetben karöltve kell járnia. Itt, ha nem épen egyedüli, de bizonyosan a legjobb mester az öntapasztalás. Mondani sem kell, hogy az öntapasztalás útján Skakspere a legjobb kalauz.

Ifju színészeinkről általában szólva: szívesen eltűrjük ugyan nekik, — jó remény fejében, — a koruk természetével járó színpadi mozgékonytságot, hanem csak tűrjük, azon okból, mert a bő dalmányból inkább lehet szűket csinálni, mint megfordítva. Azon kényelmes szabadságát értjük a mozgásnak, mit némelyek talán jártasságnak, otthonosságnak neveznének: de mi kénytelenek vagyunk, — az illető határvonalakon túl — üres handabandának, értelmetlenségnek nevezni. A szabálytalanság itt nem könnyűség, a féktelenség nem szabadság. Színművészetben a kezek és lábakkal is gazdálkodni kell igen józanon. A legmagasabb célpont mozgás tekintetében is: a classikai egyszerűség és tisztaság. Láttátok Rachelt? . . . E szabályt jó idején szokja meg az ifju színész, mert a gyakori öngengedékenység majd hibává csontosul. Esméljen reá mindig komolyan, hogy színpadon egyetlen láb és kéz mozzanatnak sem szabad világos ok és benső szükség nélkül történnie. Az egyes mozdulatok arra valók, hogy a beszédet mintegy magyarázzák, világosítsák; a benső állapotot kifejezni segítsék; a szónak súlyt adjanak, sőt hol az elkerülhetlen szükség úgy kívánja; hogy olykor szó nélkül is beszéljenek. Már most, midőn a lélek nyugodt állapotban van, s a beszéd egyszerű, világos és csekély jelentőségű: minek ott járni-kelni, izegni mozogni? Vagy, hol a műnek egy főpontjára van függesztve a közfigyelem: nem teszi-e kétséssé saját értelmiségét az, ki ilyenkor, — nem eszmélve helyre és időre, — sétálgat, vagy némán hadonáz, a mű érdekét zavarva? . . . Vannak pillanatok a színművészetben, midőn a beszéd annyira elvont jellemű, az állapot annyira mély, nagyszerű és ünnepies, szóval a kéz és láb kifejezési képessége fölött oly magasan áll, hogy ilyenkor a hallgatónak fölemelkedett lelki hangulatát, a színész részéről egyetlen kézmozzanat képes megháborítani, s ezzel tönkre tenni a beszédnek legfenségesebb benyomásait.

A tanulság tehát röviden az: hogy a test egyes tagjainak játéka soha ne legyen üres, mert akkor csak rontani képes, hanem mindenkor tartalmas és határozott kifejezésű.

A hölgyek mind igen kedvesek és tiszteletreméltók voltak. A versek gyönyörűen voltak elmondva, s könnyű lejtésével a társalgási hanghordozásnak.

Kötelességünknek érezzük Jókainé mai játékát példányul állítani fel arra nézve, mikép kell és lehet a nagy költőknek gyakran egy parányi dióhéjba szorított gondolatát egy nagy világgá kiszélesíteni, s e szép és dús világban az egyéni léleknek egész élettörténetét tárni fel előttünk. Tanulság ez arra nézve, mikép nem sok beszéd teszi a szerep nagyságát, hanem a művész teszi nagygyá a kis szerepet. Nem hiába volt Shakspere színész, jól tudta, mit lehet és kell a színészre hagyni abból, a mit leírni lehet vagy nem, szükséges vagy nem.

Egy más költő e pontján a gyors és kellemes kifejlésnek, dagályos szavakkal, és hosszasan mutogatta volna be egymásnak a találkozókat: az épen vesztőhelyre indult apát, anyát, fiukat, menyet, ángyot, sógort és komát. Jókainé játéka mindezt feleslegessé teszi.

Sokkal magasabbra helyezzük műíntézetünket és tagjainak művészetét, semhogyz ezen utolsó jelenetre nézve Hamlet vaskos utasításait emlékezetbe hozni szükségesnek tartanók. Azonban nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy ha Emilia itteni beszédei alatt a karzati tisztelt közönségnek igen jó kedve van: ez itt a drámai legfőbb és legmagasabb érdek rovására történik. Ohajtandó volna azért, hogy ama hangos jókedvre, az illetők részéről, legparányibb ok se szolgáltatótnék.

VIII.

Othello. Szerző Shakspeare. Fordító: Vajda Péter. Lendvay vendégszínház. Ez alkalommal az előadás rendezője: Lendvay.

1853. június 3.

„Örizzedjél a féltéstől uram!
Az egy zöldszemű szörny, a mely gunyolja
Önmartalékát, melyet szerte tép.
. Ki bár szegény, azonban
Elégedett: gazdag, dúsgazdag az;
Ámde mint rideg tél, szegény azon dús,
Ki mindig fél hogy elszegényedik.
Örizz meg ó ég, minden jámbor embert
A féltéstől!“

Shakspeare Jagoja.

Nem rég mondók, hogy Othellót a legtökélyesebb műtani példányul állíthatni ki a drámaírás mesterségéhez. Ezzel azt akaruk mondani, hogy e mű oly Isten igazában megtermett, mint ama mythoszi ifjú ember, kit az Istenek, mint a földi tökély netovábbját, sajnálván az aggságnak és enyészetnek: örök ifjúsággal és halhatatlansággal ajándékoztak meg, hogy benne mindörökké gyönyörködhesse.

Othello ily bevégzett isteni lénynek mondható, melyből sem elvenni, sem hozzátenni nem lehet. E mű lelkét a szükség elve teszi, mely sérthetlen. Benne minden íz: föltétele az életnek, szépségnek és tökélynek. E mű testét bármely részében érintsük, mindenütt lelket találunk abban: a szükség elvét, melynek sem kezdete, sem vége, mint az öröklét gyűrűjének.

Mindjárt főszmjét tekintve, drámai szükség, hogy e szenvedély-szörnyetegnek képviselője néger legyen; szükség, hogy e néger, művelt államnak országnagyja legyen, egyesítve magában az állati természet és szellemi magasság végleit; emezt a végett, hogy Desdemonát megérdemelje, s ennek szerelme indokolva legyen; amazt a végett, hogy e szenvedély lázrohama az afrikai ősi természet erejével törjön elő; s tragikai szükség, hogy e pokoli szenvedélynek oly fényes angyal essék áldozatául, mint Desdemona.

E színműnek esze: Jago; szíve Othello. Egyiknek sérelme: a másiknak is betegsége.

Rodrigonak szüksége van Jagora, a végett, hogy ez közbenjárója legyen Desdemonánál, s hogy általa szerencsés vágytársán, a móron, boszút álljon.

Jagonak szüksége van Rodrigora, hogy általa észrevétlenül működjék, a mór és Cassio irányában; majd a végett, hogy általa Cassiot eltétesse láb alól, s ekként egyszerre két- sőt három legyet üssön, mint veszélyeseket magára nézve.

A bukott Cassionak szüksége van Jagora, hogy általa Desdemonához, ez által pedig Othello szívéhez férkezhessen.

Jagonak szüksége van Cassiora, hogy ezzel Desdemona kedvesét játszassa Othello előtt.

Bianka a műnek egyik életere s a főcselekvény egyik rugótolla.

Életszükség, hogy Bianka Othello szemeláttára jelenjék meg a kendővel, s alkalmul szolgáljon Jagonak, ugyanakkor Cassiotól kétértelmű vallomásokat csalhatni ki Othello füle hallatára.

Művészeti szükség, hogy mindez a néző szemeláttára történjék, hogy a főcselekvény előttünk legyen indokolva.

Ha Bianka kendőjelenete s az ezzel egybefüggő vallatás kimarad: a műnek életere van elvágva.

Othello nem könnyelmű ifjoncz. Azt mondja, hogy inkább kecskévé lenne, semmint nejét pusztá szavak után elítélné. Azért bizonyosságot sürget szüntelenül. Csak akkor határozza tette magát, miután Jago kézzelfogható bizonyosságot állított elő a kendővel és Cassio vallomásaival. Ez azon lélektani pillanat, hol a kétség tudásba megy át, s a gyanu meggyőződésé válik. E meggyőződés mintegy megszentelni látszik Othello határozatát; mert azt mondja később: hogy ő nem gyilkol, hanem Istennek áldozik. Ellenben ha bizonyág nincs: úgy Othello véghatározata nincs indokolva; a gyilkolási ténynek nincs látható alapja: hiányzik a főcselekvény tragikai kényszerűsége, s így a művészeti legmélyebb érdek.

Az előadás ez alkalommal mindenben az itt megfordult angol színészek sugókönyve szerint rendeztetett.

Meg kell jegyeznünk, hogy az angolok említett sugókönyve

vándor színész csapat számára van szerkesztve; vidéki és táncsteremi színpadok állapotához alkalmazva, az eredeti műszöveg lényeges átváltoztatásával s tömérdek kihagyásokkal. Ugyanis tudjuk, hogy vidéken a művészeti elvek és kívánatok kénytelenek engedni a segédeszközökben való szegénység vastörvényének, holnem az van írva: mint kellene lenni, hanem miként lehet. Ott az a feladat, hogy nagyszerű művet miként lehet előadni csekély személyzettel, diszlet, bútor és kellékek nélkül. Azért valamint az édes magunkéinak elnézzük, hogy ha Bátor Máriaát czimszerep nélkül adják, vagy levélben léptetik fel; s valamint Racheltől nem követeltelhettük, hogy a théâtre français egész személyzetét és diszlettárát magával hozta legyen: szintugy elnéztük az angoloknak, hogy Othelloban és Macbethben egy színész két három szerepet játszott, sőt túrtuk azt is, hogy saját nemzeti költőjük mesterműveit oly szörnyen megcsonkították! túrtuk pedig részint azon lehetőség tekintetéből, hogy Aldridget láthassuk, részint azért, mert hiszen ők is vándorszínészek voltak. Mi azonban szerencsések vagyunk itthon lehetni a nemzet színházában, és — Istennek hála, — még nincs ok reá, hogy egy drámai mesterműből csupán csak egy szerepet lássunk teljes épségben.

Egyébiránt az angol vándor-csapat érezvén a kihagyott részek művészeti szükségét Othelloban: úgy igyekezett a dolgon segíteni, hogy azon részeket Jago szerepébe toldozta, magánbeszédbe foglalva; míg nálunk ez alkalommal Rodrigo, Jago és Cassio szerepének nagy részét, Bianka szerepét a kendővel s a vallatási jelenet hiányát nem pótolta semmi.

Kik Lendvayt már előre elítélték azért, hogy Othelloban lép fel akkor, midőn még Aldridge bámulatából alig tértünk magunkhoz; azok nem csekély meglepetéssel győződhetek meg Lendvay játékából a felől, hogy az épen a legszerényebb elismerése volt a néger művész szellemi fensőségének. Vannak Othellok, Berlinben és másutt, kik a tiszteletnek efféle homagiuma helyett inkább elég vakmerészek voltak és lesznek a négerrel versenytérre lépni, ama homeri hős példányára, ki keble istennőjében, a kékszemű Athénében bizva, magával a hadistennel is csatára szállt; és csakugyan meg is sebzé Mars urat úgy, hogy az akkorát ordított, mint tizezer ember.

L. nem bizonyítható be vala világosabban azt, hogy erejét túl nem becsüli, mint azzal, hogy eddigi Othelloitól eltérve, teljesen Aldridge modorában játszott. Arcz, alak, járás-keles, állás, mozgás, hanglejtés, jelmez annyira utánóztak idő- és hely szerint, hogy ha Lendvay Bartha hangjával bír a magáén kívül: a vidéki közönség, mely ez alkalommal a nézők egy részét tevő, — tökéletes Aldridget láthat vala benne magyar kiadásban. Azonban Aldridge Othellojának jelmeze szintoly kevésbé látszik előttünk helyesnek, mint angolzsido körszakála. E félmeztelen jelmez sem görög, sem római, sem török, sem olasz, sem mór: hanem mindezek egyvelege. Ha Othello, mint magányos egyén, mint független polgár lakott volna Velenczében: úgy néger nemzeti jelmezét megtarthatta vala, vagy öltözhettek, mint neki tetszik. De miután Othello a velencei köztársaság egyik fő tisztviselője: nem tehetni föl a „nemes mór“ felől, hogy az állam viseletéhez ne alkalmazta volna magát, melynek ő „mindenben Mindene,“ mint Ludovico jegyzi meg róla.

Elvileg mit tart a műtudomány a másolatok művészeti becséről: azt már több helyen érintettük. Annyi bizonyos, hogy e másolat teljesen sikerült, s azt a közönség nagy része a lehető legjobb oldalról látszott felfogni s méltányolni.

Mi az ítézetet illeti: reá nézve e műcselekvény mellőzhetlen alkalom, hogy egy régi tárgyát a műtudománynak új oldalról vegye szemlére.

A műszemléstnek ugyanis e másolat azért nevezetes, mert eredetije egy, mi ránk nézve szerfelett idegen fajú, angol-néger színész.

Történetből éppen a minap volt e lapokban említve, hogy „színművészet nemzetiség nélkül, nem gondolható,“ mi azt akarta jelenteni, hogy a színészet, minden testvérei között a leghonibb természetű művészet; vagy, magyarán szólva: leginkább az anyjára ütött. Távolról az is érintve volt, hogy a színészet e honisága nem zárja ki azon képességet, miszerint nyelve ne válhatnék egyetemessé, s az egész világ által érthetővé, de hozzá gondoltuk: hogy ez csak a művészet legmagasabb tájain, és csak a nemzeti határokon belül lehetséges.

Miután a fátum úgy hozta, hogy e tárgygyal ismét találkozunk: úgy látszik nem fog ártani, ha fáradságot veszünk, kissé tovább fonnai az imént érintett eszmék szálait.

Szinészetben két elem egysége teszi az élet elvét: a különös és az általános, vagy: az egyéni és az emberi.

Az emberben szinten két elem olvad össze, a test és lélek; ezek egységében áll az élet. A bölcsészet szeme tisztán meg tudja különböztetni egymástól e két elemet; azonban, ha maguk a bölcsek megkísértenék e kettőt egymástól a valóságban is elválasztani: bizonyára egy kissé megölnék az embert.

Igy áll a dolog a színművészetrel is.

„Szinház,” azt teszi, népfaj, nemzet.

„Nemzet” pedig azt teszi: egyéniség, mely egyedül áll a természetben; melynek egy Énje van, mely nem hasonlít senkiéhez a világon.

A nemzet egyénisége részint nyelvének eredeti testalkatában fejezi ki magát, mely hű képmása gondolatának; részint érzelmeinek külső képében, azaz: állapota hangos közlésének határozott formáiban.

Miként eszméinknek saját alkotásu nevei vannak, úgy érzelmeinknek is egészen saját hangja van, mely népcsaládunk minden tagjával közös. E gondolatképek és érzelmformák mintegy határozott alakhoz kötik az emberi lelket, hogy ekkép tárgyul szolgálhasson az érzékeknek; — e formák velünk születnek, természetünkbe oltvák, s rajtok csak évezredek változtathatnak. Így van ezzel az angol, német, franczia, török, szláv és néger. S minél nagyobb távolság van két nemzet között, műveltségi állapot és irány, a társalmi állapot és irány tekintetében: annál nagyobb lesz a különbség, kifejezéseik egyéni formái között is.

Példa kedvéért: a franczia beszéd hangjárását hasonlítjuk össze a horvátéval, egy emphaticus tartalmu mondatban. Meg fogjuk látni, mikép oly különbözőleg alakuland ugyanazon érzelem a két faj hanglejtésében, hogy ha e kétféle kifejezést hangjegyekre vesszük: dallamaik inkább széthangzani fognak, mint öszhangzani.

Ha már most a mi színészetünkben az eszmének közlőnye

magyar szó: úgy az érzelemnek hangalakja nem lehet más, mint magyar. Ezen hangalakokból kell tehát kitelni színészetünkben mindazon emberi változatoknak, melyeket valaha műteremtő szellemek nekünk színészeknek műanyagul alkottak és még ezután alkotni fognak.

Azért, akármely nemzetbeli egyéniséget kelljen a magyar színésznek ábrázolnia: nem akarhat eredetibb, vagy új alakot előállítani, mint fajtermészetünknek egy egészen új vegyületű alakját; azaz: hatalmán kívül áll, akár újabb, akár egyetemesb tulajdonokkal bíró emberi alakot teremteni, mint olyat, melynek érzelem hangjai szintugy vértünkéből valók, mint a nyelv, melyen beszél. Itt volt, és itt van netovábbja minden művészi eredetiségnek. A tér, mely e vonalon belől van, mérhetlen; s a színművész, ki „fajtermészetünknek egy új vegyületű ember alakját” képes előállítani minden szerepében: az meg lehet nyugodva, mert e szüknek látszó honi tér bizonyosan meg fogja számára teremni a halhatatlanság babérját. Ki e tér vonalain tulszárnyalni vágyik: az nem egyebet akar, mint fajtermészetéből kivetkezni, a mi képtelenség; de ha mégis teszi: a mely pillanatban természeti eleméből, azaz: honi légéből kilépett, s hangjárása ellenkezésbe jött nyelvével, melyet beszél: művészete azonnal elvesztette értelmét saját fajrokonai előtt, a nélkül, hogy azért az idegen előtt érthetővé válhatott volna.

Például: fordíttassuk angolra *Mokányt* (Kisfaludy „Csalódások“-jából), *Peturt*, vagy a *Peleskei notariust*. Adjuk e szerepet *Aldridge*-nek, vagy akár egy új *Garrick*-nek. Kisértse meg ez előttünk is, otthon is, e szerepekben utánozni *Barthát*, *Szentpéteryt* és *Megyerit*; igyekezzék minden kifejezéseinek magyar alakot, színt és zamatot adni, s eredetijéhez az utolsó vonásig hasonlítani minden tekintetben: meglátandjuk, hogy ezen alakokban épen oly kevéssé fog sajátjára ismerni a magyar, mint az angol, vagy néger közönség. A bohózat hatása a boszantóba fogna átbillenni, a tragikái pedig a bohózatiba.

Összevonva tehát a mondottakat: nemzeti egyéniségünk mélyébe kell szöve lenni mindannak, mi játéunkban úgy akar megjelenni, mint új, nagy, idegenszerű, szokatlan, rendkívüli és csodá-

latos; vagy mint általános, egyetemes, emberileg az egész világgal közös. Mindez megjelenhetik művészetünk tájain, megis jelenik szükségképen, de csupán közvetőleg; máskép nincs benne mód; mert hiszen épen a nemzeti nyelv és ennek lélektani alakjai képezik azon természetes hidat, melyen át a nagy, szép és dicső világ minden részéből hozzánk eljutni képes.

Ezzel szintugy ki van jelölve a színészetnek természeti határa, mint az állat és növényéleté a levegőégnek körvonalával, az úszóké a vizek színvonalával. Maradjunk művészetünk életelemében, hol Roscius, Garrick és Seydelmann éltek. Vannak itt oly csodálatos szépségű vidékek, minőkről nem is álmodunk. Belátjuk innen az egész mindenséget. Belátjuk a napot, holdat és csillagokat; tudunk felőlők mindent, a mit lehet. Ne akarjunk odamenni! . . .*)

„Desdemonát“ Komlóssy Ida játszotta. Desdemona egyike azon hölgyalakoknak, melyet a lángszellemű költő fennragyogó erények és tökélyek tragikai dicskörével sugárza körül, azért, hogy mellettök a szenvedélyben képezett bűn annál feketébb és rémesebb legyen.

E végett Shakspere Othellojában ugy állitá össze műve elemeit: hogy egy ifju fehér fényes angyal szerelmének tárgya: koros néger legyen; hogy e hölgy a mórért sok nemes ajánlatot, hazát, rokonokat s barátokat megvetett legyen; hogy szerelmének feláldozta legyen ősz atyját, kit a búbánat sírba visz; s végre, hogy e nő, — kit a féltés fekete szörnye megfojt: — ártatlan, hű s a női tökélyek eszmeképe volt legyen.

Im ez erkölcsi viszonyok képezik Desdemona tragikai dicskörét; ezek teszik az esemény gyászát oly mérhetlenné, hogy az reánk az emberiség összes fájdalmának súlyával nehezül.

Komlóssy Ida azon Desdemona volt, kit a költő maga így jellemez:

„Jótekonny ő, mint áldásnak elemei (Jago) . . . felül van minden leiráson (Cassio) . . . oly őszinte, oly hű s angyali kedélyű te-

*) Lendvay ekkor Aldridge hangjátékát szolgailag utánozta. Nem Othellot játszta, hanem Aldridget; nyelve magyar volt, hangjárása pedig angol; s így kifejezése sem angol, sem magyar.
E. G.

remtés, ki véteknek tartja, ha többet nem tehet, mint a mit tőle kérnek (Jago) . . . Annyira szeretem férjemet (ugymond ő maga), hogy szigoru boszuja s fenyegetése kellemmel és bájjal bir számomra.“

Nincs ítész, ki Desdemona jellemét átlátszóbbá tehetné előttünk, mint e néhány szóval a költő maga tevé. Így találjuk meg a kulcsot Shakspere minden jelleméhez, ha nem másutt keressük azt, mint a mesternél magánál.

Komlóssy Ida egyszerű játékán azon eszmélet látszott végig vonulni, hogy a természetnek ama légtisztaságu hangjai, melyeken a shaksperi érzelmek beszélnek, legparányibb mértékét sem túrik meg magukon azon pathosznak, melyhez bennünket a rossz drámák szoktattak.

Mikor Macbeth a boszorkányok alvilági barlangjába lép, azt kérdezi tőlök: „mit műveltek?“

Azok azt felelik: „név nélkül valót.“

E három szóban az alvilág minden rémei és csodái előttünk állanak; érezzük mindazt, a mi természetfeletti, a mi megfoghatatlan, a mi ördögi, a nélkül, hogy szükség volna ezekről egy betűvel is többet hallanunk.

E példában a legmesteribb műtani lecke foglaltatik számkra.

A mely színész többet akar kifejezni hanggal, mint lehet és szükség: kevesebbet fejez ki, mint a szó maga.

Ha Shakspere embereinek érzelmeiben az igazság legegyszerűbb szavait pathoszsza mondjuk (mindig hamis pathoszt értünk): a hang a szót kézzelfoghatólag meghazudtolja.

Hajdan a színésznő növendékét így tanította szavalni: „e szót: szeretlek, érzéssel kell mondani“ (Mintha már a szóban az érzelem jelen nem volna!) Ne oly hidegen! . . . még több érzéssel, így: szeeeeeretek! . . .“ És ezzel bele oltotta növendékébe a pathosz mérget, kiirthatlanul.

Minél több „érzést“ (álpathoszt) akar a színész adni e szavaknak: szeretem, szeretlek, szeretek, annál nagyobb kétséget támaszt érzelme valósága, vagy őszintesége iránt. E lélektani hazugság aztán egész szerepén végig vonul. Valóságos művészi erényt gyakorol azért a színész, kit — különösen az érzelmek csen-

des tájain, — az egyszerűség nemes utjáról holmi olcsó nemű hatás dicsvágya el nem tántorít.

Desdemona hattyudala e műben a költői szépségek legmagasbika. Vajha ezt a művésznő ne tartózkodnék lágy énekhangon valóban eldallani (dudolva), mint ezt hajdanában Rettichné tevén. Különbben lélektani tekintetben úgy volt a jelenet adva, mint kell. Keresettség és mesteri törekvések látszata nélkül; szaggatottság helyett: a kedélynek méla-bús gyermekes csapongásával, mely öntudatlanul hintáz a kebel mély örvényei fölött, mint a rétnék virányain hullámozó esti fuvalom.

IX.

Othello.

1853. július 14.

Rendezés, előadás: mint a multkori, csonkitott jellemek; műtöredék. Mi Aldridge Othellojának utánzását illeti: ez nem ütötte meg egészen az előbbi mértéket. Amaz, felfogásunk szerint, magyar beszéd volt, angol hangokon. Mint előre is gondolható: e hangok ma sokat lehangytak idegenszerűségükből, s nyilván látszottak közeledni beszédünk indulathangjainak őstermészetéhez, mely annyira egyetlen. Mert nem szeved kétséget, hogy minél inkább elhalványulnak az emlékezet képei, s ama rendkívüli benyomások, miket Aldridge művészetének minden művészre tennie kellett; s ekként, a mily mértékben függetleníti magát a színész azon hatalomtól, mit ily kitűnő szellemek a csodálat varázserejével gyakorolnak fogékony lelkére: művészete akként foglalja vissza természeti területét, honnan ugyszólván ki volt szorítva, vagy ha jobban tetszik: kiragadtatva.

Macbeth így fejezi ki ez állapotot, Banquo irányában:

„Miként a nagy Caesarnak szelleme,

Antonius lelkét lenyűgöze:

Ugy érzem én nyomotva (itt talán inkább fölemelve) lelkemet

Ez ember által. . . .“

Mily mélyen fekszik ez állapot valósága, az emberi természetben: a művészet története bizonyítja, s legvilágosabban a költészet és festészet mezején.

Ez úgy felett ne vesztegessünk tehát szót; mert hiszen Lendvay, — mint művész, — adhatna inkább leczkét nekünk, ítései nek, a fölött, miként egyedül a bennünk gyökerező, s minket környező természet, és az általunk ismert élet az, mit színésznek másolnia kell, nem pedig a nagy művészek játékmódora; ő beszélhetne legtöbbet arról, hogy:

„Művészetben az első és utolsó
Törvény: az eredetiség....“

mikép a lángelmék művészetéből nem a külső kéreg az elsajátítandó dolog, hanem a szellem; nem a formák, hanem az ezeket alkotó törvények.

Ugyanezért korántsem színészetünk veteránjai lebegnek szemünk előtt, midőn a művészet egyes tárgyai fölött elmélkedünk, hanem művészetünk ifju nemzedéke. Másfelől pedig szabadjon magunknak azzal hizelegnünk, hogy mi a nemzeties önbecsülésnek és kegyeletnek jól értelmezett törvényeit nemcsak ismerjük s érezzük, hanem a magok helyén alkalmazzuk is. Nem kevésbé tudjuk, hogy a gyakorlati pálya vén katonájának elévülhetlen buzgalma mellett öntudata van, mely saját hibáit önmaga igazítja ki, jobban, mint a világ minden ítésze tehetné. Minden valódi színész valódi költői szellem, ki azt mondja Petőfivel:

„Még ifju szivemben a lángsugáru nyár,
Még benne virit az egész kikelet,
Bár ime sötét hajam őszbe vegyült már,
S a tél dere már megtűté fejemet.“

Ennélfogva, miket előbbi cikkünkben az eredetiség és modorra vonatkozólag általános igazságokul állítánk fel: azokra még, az ifju nemzedék irányában s érdekében gyakran lesz alkalmunk visszatérni: itt azonban megszakasztjuk ebbeli elméletünket, már csak azért is, nehogy „az udvari pulykák főfelügyelőjének“ megrovását megérdemleni, azaz: „más ember gusztusát“ elrontani akarni láttassunk.

A magyar ítész Tóth „Jago“-jától sem tagadhatja meg méltánylatát. Neki erőteljes szinpadi hangja van; beszéde tiszta, artiku-

lált. Mióta itt van, tudtunkra egyetlen föllépte sem volt még, mely művészi törekvésnek ne adta volna jeleit; s e lankadatlan szorgalom előbb-utóbb meg fogja teremni a siker nemes gyümölcseit. Az ő szak-iránya a durvább faju cselszövők osztálya felé látszik hajlani, míg a finomabb Tartuffe-féle szereposztály veterán képviselője kizárólag Fán c s y.

Tóth „Jago“-jának negatív érdeme abban áll, hogy nála az eszméből — mint ilyenből, — nem vész el semmi, s a jellemben nem vegyít idegen elemet. Mi a jellemnek területi nagyságát illeti: Tóth képességének növekedő terjedelme be fogja takarhatni azt nem sokára.

Nálunk egy mesteri szerep kidolgozására nem ad a sors hónapokat, hanem csupán napokat, vagy legfeljebb heteket. Azért a gyakorlatok szükséges számát az előadásoknak kell kiegészíteni. Ez uton a jelennek egyes, finomabb alkatrészei, csak sorban, izenként és fokként fejlődhetnek ki, lesznek láthatókká s érezhetőkké az illetők játékában; a művészet kezdő pontja pedig csak ott van, hol ez eleven szobor tagjai már mind kidomborodnak, hol az összhangzás szépítő vésőjére került a sor, szóval, hol a betű vérré változott.

E szerint a jellem művészi alakját minden újabb előadással tökéletesíteni kell. Jaj annak, kinél e dolog meg van fordítva, azaz: ki legelőször játszotta legjobban szerepét, és nem legutószor.

Hogy a genius nem jelenik meg óra számra, az áll: de annál szükségesebb, hogy mikor megjelenik, legalább a szerepet, mint anyagot, teljesen kidolgozva találja.

Tóth „Jago“-jának egyéni szobrán még nem domborult ki teljesen az ironia eleme, a humornak ama kedélyes hangulata, mely e jellemet oly sajátoszerűvé teszi.

Jago valóságos pokoli lángelme.

Azt mongja róla mestere:

„A természet legtitkosabb redőit
Belátja csalhatatlan szelleme.“

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az ily észrevételekkel Shakspere nem csupán azokat akarja ismertetni, kikről az észrevételeket má-

sok teszik, hanem magokat az észrevételek tevőit is jellemezni egyszersmind. Mert Shakspere jellemeit tette k ismertetik, nem pedig szavak. Épen ez teszi a különbséget Shakspere és sok más költők jellemzése között. Nekünk színészeknek pedig az ily észrevételek megannyi kulcs az illetők lelkének legbensőbb kamráihoz.

Jago személyisége durva, modora katonás; de mint a ravaszság lángelméje, olyan viseletet ölthet, a minőt akar. Azért ő hangját és modorát mindig emberéhez alkalmazza. Mondhatni, hogy ő az embertudományban egy nagy hadvezéri tehetség; ő oda tudja vinni gyűlöltjeit, hogy ezek magok készítsenek kelepczét önmaguknak. Hanem ezenfelül ő saját erejének szintoly erős öntudatában van, mint azokénak, kikkel dolga van. A szellemi erőnek, ez öntudata bizonyos emelkedett pontra helyzi őt, honnan mindenkit maga alatt lát; s kedélye gyakran jóízűt kaczag bajusza alatt: eszének hatalma, tapintatának biztossága, gázságának bámulatos sikere, s az emberek gyöngesége fölött, kiket terveinek szolgálivá alázott.

Jagonak e sátáni jó kedve több helyen leplezetlenül is nyilvánul. Például: az ostoba Rodrigo irányában, kiről egy magánbeszédében igen jellemzőleg — ezt mondja:

„Igy teszem pénzemmé bolondomat.
Meggyaláznám entehetségemet,
Ha ily butákkal veszteném időmet
Különben, mint m u l a t s á g b ó l s haszonból.“

Egészen, a trágárságig rakoncátlanul fejezi ki magát e hangulat a II. felvonás 3-dik jelenetében. Mutatkozik majd minden magánbeszédében s mindig új alakban.

Dráma bírálatok.

I.

Észrevételek „Álmos és Árpád“ czimű eredeti hős (?) drámára.

(1854.)

Alulírott, ezen darab személyeiben nem találta fel azon kiváló sajátságokat, melyek az egyik embert a másiktól erkölcsileg megkülönböztetik; más szóval: nem talált bennök jellemvonásokat, melyek az embert egyéné teszik.

Egyéniségek teszik pedig a dráma lételemeit; azok nélkül drámáról szó sem lehet.

Hol jellem nincs, ott szenvedély sincs; és hol ezek nincsenek: ott egy talpalatnyi hely sincs, hová a műbíráló lábát tehesse; nincs indulópont, honnan vizsgálatát megkezdhesse.

A történetírási tények pusztá elősorolása, vagy több száj által való felszavaltatása még nem dráma. Ha valaki történeti nagy neveket ad színműve személyeinek: ezáltal, a rendes műszabályokon túl, még némely specialis kötelezettségeknek is alá vetette magát.

Ilyen kötelezettség például az, hogy neki a már készen talált és elfogadott történelmi tények alá széles és erős lélektani alapokat kell raknia; azaz: e tényeket a lélek mélyéből organicus fejlesztés útján kell előhoznia.

A történeti dráma műelve mintegy ezt látszik mondani a költőnek: Ime, a célpont (például) Róma; ide kell eljutnod. Vízen vagy szárazon? az mindegy; sőt még repülnöd is szabad, csak lásuk, hogy szárnyaidd valóban megbírnak; csak tudjuk, hogy minden állomást megérintesz. Vagy más szavakkal: Im a történelmi kész tény: ezt kell embereiddel végrehajtanod. Minő uton és módon? az

a te dolgod, csakhog' indokaid az illető egyéni lélek mélyéből merüljenek föl; csak lássuk az egyéni szenvedélyt és akaratot ellenségeivel találkozni és küzdeni minden állomáson; csak lássuk, hogy az ember és tett között életműszeres kapcsolat van; röviden: csak lássuk és győződjünk meg, hogy a kérdéses történelmi tényeket valóságos benső és külső kénytelenség szüli.

Mert valamint a szikra születik, ha kovához aczél üttetik: úgy kell a drámai cselekvénynek a jellemek összettközéséből ki-pattannia.

Azonban sem jellemnek, sem cselekvénynek nincs művészi értelme, ha elvet nem képvisel; s ekként a drámának, egészben véve, nincs erkölcsi érdeke, ha egy magas eszmét nem valósít, melynek részvétet, vagy dicsőséget akar kivívni, s ezzel a közérzületet művelni, javítani, nemesíteni.

Alulírott a jelen drámában ily eszmét valósítva nem talált. A benszereplő ősmagyarok sallangos és dagályos dictiókban elmondják egymásnak hosszadalmasan, hogy ők ki fognak vándorolni ősi hazájukból nyugatra, Etele honát fölkeresendők; azért pedig, mert Álmos azt álmodta, hogy ez jó lesz.

Aztán utban látjuk őket, hol pompásan beszélnek el győzelmeiket és viszontagságaikat egymásnak.

Nemsokára Pannóniában találkozunk velök, hol ismét elmondják egymásnak, hogy ők minő dicső emberek, hogy Árpád milyen lángelmű vezér, hogy a magyarnak a világon párja nincs, szóval az öndicséretben kifogyhatatlanok. Kezdetről végig áldoznak, ünnepelnek, hálálkodnak. Üres bőbeszéd, sok szó, semmi gondolat, semmi élet.

Az idővel való bánásban is képtelenségek fordulnak elő.

Árpád neje kezd eleinte némi figyelmet ébresztetni, azonban utóbb ez is nevetségessé lesz hősködése által.

Álmos végre, minden drámai ok nélkül, rögtön meghal, hogy Hadur érte jöhessen, s őt előttünk vihesse a menyországba. — Nem ajánlom elfogadásra —

II.

Vélemény „Miska, a szegény legény“ című népszinműről.

Pest, 1853. január 26.

Üres zagyvalék, mely semmi drámai benső sajátsággal nem bír. A magyar népnek életét és szellemét minden viszonyaiban mélyen kellene ismernie annak, ki műtárgyává teszi azt; és még ez sem elég; azt, a mit ismerünk, elő is kell tudnunk adni, — mert ez két különböző dolog.

Népszinműnek, par excellence, népéletet kellene ábrázolnia, általában és egyes alakzatokban, de úgy, hogy a népélet és a drámai cselekvény között azonosság, vagy teljes egység legyen; nem pedig úgy, hogy a népszokások és erkölcsök, mint haszontalan czafrangok, vagy felesleges sallangok legyenek ide oda aggatva, rend és izlés nélkül, helyen, időn és alkalmon kívül.

E műben a népjellem egyértelműnek látszik lenni ezen eszmékkel: betyárság, szilaj vadság, durvaság, lócsiszárság, kasza-kapa-kerülés.

Huszár, zsidó, cigány, pandur, betyár, zene, csárda, népdal, dáridó, mind igen odaillenek ugyan a magyar népélet képcsarnokába, de csak szoros drámai egybefüggéssel és izléssel odaállítva, nem pedig üstökeiknél fogva előránczигálva, csupán azért, hogy dal, táncz és dinomdánom legyen, s a jelenet vagy felvonás vége csattanjon.

Aztán az a „kéröm szeretetvel, adják lelköm“-féle beszéd, — bár megjárja a maga helyén, — de azért ez még koránsem művészi népnyelv.

Itt azonban az urfi és kisasszony többnyire durva pórnyelven beszélnek, a betyár és szolgáló pedig cifra irodalmi nyelven fejezik ki érzelmeiket.

Nem fogadom el.

Berényi Antalhoz.

I.

Pest, 1854. június 19.

.
 Sok, igen sok mondanivalóm lett volna még kegyedhez a szinköltészet fölött, mert úgy érzem, hogy kegyed azon igen kevesek egyike, kik engemet megérthetnek, csak akarniok kell.

Lelkére kötöm újra a III- és IV-ik felvonás közötti organicus hézag betöltését, *) e kiegészítés pedig csak akkor lesz valóban életműves: ha nem közvetőleg, idegenek által, elbeszéltető, epizódféle módon történik, hanem egyenesen és közvetlenül maguk az illetők által.

Az aradi gyűlés történeti kimenetel, periodicus végzőpont, eredmény. Nagy eseményeket kezdőpontjaikra szükség a szinköltőknek visszavezetnie: a benszereplők szívkamráiba; innen aztán mint embryokat indítani ki, hogy előttünk fussák meg pályájokat. Góg, nagyravágyás, gyűlölet, csak akkor lesznek ilyenek, ha ellentételeikkel szemközt állíttatnak, ha ezekkel surlódásba, összetükozásbe, küzdésbe hozatnak, s e viszonyból szükségkép fejlődik ki azon cselekvény, melyet a historia pusztán jegyzett föl, mint kimenetelt.

Drámai személyeknek csupán egymás előtt szabad, — s egy ideig, — rejtélynek lenniök: de soha egy pillanatig sem a néző előtt. A drámai személy, kinek lelke zárt szekrény, melynek kulcsát játék után ő maga nyújtja nézőinek: ezekre nézve elveszett. Ő ismeretlen nyelven irt könyv — (tele fölkiáltó jelekkel), — melyet nem értünk; a mit pedig nem értünk, az bennünket nem érdekelhet.

Történeti színműben az érintett nagyszerű tények ilyenén organicus kiegészítése, vagy inkább magvából való kinövesztése körül, soha sem kérdezzük azt, vajjon a szenvedélynek ama mozgál-

*) Berényinek egy történeti drámájára vonatkozólag, melyben II. István és III. Béla (a vak) és Szerb Ilona szerepelnek.

mai, s azon egyéni vonatkozások, melyek a kérdéses tényt megelőzik, valók-e, s állanak-e történetileg? hanem csupán állanak-e művészetileg, s valók-e lélektanilag? . . . csak azt kérdezzük és vizsgáljuk: hogy az ember és test között van-e legbensőbb, kényszerű kapcsolat és egység? . . . Színműben érző, szenvedélyes embereket akarunk látni mindenekfelett, és nem historiát.

Kerülje kegyed a hosszadalmasságot. Színműben minden, mi mondatik, a pillanat szüleménye; jelenperczí működése a léleknek és még ezen elv mellett is csak egy quintessentiáját lehet és szabad elmondani annak, a mit és mennyit ugyanakkor elmondani lehetne és kellene! . . . Természetes, mert hiszen egy hosszú élet három órába van összeszorítva. Dobja el azért kegyed a legfölségesebbnek látszó gondolatot is, ha nem él az, mint szívdobbanás; ha nem kikerülhetlen tényezője vagy szüleménye a perczenetnek. Színműben minden betű: érzelem. A gondolatnak itt csak közvetett értéke van és lehet. Ellenben penészvirág a gondolat, mely nem a szív legifjabb lélekzetvétele, s ennek melegét nem lövelli ránk villanydelejes erővel. Soha ne írjon kegyed egy szót se azon eszmélettel, hogy azt olvasni fogják, — hanem örökké azzal, hogy azt mondani fogják. Ne szavakat írjon kegyed, miknek sorsa örök némaság: hanem írjon kegyed hangjegyeket, miket dallani fognak (végzetők szerint), azért, hogy e hangok rögtön és közvetlenül az élet hangjaiba vegyüljenek, összhangzásba hozandók ennek széthangzásait (dissonances).

Ha kegyed nem gondolatot ír, hanem érzelmet, szívállapotot; nem szót, hanem hangjegyeket: akkor lesz színművének „irodalmi becse,” mely kifejezésnek különben e téren értelme nincs.

Shaksperének nem épen ajánlatos sajátsága az, hogy egynémely törzsgondolatnál, melyet megszeretett, huzamosabban mulat, mint az állapot engedné, melynek drámában mindig sürgetős dolga van. Ezen gondolatokból, — mint megannyi microsmosból, — szeszélyes kirándulásokat tesz aztán a vidékre, s az eszmevariációkból néha kifogyhatlan; az ugyan mindig a kedély játéka gyanánt jelenik meg, s mindig objective, de a szükségesség elvén s határain mégis gyakran tulcsapong.

Shakspere kora óta félreismerhetlen haladást tanusított a szín-

költészet technikája, különösen a helyegység s mű-oeconomia tekintetében. A francziák e részben virtuózok. Azokat értem, a kik ilyenek; korántsem az ő ugynevezett classikusaikat, kik csak a művészeti három egység (idő, hely, cselekvény) pedantságaiban s az üres szónoklatban és dagályban classicusok.

Kegyed nem veendi a mondottakat tőlem praelectiónak, hanem bizalmas nézeteknek; s mivel ezek színésziek, talán egyoldaluak is, de mindenesetre gyakorlatiak.

Mit csinálnak ott az én szegény collegáim?

Üdvözlöm a Miskey családot . . . Bottlik, Nyakas és a cistercita tanár urakat! -- — —

B e r é n y i A n t a l h o z .

II

P e s t , 1855. február 5.

Édes barátom! Szives levelét tegnap este vettem; sietek arra válaszolni.

Ki engem baráti vélemény vagy tanács végett keres meg művészeti ügyben: az már megtisztelt, s így köszönettel többé nem adósom. Igaz, hogy a hálás elismerés mindenesetre jobb ízű ital, mint a hálátlanság: de csupán a kívánt eredmény az, mi a jó tanácsokat igazolhatja, s érettök örömet hozhat fizetésül. Ön azt mondja, hogy megértett engem; látja, az én földi örömeim legmagasbika e szóban foglaltatik, és ez az, mit széles magyar hazánkban kevés ember mondhat el jogosan magáról, hogy tudniillik: engem megértett. Én is ismerni hiszem önnek szellemét, mely már is azon pontra emelkedett, hogy szigorú bírása tud lenni önmagának. Ez önelégületlenség, nyugtalanság, telhetetlenség, a szellemnek ez örök szomja, melyet csak enyhíteni lehet, de eloltani soha: alapos kilátást, sőt kezességet nyújt nekem arra, hogy ön engem ért, hogy eszméim jó földbe hintvék, hogy a közlöttem elvek és igazságok ön műveiben teljesen igazolva lesznek, s hogy a siker azokat dicsőséggel sugározandja körül.

Előre hát! nem túlhitten, de teljes bizalommal. A kezdet-

nek itt is meg lesznek tövisei, göröngyei, pocsolyái, s holmi „rémes árnyai,” — azonban ezek épen szükségesek arra, hogy az erő kitűnjék; mert ha e zordon tájakon nem kellene fáradalommal keresztül hatolni: az örömek sem esnének oly édesen, tul azokon, a művészetnek bájos, kies honában.

Vannak időszakok, szintugy az egyesek, mint az összes társadalom életében, melyek épen türelmünktől kívánják meg szörnyű adójukat; s az-e a férfi, az-e az önzetlen hazafi, ki ilyenkor „jobb hazát keres,” vagy az, ki a sarat emberül megállja, s nyugalommal végzi napszámos munkáját a türelemnek óráiban?!... csendesesen dudolgatva magában:

„Vér, veriték, vagy halál az,
Mít kíván:
Áldozatként rakjuk azt le
Zsámolyán.
Hogy mondhassuk csend s viharban:
Szent Hazánk!
Megfizettük mind, mivel csak
Tartozánk!

.

S z é k e l y I s t v á n h o z.

Pest, 1855. márczius 18.

. Hogy szeretlek, még pedig etiquette szabályok nélkül, — s hogy irántad és kedves jó Anyád iránt hálatartozást érzek: ebben reménylem, nem kétkezel. És ha sorsom nem engedi, hogy ezt tényleg is bebizonyíthassam: nekem nem szokásom az ily érzelmeket hetenként ujjabb és czifrább szavakban ismételni, melyek méltán támasztanak kétséget az érzelem valódisága felől.

Egyébiránt barátom, a bizalomról és csalódásokról én is mesélhetnék neked keserű dolgokat életem történetéből: hanem én nem találok vigaszt abban, hogy rossz kedvemet másokkal is éreztessék. Aztán a csalódásokról is egészen saját philosophiám van. Én a szeretetet ugy fogom fel, mint a mely áldozik, viszonz-

zási föltételek nélkül. Szerintem az, a ki igényel: kölcsön adó inkább, mint szerető. E szerint, a ki valóban szeret: az nem csalódhatik.

.....
 Beszélsz valamit a rágalom kigyóiról is. Oh, már ezeket ismerem! kivált mióta Törökországból hazajöttem. Mivel e különben is annyira megfogyott nemzetet nem akartam megkárosítani számban és erőben egy életrevaló magyar családdal, — a magaméval, — hanem haza hoztam: tehát elkezdtek reám sziszegni azon gyönyörű csuszómászók, kiknek egész hazafisága gyanúsításban áll. Azonban az én életpályám **tényekkel** van beírva, s ez írás zárpontja sirkövem lesz. Dicsekvés nélkül mondom ezt, mert hiszen az érdem Istené, ki nekem ahhoz erőt és ösztönt adott, s ki ezt lelki szükségemmé tévé. — Ez írásnak az ég oly bűverőt adott, hogy az még minden kigyót megölt, mely lábamra tekerődött, vagy elém sziszegett. Ez írás adott lelkemnek oly önérzetet, miszerint szívem méltó keservében az igazat mindenkör bátran szemébe mondám a hatalmasoknak, s fogom mondani örökké, feltéve a szólás teljes szabadságát. Azért én nyugodt kebellem végzem a fajszeretet édes kötelességeit, míg a szájhősök élvezik e hon javait kötelességérzet nélkül.

.....
 Minő magyarázatot adnak itt-ott a kávéénikék és férfikofák egyes szavaim-, kedély-hangulat- és magamtartásának a társas életben: az előttem végtelenül közönyös dolog.

Egyébiránt művészetem természetében fekszik, hogy én efféléknek legyek kitéve, nem csupán nálatok, hanem a haza minden vidékein, hol megfordulok.

Isten veled — tisztelő barátod

A színház hajdan és most.

1856.

„A művészetek feladata: az érzelmet nemesíteni, s mintegy betölteni a hézagokat, melyek a legjobb törvény, intézkedések, s az erkölcstan legszorosabb szabályai között örökké üresen maradnak.“

Vörösmarty.

Élőszó hatalmán alapszik a színház erkölcsi hatalma.

Élőszózat hatalma képesíti a színházat közintézményi rangra nemzetileg társadalmilag.

* * *

Mi az élő szózat?

Egysége a külső és belső világnak: az érzékinek és értelminek. Festi a külső tárgyat és benyomását (reflexio) egyszersmind. Az érzéki tárgyat átszellemíti, a szellemi (elvont) képet megérzékíti.

Az ősvilág emberének minő eszméket szülhetett a nagy természet és világ legelső benyomása?

Eszmáját ama végtelen jónak, mely magát az emberrel hely szerint érezteti: tehát az Isten és haza eszmáját.

Ezen eszmékkel minő érzelmek születtek egyszerre legtermészetesebben?

A csodálat, tisztelet, hála és szeretet érzelmei.

A lelkesülésig magasult érzelem miként adott amaz eszméknek érzéki alakot és életet?

Ének által.

„Az ember született költő“ — mondja Blair Hugó. — A mi lelkesülésének költői képet ad, ugyanaz ad annak dallamot is: festőhangjait az öröm, csodálat, szomor és szerelem érzelmeinek. E hangok ereje, természeti benső rokonság útján, oly hatalmasan hat a képzeletre, hogy a legvadabb embert is gyönyörködteti.

A zene és költészet tehát egy eredetűek, egy alkalomtól származnak, s egy tényt képeznek az énekben.

Az ősvilági költő, lant kíséretében éneklé imaérzelmeit, a honfiterényeket, a hősi dicsőséget és a szerelmet.

Énekben taníták az őskirályok saját törvényeiket, a bölcsék tudományaikat.

Az emberi elme legelső művei mind költői alakba valának öntve, s irástudomány hiányában énekhangokban szállottak át az utókorra. Az atyák énekelve oktatták gyermekeiket. Az ének által tanítottakat, a képzelet és érzés segítettek felfogni s megkötni az érzelem és emlékezet számára. A persák és arabok költészet által terjeszték mesterségeiket, sőt kelet népeinél általában az ének mai nap sem szűnt meg a hittanítás eszköze lenni.

A szó és zene csupán akkor kezdettek különválni, midőn helyettők a feltalált írás eszközlé a tanítást és az éshagyományok tovaszállítását.

Azonban a költészet mai napig is megtartá a zenével való egysége maradványait különféle versalakjaiban és rhytmusában.

E tüneményekből látszik, hogy az ősvilág embere gondolatát s érzelmeit a lehető legérzékibb formákhoz igyekezett kötni, s így legmagasabb gondolatát is, az Istennek, a végtelennek eszméjét.

Hogyan? Hisz ez ellenmondás? Hisz a forma határokat tesz föl: s hogyan lehessen határa annak, a mi végtelen?

Igaz. Ámde az ősember hogyan szerezhett volna különben fogalmat a végtelenről? s az ember végre is minő képet adhasson fogalmának mást, mint emberit?

Elég az hozzá, hogy az ősemberiség érzéki ábrákban imádta Istenét; s a hányféle sajátságot tulajdonított ez örök lénynek: ugyanannyi alakban testesíté meg őt, azaz: tulajdonainak eszméit, az érzéki szemek számára.

Természetes ekként, hogy az önmagát érzékitni törekvő szellem nem nyugszik meg mindaddig, míg az érzéki kifejezés minden létező eszközeit fel nem kereste, össze nem illeszté s céljához képest nem alkalmazá.

Ekként egyesíté tehát a színt, hangot, testalakot és elevenséget; ezeket így tette jelvező mozgásba, s ekként érzé-

kité meg általuk eszméjét közvetlenül a látás, hallás és tapintat kedvéért, közvetőleg pedig a képzelet, értelem és szív számára.

És ezzel meg van magyarázva: miért valának szükségkép színészeti jelleműek az ősnépek közéletében minden ünnepies nyilatkozványok, nevezetesen: a vallásos szertartások.

Ugyanis, ilyen ábrázoló jelleműek voltak az ó-egyptomi szertartások, különösen Osiris ünnepein, hol a diszjátékoknál mintegy háromezer jelvező alak szerepelt.

Ilyenre mutat az Izráel nemzeténél a frigyláda körötti táncz és ének; a Léviták felelgető kara és búcsújárata (lásd a XXIV. zsoltárt.)

Ilyet tanusít a hindu-bayaderek tánczban és énekben ábrázolt imalelkedése.

De leginkább kidomborul e színészeti jellem az ősgörögök ünnepi szertartásaiból. Szembetűnik ez a Pallas és Ceres tiszteletére vonatkozott képletes előadásokban. Feltűnik a dionysiák (Bachus ünnepek) vidorjellemű diszjárataiban. Kitűnik végre ama körénekes (dithyrambicus) előadásokban, melyek ábrás mozgásokkal (pantomim) és tánczokkal egyesülten dicsőíték Bachust és a hősokeket.

Ilyenek voltak a római szaturnáliák és luperkáliák alakos búcsújáratai.

A görögöknél különösen a vidorjellemű szüreti ünnepek oly tért nyitottak az ábrázoló és alakító képességnek, mikép egyszer csak azt vesszük nálok észre, hogy a vallásos eszmék ábrázolása egészen önálló művészetévé válik a képmásolásnak; s hogy ezen különvált művészet neve: *comoedia* és *tragoedia*.

Megjegyezni való, hogy az ősgörög nép állodalmi élete vallásával egészen egybe volt olvadva, s ezen egységet tükrözi vissza közéletében minden tünemény. Azért ünnepi szertartásainak történetében igen nevezetes ama jelenség, hogy a mint itt a szellem ábrázoló, törekvése által, az alakításnak bizonyos művészeti fokára emelkedett: ebbeli önállása érzetében azonnal kilép a vallás köréből, s a hitregei elemeket erkölcsiakkal kezdi felváltani, a vallási czélzatokat pedig polgáriakkal. Mely jelenség egyszersmind oda látszik mutatni, hogy a vallás és állam közötti benső kapocs nálok lassanként az életben is megtágult.

Például: az eleusisi rejtelmes mutatványoknak egészen színészi alakjuk volt ugyan, de tárgyuk és céljuk tisztán vallási maradt, még pedig a legmagasztosabb nemű, mert általok a magát örökké megifjító természetet, s ezzel a szellem halhatatlanságát, és az öröklétet ábrázolták az avatottak.

Ellenben a magát elkülönzött színészet mutatványa, névszerint a tragoediák előadása, már csak félig volt ünnepi tény, s a benők még uralgó vallási elem többé nem célja volt a művészetnek, hanem csak esz kö z e, általa is hatni akarván a polgári erkölcsök javítására és nemesítésére.

Ki az ábrázolási tény e benső átváltozásának történetét figyelemmel kíséri: különösen Aeschylos tragoediáiban fog azon hídra találni, melyen át a színművészet, szülőföldéről, a vallás honából, a polgári életbe vándorol. — Látni fogja, hogy e művekben a még tulnyomólag uralgó dogmai elemet a költő mint igyekszik a polgári életre irányzott morál elemeivel mintegy ellensúlyozni. És látni fogja, hogy Aeschylos utóda, Sophocles, de különösen a komoediaköltő és színész Aristophanes, mint mozog már egészen az állam és morál területén.

* * *

Az ősvilág színészete az ős Rómával tűnik el szemünk elől.

Azonban a népvándorlás okozta világrendület után, a kereszténység tizenegyedik százada táján, a mi színészetünk kapja magát, feltámad halottaiból, újra vallásos alakban lép fel és ismétli ősvilági egész pályafutását, azon különbséggel, hogy a középkorban üldözés tárgya lesz; mely körülmény azonban csupán kifejlését segíti elő, míg utóbb épen e nyomatás alatt nő nagygyá és erőssé.

Ez új korszak színészete, — szintugy, mint a régi görög, — lassanként egészen megválnak a hitregétől, és a tisztán erkölcsi elemeket tartva meg: a polgári társadalom családi tűzhelyénél foglal helyet.

* * *

Ezekből világos, hogy a színészet oly régi, mint az ember, s hogy e művészet egy örök szükségérzet természetes kifolyása v^o

és az is lesz, míg ember élni fog. — Ez örök szükségérzet egyfelől abban áll, hogy a szellem, mint isteni világosság sugára, soha ne szűnjék meg utat törni magának az anyagon keresztül, mely a sötétséget képviseli; hogy ne szűnjék meg terjeszkedni, foglalni, s magát az érzéki világban valósítani, érvényesíteni, minden lehető módon.

Másfelől emberi szükség: örökké gyönyört szomjazni és keresni a világosság (igazság) érzéki ábráiban. Az ember, mint ilyen, örök szükségét fogja érezni annak, hogy a szellemi élvezet az érzékiekkel lehetőleg egyesítse, összpontosítsa; hogy minél rövidebb a földi élet, annál többet igyekezzen élni minőség tekintetében; hogy annyi gyönyörtartalommal töltsen meg az élet kelyhét, a mennyi csak belefér; szóval: hogy a legnemesebb örömek kéjpohárát fenékgig ürítse ki.

Az embert, mint ilyet, érzéki oldaláról szükség érdekelni, hogy szellemi oldalára hatni lehessen.

Ez a színház eljárása.

A színház az érzéki embert akarja megnyerni s önkényes rabjává tenni, hogy így az ígét lelkébe lehessen oltani, tudta és akarat ellen is.

A színház azt tartja, hogy az oktatásnak és szívképzésnek ez a lehető legemberibb módszere.

A színház eljárása azon lélektani szabályon alapszik, hogy: „minél bölcsőbb vagy, annál kevésbé kell olyannak látszanod, ha azt akarod, hogy megértsenek azok, a kik nem bölcssek.“ Más szóval: az egyszerűen szép mezben a legmélyebb igazság is érthető, és a legfájóbban komoly igazság is szeretetreméltó.

Mint említém, a keresztyén színészetet ezredéves viszontagságai szükségképen kifejleszték, megérlelék, s önállásra kényszeríték, annyira, hogy a színművészet, mint érzékitési tény: századunkban jutott el bevégzettségének azon fokára, melyen a mi emlékezetünkre még eddig soha nem állott.

Magában értetik, hogy a színművészet technikai része a szellemivel lépést igyekezett tartani, s meg kell adni, hogy ezen kitűnőleg számtani és gépészeti kor remekül kitesz magáért e téren is.

* * *

Miután a keresztyén színház a polgári társaság és morál vidékére költözött: természetes, hogy ez új helyzete új viszonyokkal vette körül; új feladatokkal új köteleességeket, s új czélokat tűzött eléje.

És ha való, hogy a színház éppen oly tükör a külvilággal szemben, mint az egyes ember lelke, — melynek képmásoló ösztönéből indul ki a színház-történet: — tehát mit tükrözzön egyebet a színház, mint a mi körülötte van; a családot és polgárt, szóval a nemzetet, melynek légében él?

Nincs is különben. A színház közvetlenül saját nemzetét tükrözi vissza, — mely a családot és polgári társalmat már magába foglalja; — azon nemzetet, melynek egyéniségét képviseli, s mely életének forrása.

És miként a tűz meleget, a jég hideget okoz: így akar a színház is hatni: hasonlóra hasonlóval; a családtagra családérzelmekkel, a polgárra polgári életképekkel, a nemzetre nemzeti erkölcsökkel és sajátságokkal, szóval: a nemzetegyénség eszményképeivel.

Új szükségek új tényezőkké válnak. Így a bibliaiból nemzetivé vált színház új szükségai egy új birodalmat alapítanak a szellemvilágban: a szinköltészet birodalmát; megnépesítve azt a mult századok és a jelenkor szebbnél szebb alakjaival, és csodásnál csodásabb csoportjaival. És ez eszményi birodalom népe, a sírokból feltámasztva, vagy újból teremtve: a szinköltészettel válhatlan egységgé olvadt színészetben elevenül meg, s a művészet varázsfényében futja meg előttünk pályáját.

* * *

Egy rettentő leczke a magyart is öntudatára juttatá a színház nemzeti és társadalmi értékének.

Immár nálunk is érzik, a kik nem érezték, hogy a színház az élet háza, s mint ilyen: a nemzet szellemi kincseinek élő műtárlata. Ugyanazért alig van ember a magyar névre érdemesek közt, kinek lelke sajogva ne mondaná, hogy gazdag szülő alig bánt valaha jó gyermekkel mostohábban, mint a magyar színházával; s hogy örökbe fogadott gyermek alig volt képes a hála dicsőbb nemére jótevője irányában, mint a magyar színház, nemzete irányában.

A honfilélek ez öntudalma, nemzeti létének egyik horgonyát látszik most megragadni a színház eszméjével. A haza különböző pontjain erőket látunk csoportosulni a végett, hogy színházakat alapítsanak; s e tényben a nemzet geniusának e szavait véljük hallani: „siess helyrehozni, mit elmulasztál, míg időd van!”

Előre kell vala bocsátanom, hogy midőn színházunk történetéből igazságot akarok kiolvasni: nem akarnék ugyanakkor egyesek iránt igazságtalan lenni. Nem akarnám, hogy azon keserű hang, mely a multak tanúságaiból szól, az enyém gyanánt hangozzék. Távol kívánnék maradni azon önzéstől, hogy művészetem közérvényességét tulbecstüljem oly tekintetek rovására, miket tisztelek.

Hogy színházunk története búskomoly kifejezésű, s hogy ez arczon keserű vonások látszanak: az tagadhatlan. De hogy ha e vonásokból netalán egy súlyos vád szónokol: úgy e vád egyedül a balsorsot illesse.

Balsors okozta, hogy a nemzeti színház bármi későn jött legyen is a világra, mégis idéttlenül született.

Balsors volt, mely nem engedte, hogy az eszme teljes érettségre juthasson anyja méhében: az épen nagykoruvá lett nemzet közvéleményében.

Balsors nem engedte, hogy a nemzeti színház Minervaként pattanjon elé a nemzetgenius agyából egy nagy perczében az osztatlan lelkesedésnek, — s talpig fegyverzetten az anyag és szellem erejével.

És így e kép nem vádol senkit; valamint senkit nem bánthat a tisztelet, hála és kegyelet kifejezése, melylyel ama nemcek emlékének tartozunk, kik mintegy szebb műveltségű jövőnek polgárai, több mint félszázadon keresztül rakták áldozataikat a nemzetiség emez oltárára.

De hagyjuk el kissé a nemzeti színházat, s nézzünk szét a vidéken.

Ki mondja meg, miért van az, hogy azon tömérdek áldozatok, mikkela a vidéki színházakat egyesek és testületek koronként elhalmozzák: ugyszólván sárba hullanak? miért nincs érdemlett ál-

dás ez erőfeszítéseken? ezek mértékéhez képest miért a siker oly csekély, oly mulékony és bizonytalan?

Vajjon az illetők nem csupán a pillanat szükségét tartották-e szem előtt, s nem ennek kívántak-e inkább eleget tenni, mint a jövőnek alkotni, gondolván, hogy a nemes példa folyvást számosabb követőket fog vonni maga után?

Vajjon nem apró áldozatokban fáraszták-e ki erejüket és buzgalmukat, a helyett, hogy csupán egyszer áldoztak volna ugyan, de minőségben mindenkorra?

Vajjon a lelkesedés, mint afféle hyperbolicus számító, nem azt képzelte e, hogy kétszer kettő: $22 =$ huszonkettő? és midőn úgy találta, hogy még csak öt sincs, hanem csak négy: a hibát nem másutt kereste-e, mint a hol volt?

Ugy hiszem, hogy mindezeket az érdeklettek legjobban felderithetnék; vajha tennék is ezt, hogy tapasztalásaikon mindnyájan okulhatnánk!

Részemről a vidéki színházak körüli eljárást illetőleg, a maga idején látom itt egy kis tervet adni elő, melyet nagy részben a francziák és olaszok színház-életéből tanultam.

Nem szaporitom a szót, hanem a terv alkatrészeit már kész alapszabályok alakjába foglalom.

* * *

A színházi épületek terve a legjelesebb külföldi színházak mintája szerint készül, hol a színházi technika legujabb felfedezései alkalmazvák. E végett az építész saját szemeivel szerez magának ismeretet a hely színén. Nyílt páholyok, zárt színfalak, panorámagépezet, légfűtés, tágas öltözők, festő-terem, tágas rakhelyek: a költségvetésben csekély különbséget tesznek, s a közönség kényelmeinek s a művészetnek mellőzhetlen föltételei. Ha mindjárt úgy készül a terv, hogy a nézőterem csekély fáradsággal tánczteremmé alakulhasson: ebben új forrása nyílik a jövedelemnek, a színház alaptőkéje számára.

Az alapítók úgy intézkednek, hogy a színház telkén jövedelmező épületek álljanak, ugymint: casino, tánczterem, kávéház,

vendéglő, raktárak, boltok stb., melyek rendeltetése mindenekfelett a színház fenntartása.

E fenntartás alatt értetik az épület jó karban tartása, a színház koronkénti felszerelése s technikai ellátása diszlettel s butorzzat-tal; továbbá világítással és zenével a színházi időszak alatt.

A színházhoz tartozó épületek évenkénti jövedelme négy felé oszlik. Első része a szükséges beruházásokat fedezi, és a kezelést; a másik nyugdíj-alapítványt képez vidéki színészek számára, s a pesti nyugdíj-alapítvánnyal olvad egybe; a harmadik kamatokat fizet; a negyedik törleszti az adósságot.

A színház ügyeit egy intendans vezeti. Olaszthonban e tiszt-séggel egyik előkelő patricius van felruházva, a régi görög „Archon-eponimosz“ példájára.

Intendánsnak nálunk azt választják, ki az ügynek legrégibb s legkitartóbb pártfogója, és a legtekintélyesebb állású s legvagyo-nosabb polgárok egyike.

A színház-időszak hat hónapig tart: octóber kezdetétől már-czius végéig. E színház-időszakon kívül a színház zárva van minden színészeti előadásokra nézve. Másnemű látványos mutatóványok a színházi alapítvány részéről semminemű kedvezményben nem részesülnek.

Az intendáns gondoskodik a színésztársulatról, mely a nép-szinmű elemeivel is birjon. Ez elemek: egy csinos nő és egy férfi, mint szereplő népdalosok: ezekhez járul egy népdalos kar: legfő-lebb nyolcz nőből s ugyanannyi férfiből álló, kik azonban mind-annyian segédszereplők is.

Operát a vidéki színház nem tart, mert ez fényüzési cikk. Tűrhető operát a vidéki színház pénzalapja meg nem birhat, gyen-ge opera pedig rosszabb a semminél, mert élv helyett boszusággal fizet; az ügyet compromittálja, s így a színházat valódi céljával ellenkezésbe hozza. A népszinművek arra valók, hogy népdalaikkal az operát is helyettesítsék.

Az intendáns szerződik a színésztársulat igazgatójával, s ez tőle kapja társulata havidíjait.

A színésztársulat hat hónapi díját az egész időszakra kibér-

lett páholyok és zártszékek jövedelme fedezi; ugyanazért az állóhelyül hagyott csekély téren kívül a nézőtermet (földszint) egészen zártszékek foglalják el.

A bérlet önkénytes adó, melyet az illető város és vidék birtokosai a színház alapításakor, kötelező erejű aláírásokkal biztosítanak örök időkre.

A bérletjövedelem tesz havonként legalább 2200 pengő forintot.

Az előadások napi jövedelmének egy része az apróbb napi költségeket fedezi; a fennmaradt összeg fele a véletlen esetekre fenntartott pénztárba folyik, fele pedig azon pénztárba, melynek öszletét a színház-időszak végével a társulat érdemesebbjei közt osztja fel az intendáns, jutalomjátékok helyett.

Az intendáns gondoskodik, hogy a színház kellékei mindig jó karban legyenek.

A színigazgató az intendánsnak bemutatja társulata névjegyzékét. A tagok összes száma legfőlebb harmincz, és legalább huszonnégyszáz. Sem több, sem kevesebb nem lehet, mert a pénztár harmincznél többet becsülettel meg nem bír, huszonnégyszáznál kevesebb pedig nem elég az előadásokhoz.

A színigazgató ugyanekkor előmutatja betanult darabjainak jegyzékét. Ebből az intendáns kijelöl százat, mennyit a színház-időszak alatt összesen előadni szükséges.

E darabok közt legalább is hat egészen új, mely még azon városban adva soha nem volt.

Olaszthonban szokás, hogy a vidéki színigazgató az új darabot szerzőjétől kisajátítja, s az ily kisajátított mű, bizonyos ideig kizárólag új birtokosáé marad. E szokásnak az a jó tulajdonsága van, hogy a szerző új művét egy párszor jutányosan adhatja el, míg másfelől a tulajdonjognak e kizáró természeténél fogva sokkal érdekesebbé, s így jövedelmezőbbé válik a mű a vidéken.

Az igazgatónak egyetlen egy darabot sem szabad ismételni ugyanazon időszak folytán.

Az igazgató előmutatja ruha és kelléktárát, melyből a kikötött előadásokhoz a legparányibb résznek sem szabad hiányzani.

Előmutatja továbbá társulata tagjaival kötött szerződéseit

melyek fő pontját azon szerepek jegyzéke teszi, melyekre a színész minden perczen készen van, s miket eljátszani bármikor köteles. Ugyanezen pont más szerepekhez minden jogot elvesz a színésztől. Ez által az ügyre nézve oly veszedelmes szerepválogatások, és ezek miatti surlódások és zavarok lehetetlenítvők.

A színész szerződésileg van kötelezve bizonyos színházi törvények megtartására. E törvények a nemzeti színházéiból szerkesztvők, hely és körülmények szerint módosítva, s nyomtatott példányokban osztvák ki a tagok között.

E törvények megtartása felett az intendans örökös biztossai által.

A büntetési összegeka vidéki színészek nyugdíj-alapítványába folynak.

Költségkimélés végett egy szinlap egy egész hónap előadásainak sorát és személyzetét hirdeti. Így az egész időszakra csupán hat szinlap szükséges. Ezek nyomdai költségét a napi költségek fedezik.

E szinlapra csupán oly tagok neve nyomatik, kik színészi képességgel bírnak. Ez is olasz szokás.

Ily képességlevelet a vidéki színész Pesten szerezheth, miután ott érettségi vizsgálatot állott ki, egyfelől az illető egyetemi tanár urak előtt, másfelől a nemzeti színház tagjaiból álló bizottmány előtt; amott az iskolai szaktudományokból, emitt színészeti képességeik mivoltát illetőleg.

Ezen vizsgálatokról adott bizonyítványok teszik a képességlevelet egy könyvecskébe foglalva.

Ki e vizsgálatok alkalmával a képességnek feltűnő jeleit adja, azt a nemzeti igazgatóság néhányszor fellepteti, s ez ünnepies tény által őt mintegy a színészetképesek sorába iktatja; e tényt képességlevelébe jegyzi, s a későbbi felvétel reményével bocsátja őt vidéki gyakorlatra, miután a nemzeti színház alapítványa nem engedi, hogy keblében minden jó reményű kezdőnek azonnal helyet adhasson.

E képességlevélben két rovat van; egyik az erkölcsi viselet rovata, másik a művészi viseleté.

E képességleveleket a vidéki színházak pártfogó intendánsai

veszik át a színház-időszak kezdetén; ezek töltik be végül az említett két rovatot, az időszak alatti viselet minősége szerint.

A melyik vidéki színész képességlevelének művészi és erkölcsi rovatai tizenhat éven át feddhetlen jellemtisztaságot, buzgalmat és művészi haladást tanusítanak: azon színész a pesti nemzeti színház tiszteletbeli tagjává lesz, e czimmal élte fogytáig élhet, s egyszersmind a nemzeti színház nyugdíjképes tagjainak teljes jogába lép.

Ellenben a mely színész képességlevele például efféle megrovást mutat: iszákos, kártyás, garázda, hanyag, stb. első megrovás esetében elveszti nyugdíjképességét; második esetben elveszti nyilvános nevét, mi abban áll, hogy neve a szinlapról végkép ki van törölve; harmadik esetben elveszti képességlevelét s ezzel együtt felléphetési jogát.

Oly kezdőknek sincs joga helyet foglalni a szinlapon, kik az érettségi vizsgára még csak készülóban vannak, s így képességlevellel még nem bírnak.

* * *

Ha valaki a vidéki színházak és színészet javára s biztosítására czélszerűbb vagy gyakorlatibb módot is ismer: legyen szives vele fellépni, én a magaméval azonnal lelépek; miután különben sem akarhattam vele többet, mint gondolatot ébresztetni.

Mert mi a kivihetőséget illeti, fájdalom, nagyon is valószínű, hogy ez ügyben a legczélszerűbb tervek is a jámbor óhajtasok között fognak vesztegelni még igen sokáig.

Annyi azonban bizonyos, hogy a társadalomra nézve nem lehet többé közönyös azon kérdés, hogy kik és hogyan kezelik azon művészetet, mely a nemzet legdrágább kincseinek bizományosa, s mely az életre oly nagy befolyást gyakorol.

Minden művelt ember érezni fogja, hogy vidéki színészetünk sorsán javítani kell, s öszhangzásba hozni azt a kor kívánalmaival; hogy módot kell benne találni, miszerint vidéki színésznövendkeink hivatásuk magas önértetéhez emelkedjenek; hogy ekkép megtisztuljon és tisztán is tartassék azon forrás, melyből nemzeti színházunk ifjuságot és erőt meríteni kénytelen.

Óhajtanía kell mindenkinek, hogy azon tömérdék áldozatok, miket egyes honfiak e művészet oltárára hordanak; ne folyanak örökké a Danaidák hordójába, hanem sikerök teljesen biztosítva legyen, mind a művészet, mind a társadalom érdekében.

E végből a fentemlegetett képességlevél behozatala különösen életbeható intézkedésnek látszik, összegondolva ezzel a vidéki színész nyugdíjképességét; mert nem lehet megmérni, mily roppant erkölcsi erő fekszik abban a színész életirányára nézve, ha számára egy biztos és nyugalmas életszak van kilátásba helyezve, bármily kétes távolságban; mikép szelidíti meg az örökké rózsaszinben ragyogó látvány a vad kicsapongót, mikép teszi szorgalmassá a hanyagot, türelmessé a nyugtalant, engedékenynyé a követelőt; mint ád erőt a csüggetegnek, rugalmasságot a lankatag léleknek! Szóval: egy Chérub gyanánt, mint óvja meg az elsülyedéstől, mire a reménytelenség s ebbeli fásultság szokott vezetni.

Ha e képességlevél eszméje valósulhatna: akkor a vidéki színház-intézetek bizonynyal szíves tartozásuknak ismernék, minden kitelhető módon gyarapítani azon központi nyugdíjintézetet, mely a jog ajtaját az összes magyar színészet számára megnyitotta.

* * *

És most lássuk: minő időt mutat a nemzeti színház arcza e pillanatban.

Örömmel mondhatni, hogy helyzetéhez képest a lehető legjobbat.

Hogy helyzete alatt mit értünk: azt mondani sem kell. A dolog csak oda megy ki, hogy a nemzeti színház bevégezetlen mű. Ugyanezért, midőn azt látjuk, hogy vidékeinken új színházak emelkednek, míg a központinak falait támogatni kell: e látvány minden szépségei mellett sem okozhat oly örömet, mely a bús vegyülettől tiszta volna.

Mert hiszen a legszebb falu nem tetszik-e sutának, ha közepéből a helység díszé hiányzik: a méltóságos egyház, melynek büszke tornyáról az egész vidék belátszanék? És minél csinosabbak a kis házak: nem annál kirívóbb-e közöttük a be nem fejezett nagy ház?

nem egy gúnyos felkiáltó-jelt képez-e e helyiség lakóira, kik jólétök forrásáról: a hazáról, s ebben Istenről megfeledeztek?

Vagy talán utoljára kerül a sor a legnagyobbik munkára, midőn már mindenki gazdasága rendben van? Talán a jó gazda csak azért igyekszik előbb a maga dolgát rendbehozni, hogy képes legyen a közjóra is áldozhatni, s a honfitartozások minden adóját saját romlása nélkül róhatni le? . . . Óh akkor semmi baj!

Egy nemzeti színház életbiztosságának, függetlenségének, virágzásának négy feltétele van. Országos pénzalap, hazai szinköltészet, színész-képezde, nyugdíj.

Mi az elsőt illeti: az országos pénzalapnak legalább is háromszor annyinak kellene lenni, mint a mennyi, hogy ez intézet fenséges céljainak függetlenül élhessen: hogy a szinköltészet fájának harmata, lége, napsugára lehessen; hogy a közízlés irányadójává emelkedhessék, a helyett, hogy annak szolgájává törpülni kénytetik; hogy jövőt teremthessen, a helyett, hogy a jövőben örökké saját enyészete rémképeit lássa.

Ámde hogyan élhessen szellemi céloknak az, ki a mindennapi szükség rabja? ki egy pillanatig sem gondolt egyébire, mint hogy vajjon holnap képes lesz-e fizetni pénzbeli tartozásait?!

Továbbá, bármily csekélyszerű elemi képezdével is kellene birnia, melyben színészetének tiszta forrása buzoghasson. Ilyet a már fennálló zenedéhez (conservatorium) lehetne csatolni, hogy egyik a másiknak kiegészítője legyen; mert a zenede, mint énekes művészeket képző intézet, így a mint van, szintén csonka mű, tekintve operai végcéljait.

Végre nyugdíjalapítványának tizszerezve kellene lenni, hogy a vidéki színészetnek is menedéket adhasson, — minek szükségét imént kifejtém; hogy így az életbiztosság hatalmas vonzereje tehetséges ifjakat édesgethessen a pályára, s hogy az erkölcsi feltételekhez kötött nyugdíjképesség színművészetünkre nemesítőleg, tökélyesbitőleg hasson az egész hazában.

Sors átka tehát, hogy ez intézet a lét és nemlét között lebegjen. Így természetes, hogy a nemzeti színház fentartó szelleme az intendans személyiségében határozódik. Ez intézetre nézve életfeltétel, hogy az intendans, társadalmi helyzeténél és személyes viszo-

nyainál fogva rokonszenvekkel legyen bástyázva minden oldalról. És még ekkor is, a legjobb tapintathoz, az örökéberséghez, s a legesélyesebb eljáráshoz mindenkinek felett szerencsének kell csatlakozni, hogy a hajó egyik évszaktól a másikig el ne merüljön, vagy zátonyra ne jusson.

Az intézet nemzeti: tehát az eljárásnak is nemzetinek kell lenni mindenkinek felett. Ámde a mi közönségünknek több osztálya van, s mindenkinek más az igénye. Egyiknek opera kell, a másiknak dráma, a harmadiknak népszinmű, a negyediknek magyar műsorozat, az ötödiknek nem annyira magyar, mint remekművekből álló, a hatodiknak külföldi vendégsereg és látvány. E sziklák és örvények közt baj nélkül kell evezni. Minden gondot és erőt a pénztár gyarapítására kell fordítani, s e kényszerűségnek még sem hagyni egészen áldozatul a művészet magasabb érdekeit. Igazságot kell tenni tudni azon ezerféle érdekek közt, melyek mindig éllel állanak szemközt és mindent felforgatással fenyegetnek. Tudni, hol kell követelni és hol kérni, mikor kell méltóságot képviselőnek lenni, mikor lovagnak, mikor embernek. Minden mozzanatban egyetlen gondolatot tükrözni vissza, melyet a költő e szavakba foglalt:

„Szeresd hazádat és ne mond:

A néma szetet

Szűz, mint a lélek, melynek a

Nyelv még nem véthetett;

Tűrj érte mindent, a mi bánt:

Kínt, szégyent — — — —

— — — — —

Gondold meg mennyit érsz: eszed,

Szíved, pénzed, karod,

S fukar légy, alkván a honért,

Ha azt feláldozod.“

Hogy e képhez mennyire hasonlít gróf Ráday Gedeon intendanturája: nekem e felett ítéletet mondanom nem illik. Igyekszem azért fékezni örömet a színház mostani jóléte felett, nehogy valamikép vétsek a szabály ellen. De ha már balsorsán annyit panaszkodtam, talán logikai tartozás lesz, el nem hallgatnom azt, a mi

benne vigasztaló. Lehet, hogy a pillanatnak e mosolya magával a pillanattal eltűnik, de történeti festvényben a sötét árnyazat mellett ily pillanatok teszik a vidorabb színeket.

Lesznek, kik a jelen percekben sem akarnak látni vigasztalót; azonban e két utóbbi év eredményeül el kell ismerniök: 1-ször, hogy a drámai személynét számban és minőségben gyarapult és folyvást gyarapul; 2-szor, hogy az anyagi állapot megnyugtató; 3-szor, hogy szinköltészetünk a legszebb haladással indult, a színházi eljárás nem-csekély befolyásával.

Ez utóbbi tünemény az, miről még röviden szólni akarok.

Szinköltészetünk sokáig tévelygett. Mellőzte a gazdag forrásokat, melyek itthon mindenfelől környezték, és elemeit vagy tisztán az eszményi világban kereste, vagy idegen tájakon, miket a térképről is homályosan látszott ismerni, annál kevésbé látszhatott meg rajta, hogy azon tájak légét szivta volna, s magát lelkileg azok lakóival asszimilálhatá vala, mi csak mély és lelkiismeretes történeti buvárkodás után lehetséges — némileg.

Hazai történetünk dús bányáját kevesen vagy felületesen mivelték. Polgári és családi életünk drámai elemekben szinte kimeríthetlen. S nem voltunk és vagyunk-e mi aristocraticus nemzet, hol az osztályok oly élesen elkülönöznék, hol a fajoknak és egyes alakjainak oly határozott egyéni kinyomata van? Mindez sokáig nem volt kellő figyelemre méltatva, nem volt alaposan tanulva.

Mi magát a műalkotást illeti: sokan delejtű, vagy kalauz nélkül indultak ismeretlen utnak: elmélet nélkül a gyakorlatnak. Ezért találkoztunk a színpadon párbeszédbe foglalt novellákkal és regényekkel, történettel és philosophiával.

Vanszínmű, és jelesnek tartják, mely a drámai csomót nem a néző előtt köti meg, hanem a kész csomót oda dobja költője, már megkötve, még pedig oly mesterségesen, hogy húsz ember három óráig hiába küzdök megoldásával, végre is csak ketté kell vágni.

Volt szinköltő, a melyik megfordítva tőn: elkezdett szőni, fonni, kötni és bonyolítani, s talán mai napig is cselekedné, ha emberei bele nem haltak volna. Egy másik csupán azért állított ki egy

pár embert, hogy ezek a darab meséjét szépen megmagyarázzák, hogy a személyek viszonyaival a közönséget megismertessék minden szakasz elején, de nem közvetőleg, mint a hogy kell; nem drámai állapot alakjában, hanem közvetlenül, mint valami cosmoráma tolmácsa; csupán az hiányzott, hogy e tolmácsok, magát a költőt képviselvén, az orchestrumban foglaljanak helyet a nézők és színpad között, a hová tulajdonkép illettek volna.

Némelyek közéletünk hajdani nyilatkozványaiból tájképeket akartak készíteni; egész csoportokat igyekeztek abból egyszerre felmutatni; hanem épen a tömeg miatt nem láttunk bennök alakot, mely a fajcsoportot képviselheté; nem láttunk egyebet kétes körvonaloknál, homályos távolságban.

Voltak, kik jellemzésre törekedvén: nemzeti egyéniségünk árnyoldalait emelték fő sajátságaink értékére. Pártnézetek, declamatio, sallang, phrasis, dagály, virágos és képes beszéd (a kályhafűtő szájában is), üres ábránd, hóbortos fellengzés, álpathosz és semmi valóság: megannyi költői tulajdonok gyanánt kívántak ragyogni. Azonban szorgalmasbjaink és jelesbjeink — leginkább azok közül, kik színészetünk napi szükségait fedezik: — azon meggyőződéstől látszanak áthatva lenni, hogy szinköltészetünknek a haza földéből kell felsarjaznia, s mindenekfelett magyarnak kell lennie. Lelkiismeretesen tanulták és tanulják történetünket, polgári életünknek nem csupán felszínén lebegnek, de lebocsátkoznak annak mélységeire, s fölkeresik a családélet legtitkosabb rejtekeit. Ezek érezni látszanak, hogy a nagy, dicső, szép, igaz, nemes, az erény és bűn, a haza földéről kell hogy származzanak, nemzeti egyéniségünkkel kell, hogy birjanak a végett, hogy bennünket igazán érdekeljenek hogy bennök magunkra ismerjünk, tehát hogy azok lelkünkre mélyen és biztos sikerrel hassanak.

Az utóbbi napok örvendetes jelenségei közé jegyzendők azon művészi törekvések, miket az egyénítésben tapasztalunk, mely a színművészet első és utolsó feltétele.

E törekvések azt látszanak kifejezni, hogy a színmű épen azért ilyen, hogy ne regény legyen, se novella, hanem egyenesen csak színmű, melynek feltétele s végcélja az, hogy előadassék: hogy a színmű, lényegében és alakjában nem más, mint élő szó-

zat, az egyéni benső élet közvetlensége, melyben minden hang: egy szivdobbanás, minden mondat: egyéni cselekvény, minden cselekvény: a perczenet szülötte; hogy itt minden eszme: érzelem; s minden érzelem: elődének szükséges szüleménye, mely már utódával terhesen jön a világra: hogy ez érzelmekben az élettartalom quintessentiája foglaltatik; hogy közülök mindenik az egész egyént tükrözi vissza, s mindenik egy microcosmos, egy könyv az egyéni élet történetéből; végre, hogy itt minden gondolatnak, képnek és virágnak csupán a legszigorubb egyéni feltételék alatt szabad megjelenni, és csupán e feltételek határoznak értékök felett.

Most már van okunk hinni, hogy történetünk valamennyi nagy alakjai szintén magukhoz illő művészi kezekre fognak találni, mi szinköltészetünk legdicsőbb, de egyszersmind legnehezebb feladata.

Vannak nemzeti alakjaink a hősi századok láthatárán, melyek annyira fenségesek, hogy ha mi az ősgörög nép volnánk, ez alakot költészetünk eddig már bizonyynyal az istenektől származtatná, s ezek közé igtatá vala. Hanem épen ezért, a szinköltőnek, ki az emberi nagyság emez eszményképeit meg akarja testesíteni: legalább is oly erősnek kell lenni, hogy e daliák buzogányát felbirhassa. Művészeink érezni látszanak, hogy a művészetnek itt a valóság színvonalán alól maradnia nem szabad; hogy e colossalis alakoknak azon tündöklő dicső körben kell előttünk megjeleniök, a mint a képzelet és távolság őket lelkünk elébe festi; s hogyha e nagyszerű valóság benyomásait, csodálatunkat és mély kegyeletünket a művészi képmásolat teljes mértékben igazolni nem bírja: háborítania semmi esetre nem szabad, mert e tény szintugy bántaná a honfi érzelmét, mint compromittálná a művészetet. Maguk a legnagyobb szinköltők a legnagyobb eszélyességet és ovatosságot tanusíták e részben. Nagyszerű, de kevés vonásokban tüntették fel a történet nagy és dicső alakjait, és csupán egy rövid pillanatra. Például: Shakspeare Julius Caesart.

Szinköltészetünk tehát a legszebb hazai táj tavaszi képét mutatja, életörömben ragyogó ifjúságával. Hogy e tavasz eljöttét azon nemeslelkűek siettették leginkább, kik pályadíjaikkal a tespedő vagy

szunnyadó erőket versenyre buzdíták: azt hálásan kell elismernünk. De hogy szinköltészetünkre a színházi eljárás is jótékonyan hatott: azt annál kevésbé tartózkodhatom itt fölemlíteni, mert nekem benne legkisebb érdemem sincs.

Egyébiránt ezt fejtegetni nem szükséges. A tények maguk világosabban és szebben beszélnek minden ékesenszólásnál.

Levelek a színvilágból.

I.

Pest, 1855. oct. 1.

Fényes szellem! Mondják, hogy a művészet világa: látszat világa, színvilág. De vajjon mi egyéb a mi egész innenső világunk, melynek reggele és estéje, közelsége s távolsága van . . . testi tüneteményei a testre nézve? . . . Nem csupán az a világ-e a valódi, hol az anyag nem akadály a cselekvésben . . . tehát annyi, mint semmi? Nem az-e csupán a valóság világa, a melyik nem porlik el, mint emez? . . . Ha igen: úgy a művészet világa nem egyéb, mint színvilág a színvilágban. . . . Hamlet kis színjátéka Shakspere nagy színjátékában.

De bármennyivel szebb, jobb és valóbb legyen a te világod a mienknél, fényes szellem! . . . nemde szívesen foglalkozol azért ifjúságod „regényes“ enlékeivel! . . . Avvagy közönyös lehetnél-e te ama dicső eszmék földi sorsa iránt, melyeknek oltárán ellobogtál? . . . Óh nem! . . . Nagy és szent vonzalmak önkényes lánczai fűznek tégedet mihozzánk mindörökre.

Ne vedd részemről sopánkodásképen nemes barátom, ha közleményeim rendében gyakran fogsz tőlem olyanokat hallani, mik nem épen örvendetes tényekről szólván, nem hangozhatnak édesen a jobbak fülében. Tudod, hogy én a vészmadarak közé nem tartoztam soha. Ki akarna inkább holló lenni, mint pacsirta? Ha jól vagyok: miért zavarjam jóllétemet azon gyötrellemmel; hogy a rossz betűthet? Ha rossz a mi jelen van: miért ne feledjem ezt, a jóra gondolva, minek minden bizonynyal jönnie kell? Aztán hiszem, hogy a jót becsülhessük: a rosznak is léteznie kell, még pedig érezhetőleg. A világosságnak nemde föltétele a sötétség? Ellentételek nélkül

nemde a mindenség összhangzása csak egyhanguság volna, azaz : képtelenség. Hiszen te mindezt még jobban tudod.

Szükségkép történik tehát minden a világon, s így az is, hogy a mi nemzeti színházunk még folyvást a Damocles kardját lássa maga fölött; hogy élete kétes állapot legyen a lét és nemlét között. Ime, alig üdül fel tavali betegségéből: már is az a hire, hogy Ráday gróf vissza fog lépni az ügyek vezetésétől; mi alig jelenthet egyebet, mint hogy állását oly nehézségekkel látja körülvéve, melyek minden törekvést paralyzálni képesek. Ez pedig annál méltóbb a figyelemre, mert Ráday gróf több mint háromezer forintnyi deficitel vette át az intézetet, jelenleg pedig sem deficit, sem fennakadás nincs a fizetésekben; holott a drámai személyzet azóta gyarapult, különféle adósságok rovattak le, a nézőterem pompásan föl van díszítve, szóval: a zátonyra jutott hajó ismét lengővé lőn.

De minthogy minden szükségkép történik a világon, tehát ugylátszik színházunknak is még jó darabig az a sorsa lesz, hogy tárgyul szolgáljon újabb meg újabb igazgatási kísérleteknek, hogy öntödéje legyen mindenféle művezetési fogalmak, tervek és theoriáknak, hol a mit egyik igazgató épít, a másik lerontsa, s előde hibáit minden új igazgató sorban ismételve, s mindenik épen akkor lépjen vissza, midőn már szakába kellőleg beletanult, a körülményekkel jól megismerkedett, s az igazi kerékvágásba jött.

Sok derék ember lehet ugyan még e hazában, ki elég szakképességgel bír eligazgatni egy ilyen csodálatos szerkezetű színházat, mint a miénk, s kiben e mellett elég hazafiság is van, hogy e hivatalt elvállalja; de van egy idevaló kellék, mit nem pótol ki semmi más képesség, s ez: a köz bizalom az egyéniségben... ugy-e szeretett barátom?

Higyjük, hogy a lehető legjobb fog történni, s reméljük, hogy lehető legjobban lesz valósítva mindaz, mi a jövő évnek maradt feladatul; minő például a drámai testületnek organicus kiegészítése. Mert ez, — mint látod, — még mindig csonka. Egy másodrendű hösnő; egy szép fiatal soubrette színésznő; egy vén komika s még egy fiatal ember (magnak) az ifjabb szerelmes szakra: ezek a leginkább hiányzó tagok. Azonban tudom egyetértesz velem, ha mondom, hogy jól rendezett színháznál egy drámai karvezérnek,

— az ugynevezett statísták (néma személyek) betanítója s vezetőjének — sem volna szabad hiányzani: még kevésbé pedig drámai karszemélyzetnek, legalább is 12 csinos nőből és 24 fiatal emberből állónak. Mert nálunk az operai karszemélyzet két-három egyén kivételével, ki van véve a drámai népi szolgálat alól, mint-hogy a népszínművek és operákkal eléggé el van foglalva.

Mint jól tudod: a színpadi előadás non plus ultrája: a tökéletes egységben áll. Azt is tudod, hogy e tökélyt el lehet érni rendkívüli lángelmék nélkül is ott, hol minden egyes tag valóban érti és érzi, hogy nem ő érette van az egész, hanem ő van az egészért. Nem egyes szerepről szólok, hanem egész drámai estvéről. Ez egység tehát: a színpadi előadás különféle elemeinek összeolvadása egy eloszthatlan élő egészben, hol csupán egy cselekvényt látunk és érzünk, úgy, hogy a látvány perceiben nem értünk rá ennek alkatrészeire gondolni. Mihelyt ilyenkor egyes rész tartja lekötve a figyelmet, talán nagyobb mértékben, mint ez őt illetné: ott a részek közt nincs kellő arány; nincs tiszta összhangzás; ott az élet egészsége kibillent egyensúlyából, s az egység nem tökéletes.

Már most kérdelek, lehet-e művészi egységről szó, az előadás öszletében, hol például népnek volna lényeges részvéte, s e nép hiányzik, vagy rögtönözve van idegen gyűlevész csapatból, mely nyelvünket sem érti? . . . hol például száz embernek egy és ugyanazon indulatot kellene kifejezni, teljes egységével a hang és mozzanatnak: és hol e száz embert előadás előtt fél órával fogdossák öszsze az utcákon és herbergeken? . . . lehet-e szó a színpadi csalódásnak csak negatív eszközléséről is, ily drámai karszemélyzettel?

Sehol sincs ugyan oly nagy számú rendes karszemélyzet, minő néha szükséges; de azért minden országos vagy fejedelmi színháznak van bármilyen csekély számú rendes kara, mely mintegy zömétül szolgál a rendkívülinek. E rendkívüli kar pedig nagy színházaknál szegényebb sorsu tisztos polgárokból áll, kik kötelezők bizonyos napi díjért alkalmilag színpadi szolgálatot tenni. Ily comparseriával, mely nem változik soha, lehetségessé válik aztán népcsoportokat illeszteni a színpadi képletbe, a nélkül, hogy az elő-

adás egysége csorbát ne szenvedne, sőt lehet általa művészeti eszméket nagyszerűen valósítani.

Különben drámairodalmunk telére tavaszi napok derülnek. A Tomory-díj, melyről hálás elismeréssel illik emlékeznünk, egy pár állandó becsű drámát bizonyosan létrehozott. A hasonló rendeltetésű gr. Teleky-féle alapítványról még mélyen hallgat ugyan a krónika, hanem hiszen majd az is megtermi gyümölcseit „annak az ő idejében.”..... Hallottunk harangozni valami 1000 aranyos párisi alapítványról is, magyar drámák díjazására: vajjon mi lett az ezer aranyból?...

Hajh drága barátom! sok a mi szükségünk. Hanem hiszen azért holtig csak megélünk. — Különösen technikai segédeszközökre nézve nagyon elmaradtunk a velünk egyrangú színházaitól Európának. Légszesz ég ugyan színházunkban, de világításunk nincs. Pedig ha sejtenék sokan, kiket érdekel, mi az a világosság, mely láthatóvá teszi a láthatlant, az emberi lelket és szellemet, melyek csupán bizonyos finom organumokon át láttatják magukat, mely organumok nálunk mély sötétségbe temetvék, ha tudnák, mi csoda tényező színművészetben a fény színe, vegyülete, aránya, mértéke. . . mennyi függ ezek alkalmazásától a kép jellemére s így hatására nézve! Nálunk a reggeli és déli fény, napvilág, holdvilág, gyertyavilág, külső világ (mezei), benső világ (szobai): mind egy és ugyanaz. Pedig ezeket a théâtre français már 1844-ben megtudta különböztetni. Láttam ugyanakkor a párisi nagy opera „Péri“ című balletjében gyönyörű keleti napot. Nem a nap testét, — mert ezt másolni akarni nevetséges — hanem a nap ragyogó fényét, mely a vidéket bizonyos átlátszó zománczczal vontá be, s tündéri hatása volt. Láttam a bécsi várszínházban szintén akkoriban már egy kis drámában (Anschütz egy erdőszét játszott benne), gyönyörű téli vidéket holdvilágnál. . . . itt a művészet tökéletesen a valóság színvonalára emelkedett. Természetes, hogy itt a festészetnek és világításnak teljes összhangzásban kell lenniök. Színművészetben nagyszerűen lehet majd egykor alkalmazni a Jedlik-Hamar-féle villanyütegek csodafényű világát. A mi napjaink és holdjaink most még nem is felülről hanem csak alulról világítanak.

Aztán mi tagadás benne, szellemi barátom, hisz a szegénységet különben sem lehet titkolni, — bizony mi kissé el is rongyosodtunk. Jelmez és diszlettárunk pusztulásnak indult, mert hiszen az idő a vasat is megemészti. Magyar jelmezosztályunk még meglehetősen karban volna, — a hadi viselet kivételével; — hanem olasz és francia középkori viselet dolgában igen szegények vagyunk, a rómaiban és keletiben pedig egészen koldúsok. Különben, hogy a legszebb és legdrágább díszöltözeteink csakhamar elpusztulnak, az igen természetes: mert nem vagyunk képesek kivinni, hogy a karszemélyzet öltözete teljesen el lenne különözve a szereplőkétől. A drámai Mátyás király biborát holnapután egy derék szabólegény viselendi, mint választófejedelem a „Profétá“-ban, Julius Caesar palástját pedig egy becsületes vargalegény, ki Prágából épen most érkezett meg a herbergre, porosan, sárosan, szennyesen.

Díszleteink is csak voltak. E részben, fájdalom, annyira vagyunk a szinpadi civilisatiótól, mint a hol a gőzgépet még pokolgépnek tartják. Párisban már nincsenek ugynevezett szinfalak (coullisse-ák). A francziák czélszerűbb oldalgépezetet találtak fel, s a régi merev keskeny oldalfalak helyét egyszerűbb oldaldíszlet foglalta el, miben a szinpadi technika csakugyan non plus ultráját érte el a természet és életvalóság másolatának. A termek például oldalt és felül egészen zárvák, épen úgy, mint hátul, — úgy szólva természetes falakkal. Midőn pedig a szinpadnak szabad vidéket, tájképet kell ábrázolnia: ekkor a szinpad területe nem merev négyszöget képez többé, stereotyp falakkal, hanem körvonala határozatlan, szabad, szeszélyesen elhelyezett részleteivel egy tájképnek, mintegy ráadába foglalt végtelenség.

Három nagy szükség van e szerint, a mire fundus nincs: drámai karszemélyzet, jelmez, díszlet. Azonban bizzunk abban, ki az égi madarakat táplálja.

És most, nemes barátom fényes szellem, a viszontlátásig!...

II.

P e s t , 1855. oct. 12.

Kissé ferde helyzet biz az, tulvilági barátom, hogy folyvást kell adnunk oly darabokat, melyeknek roszasága felől tisztán meg vagyunk győződve. Mert lásd, így folytonos ellenkezésben vagyunk színházunk rendeltetésével, mely azt parancsolja, hogy az emberek izlését tisztogassuk, lelkét nemesítsük. De lásd, kénytelenek vagyunk a roszat is adni; ha idegen, azért, mert látványosságával jövedelmet hoz; ha eredeti: szintén azért, s még azon kötelességből is, mely azt parancsolja, hogy az eredeti gyengét eléje tegyük az idegen jónak.

Itt eszembe jutnak egy visszautasított népszinműre tett észrevételeim, a régibb időkből. Elmondom neked.

„A magyar népéletet, népjellemet, népszokásokat, különböző vidékek szerinti elágazásaikban, alaposan kell ismernie annak, ki ezeket műtárgyává teszi. Sőt még ez sem elég; mert a mit ismerünk, azt tudni kell elő is adni! mert ez két különböző dolog. Hát még drámailag adni elő valamit!”

„Népszinműben a népélet és drámai cselekmény egyazonos, és elválaszthatlan. Hol a népszokások és erkölcsök csak mint sallangok aggatvák ide-oda, helyen, időn és szükségen kívül: az nem népszinmű.”

„Aztán a kérdéses műben a magyar népjellem egyértelműnek látszott lenni ezekkel: betyárság, szilaj vadság, lócsizárság, kaszkapakerülés, szennyes póriasság.”

„Huszár, zsidó, cigány, pandur, betyár, zene, dal, csárda, dáridó, mind odaillenek ugyan a népszinmű képcsarnokába, de csak módjával; izléssel és szoros egybefüggéssel; nem pedig üstökeiknél fogva odarángatva, csak azért, hogy a jelenet vagy felvonás vége csattanjon.”

„A kényszerűség, hogy e nemből a legpiritóbb gyarlóságokat is adnunk kell, már azért is sajnos: mert az idegen ember ezekben leghivebb arczképét hiszi láthatni fajunknak, azon közmondás szerint, hogy „nézd meg színházát, látod nemzetét.”

Tagadhatlan, hogy e gyarló látványosságok színészképző iskolának sem igen alkalmasok.... de hiába!.... hol a honfi kötelesség a művészetivel összeütközésbe jön: természetes, hogy ott az utóbbinak kell tágitani. Ez a világon mindenütt így van.

Hanem hiszen majd ki lesznek ezek egyenlítőre mind az arany szellő, mely a dráma mezején lengedezni kezd: a szinköltészetnek bizonyynyal újabb lendületet fog adni; s ha egyszer személyzetünk is teljes lesz, ha segédeszközeink, miket első levélben érinték, szintén rendbe lesznek hozva: majd akkor ismét oda emelkedünk, hol a tiszta művészet fog válni legbiztosabb jövődelmi forrássá, s oly művek fognak legnagyobb közönséget hozni, melyek legmagasabban állanak szellemi szépségben és tartalmaságban.

Hogy a drámáról és színpadról való fogalmaink még mindig eltérnek egymástól: annak, nemes barátom, általában az az oka, mert széptudományunk nincs; különösen pedig, mivel a széptudomány ez ágát nálunk dilettansok kezelték inkább, mint igazi szakemberek; és mert még jeles fejek is bámulatos téveszméket szórtak el a dráma elméleti mezején.

E téveszmék pedig egyetlen magból nőttek ki. Abból, hogy a dráma hatását nemcsak külön választották annak becsétől, hanem épen szemközt állították... kettőt csináltak egy dologból, a mi elválaszthatlan. E képtelenség aztán százat szült.

Én részemről már ez iránt salváltam (gondold magyarul) lelkes ismeretemet, s elmondám egyik helybeli lapban, hogy a dráma becsé szintugy nem képzelhető annak hatása nélkül, mint valódi hatás a dráma becsé nélkül... s hogy egyik a másiknak épen oly sine qua non feltétele, mint vitézségnek a bátorság, viznek a nedvesség, aczélnak a keménység.

Hanem lásd, nemes barátom, nálunk a szinköltőnek még mindig ilyenféle tanácsokat adnak: „te szinköltő, ne csak színpadra ird a színművet, hanem per excellentiam az olvasó közönségnek. Mert a színdarabnak nem kisebb rendeltetése az, hogy olvassák, mint az, hogy előadják.”

E tanácsadó egyik jeles kapacitásunk. Alkalmasint ismered. Szándéka tiszteletre méltó. Azt akarja, hogy illető szinköltőink a

nyegleség útjáról térjenek meg, s törekedjenek valódiságra. De ha szinköltőink az ő javaslatát követnék: én kétlem, hogy szinköltészetünkre nézve lenne benne köszönet.

Szinköltő, ki az olvasót tartja szem előtt: a legveszélyesebb egyoldalúság útján van; mert a mily mértékben eszmélend az olvasóra dolgozása közben; azon arányban távozik drámai kötelezettségeitől. Tartalommal és szépségekkel fogja művét ellátni, melyek a minő becsesek lesznek olvasva: szintoly elvetendőek lesznek szinpadon előadva. És egy szép reggel azon veszi magát észre szinköltőnk, hogy a drámai törvények alól magát tökéletesen emancipálta, s irt ugyan egy szindarab forma költeményt, hanem az minden inkább, mint szindarab.

Elmondom neked említett jelesünk nézetét a dráma kellékeiről is, azon megjegyzéssel, hogy e nézet a szinköltő helyzetét szintoly kényelmessé teszi, mint fentebbi javaslata.

Ő azt hiszi tisztelt barátom, hogy a dráma, más költői művektől csak annyiban különbözik, hogy az egy befejezett cselekvényből áll, mely pár beszédekben van írva, azért, hogy személyek beszélhessék el oly hallgatóság előtt, mely nem anynyira hallgatni jött a színházba, mint társalogni. . . .

„Már miért nem theázni, estelizni és kártyázni egyuttal?“... fogod erre mondani, nemde . . . ha e levél jó kedvedben talál? . . .

Hozzá teszi, hogy a dráma egyéni kellékei ennyiből állnak; és hogy a dráma egész lételét semmi más nem indokolja, mint e néhány igen alárendelt kellék. Itt mindjárt meg kell jegyezmem, hogy a dráma létele és előadandósága: szerintem egyet jelent.

Én azt gondolom, barátom, hogy jó akaratnak e téren alig lehetne nagyobb tévedése, mint olvasó számára iratni szinművet. Ez nem pusztán egyoldalúság, mint első tekintetre látszik. Meggyőződésem szerint e felfogás a dolgot érettsége tetőpontjáról visszautasítja elemi állapotába. Szerintem ez nem kevesebb, mint azt mondani: ne járj vasuton, ha sietsz, hanem gyalog . . . ne bort igyál, hanem szőlőt egyél . . . ne kenyérrel élj, hanem búzával.

Kérdelek: mi szükség van a drámára, ha lételének oka kizárólag nem az előadandóság? . . . Csak pusztán szeszély hozta

volna létre a színművet . . . talán csak változatosság kedvéért a költői formákban? De kérdelek: születhetik-e költői forma benső szükség nélkül? . . .

A dráma lényében egyetlen eszme van kifejezve: „az előadás szükségé.”

A dráma embriójától — a legelső dithyrambustól — kezdve, annak harmadfélezer éves története egyetlen fogalmat igazol: hogy dráma és előadandóság egyet jelent.

És épen e fogalomban áll a dráma királysága a költészet birodalmában . . . te ezt mind jól tudod.

Miként a homeopathicus golyókban az anyagi erő quintessenciája van összevonva; miként a magban egész fajnak szelleme, alakja, s egy öröklét őszpontosul: szintugy ott van benn a dráma gyomrában az eposz, lyra és regény. Ő maga pedig a költészet összes hatalmának kivonata.

Épen az a bökkenő, hogy a drámának igen is határozott egyénisége van; hogy az ő egyéniségének organicus törvényei annyira különváltak, hogy e törvények legfőbbjei semmi más költői művel nem közösek, s természet szerint nem is lehetnek.

Épen e törvények természetében fekszik, hogy a színiköltészet egészen specialis hivatást kíván. Valaki lehet lángelmű lantos, vagy hősenekes (lyrikus v. epikus), a nélkül, hogy szelleme csak közel is járna azon tájakhoz, hol a dráma fogamszik. Az agynak és vérnek azon sajátyszerű vegyületében fekszik e hivatás, miszerint a lélek tükrében krisztalizálva jelenik meg minden eszme. Nála teljes egyensúlyban állanak: a gondolat, képzelet, érzés, reflexio, általános emberi érettség, s a tapasztalás biztossága. Ő nemcsak eleve-nen lát minden tárgyat, hanem a tárgyak szemével lát, a tárgyak lényével gondol, érez és cselekszik folyvást és kizárólag.

Azonban elkomolyodni látom arcodat; mintha mondanád: „Istenkisértés volna elemezni akarni a szellem lényét, melyet még fogalmazni sem lehet.” És igazad van; mi csak a nyilatkozványokról okoskodhatunk; maradjunk azért a tünemények mellett.

Hanem megengeded, hogy egy hasonlatot elmondjak, mi épen eszembe jutott. Álmodunk egy szép vagy borzasztó történetet; szám-talan embert látunk cselekedni különbözőleg; halljuk hangjaikat;

érezzük a jelenet benyomásait: pedig ez emberek mi magunk vagyunk; bennök a mi lelkünk cselekszik, csak hogy öntudatlanul. A szinköltő ébren álmodik ilyet, és öntudatosan. . . .

A színművet olvasni is lehet, az igaz, mert nem ugorhat elő készen, mint Minerva, hanem le kell írni, hogy a színészszel minden időben és helyen közölni lehessen. De hogy a színmű olvasmány is lehet: ez csak előnyét bizonyítja a sokoldalúságban, távolról sem czélt, vagy szükségét. Egyik előnye abban áll: hogy olvasni is lehet, míg például a regényt nem lehet előadni.

E szerint azt mondani, hogy a regény megbuktatta a drámát, mint olvasmányt: körülbelül annyit tesz, hogy a gyermek megbuktatta az embert . . . a virág a gyümölcsöt . . . az írás a beszédet . . . a vitorlás hajó a gőzöst. . . .

Mint látod barátom, mindezekből az világlik elő, hogy: aesthetikailag és színpadilag tökéletes dráma annyit jelent, hogy drámai dráma. Ez pedig szószaporítás, mely idézhet ugyan elő zavart a dráma felfogásában, de üdvös dolgot ugyan az ügyre nézve szerintem soha.

Ilyen drámai drámát írni nehéz ugyan, — erről te is bizonyosságot tehetsz dalnok barátom, — de ugy-e nem lehetetlen? Ezt megmutatta két színész: Shakspeare barátod és Molière. Ott van például: Lear, ez örök példány, minden idők szinköltője s műtanára számára. Megöszülend az idő, míg ettől a reflectáló ész elfogja tanulhatni az alkotó művészetnek abbeli bámulatos egyéniségét s mindazon törvényeket, melyek, mivel a dráma idegzetét teszik, épen ezért semmihez sem hasonlóknak magukon kívül, a költészet világában.

Hogy lásd, mily végtelen eltérések vannak nálunk napirenden a dráma felfogása körül: elmondok itt neked néhányat azon javaslatok közül, miket én nem régen egyik barátomhoz intéztem.

„Nagy események a historiában megannyi periodicus végző pont: eredmény. Ez eseményeket kezdő pontjaikra kell a szinköltőnek visszavezetnie: a benszereplők szívkamráiba. Innen aztán mint embryókat indítani ki, hogy előttünk fussák meg pályájukat. — Gőg, nagyravágyás, gyűlölet, csak akkor lesznek ilyenek, ha elle-neikkel szemközt állittatnak, ha ezekkel összetütközésbe hozatnak, s

e surlódásból szükségkép fejlődik ki azon cselekvény, melyet a historia pusztán jegyzett fel mint kimenetelt.“

„Történeti színműben az érintett nagy tények illetén organikus kiegészítése, vagy inkább magvából való kinövesztése körül soha sem kérdezzük, vajjon a szenvedélyek ama mozgalmai s azon egyéni vonatkozások, melyek a kérdéses tényt megelőzik: állanak-e történetileg? hanem csak hogy állanak-e művészetileg... azaz: való-e lélektanilag? — mi csak azt vizsgáljuk, hogy az ember és tény között van-e legbensőbb kapcsolat és kényszerű egység? Színműben érző, szenvedélyes embereket akarunk látni mindenek fölött, nem historiát.

Kerüld a hosszadalmasságot. Színműben minden a mi mondatik: a pillanat szüleménye... jelen-percezi működése a léleknek... és még ezen elv mellett is csupán egy quintessentiáját szabad elmondani annak, a mit és mennyit ugyanakkor elmondani lehetne!... Természetes, mert hiszen egy hosszú élet három órába van összevonva. — Vesd el azért a legfölségesebbnek látszó gondolatot is, ha nem él az mint szívdobbanás... ha nem kikerülhetlen tényezője vagy szüleménye a perczenetnek... Színműben minden betű érzelm. A gondolatnak itt csak közvetett értéke van és lehet. Ellenben penészvirág a gondolat, mely nem a szív legifjabb lélekzetvétele, s nem ennek melegét lövelli ránk delejes erővel... Soha egy szót se írj azon eszmélettel, hogy azt olvasni fogják, hanem örökké azzal, hogy azt mondani fogják. Te ne szavakat írj, miknek sorsa örök némaság: hanem írj hangjegyeket, miket dallani fognak élő keblek hurjain, azért, hogy e hangok rögtön és közvetlenül az élet hangjaiba vegyüljenek: összhangzásba hozandók ennek szét-hangzásait (dissonances.)“

„Ha nem gondolatot irsz, hanem érzelmet, lelkiállapotot; nem szót, hanem hangjegyeket: akkor lesz művednek valódi dráma; becsese.“

Meglehet barátom, hogy én itt szintoly egyoldaluságba estem, a melyet másban kárhoztatok... sőt az enyim talán szélsőségnek is beillik, minthogy művészetem iránt elfogult vagyok... Ha nem abban keresek némi vigaszt, hogy én legalább a gyakorlati oldalon vagyok. — Isten veled!...

III.

Baja, 1855. oct. 20.

Láttál-e már ilyet, szellemi barátom? Ez az én bajtársam Apolloban, ez a vidéki színigazgató, leszólit ide Bajára vendégszerepekre . . . én jövök nyakrafőre: s neki hire sincs . . . azaz hire volna . . . hanem ő maga Szegszárdon van. . .

No de se baj! . . . teszünk róla, hogy ez az idő se menjen kárba, melyet itt e vendégszobában kell töltenem, az én vidéki pályatársaim érkezésére várakozva.

Tölthetném-e pedig jobban és szebben ez időt, mint hogyha veled foglalkozom, szellemi fönség! . . . és kedves művészetemmel?

Hogy én elfogult vagyok művészetem iránt: az igaz, és oly természetes, mint hogy az anya elfogult gyermeke iránt, a polgár: hona és faja iránt, a madár: az erdő és szabadság iránt.

Természetes tehát, ha veled együtt azt éneklek, hogy:

„Minden művészetek
Fején a korona:
A mi művészetünk
Ellen ki mondana?”

Te vagy legfényesebb bizonyosságom: hogy ez másként nem is lehet. Mert nincs benne mód, hogy szakember a tökélynek csak némi fokát is elérhesse, ha nincs iránta végtelen lelkesedéssel, mint legmagasabb eszményképe iránt. Honnan meritne tápot, ha nem e lelkesült szeretetből: a minden gáttal daczoló lelkierő, magával a sorssal síkra szálló idegzet; a küzdelem, türelem, nélkülözés, kitartás?! . . .

„Nyegleség! . . . szeretitek a dicsőséget . . . vagy épen a mindennapi kenyeret . . .” mondja ki, nem szeret . . . ki csak nevé-ről ismeri e fogalmát a szenvedélynek. Hanem feleljünk meg ennek a szeretetlen uri embernek.

A szeretet: cél, és nem eszköz; vagy még inkább mondhatnók, hogy eszköz és cél egyszersmind önmagának. Díjért szeretni

annyi, mint a díjat szeretni, ez pedig annyi, mint önmagát szeretni: azaz: nem szeretni senkit és semmit önmagán kívül. Ámde szeretni fontos tárgyat: lényt vagy eszmét, mi rajtunk kívül van; szeretni a viszonzás legparányibb eszmélete nélkül, igénytelenül: csupán azon boldogságért, mi az adás sikerében, a boldogítás érzetében van: ez a valódi szeretet.

Ha a mély szeretetben a hálára való számításnak legparányibb gondolata van: az ellenmondása ez érzelemnek. Kellemesebb ugyan viszonzással találkozni, mint hálátlansággal; hanem azért a viszonzás vagy hála hiánya mitsem változtathat a szerelmen vagy szereteten.

Eszmél-e az anya hálára, midőn sanyaru munkával táplálja gyermekét? . . . És ha gyermeki kéz dőfi keresztül az anyai szívet: megszűnik ez azért szeretni? . . . Óh nem! . . . a szerelmet megölni nem lehet; s az anya, mint az anyagtól fölszabadult gondolat és érzelem, mint az isteni szeretet közlönye: őrangyalává lesz gyermekének, ki őt anyagilag megölte.

Hizelgem magamnak nemes barátom, hogy én művészetemet a szó tiszta értelmében szeretem . . . s ha e fogalomnak potenciája volna: azzal fejezném ki e viszonyt, mely művészetemhez csatol. De nem ismerek ily fokozatot az imádaton kívül, mely Istent illeti csupán, mint örök forrását ama mindenható szerelemnek, mely delejes lánczolatkép tartja össze a világok világát . . . s mely nekem úgy tűnik fel, mint egy menyei tenor-hang, a mindenség dallamában.

És épen ezért, ha van érdem a szeretet munkasikerében: úgy az egyedül Istent illetheti, kinek keze például benned és körülte akként vegyíté az elemeket, hogy szükségkép azon irányban kelle futnod a földipályát, melyben azt megfutottad. Ezt meg kell vallanod szerényen.

Avvagy például én, tehetek-e róla, hogy ott az elérhetlen messzeségben egy eszme van előttem, mire lelkem szemei függesztvék, mely örökké hívólag int, s mely felé ellenállhatlan erő gondolat-szárnyokon röpit, s mely tőlem mégis mindig annyira van, mint a láthatár? . . .

Teljességgel nem dicsekhetem vele, hogy teremtője volnék

azon ösztönnek, mely ez irányban kerget, vagy a szenvedélynek, mely lobogó lánggal égvén: mint olajat emészt fel e földi anyagot, és mely mint becsnélküli dolgot veti oda egy eszmének az életet.

Az én eszményi célom legmagasabbra van helyezve az én szemeim előtt; az tagadhatlan. . . . Azt is tudom, hogy e szó: magas: viszony-fogalom, melyet a hasonlítás szül. De a szeretetnek tömérdek rokonfogalma, vegyülete, árnyazata s fokozata van. Például a csodálat, tisztelet, kegyelet, becsülés, vonzalom, rokon-szenv: különvéve megannyi testvérfogalmai a szeretetnek, bárha nem birnak is egyenként ennek teljes mértékével.

Mondják, hogy végre minden szerelem és szeretet: önzés, hogy még az anyai szeretet is ide qualificálható, mennyiben vértünket szeretni annyi, mint sajátunkat szeretni; már pedig eszoenyim, érdeket foglal magában, sőt épen az érdek különböztette meg az „enyim“et a „tied“től. Mind igaz: hanem az önzés nemei, fokozata és becse között mégis nagy különbség van. Például: minél nagyobb kört olvaszt az ember egybe saját érdekével: minél több embert karol föl, mint rokonát, az önszeretet: annál nemesebb, annál tiszteletreméltóbb az.

Szeresse csak magát minden honfi ily értelemben: boldogság lesz az élet! . . .

Azonban, ugy-e tisztelt barátom, hogy bárha művészetemet elfogultan szeretem, tárgyaért, a nemzetért, s a nemzetben az emberért: ebből azért nem következik, hogy minden embert elfogultan szeressek? . . . mert biz az emberek nem mind szeretetreméltók. Például: ha szeretem azokat, kik előtttem a jót, nagyot és nemest képviselik, szóval: az erényt valósítják: természetes, hogy azokat nem szerethetem, kik előtttem semmi erényt nem képviselnek; de sőt gyűlölnöm kell, ha ennek épen ellenkezőjét, a rosszat valósítják.

Hanem itt sem feledem, hogy a jó és rossz épen oly relativ dolgok, mint a nagy és kicsiny, magas és alacsony. . . . Azért igyekszem az embert saját elemeiben felfogni. Nem feledem továbbá, hogy a rossz ember gyámoltalan rabja bizonyos gondolatoknak, mik rajta zsarnokoskodnak; s ő a személy, csak gyáva eszköz levén: inkább szájalomra, mint büntetésre méltó. A mit én ő benne megvetek, vagy

gyűlölők: az a gonosz elv, a gondolat. . . . Ha ez utamban áll: küzdenem is kell ellene ösztönszerűleg; mert köztünk oly összeférhetlenség van, mint meleg és hideg, sötétség és világosság között. Általunk a szellemi ellentételek harcolnak.

E harc modora — tapasztaltad jó fiu, — hogy különböző téren különböző. Például csatában és művészetben, mint a tied s az enyim, az eszményi jót és roszt, személyekhez szoktuk kötni, s ezek harcolnak az elvek helyett, vagy elvekért. Hanem, ha csak szóval harcolnak: akkor csupán gondolat lép föl gondolat ellen. Ekkor igyekszünk az eszmét kérgétől, az embertől, vagy személytől elválasztani, s az elvet eszményi mivoltában tárgyalni. Ámbár meg kell vallani, hogy ilyen választóvizet sem kapni nem lehet minden esetben, sem alkalmazni . . . mert az ember végre is vagy krisztalizált jó, vagy kövesült gonosz.

Hanem . . . talán hagyjunk holnapra is ebből a philosophiából . . . mert mi nemcsak ígével élünk, mint ti oda át . . . aztán az én vándor-collegáim is érkeznek valahára. . . .

Legközelebb majd elmondom neked, utóbbi napjaim gondolatait a műkedvelésről és a kritikáról, a mikről tulajdonkép szólanom kell vala ez alkalommal.

IV.

Baja, 1855. oct. 27.

Emlékezel, minő divatban volt a színpadí műkedvelés hazaszerre 1847 körül. Ma már az akkori műkedvelő társulatoknak csak hire van fenn. Én még szerencsés valék egy év előtt ily kellemes körökben működni Ugocsában és Szatmárban; hanem úgy látszott, hogy e néhány lelkesek is csupán azért gyűltek össze még egyszer, hogy e pályától ünnepélyesen elbúcsúzzanak.

E napok örökzölden fognak virulni emlékezetem szebb vidékein. . . . Uj korszakot kezdének azok életem történetében. Mi a ki-kelet a pacsirtának: az volt ez időszak művészetemnek, mely akkor szólalt meg ismét, hosszú rideg némaság után, a szenvedélyek régi hangszerein; viszhangozva nemes keblek által, kik tárt karokkal üdvözlének az elhagyott régi pályán. . . .

Lehet, hogy ez végső fellobbbanása volt egy nemsokára kialvó lámpának: de annyi való, hogy e széplelkűek körében visszanyerte lelkem egész rugalmasságát . . . míg ez alkalom egyszersmind új adatokkal gyarapítá tapasztalásaimat. Ezek közül akarok neked néhányat idejegyezni.

Tudod, hogy a gyöngédtelen tudomány elvileg nem hagyja helybe a műkedvelést (dilettantismust). Okai röviden abban állanak, hogy ez a felületességet érvényesíti az alaposság helyett, s hogy hamisat hoz forgalomba az igaznak rovására, . . . e szerint a művészetet hátramozdítja.

Én azonban mindemellett védhetőnek tartom a műkedvelést bizonyos határokig . . . és fogom is védeni.

Nálunk a szinpadi műkedvelés, hasznosságát bizonyította be nemcsak az emberbaráti (philanticus) téren, hanem — társadalmi helyzetünk sajátságainál fogva — a polgárisodás terén is.

Hazánkban ezerek fogják áldani a műkedvelő társulatokat, kegyeletes alapítványaikért, késő időiglen. Másfelől pedig, azon tény, hogy a társadalom maga lépett át a művészet légkörébe: már maga foglalási tény a polgárosodás számára.

Legegyszerűbb lesz a gyakorlatból mutatni ki, mint áll a dolog.

Tisztos családok, — leginkább az aristocratia rétegeiből, — vállalkoznak, hogy jótékony célra szindarabot adjanak elő. . . . Századunkhoz illő mód, jótékonyásra birni az embereket. . . . „Nesze: adj!” . . . És e családok ifju sarjadéka, reményvirága, föl lép a szinpadon . . . nyilvánosan . . . először életében. A hölgyiség szerény ibolyája elhagyja családi rejtekét, hogy a nagyvilág kellő közepébe lépjen. . . . Ünnepestes pillanat! . . . A remegő női kebel bátorságot s ihletet igyekszik meritni azon érzetből, hogy jótékony-ságot gyakorol . . . hogy e mellett nemzeti ügynek tesz szolgálatot: s a zavar első perczei elmulván, kifejti hölgyisége ifju bájait, öntudatlanul, s épen ezért ígész hatással, oly vegyületű társaság előtt, mely e bűvös jelenségnek tanúja soha nem lehetett volna ez alkalom nélkül. . . .

Az előadást gyakorlatok előzték meg . . . s e műgyakorlatok mind a két nemű ifjuságra nézve valódi leckeórák voltak a nyil-

vános élettudományból. A leckeórákat szigorlat követi: a lélekéberség és társadalmi ügyesség minden neméből és fajából.

Kérdelek: nincs-e tényleg elismerve itt a színművészet képessége az ember-idomítás minden nemében? kérdelek: vajjon e tény nem döntött-e le minden válaszfalat, melyet a társalom és színészeti osztály közé sötét századok emeltek . . . s mely falak fölépítésén a sötétség kezei ujjal szorgalmasan kezdenek dolgozni? . . . Szóval: e tény nem mondotta-e fenhangon, hogy „világosodik“ . . . ?

Nem vitatom, hogy a műkedvelés tett-e szolgálatot az igazi műértelmiségnek; de mondhatom, hogy engem teljesen megnyugtatót arra nézve, miszerint hazánkban a színészetnek többé magva szakadni nem fog. Ez alkalom bámulandó színészi képességeket tüntetett föl itt-ott a homályból; s megmutatta, hogy fajunk valóban egyetlen faj volna az emberi erők csodás mértéke, vegyülete és sokoldalúsága tekintetében, ha az erőket kifejtteni módja, ösztöne, akaratát s kitartása volna (!!!) . . .

De menjünk tovább. Halljuk, mit mond az efféle műkedveléshez a néző közönség? . . .

Ennek egy része teljes igénytelenséggel lép ugyan a terembe, de másik része érdekből fizet, és jogot vásárol az élvezethez; különben aligha eljött volna. . . .

Ellenben a társulat, mely minden érdek nélkül vállalt magára munkát és fáradságot: mint egyik tényező a jótékony célra, elnézést igényel inkább, semhogy magát szigorú követelmények tárgyául akarná tekinteni.

Ki tesz itt már most igazságot?

Részemről én, ha műkedvelő volnék, a követelő nézőnek ezt mondanám: „a színlap áldozatra hívott fel polgártárs, és ha eljöttél: önkívánság nem boszuság (volenti non fit injuria). A jótékony cél, műkedvelő címem és legjobb akaratom lefegyvereznek minden követelést.“

Halljuk már most mindezekhez a tudomány komoly hangját.

„Műkedvelés, fogadott testvér Apolloban! fogadd köszönetemet, hogy előfutára és szállásmestere voltál művészetemnek és ne-

kem, az ő hadsegédének. Azonban miután mi magunk megérkeztünk, adj helyet, és vonulj vissza szerényen! . . .“

„Műkedvelés, a te vidékeid ott végződnek, hol a mi művésztünk birodalma kezdődik.“

„Műkedvelés, a te hadjáratod ünnepi díszmenet: a miénk krimiai dráma . . .“

Im ily hangon morog a tudomány; és lám, ő maga is elég kegyesnek látszik a szinpadí műkedvelést, hazai tekintetknél fogva bizonyos határokig eltérni.

Mit tartasz te a kézi mesterségek oly szenvedélyes műkedvelőiről, minő például gróf B. F. volt Erdélyben?

Én az ilyenek dicsőítésére könyvet tudnék írni, akár hiszed, akár nem.

Lásd, én azt is elhiszem, hogy egy kontár szabó, — minő például az egyesült államok mostani elnöke (?), — ügyesebb szabómestereket tudna képezni, mint akármelyik bécsi kabátművész, ki nem kontár (Störer), hanem valóságos c z é h b e l i mester.

De azt mégis bajos volna valakivel elhíttetni, hogy egy debreczeni taligás (habár örökké homok és sártengerben uszik is), jobban el tudná kormányozni a hajóhadat, mint Bruat admirál. . . . Vagy, hogy egy házaló gyógyszerész jobban betöltené Stáhly tanszékét, mint ezt ő maga betöltötte.

E szerint — ugy-e világos tény! — azt sem nehéz megmutatni, hogy Istennek nincsen haszontalanabb népe a Dulcamárák seregénél, amaz irodalmi műkedvelők hadánál, mely hivatás, szakavatottság és műveltség nélkül kontárkodik a művészet és tudomány mezején? . . . amaz universelle-genie-knél, kik született poéták, államgazdák, encyclopaedisták és polyhistorok levén: már bölcsesjökben tudták mindazt, a mit a jövő évtizedek fognak felfedezni . . . kik egy ülőhelyőkben pipaszónál irnak verset, novellát, regényt, vezérczikket, szindarabot, kritikát és jóslatot . . .

Te jól ismered e fajt, nagy szellem; s ez még jobban ismeri korbácsodat. Arczátlan faj ez, mint a megszalasztott tolvaj, ki utat vesz, és utóbb üldözői közé vegyülve legharsányabban kiáltja, hogy: „fogjátok meg!“ . . . Szapora ez, mint minden a mi nemtelen

a természetben. . . . Szívós életű mint a macska . . . ha ma agyonvered: reggel a nap első sugáritól föléled és elszalad . . .

Nézd ó dicső szellem, mivé lett a mező, mely korodban már paradicsomi viránu kezdett lenni, a tavasz minden bájaival, és az ősz minden kincseivel! Most árva parlagin, bürök és kattankóró, tövis és burján tenyészik, buján hirdetve, hogy e tájról az isteni magvetők és kertészek mind kihaltak. . . .

E burjánok és dudvák: az irodalmi dilettánsok, vagy: poeták tehetség nélkül és tudósok tudomány nélkül.

Efféléket fogok fenyítő széked elé állítani majd mihelyt hozzá kedvem és időm lesz. . . .

V.

Pest, 1855. nov. 10.

Hallom, hogy némely lapok részvétlenséggel vádolják a bajai közönséget irányomban. Kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy azon lapok rosszul vannak értesülve. Én a bajai tisztelt közönségről és ottani lelkes műbarátimról csak hálás elismeréssel emlékezhetem. Tudják meg a szánakozni szerető farizeusok, hogy én e honban soha és sehol nem találkoztam még részvétlenséggel. Vendéjátékaim még mindig és mindenütt oly méltánylatban részesültek, mely a nálam tiszszerte éremesebbnek is becsületére válhatnék. Ki ezt megakarja czáfolni: álljon elő; én annak számokkal fogok felelni.

* * *

És most hozzád fordulok ismét, régi jó barát, és a tárgyhoz, miről a multkor beszélni akartam. Emlékezem, hogy ez észrevételeken egykor gyönyörrel mulattál. Nem kétkedem, hogy így leírva sem fogna kevesebbé tetszeni. Tudod jó szellem, hogy én „az időnek elvont rövid krónikája“ vagyok. A mit neked ide jegyzek: az is az idő krónikájához tartozik.

A dolog természetében fekszik, hogy a színművészet kritikája sehol sem volt és maig sincs kellőleg képviselve — huzamosan. Miért? . . . mert erre, kizárólag, teremítő szelle-

mek képesek: ezek pedig ösztönszerűleg, inkább az alkotás, mint a lemásolás (reflexio) munkájára fordítják erejüket s e rövid életet.

Nem a napi didaskáliákról van szó. Ezek feladata nem terjed messzebb: mint a nap történetét irodalmi jegyzőkönyvbe vezetni. Ezek nem egyebek, mint színházi nyilvános naplók; s ha kellő határaik között akarnak maradni: csupán a legegyszerűbb és rövidebb értés jellemével bírhatnak. Kritikáról van szó, mely magának ex professo követeli e címet.

Minő legyen a színbirálat, mit jogosan nevezhessünk ilyennek?.... ezt egyszerűen meg lehet határozni, csak azt kell tudni: mi a feladata, mi a célja?.... Feladata belsőleg, célja külsőleg szabja ki kötelességeit.

A színbirálat feladata nem lehet más, mint lemásolni a mesterműveket; hiven tükrözni a század ritka tűneményeit; a színészet mesterétől lelkesülten tanulni a műtörvényeket; összegyűjteni s rendezni ezeket a jövődőség számára. Az ilyen kritika külső célja nem látszik ugyan szándékosnak, de az mégis öntudatos. Az ihletett színbirálat mintegy önkénytelenül fogja magyarázni az isteni nyilatkozványokat e téren. Látszatos szándék nélkül is irányadólag, fejlesztőleg fog hatni azon ifju művészi jelöltekre, kik a műtudomány legutóbbi színvonalán alul állanak. Az emberek érzékeit idomitani, nemesíteni fogja; sőt csinálni fog érzéket ott, ahol nincs. És így műértelmiséget terjesztvén: fogékonyakká fogja minősíteni a lelkeket oly gyönyörökre, melyek mert szellemiek, legméltóbbak az emberhez.

Tehát a feladat: tanulni; a cél: tanítani.

Már most, ha tanulni akarok, hogy tanithassak... tanulni ama nagy percekből, midőn a mester géniusza jó kedvében van, és teljes erejében mutatkozik: hogyan tehessem ezt, ha őt nem értem... ha ő reám nézve ismeretlen nyelven írott könyv?... Mit tanítsak ebből másoknak?... Hogyan értessem meg a paraszt emberrel, hogy a gőzmozdony nem ördög, hanem igen természetes dolog: ha mitsem értek a géphez, ha nincs fogalmam az anyagok természetéről s az erők törvényeiről?...

Hogyan lehessek éjjeli kalauz: ha nem vagyok jártas az illető vidéken?... Hogyan rajzolhassak földképet, tükéletest: ha nem is-

merem a tájnak részeit, hegyeit, vizeit, minden zegét-zugát, hogy így képzeletemben egy sas látpontjára emelkedjem, s a részekből egy egész képet állítsak, elő?...

Szükség tehát, hogy az ítéssz, általános műveltség tekintetében a mesterrel legalább is egy színvonalon álljon. Szükség, hogy az ítéssz, az illető művészetnek specialis vidékét, égalmját, légét, benső életművét (organismus) és alkotmányát (architectonika) tökéletesen ismerje. Mindenekfelett pedig szükséges, hogy született költő legyen, s épen szinköltő, vagy más szóval: theoreticus színművész. . . . Szükség, hogy szelleme szárnyakkal birjon, s bejárhassa mindazon vidékeit a képzelet és érzelemvilágnak, hol az alkotó mester géniusza megfordult. . . .

A bírálathoz, mit ezen ítéssz írni fog: egy szép költői mű lesz. Ugyanaz lesz papíron, mi tárgya volt az életben: fényképe a géniusznak. . . . Ihlet, csodálat, szeretet, gyönyör, mély értelemmel egyensúlyozva. Őt el fogják ragadni ama ritka perczek az életnek, midőn a művészi nemtől az érzéki szem előtt teljes fényében átvillan. Ő lelke tükrével, mint napfestész, fogja föl e perczek tünékeny képeit, hogy örökítse azokat.

Az ilyen bírálathoz gyönyörrel fog hatni, a nélkül, hogy e szándékot szenvedje.

Ama jelvező (symbolizáló) érzék, mely csupán az ilyen ítésszek sajátja: ellesi a tárgyak és alakok legtitkosabb jelentését, és benyomásaik minden nemének tud adni hangot, értelmet, magyarázatot.

Ekként ő tárgyat állítja a mestert a mester elé. Az ily ítéssz képmásolata: egy második mestermű, mely a mester előtt új forrását nyitja meg a gondolatoknak, s új képekkel népesíti meg a mester szellemi világát.

Nagy észtehetség és tudományosság, mely nem egyesül hasonló mértékével a képzelőerőnek és kedélyvilágosságnak: épen oly kevésbé való műbírónak, mint a jeges medve az aequator alá majomnak vagy oroszlának. Az észnek egyoldalú fejlesztése ki szokta szorítani helyéből a képzelő tehetséget, meg szokta fagyasztani a kedélyt és kiolt a kebelből minden érzelmi fogékonyságot. Ez ép oly természetes, mint számtanilag bizonyos.

Tehát a hideg ész és száraz tudományosság nem bíraskodhatik a lángoló képzelet és érzelem műve fölött. A vizek lakója hogyan ítélhessen a lég szárnyasai felett? Így az elveszett lélek oly északi (relatív) nyelven fog beszélni a művész munkájáról, melyet a déli tájak lakói nem érthetnek.

Magadról tudhatod, miszerint a mester koránsem azt akarja, hogy örökké csak dicsőítsék. A mester sokkal inkább azt akarja, hogy megértsék. Egészséges kedélyt és elfogulatlan keblet igényel ítészében, a ki arra való. És igényli azon szerénységet, mely minden magas léleknek sajátja különben is.

A tudomány, mint ily szerény szellemek hagyománya, legjobban érzi korlátozottságát a teremtés munkájával szemközt. Ő a tudomány legjobban tudja, hogy nem ítészet találta föl a művészetet, hanem ez adott lételt annak. Jól tudja ő, hogy a legdúsabb szellemű reflexio is csak holdvilág marad, a mesteri nap átellenében. Jól tudja ő, hogy az évszázadok óta gyűjtögetett észrevételek össze alig tartalmaz néhány tevéleg es utmutatást a műalkotáshoz; s hogy e néhány törvény is annyi módosítást szenved, miszerint belőle végre alig marad valami. . . .

Más helyzet áll elő a született ítész és egy művészi ujoncz között, kiben a tehetség csillámai látszanak. A főntebb jellemcztem ítész itt egy még fegyelmetlen erőt gyámolítani, bátorítani, idomítani s megóvni akar a művészet számára. Egyenes czélja itt: az ujonczra magára hatni, legnemesebb s legildomosabb módjával a tudásvágy fölébresztésének. E czélból ki fogja meríteni a dialectica egész művészetét, hogy becsülete ssége iránt az ifjuban bizalmat ébreszsen, avatottsága iránt pedig érdeket, figyelmet, tiszteletet. A legnagyobb ovatossággal fog mindent kerülni, mi e bizalmas viszonyt legkevesbé is megzavarja, nehogy az elfogulatlan ifju kebel előtte bezáruljon, s ő sziklára szórja magvait aranyigéinek. Kitarja előtte lassanként a mérhetlen pályatért, s ez ellenében kimutatja az emberi erő-korlátoltságot; de koránsem oly módon, mely reá leverőleg hasson, vagy éppen kétségbe ejtse jövője iránt: hanem csak azon ildommal, mely arra szükséges, hogy őt egyfelől az elbizottságtól megmentse, másfelől pedig, hogy mélyen be legyenek oltva

lelkébe a kegyelet és csodálat érzelmi művészete iránt, s ennek eszményi tartalma iránt.

Mi történik azonban?

Előáll egy sereg lámpásos gyermek az utcán, fényes nappal, s az elhaladó emberek fülébe így orditozik: „pornak fiai! engem kövessetek! én megvilágítom pályátokat, s egy kis krajczárért elvezetlek benneteket az olympusra, hová csak én tudom az igazi utat.“

Mit fog e helyzetben a komoly férfi tenni? Nemde egykedvűen halad el mellettök, nem tekintve sem jobbra sem balra? Vagy szóba álljon az ember, kinek sürgetős dolga van, minden vargainassal, ki háta mögött torzképeket csinál? Avagy mindannyiszor megálljon a futó szekér, a hányszor egy kuvasz annak robogó kerékküllőibe faldos? . . . Csak jó kedvében jut eszébe ilyenkor a magyar embernek, ostorhegyével ingerelni e szegény állatok tehetetlen erőlködéseit. . . .

Egyébirant.

„Mindig így volt e világi élet!...“

Régi dolog, hogy színbirálat és vers a vesszőparipa, melyen a diák-gyerek az iskola udvaráról ki, s az irodalom mezejére bevágat. . . . A német irodalom nagyjait koronként fellázadni látjuk e ferdeségek ellen. Halljad csak, mit olvastam egy szellemdús német embertől e dologról:

„A kritika oly fegyelmetlen és nyers modorban rontott be a színművészet csarrokába, hogy itt most valóságos zsibvására van a tudatlanság, arczátlanság, tapintathiány, otromba póriasság, émelegős udvarlások és hódolatoknak. Ez állapot oly visszataszító, hogy nem csodálkozhatni a megvetésen, melylyel a drámai kritikától elfordulnak maguk a művészek is.“

A művész ösztönszerűleg teszi fel itészetében a teljes érettségre jutott öntudatot és mélyebb belátást a művészet titkaiba. A művészeti ujoncz eleven törvénykönyvét akarja látni kritikusában, ki az ő kísérleteit a kor szükségéhez és a kitűzött eszme kívánalmaihoz merje. De ha mitsem talál benne a feltett sajátságokból: akkor elfogulatlan tisztelete csakhamar gúny és megvetésbe megy

át, annyira, hogy az olykori helyes megjegyzésekre nincs többé a ki hallgasson.

„Kritikai pálya szokott végmenedéke lenni az elveszett talentumnak, az erkölcsileg feldult embernek, a ki előtt minden más irodalmi munkatér zárva van. Itt szokott az ilyen ember házalni bizonyos mindennapi kitételekkel és szokásmódokkal, miket a legolcsóbb áron meg lehet szerezni, s forgalomba lehet hozni.“

„A kritika ujjászületése csak úgy lehetséges, ha mély tudományosság veti meg alapját; ha magas fokán állandó az értelmiségnek; ha valódi közlönynyé lesz; ha finom tapintat, szeretet, bölcs belátás, dús képzelet, és született műérzék fogja kezelni. . . . Az ilyen előtt meg fog a színész hajolni, látva, hogy nem oly csapattal van dolga, mely a tudományos foglalkozás elől szökött meg.“

VI.

(Vörösmarty halálakor).

Kolozsvár, 1855. nov. 22.

Tegnapelőtt érkeztem ide, s most tudom meg, hogy egy sötét hír szállott utánam, hollószárnyakon.

K. G nak nemrég azt írák, hogy a végzet úgy bánik velünk, mint Sybilla Tarquinnal. Hozzá teszem itt, hogy Tarquinnak volt még lelke, Sybilla utolsó könyvét megbecsülni: míg minket sem Tarquin, sem a végzet nem képesek megtanítani azon leczkére, miként kell nemzetnek becsülni önmagát nagyjaiban.

„Megfáradt ember hamvára nehezkedik a domb!“

De hiszen a világosság nem volna érthető sötétség nélkül . . . nem rég jegyzém meg. A nagyság és dicsőség fénye mellé sötét árnyék szükséges, hogy ragyogjon; s e sötét árnyék a nyomor, a kínszenvedés.

A vén dalnok ott van immár, hol nincs többé sötétség. Mily enyhítő, mily megnyugtató ezt úgy tudni, mint én; . . . s mily vigasz nélküli árvaság e tudat nélkül a földi lét! . . .

October 14-én rohan Jókai föl Tomoryhoz. „Jertek, ugy-

mond, hozzuk föl az öregét. Tatáról jön. Annyira el van gyengülve, hogy a szegletkövekre ül, s fölkelve nem tudja magát tájékozni, mindig visszafelé indul.“ Fölsegitik hárman Berényivel a lépcsőkön . . . s megdöbbszent látvány! . . . én, ki pár héttel azelőtt láttam őt, megtörve bár, de mégis egészségben, most a halált pillantom meg tekintetén. Az enyészet volt ez arczon kinyomva, rémletes csalhatatlansággal. Vidámon folyt a beszéd, s úgy látszott, hogy lelke még eléggé jelen van, hanem a haldokló arczára nem lehetett többé mosolyt idézni. Homlokát a gyengeség veritéke boritá, s engedelmet kért, hogy kalapját fején tarthassa. Nemsokára ketten maradtunk. Esti 7 órát ütött. „Ugy-e megengedi Gábor öcsém, — ugymond — hogy ledőljek ide a pamlagra?! . . . Különben is mennem kell, — mondám, — s bucsúztam. Midőn az ajtóhoz lépek, ezt mondja utánam: „Köszöntöm — két.“ Nem értettem jól s ő ismételte szavát. Ez volt végszava hozzám e földön.

Ki alkotá nyelved művészivé,
Természet s ember minden állapotja
Viszhangzására képessé, magyar?
Ki tudta egy nagy nemzet érzetét
Rövid szavakban így kimondani?
Ki dallott neked „madárhangok“-on?
Ki nyelve volt „a vésznek zongorája,
Melyben a harczok menydörgése szól?“
Ki hangja volt „a szellők fuvolája,
Mely kesereg az őszi lombokon?“
Van-e összhangzás tárgy és nyelv között
Ily dicső, ily tükélyes a világon?!

Együtt vagytok immár viszont főszegek dalnokai e nemzetnek.

Eltüntetek e föld színéről, mint meteorok, de itt hagytátok a bűnnek és örömmek dallamát, mely zengeni fog, míg ember léssen, s emberkebelben érző szív dobog.

Minő ének lehet az, melyet ti most ketten dallotok?! . . .

„Csak rajta, daloljatok egyre,
Verjétek a lantot, az isteni lantot!
Eljönek az évek

Századjai s ezredei, letipornak
Mindent könnyöretlenül, óh de
Ti szentek vagytok elöttök.
Mindenre a sárga halált lehelik,
Csupán fejetek koszorúja marad zöld. . . .“

VII.

Pest, 1855. vógén.

„Pusztában bujdosunk“ Te monád.

Uj állomásra értünk . . . az időben.

Vessünk e pontról egy futó tekintetet a dülőföldre, mit épen hátrahagyánk.

Egy pár ház tűnik föl mögöttem e sivár pusztaságon; azok egyikéről akarok veled beszélni egykori bujdosó társam. . . . Azon kis zöld szigetről, honnan épen jövök . . . ama májusi napokról, miket K o l o z s v á r t élveztem — decemberben.

Mert lásd, a mi majálisaink: a vendégszereplések. Ugy érezzük ilyenkor magunkat, mint a madár, melyet a kalitkából kibocsátanak. Kiszabadítjuk magunkat a rend és merev egyformaság korlátiból, s elöttünk áll az általad megénekelte vándorélet egész regényességével.

„S gondot ki ne felejtene
Forrásaidnál, bor istene,
S bájhangjaidnál, szelid zene!“ . . .

Sokan vannak a vendégszereplések ellen, kilenczvenkilencz okból. Sokan vannak mellette száz okból. Mi tagadás: én az utóbbiakhoz tartozom. Elmondom miért. A vidéknek — illetőleg a hazának — mert a haza nem Pest, habár szive is annak, — tehát a hazának joga van élvezni gyümölcseit azon fának, melyet ő ültetett. A kertész tartozik szolgálni urának: bemutatván neki szorgalma sikerét. És a gyümölcsnek — ha például érett és öntudatos lény, — mily becsület, mily boldogság: gyönyöréül szolgálhatni az anyának, kedves zamatu hálával fizethetni a szeretet honi levegőjeért, harmatáért és napsugáraért, mely táplálta s megérlelte őt!

Aztán, ha prózában akarunk beszélni: a vendégszereplés

egyszersmind nevezetes jövedelmi forrása ám a nemzeti színház tagjainak. — Jól van-e ez így: nem vitatom. Megfér-e országos intézet méltóságával, hogy tagjainak díjazását a véletlenre hagyja, mint a mily kétes véletlen például a jutalomjátékok rendszere is? ezt sem feszegetem, sőt megismerem, hogy e látszatos anomaliák a helyzet kényszerűségében teljes igazolásukra találnak. Elég az hozzá, hogy ez mostanság így van.

De másfelől figyelmet érdemel azon ellenvetés is, hogy a pesti közönségnek, — mely előfizet, — joga van a színházi személyzet teljes számához folytonosan; mert alkalmasint az egész személyzetre számít, midőn előfizet, különben talán nem is fizetne előre. Azonban tudtomra ily teljes szám az előfizetőnek formászerint ígérve nincs, de nem is lehet; s épen azért szükséges a színháznak kettős személyzetet tartania — legalább a főbb szakokra, — hogy a betegség vagy távollét okozta hiányokat a közönség ne érezze . . . legalább ne nagyon.

Végre nem lehet elvitázni, hogy a becsülettel végzett napimunka után pihenésre, az évhosszanta zaklatott erőknek üdülésre, szabad levegőre, egy kis vacatióra van szüksége.

Szép vacatio — mondhatják Kolozsvárt — 23 nap alatt tizennégyet játszani egyfolytában, csupa Hamleteket és Leareket; ugyanannyi színpadi gyakorlatot tartani, s e mellett majd még egyszer annyi éjet átvirasztani dal és zeneszónál, vig czimborák körében! Ellenmondásnak látszik biz ez a pihenéssel: és lám még sem az! — Uj lég — még pedig hegyi lég! — uj közönség! — régi és uj barátok vidor serege! — találkozás szokatlanul eredeti és nemes egyénekkal! — egy egészen uj nemzedék, melynek ifju keble a művészet illetésére most nyílik meg a szépnek, nagynak és nemesnek, mint virág a tavaszi napsugárnak és szerelemnek . . . a delejes viszony, mely e helyzetben van . . . és mindezekhez Borszék isteni nedve, melyről írva van, hogy:

„Két magyar hazának vég vadon határa
Uj életet forr ki fiai számára.“ . . .

te tudod legjobban, hogy ez ingerek nem csupán kárpótolni képesek a fölemésztett erőt, hanem sokszorozhatják — a példa itt van; mert én legalább is tiz évvel ifjabbban tértem meg Erdélyből.

De talán már sokat is beszéllek magamról; pedig ez nem igen szeretetreméltó szokás. Nem szeretnék azon gyanuba jönni, hogy úgy teszek, mint azon némelyek, kik attól félve, hogy feledésbe mennek, nem bánják, szégyenpadra ültetvék is, csak beszéljenek róluk a lapok és emberek, — de mindig.

„Térjünk Hekubához.“

Ugy találtam ez ősmagyar várost, mint 20 év előtt ismerém: családiasnak, kedélyesnek, egyszerű erkölceihez híűnek, vendégszeretőnek nem szenvedéssből, hanem természeti ösztönből, a magyar lélek benső szükségéből. — Azon évek, midőn kolozsvári lakos valék, az élet tavaszkorába esnek; hogy tehát falai között otthonosnak, boldognak érzem magamat: az igen természetes. Jónak, rosznak, örömnök és bának minden emléke úgy áll itt most is, mint 12—20 év előtt. A farkasutczai V. ház most is épületlen, mint akkor volt, s az én egykori szerény lakomról is csupán a vörös ablaktáblák hiányzanak. Áll a Tivoli, s él annak lelke: a magyar zene.

Tudod, hogy legutóbb együtt repültünk itt keresztül, mint viharadarak. Ugyanazon szobában, hol akkor együtt ebédeltünk B. D. barátunknál, megemlékezénk rólad, s azon napokról. „Vajjon él-e még? . . . vajjon meghalt-e csakugyan? . . . vajjon hová lett?“ . . . kérdezék mindenfelől. Hanem ez mindig így volt, és így lesz. A valódi nagyok, haláluk után sokáig élnek még a nép hitében. Fölmennek a hegyre, s eltűnnek annak tulsó oldalán. . . . Ha tudnák ők, ha felfoghatnák a mi társalgásunk lehetőségét . . . mikép sugárzik át olykor szellemed hozzánk, onnan a világosság honából! . . . Hanem elég erről. „Ilyesmi nem való testi fűleknek“ . . . mond Hamlet atyjának szelleme.

A színházat jobb karban találtam, mint egykor elhagyám. Van ugyan még rajta elég javítani s változtatni való; hanem évtizedek mulasztását egyszerre helyrehozni nem lehet. Köszönjük meghálás szívvvel, ha koronként némi jelét látjuk, hogy még nem fáradt ki végképen az áldozatkészség ügyünk iránt. Egy kis lankadtság vagy zsibbadtság még nem halálos baj.

A helyzet mindenesetre nehéz, mert a technikai részen szintoly sürgetősek és költségesek a tennivalók, mint a mily bajos feladat másfelől egy jó szintársulat szervezése, vezetése, s fenntartása. Én a

helybeli viszonyokat és körülményeket, szóval az ügy helyzetét nem ismerhetém ki annyira, hogy hozzá szólhassak a dologhoz. De ha ismerném is: a megboldogult F á n c s y L a j o s talentumával kellene birnom, hogy itt valami okos tanácscsal fölléphessek; én pedig távol akarok maradni a Shakspere „naplopó politikusának“ azon nyegleségétől, hogy annak adjam ki magamat, a mi nem vagyok: szervező tehetségnek. Annyit én is tudok, a mennyit mindenki tud: hogy „sok szakács elsózza az ételt.“ . . . Aztán, hogy a vezéri botnak szintugy egy kézben kell lenni, mint a hegedű-vonónak és a gyeplőnek. Jobb ugyan, azt hiszem, ha a nyirettyű avatott és gyakorlott kézben van, kivált ha minden primási képességeket egyesít magában; de miért ne lehetne jó karmester az is, a ki maga nem virtuóz? . . . ilyennél a biztosítékot mindenkinek felett a jellemben, aztán az ügyes tapintatban és belátásban kell keresni. A pesti nemzeti színház története mind a jóban, mind a roszban szolgálhat elég példával e téren annak, a ki más kárán akar okulni, s nem a magáén, mint a magyar szokott. Az is bizonyos, hogy a comiték sehol a világon nem kezelik az ügyet közvetlenül. Kezökben csak a főfelügyelet joga van; a hatalmat kellő kezesség mellett oda kölcsönzik egyes embernek. Ezen egyesnek érdekében áll, de rá is lehet szorítani, hogy vas karokkal tartsa fenn a rendet és fegyelmet, s hogy minél több ujdonságot hozzon.

Csak általában jegyzem meg, hogy lehetővé kellene tenni a színház rendes élvezését a korlátozottabb sorsu, de nemesebb igényű embereknek is. Legegyszerűbb módnak vélem erre nézve, hogy a bérletárak a lehető legolcsóbb fokra legyenek szállítva; hogy minden hely bérelhető legyen (az egész színházi időszakra), s a bérlet részletekben fizethető. Nem tartom gazdaságosnak, hogy a földszinten több ingyenülőhely legyen, mint zártszék. Külföldi színházakban vagy minden ülőhely zártszék, vagy minden ülőhely szabad a földszinten. Azaz: a földszinti tér többnyire két részre van osztva, s egymástól teljesen elzárva. Egyik osztály zártszékekből áll, a másik szabad ülőhelyekből, egészen.

Nem kevésbé foglalkodtatja az igen tisztelt illetők figyelmét az is: miként lehetne fűthetővé tenni ezt a hideg színházat.

A színésztestületet, egészben véve, kielégíthetőnek találtam.

Csak még egy primadonna, s egy tisztos anya hiányzott; most már az is van.

Oly erők vannak itt, részint készen, részint fejlődésben, melyek bármely első rendű színház névsorába odaillenek. H. Prielle Cornélia az összes magyar színészet igaz gyöngyei közé tartozik; s ha nem félnék, hogy hálátlanságot követek el a kolozsvári tisztelt közönség irányában, azt mondanám, hogy az ő helye Pesten van. A férfiak közt szintén oly tehetségeket volt alkalmam megismerni, kikre nyíltan fel lehet hívni a pesti nemzeti színház figyelmét. Ilyen Rónai. Egyike a legszerencsésebb alkatu színpadi fejeknek; férfias csengő hang; szabályos termet; rugalmas lélek; gyulékony kedély. Ilyen Gyulai Ferencz. . . . Ilyen Tóth Soma, ki a burlesk-comicumban ma egyedül helyettesítheti Pesten Telepit. Ilyen a nem kevésbé színpadra termett Benedek . . . stb.

A szép tehetségű Szerdahelyi Nelli drámai szakra képezi magát, s igen helyesen. Kitűnő értelmisége, deli alakja és kitartó szorgalma mellett neki az urnők és meglett hölgyek osztályában csak szép jövőt jósolhatni.

Hallottam véletlenül két gyönyörű hangot is egy társaságban. Egyik énekhang, a másik beszédhang. Fekvése mindkettőnek mezzosopran. (N. I. és Á. M. kisasszonyok.) Felsőhajték magamban, s gondolám: miért kell ez ifju szép hangoknak, — kiket az Isten is nyilvánosságra szánt, s az emberek gyönyöreül teremtet, — a magánélet homályába temetkezni! . . .

Láttam a mindig ifju Székelynét rongált egészségben. Dumas régi igazság gyanánt állítja, hogy fél év múlva minden színészt elfelednek, ki a lámpavilágot elhagyta. Székelyné ritka kivétel e szabály alól. Az ő érdemeinek méltánylata: hagyományos. Őt a nemes érzületű kolozsváriak nemcsak nem feledik, de annál inkább tisztelik, minél gyakoribb az alkalom, mely érezteti: mit birtak és mit vesztek benne; és kegyeletőknek koronként tényleges jeleit is adják. Legyenek áldva érette.

De áki Fülöp Sámuel, a lelkes és munkás műbarátot, fájdalom, nem találtam életben.

* * *

Nem veszi észre F.... bácsi, hogy még csak egyetlen szenvedő igét sem irtam? Látja, nekem ez nem volt alkalmatlan. A jót hamar megszokjuk, csak akarni kell; s a mi természetes, az nem is lehet nehéz. Bár ne késnének sokáig azok a többi szép igazságok is napfényre jönni, s bennünket az egyszerű természethez visszavezetni: a valódi magyar beszédhez, melynek írásmódunk hátat fordított.

Miért nincs egy szellemi távirda innen odáig, melyen eszmét lehetne váltani eszközök nélkül, azokkal, kiket a messziségben tisztelünk és szeretünk!

Vagy miért nem tartott az a hónap legalább esztendeig!

De minél rövidebb volt így: annál továbbra toldom azt ki lelkiileg.

VIII.

(F á n c s y I l k a).

P e s t, 1856 jan. 27.

A tárczairodalmi furcsaságok ujjakkal szaporodtak. Ezekkel akartalak mulattatni, levelem folytatásaul, hanem erre máskor is ráértünk. A színvilági legújabb csemény, melyről most irok, komoly is, kellemes is, tehát előbb való.

A z e l h u n y t F á n c s i L a j o s k i s e b b i k l e á n y a, I l k a, s z i n p a d r a l é p e t t.

„Szegény leányka! — mondaná K e a n — tövisbe léptél!”

Ugy tudom, hogy megboldogult ügybarátom F á n c s y L a j o s, szigorú távolságban tartotta gyermekeit a színháztól. Ő tudta miért. Hanem a végzet könyvében másként vala megírva: s az alig 14 éves I l k a e napokban mutatta be magát a nemzeti színház közönségének.

Az első fellépés estéjén (jan. 16.) szép számú közönség gyűlt egybe, s a jóakarát és részvét hangulatával nézett eléje az érdekes jelenségnek. A végzetteljes pillanat érkezett, s a kis Ilka kilépett a színpalak közül, mint Shakspeare Romeojának Juliája. Természetesen a legélénkebb szívettséggel lőn üdvözölve. A szép ifju alak már magában is kellemes benyomást tőn. Az érdek, mely-

lyel játékát a közönség kísérte, olynemű volt, mint a szülőé, ki gyermekét egy magas keskeny pallón átmenni látja. Érezni lehetett, hogy a színház egész tereme a szeretetnek delejes levegőjével van megtelve.

Első jelenete után kérdezik tőle: mint érezte magát? A kis leány azt mondja, hogy azon perczben, midőn kilépett, semmit sem látott egyebet, mint édes atyját, ki egész valóságában állott mellette. Lélekzete elszorult, s alig birt szólani. De hiszen hogy is ne lett volna jelen atyai őrszelleme a szeretett gyermeknek e nagy perczében életének.

Egészben tekintve a tüneményt: külsőleg olyan volt e kis leány, mint egy ifju lomb, melyen még a születés nedve ragyog a napsugárban; bensőleg pedig — daczára elfogultságának — tisztán gyermeteg, mint a kinek saját bájairól még öntudata nincs: és épen az ifju bájak ez öntudatlansága volt, mely őt valódi Juliává bűvölé szemeinkben, önkénytelenül. — És én, ha színigazgató volnék, e Juliát mindig kis leányokkal játszattam, kik még soha nem voltak szinpadon. A természet kebléről kölcsönzeném őket közvetlenül. Csakhogy egy vagy fél évvel mégis idősbeknek kellene lenniök, mint a kis Ilka.

Második kísérlete „Margit“ szerepe volt Czakó „Kalmár és tengerész“-ében. Ez után már úgy hiszem; biztosabb alapja van a véleménynek, mit jövőre nézve mondhatni.

1851-ben tanácsot kértek tőlem az iránt, mik lennének a ten-ni valók R. F. képezése körül, kiben, mint gyermekleányban, mindenki színészi tehetséget látott. Én megírtam gyánjainak véleményemet s közlöttem azt a „Pesti Napló“ tárczájában is (1851. 391—92.) hol a többi közt ezt mondtam: „hogyan némi biztossággal lehessen hozzávetnünk, van-e valakiben hivatás a színművészethez: szükséges a férfiaknál teljes tizenhat, a leányoknál tizen négy éves korúság. . . . Ez a színművészet természetében fekszik, s így kérdésen kívül van.“

Fáncsy Ilka kisasszony életkorának azon pontjára ért e szerint, a hol a nála mutatkozott külső jelekből csaknem határozottan lehet következtetni, s ki lehet mondani, hogy e jelek a legszebb reményekre jogosítanak színészi jövője iránt. Tiszta csengő hang; szép

nagy beszélő szemek; finom ajkak, köröttök szelid beszélő vonalak; szabályos arc; sugár termet; egyenes állás és járás; szerény mozgás; kitűnő értelmi tehetség; fogékony kedély; illemérzet; értelmes beszéd; tájszokástól tiszta magyar kiejtés. Ez elemek voltak kellemes öszhangzásban láthatók s érezhetők a két első kísérlet alkalmával, s ezekben áll nagy része az elemi feltételeknek művészetünkhöz, — leány növendékek részéről.

És ezek így lévén, ha nem hívnák is e kisasszonyt F á n c s y Ilkának, mégis feljogosítják őt arra, hogy további képezésére a nemzeti színház tért nyisson, s őt e pályán lehetőleg gyámolítsa.

Azontul csupán azon ohajtás marad fenn reá nézve, hogy e jeles eszközök és sajátságok a lehető legjobb irányban és solidaris egységben haladjanak a képezés mezején.

Eleinte nagy, komoly, mélyérzelmű s indulatos szerepeket játszani vele annyi volna, mint fejlődésben levő hang-organumát erőltetések által végkép megrontani, őt magát pedig a még előtte ismeretlen érzelmek külső formáinak utánzására szoktatván, hamis pathoszt és stereotyp üres modorokat oltani bele kiírt-hatlanul.

Az én nézetem az, hogy bár e szelid gyermek egyénisége komolyságra, mélabúra látszik is hajlandónak: egy év előtt kezébe se vegyen komoly drámai szerepet. Az ily szerepek szenvedélyesek, s a nagy világban mozognak. Az ő keble még alig mozdult meg, s a gyermeki érzelmeken és szorosan házias állapotokon kívül alig ismerhet egyebet a lelki állapotok nagy világából. Az ily serdülő leányok fogékonyak ugyan az irott érzelmek iránt, mennyire ezeket a sejtelem és képzelet eléjük rajzolta, s ez érzelmek külső formáit néha ügyesen is utánozzák: hanem éppen e bensőség nélküli formák azok, miktől a növendéknek minden áron lovakodnia kell; mert ha ezeket egyszer megszokta: akkor a természet igazi szózata, az érzelmek valódi hangja örökre ismeretlen marad előtte. A remekül irt szerepek hiában érintik meg lelkében később a valódi hurokat: e hurok örökké hamis hangot fognak adni. A legfinomabb árnyzatok és változatokról pedig, miket az érzelmek hangszerén játszani lehet, sejtelme sem lesz.

Számaára tehát vig szerepeket lesz szükség kikeresni, melyek

társalgási téren mozognak. Hangja itt is elég erőfeszítésnek lesz kitéve, hogy a gyöngédebb változatokban is hallható s érthető legyen, s másfelől az egyhanguságtól távol maradjon. A vidám hangulatu szerepek a kedély felszínén lebegnek, s a lélek mélyére nem bocsátkoznak, szóval azon körben mozognak, melyben az ilyen koru gyermek részint benne él, részint oly közelében annak, hogy nem érzi magát egészen idegennek. E szerepekben nem jönnek elő zajos indulatok, melyek hangját tulhajtánák természetes határain.

Egy évig elég lesz havonként egyszer fellépnie; s ha ismétlés jő elő, legfőlebb kétszer. Mert idő kell arra is, hogy magát művelhesse, testileg lelkileg.

Előadásokat most ritkán látogasson, s igen megválasztva. A gyermeki viaszkebelbe a feltűnő külsőségek nyomulnak be leghamarább, s ő maga sem veszi észre, miként lett azoknak rabjává, majmává. E feltűnő külsőségek ha szépek volnának is, ha jól állanának is másoknak: azok a növendékre nézve mégis idegenek, mégis csak külsőségek. A külső kellem, mely egyik személyiségnek természetesen áll: ferdeséggé válik egy másik személyiségen, ki azt majmolja. De tegyük fel, hogy a feltűnő külsőségek, miket a növendék lát, még nem is szépek, hanem talán szegletes modorok, utánzások, ferde képezés maradványai, melyek csontosult szokássá váltak: ezek legveszélyesebbek, mert legragadósabbak arra nézve, kit az eszmélet s érettség elegendőkép fel nem verezett még ellenök. A ferde modortól pedig, mely megragadt, azért lehetlen megmenekülni, mert annak eszméletére soha sem jut az, ki hozzá szokott, akárhányszor figyelmeztetik rá mások.

Például, vigyázzon a kis Ilka, hogy a tremolo valamikép reá ne ragadjon, mert ez iszonyu nyavalya lenne. Tremolozni annyi, mint hazudni. A ki tremolózik, annak nem hiszünk; az nekünk hiába beszél, hogy ő így meg amugy szeret, hogy neki a szive mennyire fáj, hogy ő minő kinokat szenved; mi mosolygunk az ő szerénytelen együgyűségén, hogy bennünket oly filkóknak tart, kiket ily könnyű szerrel elámithatni. Az ilyen tremolós úgy jár velünk, mint az egyszeri borbély, ki egy álarczos bálra pompásan felöltözött Zrinyi Miklósnak; de mire a bálterembe lépett, há-

tára már egy papírdarab volt akasztva, melyről mindenki hangosan ezt olvasta: „ez Tulkovszki a borbély.“ A megfoghatlan felfedezés igen zokon esett az álarczosnak, és csak hamar el is tűnt.

Természetes, hogy a kis Fáncsi Ilka még sem a tremolót, sem az éneklő beszédet, sem a nem nőies hangsúlyozásokat, sem egyéb modorokat arczjátékban és mozgásban el nem sajátított . . . de mily ügyetlen vagyok . . . hiszen nálunk nem is volna kitől . . . azt gondolom, valahol vidéken vagyok. Azonban minthogy a hiba, a ferdeség magából is kinőhet a növendékből; úgy hiszem, vezetőinek, utmutatóinak, tanácsadóinak lesz gondja rá, hogy a fentebb nevezett és nem nevezett hibák tőle örökre távol maradjanak, hogy a hozzá csatolt remények fényesen valósuljanak, s ő, mint jeles elődeinek méltó folytatása, adassék át a jövődőségnek.

IX.

Pest, 1856. márczius 1.

A mi nem nyilatkozik: az nincs. Istennek nyilatkoznia kellett, hogy léte látható, észrevehető, bámulható legyen. Istennek nyilatkozni annyi, mint teremteni, vagyis gondolni, hogy legyen az, a mi van. Mi az, a mi van? Egyéniség.

Egyetlen egyéniség: képtelenség, mert hiszen az egyéniséget épen különbözése teszi azzá, a mi. — Miben és mitől különbözik az, a mi maga van?

E szerint egyéniség nem gondolható, ha fel nem tesszük, hogy mindaz létezik, mitől az egyes lény (minden oldalról) különbözik.

Ebből az jön ki, hogy minden egyes dolog létele szükségli, hogy mindaz létezzék, a mi van.

Im a világegyetem, melyben uralkodó elv: a szükség.

* * *

Mi az az egyén, mint lény?

Ki ezt akarná tudni, nem kevesebbet akarna, mint egy kissé

Isten lenni. Mit a lények lényéről mondhatunk, az mindössze is néhány név, melynek jelentése mind egyre megy. Mondjuk ugyanis, hogy a dolgok lénye annyi, mint azok lelke, helyesebben szelleme; hogy ez annyi, mint isteni szikra; hogy ez más néven: őserő; ismét más néven: örök létforrás. Mondjuk, hogy a dolgok lényének főelemei: világosság és értelmiség; hogy ezekhez járul a delej és villanyerő, mint a szeretet és gyűlölet, vagy vonzás és oltasztás tényező elvei. De hogyan kérdezik: mik ezen elemek egyenként? . . . feleltünk csak oda megy ki, hogy ezek is őslények . . . tehát ott vagyunk a hol voltunk.

Hogy ezen isteni irányban az emberi tudásnak és képességnek határai vannak: az nagyon természetes. E határok: anyagi állapotunk határai, mely állapot éjszakáján túl csupán a sejtelem és képzelet van jogosítva egy isteni nap hajnalát megpillantani, s vannak szellemek, kikben e sejtelem gyakran a világos látás színvonálára emelkedik.

Kövessük azért az öreg Goethe tanácsát, ki azt mondja:

„Willst du ins Unendliche schreiten,
Geh nur im Endlichen, nach allen Seiten.“

Ez pedig azt teszi, hogy a végtelennek ismeretére mi csak véges utakon törekedjünk; hogy a mi szerepünk: érzelmi oldalról vizsgálni a tárgyakat; hogy e tér nem kevésbé végtelen, mint a minő tökélyekre mi vagyunk képesítve, minden emberi tekintetben.

Ha most ily értelemben kérjük: mi az az egyén, mint tünemény, azaz: miként jelenik az megérzelmi szemünknek? . . . így már tele beszélhetünk róla egész könyveket és könyvtárakat, anélkül, hogy magunkat mégis kibeszélhetnők, azaz: neveket adhatunk sajátságainak, melyek által lételét előttünk nyilvánítja, s jellemezhetjük e sajátságokat azon benyomások szerint, miket reánk tesznek.

A nap, hold, csillagok, föld, víz, lég, állat és növényvilág egyéniségeit azonban majd csak akkor tanuljuk és csodáljuk, mikor kitavaszodik. Ezuttal én — mint látod — Isten legkitünőbb gondolatát, az embert akarom csodálni, kiért lenni látszik minden, a mi van itt a földön és körötte.

Időzzünk azért egy kissé — ha úgy tetszik — az embernél, míg róla egyetmást idejegyzek, mit a pillanat tollamba mond.

Öszhangzás nem gondolható, ha hozzá ellentételt is nem gondolunk. Szerelem szintén csak úgy lehetséges, ha különbözést gondolunk elébe. Ime ismét a szűkség uralgó elve, az emberi lény kétneműségében, mely létének mulhatlan feltétele, mely szerint egyedül lehetséges, hogy az ember önmagát örökké ujraterejtse, s mindig új változatokban.

Egyéniség az ember, szemközt a világegyetemmel; alakja, hangja, színe, tehetsége s mozgása szerint. Egyéniség saját nemével szemközt, mint férfi és nő, mint tagja egy fajnak, családnak, osztálynak; mint edénycsülső alakja bizonyos uralgó gondolatnak (szenvédélynek.)

Az emberi lény sajátságai közösek mindazon egyessel, melyben magát a lény ismétli; hanem a sajátságokat különféle külső okok oly különbözöleg vegyítik minden egyes esetében az önismétlésnek, hogy minden új vegyület alakja egyetlen, és senkimáshoz nem hasonló.

E szerint az emberi sajátságok vegyülete és mérve határozza meg az egyéniséget, vagyis az ember alakját.

„Ecce! „... jegyzik meg a „polemicus itészkedők“...“ ez az ember azt akarja nekünk megmutatni, hogy a puskaport ő találta fel.“ Pedig én semmitől sem érzem magam távolabb, mint attól, hogy az ő mesterségökben kontárkodjam, tudniillik, hogy a priori csináljam a lángelméket, vagy holmi közönséges művészeket az egyik zsebemből is elő tudjak rántani.

Én csak azt bátorkodom mindezekkel mondani, hogy a szinköltők egyéniségéhez is a szűkség uralgó elve (Isten) szokta vegyíteni az elemeket, kissé nagyobb adagot juttatván nekik a vegyész, vagy alakító képesség eleméből, mint például a „polemicus itészkedőknek.“

Az ilyen szinköltői egyéniség aztán, ha nem épen valami természetfeletti lény is, de mindenesetre afféle szellemi vegyész-mester, minő például az anyagi világban Fulton és az a barát volt, a ki régi elemekből új egyéniséget állított elő: ez a lőport, az a gőzgépet.

Nem tudom melyik sátán mondja a bibliában, hogy az ő neve legio. A szinköltő nem sátán ugyan, hanem szintén azt mondja. Én pedig őt egyénítő mesternek nevezem, ki ösztönszerűleg látja s érzi az illető elemek természetét, s ezeket kellő mértékkel tudja vegyíteni; ki a tökéletes egészszé szilárdította egyéniség organicus törvényeivel azonosul: s mint e törvények (organicus szükség) önkénytes kötelezettje: egyéniségei eszével gondol, azok szívével érez (nemesak a magáéval, mint Schiller), azok szemével lát, azok fülével hall, s együtt él velök minden mozzanataikban.

Példának okáért? . . . lássuk, halljuk alkalmazását ennek a híres egyénítési elméletnek, a mi nekünk „kaviár! . . .“ mondják erre a „polemicus itészkedők.“

Hja! . . . drága „itészkedők“, lássák: ha az ur Isten a rózsá mellé még egy commentárt is irt volna, mikor azt megteremté; hiszen úgy minden süldő „polemicus“ azonnal „rózsakerdővel kosszoruzná a telet,“ és a szép színésznőket télnék idején!

Hanem önök keserű örömére mégis ide irok valamit „szerepemből.“

Gloster. E hang ismeretes előttem. Nem a király?

Lear. Minden iznyirész egy király belőle. . . stb.

Lear. . . . Ugy rémlik nekem, hogy e lady az én leányom, Cordelia.

Cordelia. Az is vagyok.

Lear. Nedvesek könnyeid? Valóban! . . . óh kérlek ne sirj! Ha mérged van számomra: megiszom. . . stb.

Tessék! itt van az egyénítés, színről színre.

Itt minden mondat egy Lear; egy tökéletes szobor Phidias-tól, mely az egyéniséget minden oldalról láttatja; egy életírás Homértől, mely Lear egész multját élénk festi.

Igy nem érezhet és nem szólhat senki más, csupán Lear; s e helyzetben Learnak csupán ezt kell mondanias nem mást; nem többet sem kevesebbet.

Ez az egyénítés.

„Shakspere szépségeinek legcsekélyebbikére is oly bélyeg van nyomva, mely így szól fennen a világhoz: én Shakspere-é vagyok“ . . . mond Lessing. E bélyeg az egyéniség bélyege,

mert a szépség színműben csak azon feltétel alatt szépség, hogy egyéni alakja van.

Nem egyénítés ellenben az, ha egy párbeszédés költeményben, mely színműnek van nevezve, az egyik beszélő személyt királynak hívják, a másikat hercegnekné, a harmadikat marquisnak, a negyediket őrnagynak; az sem egyénítés, hogy az egyik szerető legyen, a másik jó barát, a harmadik apa, a negyedik társalkodó. Szíves készséggel elismerjük ugyan, hogy végre a dióhéjnak legkisebb töredéke is egyéniség: csak hogy mégis kikérjük egész tisztelettel, hogy e töredék ne akarja magát egész telebélű diónak kiadni.

Röviden és kereken: a színművészeti egyéniségek nem afféle fresco-képek, mint Dumaséi; sem aranypénzre vert lapos alakok, mint Schilleréi; nem is egy harmadrésznyi domborművek, mint a Goethe-félék; hanem legalább is kétharmadrészben domborúak, mint Calderoné; a valódiak azonban egész gömbölyűségű szobrok, mint Shakspeare és Molière alakjai.

Az egyetlen és kérlelhetlen becsmérték tehát szinköltészetben szintugy, mint színészetben: az egyénítési tökély. Ennek valódi érzete s tiszta fogalma egyetlen delejtű e vidéken, az ítészet számára.

Még egy örök példánya jutott eszembe az egyénítésnek ismét „szerepemből.” Ide kell írnom.

Kent. Hiszen nincsenek leányi.

Lear. Vész rád hazug! más így le nem gyalázhatá a természetet, mint hűtlen gyermekek . . . stb.

Edgar. Őrizkedjél a gonosztól . . . szegény Tamás fázik!

Lear . . . A természet fia nem egyéb, mint ily meztelen két-lábu állat, mint te vagy. Le veletek kölcsönzések! jertek, gombol-jatok ki!

Bohóc. Komám, kérlek hadd el! az éj mocskosabb, hogy sem benne uszhassunk.

Kent. Hogy érzi magát kegyelmes király? . . . stb.

Ime, itt négy egyéniség van. Egy szenvedő, ki már az örjögés szélén jár, s körötte három részvevő. Az érzület mind a háromnál egy és ugyanaz, a szenvedő király irányában; de mi

végtelen különböző e közös érzület egyéni nyilatkozása mindeniknél!

És hogy a „polemicus ítészkedő“ jól megjegyezhesse magának, még egyszer és mindenkorra fogalmazom röviden az egyéniséget, mint olyasmit, a mi nálam azt teszi, hogy dráma, mi pedig annyit tesz, hogy a szükség örök törvénye.

Kérdés. Mi az egyén, a színmű értelmében?

Felelet. Határozott edénye vagy alakja (ethosz) bizonyos szenvedélynek (pathosz), mely a kedélyt elfoglalja, s az ember összes tartalmát teszi.

Minden szenvedély erőhatalom jellemével bír, s az embert szolgálai közlönyévé teszi. Ez állapot szükségkép egyoldalú, mert a lélekből minden más tartalmat kizár.

A szenvedély csak egyéni formában nyilatkozhatik, s ily alak nélkül nem létezhetik.

Az egyén az általánosnak (eszme, szenvedély) specialis alakja.

Minden (drámai) egyén új, egyetlen (egyén) bevégzett egész; magához minden mozzanatában hű; minden mozzanata az egészet tükrözi vissza, mint saját szerűt, egyetlen.

Az organicus szükség törvényét, mi az egyéniségre vonatkozik, fentebb már fogalmazám.

Lássuk már most a „polemicus ítészkedő“ fogalmait a színműről és színművészetről:

„Alfieri bárminő iskolához tartozott is . . . oly dráma-költő volt, kihez hasonlót a németek Goethén és Schilleren kívül nem birnak felmutatni.“

Iskola! im a második „kaviár-eszme“ . . . miről majd más-kor. Most Alfieri Mirrájáról és dráma-költőségéről valamit.

Mirra oly leány, ki atyját nemileg (nemi szerelemmel) (!!!) szereti.

Szenvedély, mely nem gyökerezik az emberi természetben, s mely nem nyilatkozik emberi lényünk közös sajátsága gyanánt: az nincs. A mi általánosan nem létezik: annak alakja (egyénisége) sincs; hol egyéniség nincs: ott dráma sincs.

Színköltő (?), ki természeti s erkölcsi hazugságot tesz a színmű alapeszméjévé: az ellenmondásba jött a színművészet fogalmával,

melynek feladata, célja, tárgya kizárólag a tisztán erkölcsi, a legnemesebb értelemben vett emberi, azon általános igaz és szép, melynek ösztönszerű érzete minden kebelbe oltva van.

Történt efféle talán a világon, mint ez a Mirra-féle mese? „Szinköltőnek a történet nem célja, hanem eszköze magasabb céljaihoz.“ Ez nem azért áll, mert Lessing mondja, de mert a dolog természetében fekszik.

Korcs kinövései vannak ugyan a természetnek, mikép kivétel van minden törvény alól; de a mi kivétel, az nem törvény. Ki akarhatja okosan, általános igazságok érvenyére emelni azt, a mi nem az a természetben, vagy az életben? Okosan ki akarhat magas eszmék közönyeivé, s az erkölcsi szépnek képviselőivé tenni kétféjű gyermekeket, hermaphroditákat, s négykézláb járó monstrumokat azért, mert a természeti museumok effélékről regélnek?

Im, ez a berlini „polemicus itész“ dráma költője; ez az ő drámái fogalmainak testesítője.

Ki azonban tisztában van a dologgal, miről nagy hangon tanít: az vissza fogja utasítani a rágalmat, mit egy olasz költő általános emberi természetünkre fog. Szóval, e művet ki fogja törölni a színművek sorából, s így férfiasan eleget tesz az igazságnak azon félelem nélkül, hogy ezzel legkevésbé is sérthetné a tisztelet, csodálat és kegyelet érzelmeit, mikkel lelke telve van egy nagy színészről magas művészete iránt. Sőt ez ügyet épen a művészről méltányára fogja rendbe hozni. El fogja mondani, hogyan képes egy rendkívüli tehetség a korcsból törvényszerűt (természetest), a valótlanból valót, a képtelenből fönségest elővarázsolni: hogy az anyag és a végrehajtó erő közötti ellentét, emennek művészetét annál mérhetlenebb magasságra emelje.

Fennen fogja hirdetni másfelől, hogy Ristorit e választása nemcsak nem vádolja, de mint a kegyelet legszebb műve, fölmagasztalja a nemes honleányt, ki hazája irodalmi termékét tüzi mindenekfelett lángelméje feladatává; ki az idegen jelesnek elébe teszi a hazai gyöngét, felveszi ezt dicsősége fényes szárnyaira, hogy együtt repüljék át a világot és a századokat.

X.

Pest, 1856. martius 20.

Magadról tudod, hogy Shaksperetől oly nehéz megválni, mint a legjobb baráttól.

Ugy-e nem veszed tőlem rossz néven, ha gondolatimat néha ismétlem? Többnyire szórakozottságból történik, de mindig világosság kedvéért. Talán mondtam már, hogy Shakspere gondolatainak minden egyese olyan, mint a növénymag, mely nem csak egész faját magában foglalja, hanem magát az öröklétet is. Megannyi kis világ az, melynek tünde tájain elbarangolhat az ember, Isten tudja meddig.

„Nedvesek könnyeid? . . . valóban. Oh ne sirj! Ha mérged van számomra: megiszom.“

Im egy ilyen kis világ. Ez azon megtestesült egysége a valónak és szépnek, miről oly sokan tartanak leczkétet, a nélkül, hogy ahhoz a természettől érzékkel birnának.

S miért szép e gondolat? Mert egyénileg való. Mert a befoglalt állapot emberi természetünk szerint általában is igaz, és az egyéniség organicus törvényei szerint is az. Mert e kifejezés alakjában nem csupán a helyzet külső viszonya, nem is csupán a benső szükség törvénye nyilvánul: hanem ezen felül egy szép költői kép az, melyben Lear egész élete le van festve . . . eszményileg.

És miben áll ez az egyéni rámába foglalt eszményi szépség, mely olyan, mint egy „lomb közé zárt végtelenség?“ censeáljuk meg egy kissé magunkat.

Egyszerűen csak abban áll biz az, hogy e kép: nagyszerű romját tünteti föl egy zsarnokszeszélyű királynak és apának a hőskorból, körülsugározva őt egykori méltóságának halványuló dicsfényével. Mutatja pedig ez agghóst a magára haragitott sorssal vívott csatája után, az örök igazság trónja elé omolva.

Ez eszmét mutatja szépen ez az egyéni kép, és festi egyuttal minden viszonyát az eszmének. Ugyanis: tisztán láttatja Lear szobrán kívül mindazon alakokat, kik Lear körött a legtar-

kább csoportokat képezték élete különböző pontjain. Igen is; ez egyetlen kifejezésben: látjuk a márványkeblű leányokat, s ezek ellenében a gyermeki szeretet tiszta alakját, kinek ajkain az igazság egyszerű szava száraz hidegen hangzott a hizelgés sziréndanája mellett. Látjuk a részvét, hűség és érdek különböző árnyazatait a leánykérők és vazallok alakjaiban. Látjuk a válság jeleneit, midőn a szörnyek valódi jellemöket tárják elő. Sőt látjuk a természet mindazon tárgyait, mik e jeleneteket kiegészíték.

„Nedvesek könyeid? Valóban.”

Mily mérhetlen kinok története szól e kétségben, hol az apa nem hisz többé a gyermeki könyeknek, miket lát, hanem megtapogatja, hogy vajjon nincsenek-e a könyek jó gyermeke arczára is ráfestve, ráhazudva?

„Ha mérged van számomra: megiszom.”

Lehet-e mélyebb valósággal, költőibb szépséggel, kézzelfoghatóbb érzékitéssel és színpadibb öszpontosítással kifejezni a sors által oly szörnyen megleczkézett atyai kebel türelmét, önvádját, magamegadását s igazságtételét, szemközt a gyermeki érnnyel, mely általa oly kegyetlenül félreismerve s eltaszítva volt? Nem is említve a pillanat szépségét azon oldalról, miszerint ez állapot: átmeneti állapota egy nagy betegnek, válságos pillanat a szeretet égi balzsamának működése mellett, melynek sikere lőn e szelid kibontakozás az őrtület lázas álmaiból, ez enyhe felvirradás a szenvedések éjjeléből.

Csak azért beszélem ezt, hogy egy tiszta példára még egyszer rámutathassak, és ujlag mondhassam: im, ez az egyéniség; ilyen a dráma; és ilyen a szinköltő, kinek kint van egybeforrvan bizonyos benső törvényekkel, melyek szerint a drámai egyéniségeknek mozogniuk kell.

Nem látjuk ám itt minden lépten nyomon a mesterembert, mint némely „polemicus ítészkedő” dráma költőinél, kik megcsinálják bizonyos társas beszélgetéshez a tervet, azaz: a cselekvényt és kimenetelt (a patakot forrás nélkül), nevet és rangot adnak a beszélőknek (nadrágot és kabátot), kiknek aztán úgy kell tánczolniuk, a mint a mesterember füttyöl, azaz: a mint a külső szükség: a tervezett cselekvény kívánja. Az ilyen drámákban (?)

aztán a hősnek van egy barátja, ki azt mondja: „hogyan érzi magát hercegséged?” . . . s erre a hős elbeszéli élettörténetét. A hősnőnek pedig van egy társalgónője, s ez így kezdi: „fenséged ma izgatottnak látszik . . .” s erre a hősnő kitárja szíve titkait; s meg van az expositio egész szabatosággal. De hát hol is vegyen más módot a szegény drámagyártó, hogy a már kész cselekvényt élénk találhassa? . . . fogod megjegyezni gonoszul . . . hanem lássuk tovább. Következnek a helyzetek. Ekkor a beszélők szívügyében elkezd a mesterember maga rendre allegálni, s mozgatja gépeit saját subjectiv lélektana és logicája szerint, s megy a dolog a kirajzolt kerékvágásban *comme il faut*. És hogy ha e mesterember végig ügyes prokátor marad; az életmaximák csillogó fegyverét bizonyos routinnel tudja forgatni; a nagy és szent elvekről dagályos hangon s kellő virtuositással declamál; sőt még jó verselő is: már akkor a „polemicusok” bizonyosan bravot kiáltanak, s elhatározzák, hogy: im itt meg van a tárgyiság; egyöntetűség (!?) van a jellemekben; meg van a tragikai styl; meg van a pathosz (a kaviár); meg van a hős és az erkölcsi világrend közötti erős összeütközés: ergo van dráma, s van dráma-költő *comme il faut*.

S minthogy már benne vagyunk és — nagy hét lévén, — rá is érünk: mulassuk magunkat — ha úgy tetszik — ezen a berlini czikken.

„A francia klasszikai dráma...” miben klasikai? és miben dráma? „igen természetes okoknál fogva...” mik ezen természetes okok?... „nagy mértékben kifejté a francia színészetben a pathoszt,” a kaviárt?... „az emelkedett szavalatot.” Mi az az emelkedett? és mi az a szavalat?... kaviár? „Mint mindennek, úgy ennek is meg van a maga árnyoldala...” melyik az?... „de fényoldala oly nagy, hogy a francia színészet dicsőségét képezi.” Miben áll e fényoldal, és e dicsőség?... és hol tanulta ezt a tanulságos tanulmányt? „Corneille és Racine nem hiába irtak oly szépen” mit irtak?... colloquiumot? „mindig találkoztak színészek és színésznők egész Rachelig, kik verseikkel...” aha! tehát verseket irtak?... „elbájolják a fél világot...” talán e versek mellett egy kissé lángelméjük-

kel is?... „A francia klasszikai dráma más felől nagyon elősegíté a színészeti plasztika kifejlődését. „Vajjon hol tapasztalta ezt a „polemicus?“ Pesten, Berlinben, vagy pedig Kolosvárt? „A költők tárgyaikat nagy részt a görög vagy római mythológiából és történetekből vevén, már maga az öltözék kényszeríté a színészeket némi plasztikára.“ No szegény Shakspeare, megadták neked! Hát te nem tudtad plasztikára kényszeríteni a világ színészeit, holmi Julius Caesar, Coriolán, Antonius és Timon-féle silányságaiddal? De talán a te alakjaid nem is görögök és rómaiak a francziákéi mellett?... „a francia klasszikai dráma elméletét.... az idők, költők és ítések rég megbuktatták...“ ecce!.... s e drámák mégis dicsőségét képezik a francia színészetnek?... s mégis szépen írvák?... „csak azon hagyományait érintem röviden, melyeket a francia színészetben hátrahagyott...“ vagy ugy! tehát hagyományokat hagyott hátra?... bravo! ebben az a legszebb, hogy dicsőséget hagyhat hátra oly dolog, mit az idők, költők és ítések megbuktattak.

„A francia klasszikai dráma.... a jellem-alkotásban soha sem emelkedett az egyénítésig, csak typusokat teremtett, a szenvedélyeknek csak általánosított képviselőit festette.“

Most már jól van!... Ide hallgass leczkézett közönség, színész, ítéssz és költőcsereg!.... ez eszmehabarák, e gallimathiász hozzád kiált; a leczkéző polemicus im felfedezte számodra, hogy szenvedély van ember nélkül is, épen ugy, mint erdő lehet fa nélkül, patak pedig forrás és meder nélkül. Ezt egyedül ő képes bebizonyítani, még pedig oly kézzelfoghatólag, minthogy ő..... szakállas kisasszony. De hogy is ne?... hiszen ha kalapot készíthetnek fej nélkül, czipőt láb nélkül: vajjon miért ne árulhatnának örömet és bánatot, szerelmet és gyűlöletet edényen kívül, csak ugy pórázra fűzve, mint a gombát; szóval: egyéni forma nélkül? És ennél fogva miért ne lehetne dráma is: ember nélkül?

„Csak typusokat teremtett....“ Vagy ugy!... tehát: a faj kinyomatát. No azt elfeledtük, hogy a faj kinyomatát lehet kép-

zelní személyes egyéniségen kívül is, például zsidót és görögöt, emberen kívül.

„A szenvedélyeknek csak általánosított képviselőit festette.“ Talán jobb rhetor lett volna, ha szenvedélyeket festett volna, képviselőikben.

„Azonban az általánosított szenvedélyeket a költészet és ékesszólás nagy erejével állítá elő.“

Boldog Isten! mily chaosz, mily tömkeleg! Átalánosítani!... mi ez? kivenni a dolgot egyéni alakjából, s az edény tartalmát elemi létrészeire osztani?.... a csésze-theát a kutba visszatölteni. . . . Tehát e polemicus böles a teremtés elméletét visszájára tanítja. Neki a teremtés nem abban áll, ha Isten a napsugárt és levegőt — tehát az általánost — milliárd alakban egyéníteni érzékeink gyönyörűl, például: a rózsa színében és illatában, a szamócza ízében és zamatában, s a buzaszemek táperezében; neki az a teremtés: ha ezeket valaki a vegyészet mestersegével felosztatja, szétbontja, egyéniségeiktől megfosztja; életelemeiket: a léget és napsugárt, eredeti forrásaiknak visszaadja; vagyis az általánost általánosítja!!!

„S hozzá szoktatta a színészeket a szenvedélyek élénk festéséhez“ — az üres dagályhoz?... „mit ezek már csak azért is kénytelenek voltak megtenni, hogy az egyéniség hiányát valami egyéb bel pótolják.“ Ezt mind Berlinben tapasztalta. De vajjon mi az az egyéb, mivel az egyéniség hiányát pótolni lehet? Én úgy sejttem, hogy ez az egyéb csupán a színész lángelmeje lehet, mely a mamuthnak egy oldalbordájából egész mamuthot képes előállítani, a mi azonban nem a szép versek érdeme. Ámde hát a ki nem lángelme (minő a színészek többsége), mit fog festeni ott, a hol semmi sincs? önmagát?... hogyan és mivel pótolja ez a többség az egyéniség hiányát? felelet: szükségkép üres declamatióval s dagályos modorral, vagyis a polemicus itész pathoszával.

„Az élénk és patheticus franczia nép!...“ Ime most jövünk a természetes okokra, s azt tanuljuk belőlük, hogy más nemzetben nincs szenvedély, — mit a pathosz jelent, — csupán a francziában.

„Miért ne mernők sejteni, hogy nyelvünk hangzatosb mint a német, és több más nemű pathoszt kíván....“

„Elég elég! Fejünk majd megszakad,
Szemünk borul, és nyelvünk elakad.
Csapláros, méregkeverő!
Pusztulj! ne adj több bort elő.“

XI.

Pest, 1856. ápril 8.

Miután érzékeinket megvendégeltük Shakspere asztalánál: ugyan csupa kandiságból kérdezzük meg a fürkésző észől, hogy e vendégség alatt mit lesett el a színmű-alkotás titkaiból ama nagy mestertől?

Hanem halld csak mit mond az ész. Azt mondja nagy mogorván, hogy hisz ő az egész vendégség alatt az előszobában ácsorgott, hogy mi, érzéki emberek, őt az asztaltól kiszorítottuk, hogy ő ott kinn jóformán csak a toasztok harsonáját hallotta.

No jó, tehát hadd idézze vissza képzeletünk amaz-igéző képeket egyenesen az ész számára. Így legalább magunk is újra élvezzük azokat, mint holdvilágban a letűnt nap sugárait.

Hanem halld csak, mit mond ismét az ész. Azt mondja, hogy ha képzeletünk s érzékeink nem jártak a mester műhelyében azon perczekben, mikor ez művét teremté: biz ő még kevésbé járt; s hogy ha mi nem láttuk a magot fogamzani: ő még kevésbé látta. Azt mondja, hogy hiszen ő a mi keveset tapasztal: azt is csak általunk tapasztalja; és azt a tanácsot adja, hogy ne akarjuk mi a fűnövést hallani. Köszönjük meg, — ugymond, — ha kész gyümölcsöt szedhetünk a fáról, s ha ennek ízéből s egyéb sajátságaiból érzékeink megjegyezhetik magoknak a különbséget, mely van a nemes gyümölcs és a kevésbé nemes között; a természetesen érett és a mesterségesen érlelt között, a valódi gyümölcs, és a czukorból vagy fából utánczott gyümölcs között.

Azt mondja: neki nem mestersége, hogy mint Shakspere naplólja, „tettesse, mintha dolgokat látna, miket nem lát.“

Neki — ugymond, — nem kenyere, hogy hazugságokkal akarja gazdagítani a tudományt, s így boldogítani az emberiséget. Azt mondja, hogy ő tapasztal ugyan a mi érzéseink által egyetmást, bizonyos külső jelenségek után, az elemek természetéről, melyek ama gyümölcsök képezésére összehatnak; de mit ér, — ugymond, ha ő nem rendelkezhetik a napsugárral, léggel és az ég vizével, s ha nem képes ezeket úgy keverni, hogy belőlük mag, ebből fa, ebből virág, ebből gyümölcs, ebből ismét mag álljon elő!

No hanem kérjük meg, hogy beszéljen mégis valamit azon elemekről, miknek természetéről külső jelenségeik után sejt egyetmást, a mi érzéseink által.

Az ész erre ímmel-ámmal azt mondja, hogy Lear király mintaképe után úgy látszik neki, mintha e színműben a szereplő alakok megannyi tagjai volnának egy nagy erkölcsi egésznek; például: egyik feje (esze) volna, másik keble (szíve), harmadik keze, negyedik lába, s valamelyik éppen lábujja, mint Menenius nevezi egyik tagját a római állam testének. Ugy látja, hogy e tagok tökéletes arányban állanak egymáshoz, és a mű egész idomához. Sejtí továbbá, hogy a színmű elemeinek vegyületében kényszerűség törvénye uralkodik, s hogy e törvény határozza meg mind az egyesek mozgásának irányát, mind az egésznek tartalmát és alakját.

Igen, de éppen azt nem tudjuk ám, hogy mi az az elemek vegyülete, s hogy miben áll az a sokszor emlegetett törvény, mely az elemek vegyületével egyszerre születik, s melynek alá volna vetve maga az alkotó mester is.

Erre az ész gonoszul azt jegyzi meg, hogy: bizony pedig ezt tudhatnád szerepedből is.

Hamlet azt mondja barátjának: „áldva legyen, kiben vér és ítélet akkép vegyűle, hogy a szerencse ujjainak sípúl nem szolgál.“ Ez azt teszi, hogy Horatióban úgy vegyíté Isten az elemeket, hogy ő férfias önállással bíró jellem.

De keressünk egy igen egyszerű példát.

A vér is elem, a bor is. Ha véreddel nagy mértékben vegyítet a bort, meleg szobában, pipafüstben és zeneszónál: hol van a hatalom, mely fejedet e vegyület hatásától megmentse? Im ez esetben kérlelhetlen törvény, hogy része gégé kellened.

Leart épen így itatják teli a gyermeki hálátlanság mérges italával, annyira, hogy a zordon éj és a pusztai vihar zenéje is hozzájárulván a bőditő elemekhez: szükségkép az erkölcsi részegség, azaz őrültség lesz az eredmény.

De hol van a szükség, mely az elemeket ekként vegyülni kényszeríti?

E szükség részint belső, részint külső. A belső szükség van az életösztönben, a hajlamokban és szenvedélyekben, mint a mozgás természetes rugóiban. A külső szükség pedig van a viszonyokban.

Például: Edmund mozgásának egyéni (benső) rugója azon égető érzet, hogy korcsnak született. E ferde helyzetének üldöző tudatában gyűlölnie kell apját, ki őt korcs fiuvá tette, s gyűlölnie törvényes testvérét, mint saját erkölcsi ellentétét, mert hisz épen ennek szerencsés helyzetével szemközt érzi magát boldogtalannak; s el kell árulnia mind a kettőt, mint olyanokat, kik az ő földi jóllétének útjában állanak ... az ő szemében.

Im az egyéni cselekvés szüksége benn a kebel ösztönében, és a külviszonyokban; im a küzdelem szüksége az elemek vegyületében. S a végeredmény? jók és gonoszok halála, s az erény és igazság megdicsőülése ... a néző részvételében.

Lássuk tovább: Edgárt mi ösztönzi mozogni, hogy gyámola s boszulója legyen mindenkép megvakított atyjának, ki őt száműzte, kitagadta? A gyermeki szeretet és kötelességérzet.

Cordéliát mi hozza Franciaországból atyja segélyére, ki őt megvetette? Ugyanazon szeráfösztön, ugyanazon erkölcsi szükség.

Mi mozgatja Kentet? A hűség és hála ösztöne, tehát természeti és erkölcsi szükség.

De hát az ösztön, hajlam, szenvedély, hol veszik magukat? minő szükségből származnak ezek?

Na, már ez aztán igazi „polemicus“ kérdés.

Azonban a mi érzékeink esze nem confundálja magát, hanem azt feleli, hogy annak is van mindeniknek apja is, anyja is. Oh, mindennek van szülője s nemzetségfája, a mi csak van. És a ki ennyire töviről hegyire akar járni a dolognak: annak azt feleljük: hogy az ösztön, hajlam, szenvedély egyszerűen csak létezési

szükségből származnak. Erre a polemicusok elmosolyodnak — állati szükségből. Pedig tessék elhinni, hogy nincs különben, mint a hogy mondtuk. Mert lássák kigyelmetek: Cordélia nem lehetne a gyermeki szeretet eszményképe, ha nem tenné azt, a mit tesz. A mi érzéki szemeinkben a szerelem, hűség, hálátlanság, árulás: csupán azon percztől fogva léteznek, midőn a nyilatkozás szükségét érzik, s egyénileg megjelennek.

Avvagy nem szükséges-e a többek közt, hogy olyan emberek is létezzenek a világon, mint mi és kigyelmetek? s ez nem azért szükséges-e, hogy amaz örök vegyész a mi elemeink vegyítésében is nyilatkozzék, hogy az egyéni különbségek isteni végtelensége általunk is kitűnjék? hogy e különbségben a világ és árny, a szép és rut, az igazság és ennek hiánya egymást kitüntessék. Már aztán, hogy melyikünk melyik osztályba tartozik, az ismét más egyéni szemek dolga.

Azt pedig, hogy hol veszi a somlai bor somlai ízét, vagy hogy niben áll a tokajinak gyógyereje: kérdezzék meg kigyelmetek azon vegyészekről és természetbuvároktól, kik talán azt is tudni fogják, hogy mi történik a föld gyomrában és a hold közepében. Mi a dolgokról nem tudunk többet, mint a mennyit látunk. Annyit pedig mindenki láthat, tehát magunk is, hogy egyes emberekben hasonló elemek hasonló mérvű vegyülete, hasonló viszonyok közt hasonló állapotok szülője szokott lenni.

A mi pedig többes számát illeti az embereknek, kik például bizonyos történetben vagy színműben csoportosulnak össze: itt hasonlókép láthatja mindenki, tehát magunk is, mikép keletkezik mozgalom az emberek közt az erkölcsi különbségek találkozásából, tehát a külső viszonyokból, s mikép hat vissza az erkölcsi ellenkezés az egyesek állapotára mindaddig, míg a történet képe teljesen megalakul s bevégeződik.

Végre ugy tetszik a mi eszünknek, hogy a valódi szinköltő szellemében az egyes alakok nem részletenként jelennek meg, hanem egészben és egyszerre állanak elő, különben nem volna lehetséges, hogy az ilyen alaknak egyes nyilatkozatában az egész egyéniség láttassa magát minden oldalról.

Röviden és kereken: a shakspearei mintából az tetszik, hogy

a szinmű annyit tesz: mint egyéniségek közötti harc és háboru, melyet belülről ösztönök és szenvedélyek indítanak, kívülről pedig erkölcsi ellenkezések folytatnak és végeznek be. Természetes, hogy minél kiáltóbb ellentétek állítvák szemközt a szinműben: a találkozás annál csattanóbb, a küzdés pedig annál hevesebb lesz; minél lázasabb pedig a küzdés: — vig vagy komoly jelleméhez képest, annál megrázóbb hatásu, akár a nevetés, akár a sirás idegzetére. Magában értődik, hogy e hatás (illetőleg részvét) mindig az igaznak, jónak és nemesnek érdekében történik, mert hiszen a végczél ebben áll.

Képesen szólván: a szinmű egy nagy hullám a társas élet tengerén, mely hullámnak dagálya, apálya, s egysége van. — Tudós nyelven: arsis, thesis, kretikus.

Vajjon miért írnak némelyek még mindig drámát és tragoédiát e helyett: szinmű és szomorujáték? Vagy egyuttal miért nem használják már a comoédiát is? Szebb az idegen név? miben? Helyesebb, kifejezőbb? tagadom. A mi két főntebbi nevünk hivebb és teljesebb képét adja mind a két eszmének. Sőt e név: tragoedia (kecskeáldozat), még csak közel sem jár a szomorujáték eszméjéhez, hanem csupán az alkalomra vonatkozik, mi az eszmének esetleg lételet adott.

A szinmű eszméjének nincs oly viszonya, melyet magyarul ki ne lehetne fejezni, csak szokni kell akarni hozzá, s restelkedni nem kell.

Az előadottak után e kérdésre: mi a szomorujáték, és mi a vigjáték? . . . a felelet igen természetes. Egyes fajtái ugyanazon nemű költészetnek; vagy: egyes családtagok ugyanazon fajból; vagy: egyes ágai ugyanazon törzsnek.

Van-e közöttök rangbeli különbség?

Semmi szín alatt sincs. Ők csupán abban különböznek, hogy tartalmukhoz képest saját egyéniséggel bírnak.

E családtagok közül egyiknek a másik felett általában nagyobb becset, vagy magasabb rangot tulajdonítani annyi volna, mint a részt helyezni az egészen felül, az ágat becsülni többre, mint az élőfát.

Ha egy vigjátékot és egy szomorut egymás mellé teszünk:

azé lesz az elsőség, a melyik a tökély mértékét jobban megüti, azaz: a melyik tökéletesebb egyéniséget képes adni a szenvedélynek; a melyik a természeti és erkölcsi szükség elvét inkább fogja ismerni törvényhozójának mind egyéneiben, mind a viszonyokban; a melyik élesebb ellentételeket állít egymással szemközt és így érdekesebb harcot fejleszt ki közöttük; s végül a melyik mélyebben hat az erkölcsiség ama tiszta nemes érzelmeire, melyeknek magvait Isten keze beülteté minden kebelbe.

A vig- és szomorujáték, egyéni természetök szerint két részre osztják az életet, s ennek ellenkező végleteit képviselik. Egyikben születik a boldogság, a másikban meghal.

A színmű (dráma) mint különág, középpontot, átmenetet képez a két szélső osztály között.

Ide írom, hogy a színészet könyve, bizonyos előadási szabályok tekintetéből mikép különbözteti meg e családtagokat.

A vigjáték tárgyát a köznapi élet vidor perczeiből kapja ki, s nem foglalkozik az életnek sötét viharos oldalával. Szenvedélyei jobbadán a kedély felszínén hullámszanak, s bizonyos rétegeken alól soha nem mélyednek. E szerint előadásban a vigjáték hangja nyílt, szabad és derült; mozgása eleven, könnyeden lejtő, szóval: a mindennapi élethez legközelebb járó.

A szomorujáték ellenben a komoly és súlyos részt karolja fel az élet tartalmából. Szenvedélyei a lélek feneketlen mélységeiből merülnek fel, és rendkívüli mérvekben nyilatkoznak. Hangja általában ünnepies, méltóságos, dallamos. De nem éneklő, sem dagályos, sem modoros; a mit a vaskalaposok ily formán fejeznének ki: *rhytmico-melodico-numerosus*, és még ezenfelül: *erhaben*.

Mint mondva volt, két ily testvér között az érdemet benső becs határozza meg, s nem a külterjedelem, mert a tökély legmagasabb fokára mindenik egyaránt képesítve van. Neveik nem rangnevek sem becsnevek, hanem csak olyan sajátságnevek mint: piros kendő, fehér kendő.

Shakspere nem azért nagy szinköltő, mert szomorujátékai remekek, de mert az egyénítésben nagy mester.

Molière a vigjáték-költő épen ez okból nem kisebb, mint amaz angol.

Való, hogy Shakspere a szinköltészet minden ágában alkotott remeket, míg Molière csak a vigjáték mestere. Azonban e különbséget épen az a körülmény egyenliti ki Molière javára, hogy daczára azon mulandóságnak, mely a vigjáték pille természetéhez van növe: Molière vigjátékai mégis versenyeznek a halhatatlanságban Shakspere szomorujátékaival, melyek pedig — világpolgáribb természetöknél fogva, — oly vésznek kitéve nincsenek.

Ugyanis a vigjáték születését — mondhatni — a pillanat szüksége okozza: hogy tudniillik a napi renden levő, s helybeli rosztat és ferdét tegye nevetségessé. Már pedig az emberiség épen oly szeszélyesen változtatja ferdeségeit, mint a divatot. Aztán minden országban más a szokás is. Azért a vigjáték sorsa többnyire az, hogy miután helybeli gúnytárgya nem létezik: ő is kikopik az időből.

Már most, ha valamely vigjáték minden időben és helyen képes érdekelni; ez azt jelenti, hogy azon vigjáték minden időben ismeretes sajátságokat, és mindenütt otthonos érdekeket foglal magába; azt jelenti, hogy benne örök igazságok vannak egyénitve; azt jelenti, hogy alakjai nem csupán bizonyos kornak és népnek sajátságait képviselik, — melyek más időben és helyen jobbra elporlanak, — hanem természetünk legáltalánosabb elemeit oly mértékben összpontosítják, hogy ez örök alakokban az emberek mindig és mindenütt magokra ismernek.

Ismételjük azért, hogy a valódi becsmérték színészetben szintugy mint szinköltészetben: az egyénítő képesség.

Színészetben e nevek: vigszereplő (komikus), komolyszereplő (tragikus) szinte csupán szaknevek, melyek azonban még nem teszik azt, hogy egyénítő.

Bartha nem azért volt nagy színész, mert a szomorujátékhoz birt hatalmas eszközökkel, de mert valódi egyénítő tehetség volt, mint Bánk, Tiborecz, Szikra, Czigány, Palócz, stb.

A reszelős torku, nagy fejű, zömök Megyeri azért volt első nagyságu csillag a színészet egén, mert mint vigszereplő, az egyéni-

tésben volt rendkívüli mester; mert alakjai hasonlíthatlanul eredetiek, tartalmuk ezer oldalról kisugárzók és bevégzettek voltak.

A vígszereplő Bouffé azért nem kisebb, mint a hatalmas komolyszereplő Ligier, mert amannak „Párisi kőszája“ s „Perin Mihály“ mint az egyénítés szélsőségei, legalább is egyenlő színvonalon állanak emennek komoly alakjaival.

Rachel nagysága, valamint Ristorié szintugy az egyénítő erőben áll, s nem szerepeik víg vagy komoly jellemében.

De Ristorit és Rachelt bámulni nem azt teszi, hogy őket érteni.

Mert például a virágot a kecske is éppen úgy meglátja, mint akármely költő; de míg a kecske nem fog egyebet érezni az ibolya láttára, mint hogy ennivaló-e, vagy nem: addig a költő a természet minden bájait fogja érezni egy kis virág illatában, egy eszme képét fogja látni színében és alakjában s magát az örökkévalót annak egészében.

A költőről jut eszembe, hogy Vörösmarty utolsó költeményére, a „Vén cigány“-ra ez a berlini polemikus oly értelemben fejezte ki kritikáját, hogy e költeménynek csupán a feje (első verse) emberi; a többi része se nem hús, se nem hal, mint Fallstaff jegyzi meg a csaplárosnéról.

Tanulságos példa ismét arra, mikép szokott a hivatlan ítészkedő saját magára írni legkegyetlenebb bírálatot. Im ez a polemikus ítészkedő világosan kimondja magáról, hogy neki sem a költő mélységhez érkeke, sem a művészi nagyságról fogalma nincs.

XII.

(Idősb Lendvay Márton.)

Pest, 1856. ápril 30.

Apolló kis családja e honban!
Neked beszélek egy történetet.
Testvérről van szó, egy beteg művésze,
Ki a szerelmek hangszerét kezelte,
S kinél egyszerre néma lőn a hangszer,
Melynek zenéje visszabüvölé

Az ifjúságnak tündérálmait.
 Művészet népe! lásd, érezd mi az :
 Midőn a lélek már halomra gyűjté
 Tapasztalási kincseit, midőn
 A testi rész, az életműszerek
 A szellemnek alkalmas közlőnyévé
 Lőnek képezve fáradalmasan,
 Midőn a vér s ítélet mérlege
 Kellő egyensúly pontján áll, midőn
 Az ember földi láthatára már
 Oly tágas és világos, mint lehet,
 Midőn a férfi nyárszakába lépett,
 S kitárni kezdé kertje diszeit
 A hon javára, s élvezl magának :
 Akkor jön egy jégzápor juliushan :
 S az élet kertje pusztá, éktelen.

Való, hogy egyszer átmegyünk a hidon,
 Mely van, a testi és szellemvilág közt;
 S ez nem baj, sőt gyakran idő előtt is
 Kíváncsú, mint rabnak a szabadság.
 De még itt lenni, s még sem élni már;
 A szenvedélytől égetett kebelrel
 Szenvedni Tantalusnak kinjait;
 Az élők közt kísértetként bolyongni;
 Tárgyul szolgálni éveken keresztül
 Az élet és halál tusáinak;
 Ég és föld közt lebegni öntudattal:
 Valóban kell, hogy mérhetlen legyen fent
 A kárpótlás e szenvedésekért.

„Sajnos biz ez, — mondják a jó barátok. —
 De hisz van a nyomorban is vigasz :
 Egy diszesen lefolyt élet tudása,
 Elismerés a jobbak részéről,
 S az, hogy e sors közös másokkal is.
 Nézz csak hátad mögé jó L e n d v a y !
 Hány fénylőbb érdem járt nálad roszaiból !
 Ez így volt, és így lesz, míg a világ áll.
 Hánynak jutott jelesbjeink közül

Azon szerencse, mely neked jutott :
 Hogy biztosítva lássa napjait
 Végtenség ellen ?“

Igy szólnak ők, a drága jó barátok,
 S ezzel végkép hátat fordítanak ;
 Talán épen azok, kik egykoron
 Megünnepelték őt — szónoklatokkal.
 Kik úgy szeretnek, mint vadállat, a mely
 Megfojtja, vagy felfalja kölykeit.
 Kikről azt mondja egy nagy római
 (Shakspeare után tudom, tehát igaz) :
 Hogy ki nekik jó szót ad : az hizelgő ;
 Hogy ők olyan kitartók, milyen a
 Parázs a jégen, és a hó a napon ;
 Hogy ki kegyőkre épít : az botor,
 Ólomkarokkal úszik, s tölgyeket
 Sással hasít

Miért nem is tud már a színművész
 Bankárnak is születni ! Vagy miért hogy
 Nem dermednek szobrokká művei
 A léleknek szebb mozzanásakor !
 Hogy el lehetne őket adni jól,
 Hogy vennék meg műkedvelő királyok ;
 S midőn megtelnék egy-egy város ilyen
 Szobrokkal : — mint az ősregében áll, --
 A holdsugárok érintésire
 Szólalnának meg újra, zengenék el
 A szenvedélyek bűvös dallamát.
 Ekként egyuttal mintaképekül is
 Szolgálhatnának a jövő időknek.

Hanem miért is a sopánkodás ?
 Nem bir-e már nyugdíjintézetünk
 Csaknem hatodfél aggszínészt fizetni ? ! ? !
 S ha tán holnap ismét rokkant jöhetne :
 Az várjon még vagy tiz évig sorára.
 Aztán hiszen nyugdíjazottjaink
 Az éhhaláltól mégis mentve vannak,
 Kivált ha már vándorszínész korukban

Elkezdették a koplalást tanulni
 Mint a cigány lova! s ha megszokák
 A pusztai földön jó izűt alunni.
 Tréfán kívül; nincs is nekik bajuk
 Mig egészségök van. De hátha nincs?
 „Itt a csomó!” ... hogy hát ha nincs egészség!
 Mert vajmi zsarnok ur az a Betegség!
 Nem kérde ő azt, hogy miképp telik?
 Azt mondja: kell, és vége; 'ő parancsol.
 Segélyt kíván fegyvert a nagy tusához,
 Egy életet tesz fel kívánatára.
 S ha messze tengerek partján fakad
 A gyógygyerő forrása, Indiákon:
 Hol a madár, mely a gyógyfüveket
 Ingyen hozná el olyan messziről?
 És ily helyzetben melyik a szerencse:
 Az-e ha van család, avagy ha nincs?
 Ha szeretet vet ágyat a betegnek,
 De gondot ad egyszersmind? vagy pedig ha
 Mint árva lény a bérlett ápolás
 Hideg kezét érzi kórágnya mellett?

De tán ne lennének embergyűlölők,
 Se oly igen világfájdalmasok:
 Hogy általában a jobbat ne higyjük
 Arról, kit Isten képeül teremtett.

Hisszük tehát az illetők felől is.
 Hogy e betegnek, — mihelyt benne mód lesz.
 Egész nyugdíját meg fogják szavazni;
 Megemlékezvén a Mester szavára,
 Hogy mit magadnak kívánsz, mással is tedd!

XIII.

R i s t o r i.

Pest, 1856. nov. 22.

Az én philosophiám azt tartja, hogy ős erőre nézve minden
 szellem egyenlő, mint lény. Mert hiszen avvagy miért és miben
 volna szellem az emberi, ha képes nem volna minden tökélyre, mi
 emberileg lehetséges?

Tegyük fel azért, hogy az én philosophiámnak igaza van, hogy a szellemnek végtelen tökélyekre való képességet kell eszmekörébe foglalnia, ha valami egyéb akar lenni, mint puszta szó. Ámde akkor az a furcsa kérdés áll elő, hogy ezen esetben miért nem vagyunk mindnyájan legalább is oly lángelmék, mint Ristori a maga nemében? miért nem ilyenek különösen amaz irodalmi aggszűzek, kiknek kebléből egykoron . . . ah! . . . oly dúsan fakadtak a vers és dráma virágok; s daczára föltolakodó bájaiknak, ők mégis pártában maradván: keblük gychennája most már nem terem egyebet, mint бүркöt és rutát, maszlagula durva, könnyörtelen emberiség megbódítá — akarom mondani meghódítása végett, azon civilisatio számára, melyben nincs többé szép, jó és igaz . . . ?

A dolog egyszerű. Magán a szellemen semmi sem mulik: hanem lusta házastársával lévő viszonyában van az ok, miért hogy az emberi művek általában oly nyomoru távolságban maradnak azon csodás mérveitől a tökélynek, mikre minden ember szelleme képesítve van. Más szóval: földhöz ragadt szellemről lévén szó; e földi alkatrészt ez uttal még nincs oda idomitva, hogy a szellemnek alkalmas nyilatkozási közlönyetül szolgálhatna.

De valamint lehetett már e tekintetben kedvezőbb viszony a szellem és testi műszerek között, mióta öreg földünk létezik: miért ne lehetne szintugy ezentul is? Akkor aztán majd más mérvei levén az emberi nagyságnak; meglehet, hogy holmi homéri és shaksperei rangu nyilatkozványok a ponyvára kerülnek; a nők pedig, mint a szépség eszményképei, már itt a földön fényes angyalokká válnak.

Addig azonban csodásan kedvező viszonyokra van még az embernek szüksége, hogy szelleme önmagához méltóbban nyilatkozhassék, azaz: lángelme minőségében jelenhessék meg; a lángelmének pedig a szerencse és hírnév tekintélyére van szüksége, hogy erkölcsi hatalommá válhassék, s hiába ne létezett legyen.

Nevezetesen a mi láthatárunkon ilyen Ristori-féle csillagoknak kell feltűnni koronként, kiknek fényes uszálya egy félvilágot borítson el, hogy a vaskalaposok legalább néhány hétig meghunnyászkodjanak azon épületes tanokkal, miszerint a színészetnek csupán annyi érdeme van, hogy a durvább idegzetűre is hat, és annyi, hogy több ember ülhet elébe, mint példának okáért egy nyitott könyv elé,

melyben egy pártában maradt aggszűz képmásolata foglaltatik: valami rossz dráma vagy „szépészet“ alakjában.

Hogy azonban e „szépészek“ — daczára minden Rachelnek és Ristorinak, — régi nótájuknál fognak maradni, mint Vörösmarty czigánya a sasmetszésnél: abban semmi kétség sincs. Mert hiszen a ki Lessinget és Solgert, Wielandot és Herdert, Goethet és Schillert könyv nélkül megtanulta: avagy nincs-e annak . . . jó emlékező tehetsége? Nem elég-e neki tudni (emlékezni) ott, a hol érteni kellene, érteni ott, a hol érezni kellene, s hallani ott, a hol látni kellene? . . . Nem mesterség-e „szépészet“ írni, mely ironiája legyen mindannak, a mi szép, és a mely, mint III. Richard: „saját élıhetetlenségét énekelje meg?“

Hanem a dologra.

Ristori Adél, olasz színésznő, a pesti nemzeti színházban nov. 21-én lépett először fel „Stuart Mária“ szerepében.

Hogy e színésznő egyénitő képessége kitűnjék előttünk: több alakjait szükség egymás mellé helyeznünk, hanem azokat előbb látnunk kell. Mai alakjában egy igen szép és igaz királynőt láttunk ugyan, de még nem tudhatjuk: mennyiben volt ez Ristori, mennyiben Lady Stuart? mennyiben alany, és mennyiben tárgy?

E művésznő majdnem ugyanazon elegiai tünemény, a mi Rachel. Első tekintetre Homér Penelopeját véltem benne megpillantani, középkori jelmezben.

Sugár termet, nemes tartás, antik élű arc az olasz faj teljes kinyomatával; ama női báj, mely már méltóságba, s az értelem fenségébe van átolvadva; átlátszó személyiség, a lélek minden mozzanatát kisugárzó.

Ha most egy csoportba állítjuk azon különböző nyelvű és fajú művészeket, kik színpadunkat eddig megtisztelték: legelőbb is a nemzeti színezet tarka látványa tűnik rajtok szemünkbe. Tanulságos jelenség: miként válik e művészekben, mint megannyi népfaj képviselőiben, az emberileg általános, az eszme és szenvedély, annyira különszerűvé, s viszont ez oly idegenszerű egyéniségek miképp találkoznak s hangzanak össze az általános emberi tájakon! e fajszínezet miképp tünteti ki az egyes népcsaládok közötti benső távolságot vagy közelséget, s miképp áll közöttök egyetlentül a magyar!

Rachel és Ristori színpadi képei mint éreztetik a benső rokonságot, mely van az általok képviselt két nemzet nyelve, viselete és szokásai közt. E természet és történettszötte rokonneműségnek mikép felel meg a kifejezés hasonlósága, a szenvedély hangszínezete fölséges művészetökben! Avvagy például: ha Ristoritól a gúny, megvetés, undor és gyűlölet kifejezéseit hangjegyekre vennők: nem lennének-e azonosak Rachelével?

Tudni való, hogy e hasonlóság a nyelvrokonságban, s a conventionalis életszabályok egységében találja természetes magyarázatát, nem is említve a két nemzet történeti és helyzeti összefüggését. És im e rokonság, e typicus hasonlóság az, melyet a francia és olasz színészeti iskola sajátosságainak hallánk neveztetni Ristori művészetében!!! Látni való, hogy itt a nemzetiség, az iskola fogalmával volt összezavarva. Ámde azért, hogy a hollandi festészetnek volt valaha iskolája, s hogy az olaszoknak is voltak és vannak festészeti iskolái: nem igen valószínű, hogy a nemzet fogalmát az iskoláé amugy könnyedén felemészthetné, mint az egyiptomi tehenek egymást.

Különben erről még sok mondani valóm lesz, ha ráérek.

Ristori hangja, terjedelmére nem nagy, de tartalma mérhetlen. E hang tisztán a lélek hangja, melynek a tüdő, mell, torok csupán szolgálai műszerei. E hang nem csengő, de magában foglal minden női bájt. Nem is erős, de roppant hatalmu. E hangjáték változatainak határtalansága, e mondhatlanul finom- és hangjelzés Ristorit a beszédművészet mesés magasságára helyzi.

Ez arcz kifejezékenysége megfelel a hangénak. Azonban ez arczjátékkal szemben, olasz látpontra szükség állanunk, hogy igaztalanok ne legyünk. Az olasz vérmérséklet nyilatkozványainak mérvei szerint illik elfogadnunk azon formákat, melyek az éjszaki nyugati mérséklet egyoldalú szempontjából, talán az ugynevezett groteskkel határosoknak látszanának.

Szóval: ez arczjáték az olasz színészet nemzeti bélyegét viseli. A szellem, egy határt nem ismerő zsarnok dühével és hatalmával látszik utat törni magának ez arczon keresztül, melyet szintoly végtelenül ügyes, mint szolgálilag engedelmes közlönyévé idomított önkényének.

Ritka tünemény, hogy a gondolat néma arczon át, ily tisztán érthetően, igazán és szépen beszéljen. Hanem itt a merész szárnyalatu genius oly tragikai végleteken jár, honnan a comicum csak egy vonalnyira van; s azonnal előttünk teremhet, mihelyt például ez arczjátékot üresnek, és csak az indulat külső formáit utánzónak képzeljük.

Átalában ez arcz-, hang- és alakjáték: Corregio színelevenséget, Rafael és Michel Angelo alaktökélyeivel egyesíti.

Azonban e kitűnően olasz képekből mihozzánk azon tanuság szól: hogy nekünk is meg vannak saját nemzeti határaink a szépnek és igaznak tájain: hogy van innen és tul; van saját mérveink szerint elég, van sok és van kevés: és hogy nekünk e mérlegekhez illik magunkat tartanunk.

Azt is tanuljuk belőlük, hogy a művészi nemtű sugalmát (inspiratio) kell tanusítani minden mozzanatnak. Hol a plasztikai formák és mértékek szándékosaknak látszanak inkább, mint önkényteleneknek, — hol a test játéka inkább látszik az értelem művének, mint a szívvel egyesült képzeletének, — szóval: hol a testi kifejezés legparányibb jelenségét árulja el a célzatnak, a számításnak: ott az illusiónak vége van.

Tehát az öntudat ne avatkozzék a végrehajtás művébe közvetlenül, hanem mint űrszellem, láthatlan magasságban lebegjen a mű felett.

Gervinus, Ulrici és mások elég élesen jellemezték magok szempontjából Schiller költészetét, habár drámáit nem minden elfogultság nélkül is.

Szerintök a francia nemzet benső rázkódásainak hatása, philosophiai vörös fonal gyanánt vonul végig Schiller költészetén. Ő és kortásai, a francziák politikai mozgalmainak aesthetikai visszhangjai voltak Németországban. Ekként lőn Schiller az emberiség (szeretet) és szabadság eszméinek szépirodalmi szónoka, a nélkül azonban, hogy a drámai téren emez elvont eszméket érzékitnie, s az emberileg áltatánosnak egyéni alakot adnia sikerülhetett volna. Azért az ő drámai személyei nem egyebek, mint jelmezbe bujtatott általános fogalmak. E jelmezekben mindig őt magát látjuk megjelenni, mint saját elveinek lelkesült pártvezérét. Ezért hősei annyira egy-

formák, hogy például Don Carlos, Mór Károly helyzetébe kényelmesen beleillesztheti magát, a nélkül, hogy saját jellemén lélektani erőszakot kellene elkövetnie.

Ha tehát a színművészet Schiller emez eszményi árnyaiból, igazi emberalakokat állít elő: ez érdem egyedül a végrehajtó művészet érdeme lesz.

Schiller idealis német ladyjének ekként adott Ristori (olasz-catholicus) alakot; alakját azon szenvedő királyi nőnek, ki önmagával immár őszintén számot vetett, és ki ezen öntudatból meríti lelki fenségét, mely őt helyzetén felül emeli. E fenségérzetből természetesen foly az indulatnak amaz olasz-törélű gunyora, mi által ő is a drámai cselekvés színvonalára jut: csak így lehetvén e schilleri Máriának tragikai érdeket kölcsönözni. Mert a szenvedést egyedül saját alanyi oka teheti tragikaivá. Ez alanyi ok pedig necsak multjára legyen az illetőnek ráfogva, hanem jelenvaló, folyvást élő és látható roga*) legyen.

Az egyénítésnek e valóban remek művéből egy szép pillanatot kell még ide feljegyeznem.

A kerti találkozás perczében Mária lelkében iszonyu harc keletkezik, szemközt a helyzet hatalmával, mely kényszeríti őt, a catholica Máriát, a saját fonságát érző királynőt, az öntudatával kibékült foglyot, hogy magát zsarnoka a protestans Erzsébet előtt porig alázza, ennek diadalára. Ez nála erkölcsi lehetetlenség, s undorral fordul el a gondolattól. De mégis meg kell lenni, mert Schiller úgy akarja.

Ristori e lélektani csomót gyönyörű művészi bravourral oldotta meg . . . ígyen:

Mária nagy belküzdelem után így szól Erzsébethez:

„Az ég, rokonnöm, pártodat fogá,
Föd győzelemtől koronázva van:
Im ádom Istent, a ki felmagasztalt!”

Ristori ekkor, övén függő kis keresztjét mellére szorítván, ez

*) Rog=Schuld. Szemere Pál legujabb eszmeműve. Jó — jog: hason szabály szerint lesz: ró — rog.

utolsó mondatot Istenhez intézi, mialatt az égre függesztett szemekkel gyorsan térdre borul.

Hogy Mária saját méltósága önérzetén és lelke hangulatán erőszakot ne kövessen el: szándékosan intézi emez utóbbi szavakat Istenhez, oly czélzattal, hogy ne Erzsébet előtt, hanem Isten előtt láttassék magát a porig alázni. De tényleg mégis csak Erzsébet az, ki előtt ez alázatos helyzetben marad: folytatván az engesztelés szavait.

E művészi cselekvény szintugy, mint még egy sereg előtte és utána, kívül esik a költői szöveg határain; de az egyéni jellem összetételéből foly, s ugyanarra vet vissza fényes világot.

E kifejezések, mint a beszédművészet remek perczei, azon hangmegyébe (accentus = ad cantus) esnek, melyet egyéninek (ethikiai) s így legmesteribbnek nevez elméletünk, mely a műismeret jelenkori színvonalán áll.

XIV.

Ristori mint Medea, Pia, Mirra stb.

1.

Pest, 1856. nov. 29.

„Tehát ki az éljen? Ristori vagy Rachel?“ E kérdés hangzik Pest magán és köztermeiben; e kérdésben határoznak élethalál fölött azon „szépészek“, kiknek műhelyéből, saját czimökön kívül, még ily műszavak is kerülnek ki, hogy „egyöntetűség“, „szavalati dráma“, „általánosított szenvedély“ s több efféle; melyek soköntetűleg (!) tesznek tanuságot édes apjuk aesthetikai és nyelvészeti műveltségéről.

Tisztelet, becsület illetőleg mindenkinek, de mindenkinek felett az igazságnak. Mert kimondom, ha fejem betörik is, hogy e kérdés: „ki az éljen“: e téren oly kortes-illatu, mint korlátolt fogalmu, egyoldalú, szűkkeblű és pártoskodó jellemű.

Vajjon miért ne éljen az ily szép tünemény, nem kettő, de két milliárd egymás mellett? Teremthet-e nekünk a föld annyit, a mennyi ránk ne férne, abból a mi szép . . . és a mi nélkül az élet

oly rideg, oly szomorú? Az igaznak és szépnek francia példánya vajjon miért éljen kevésbé mint az olasz, vagy megfordítva? — Az eszményi nagyságnak két földi képe nem férhetne meg egy időben, egy rangban, egy széles világon? Emeletes temploma van a dicsőségnek és oly szűk, mint egy minarett, hogy a szellemeket egymás fejére kell abban állítanunk? Nem köszöni meg Istenének e hálátlan kor, hogy kettesével is kapott amaz égiből, minő más tíz nemzedéknek sem jut egy?

Való, hogy hasonlítás az utmutatója minden tudománynak, mely a valót keresi. Azonban a művészet nem tudomány, hanem épen oly problema, mint az élet és világ, melyet a philosophia, e Don Ranudo de Colibrados, az észnek e tehetetlen kevélysége mindörökké fejtegetni, rontani, bontani fog, a nélkül, hogy a talány megszűnnék talány maradni. Azon neméről szólok az észbeli erőködésnek, mely nem kevesebbet akarna, mint egy kissé Isten lenni. A művészet, melyet isteni lángelme képvisel: mikrokozmosz, kis világ; mely körött minő sokadalma rajong ama spanyol nagyoskodó szégyenségnek: mindennapi látvány.

A valódi bölcs szintoly kevésbé képzeli magát tisztán eszmének, mint pusztán anyagnak. Ő nem akar itt a földön több lenni, mint ember, de kevesebb sem, mint ember, kiben ugyan benn van a világ (az eszményi), de ki szintugy benne van a világban (az anyagiban.)

Az ilyen emberileg bölcselkedő, midőn az igazságot vágyik ismerni, legelőbb is önmagán kezdi mint *Socrates*. És önmagán legelőbb is azt tanulja meg, hogy a mily határtalan a lélek ismeretvágya: szintoly határozott az emberi lehetőség, s hogy épen ez teszi bennünk a végtelennek (halhatatlannak) és végesnek egységét.

Mikép az ily philosophia áll az Istenhez és világhoz: akkép áll az elmélet a művészethez, mint kisvilághoz, melynek lelke isteni szikra. Az ily philosophia pedig legemberibb uton akkor van, midőn mindenekelőtt a benyomások tiszta öntudalmára törekszik, s ez uton akar közelíteni vágyai végcéljához: a lények-lényének ismeretéhez (tárgyilag), a mi különben csak a földöntuli létnek marad feladatául és gyönyörűl.

És ezzel meg van állapítva a mi művészetünk elméletének tudományos értéke is.

A különböztetés általában az észnek és érzésnek eredeti szükségse, igenis; mert különböztetni annyi, mint ismerni; az ismeret pedig az öntudaton kezdődik, melynek legelső szava az, hogy: „én vagyok; azaz: különbözöm ettől is, attól is.“

Aztán végre is: hiszen lenni: annyi, mint különbözni; avvagy ki tud képzelni létezőt, a különbség érzete nélkül?

Különböztetünk szükségképen azért is, mert épen a viszony határozza meg a dolgok anyagi (külső) mennyiségét szintugy, mint eszményi (belső) minőségét.

De hát nincs-e más különbség a dolgok között, mint hogy egyik nagy, a másik kicsiny? nincs-e más viszony, mint hogy egyik erős, másik gyöngé; egyik nyolcz, a másik kilenczedfél? A kortesítészet előtt nincs, az való; mert ez előtt csak két osztály létezik; olyan, a melyik az ő pártjához (a czéhbe) tartozik, s olyan, a melyik oda nem tartozik. Így különböztet azon elmélet is, melynek a dolgok külső mérveikhez van inkább érzéke, mint benső vegyületeihez; jelesül benső természetünk ama végtelen változatához, mely a világ szépségét teszi.

Mert avvagy miben áll a világ szépsége, ha nem az egyéniségek végtelenségében. Nem hasonlít-e világunk egy örökké viritó mezőhöz, melynek szépségét a virágegyének egymásmelletti sége állítja elő szükségesképen?

A józan elmélet tehát abban is józan, hogy nem egyoldalú. Az ily elmélet ugy tekint a művészi egyéniségeket, mint kölcsönös feltételeit egymás szépségének. Előtte minden művészi lángelme egy-egy sajátyszerű, eredeti, egyetlen, csodálatos virág az eszményiség örökzöld mezején, a mely virág nem nélkülözheti maga mellől a szépségnek többi példányait, arra nézve, hogy egyenisége minden lehető oldalról látható és érezhető legyen. Mindenek előtt pedig azt hiszi a józan elmélet, hogy az eszmék nem algebrai számok, és pedig annál kevésbé számok, minél bensőbb, minél eszményibb sajátságokat jelölnek e téren.

Bátrak vagyunk azért magunk is azt hinni, hogy valamint a piros és fehér rózsza igen szépen összeillenek egy bokrétában: szint-

oly szépen megférnek egy korban vagy bokorban a' szellemnek amaz eszményi virágai, miknek kimondhatlan szépségeit végzetünk élvezni engedé, Rachel és Ristori alakjaiban. Sem esztünk, sem szivünk nem érzi magát hivatva rá, hogy ezen élvezetünket Schylok fontjával méregesse.

Ha megerőtetnők magunkat: talán mi is tudnánk hibákat számítani elő mind a kettő rovására: elmondhatnók nagy bölesen a többek között, hogy Ristori Mirrájához mily kívánatos volna Rachel leányisága, Rachel Camillájához Ristori asszonyisága; egyiknek Kántorné, másiknak Lendvay-Latkóczyné hangja, s több efféléket. Mi azonban nem azt kérjük, hogy mit nem kaptak ingyen a természettől; hanem hogy mit képesek véghezvinni azon eszközökkel, a miket birnak?

Röviden és kereken: Ristori és Rachel egyenlő fényű és nagyságú csillagok — a színművészet egén.

Az ő szellemi erejük egyenlőségét hirdeti azon körülmény is, hogy művészetők versenytere nem egy ország, hanem egy világ, s közönségök nem egy nemzet, hanem az összes emberiség.

Mi a darabokat illeti, melyek művészetőknek szövegül szolgálnak: ezek drámai semmisége szintén csak kiáltó bizonyossága nem honleányiságuknak épen úgy, mint lángelmtűségöknek; noha e silányságok egészét igazi színművekké varázsolni csak annyiban állhat rajtok, a mennyiben ők teszik azok lelkét, mely körül a többi idiomokat folytonosan csoportosulni látjuk; vagy jobban mondva: a mennyiben az egésznek képét egyedül ők maguk viselik.

A női eszményképek egyénítése színművészetben azért nehezebb mint a férfineműeké, mert a nőnek e tekintetben nélkülöznie kell nagy részét azon külső (technikai) eszközöknek, melyek a férfiak rendelkezésére oly nagy számmal állanak.

A nő mindenekfelett a szerelem eszményképét valósítja, mely sohasem jelenhetik meg másként, mint a testi szépség feltétele alatt. Hol vegyen a nő annyiféle szép arcot, a menyinyi sajátsága, színe, vegyülete, szóval egyéni változata van a szerelemnek és szeretetnek? A bűnnek magának, melyet nő képvisel, nőneműnek kell lennie, tehát a nőiség alakjában megjelennie; a női-

ség pedig, kell, hogy a szépnek tüneménye maradjon, minden változatban.

Ha tehát a nő színművészetben szintoly tökélylyel képes egyéníteni, mint a férfi; akkor a nő annyival nagyobb a férfinál e részben, a mennyivel kevesebb külső eszközök segélyével viszi ezt véghez, mint a férfi.

Az egyénítés munkája színművészetben belülről kifelé törekszik, s nem kívülről befelé. A benső alak határozza meg a külsőt és nem megfordítva. A mesterségesen csinált külső alak csak anynyiban bir művészi becsesél, a mennyiben az a bensőnek szükséges külseje, s azzal egy és azonos.

A diachylon tapasz és mastix, a hajzat és gyapju magukban még nem alkotnak egyéniséget, mint sokan hiszik. Az üres forma, bármily eredetinek tessenek, szintoly becsnélküli marad, mint mindaz, a mi üres. A fejnek efféle technikai átalakítása magában már annál fogva is alárendelt értékű dolog, mert a technikai pótlékok csupán a mozdulatlan részekre alkalmazhatók, melyek a benső életet, s ennek örök mozgását nem tükrözhetik úgy, mint azon mozgékony és változékony alkatrészek, melyek mesterséges pótlékokat vagy épen nem tűnnek, mint például a szem tája, vagy ha tűnni kénytelenek, mint az ajkak tája, ott e pótlékok a kifejezésből levonnak inkább, mint hozzáadnak.

Legközelebb Ristorinál láttuk, mily fontos szerepe van a külső alakon minden külön részletnek, minden egyes elemnek arra nézve, hogy az egész tökélyes legyen; hogy ezen egészen minden összhangozzék; hogy ez a saját szerűt, az egyetlent élénk állítsa; hogy a szépnek ezer meg ezer árnyázatában mindig az igazságot tüntesse fel; hogy általa a géniusz parancsa hallatlan mérvekben teljesüljön; szóval: hogy maga a legfőnségesebb és legelvontabb természetű eszme a külszínre rohanjon; s ott látható, érezhető legyen.

Mit tanultunk tehát Ristori plastikai remekeiből? Azt, hogy e részben az önképzésnek egyetlen eljárási módja van, a mi természetes, a mi okszerű, s így célirányos. Azon eljárás, mely szerint a szellem határtalan uralomra jusson a test fölött.

Magában értetik, hogy már a természettől úgy kell alkotva lennie a test egészének és részeinek, hogy a legegységesebb értelemben vett képezhetőséget ki ne zárja. Mert van test, a melyik egyáltalában képezhetlen; van arcz, annyira csupa husból álló, hogy semmiféle kifejezésre nem alkalmas. Az ily husalkotványok az eszmévilág polgárai nálunk nem igen lehetnek.

Ristori alakjának nincs egyetlen ize, arczának egyetlen vonala, mely a lélek szolgálatára egyenként, tükélyesen kiképezve ne volna. Képzeltetni-e különben ily öszhangzást az egyes részek közreműködésében? ez aetheri könnyűséget; ez ügyességet a helyzetek átalakításában?

És most, az alak ezen szépségéhez, e kifejezőkenységhez, e mozgási ügyességhez gondoljunk fennszárnyaló képzeletet; teremtmény és végrehajtó képességet; aztán bevégzett lelki műveltséget, a szenvedés iskolájában szerzett élettapasztalást, vagyis, az emberi lélek gyakorlati ismeretét; a szellemet, melybe az eszményinek ösképeit egy isteni kéz rajzolta be; női kebelt, melyben a szépnek érzete második természetté vált: s előttünk áll Ristori, mint művészi jelenség.

Ristorinak nem szükség tükörből látnia saját alakjait, hogy azok szépségét s igazságát megbírálhassa; ő látja mindezeket tükör nélkül is. Szép érzete azon tükör, melyben ő magát mint idegen tárgyat látja, minden helyzetben. Ezen alakérzet megmondja neki, jobban mint a világ minden tükre, minő képet mutatnak egyes alakjai a földszintről és karzatról, a jobb és a bal oldalról tekintve.

Igen tudja Ristori azt is, hogy a régi görög jelmez egyszerűsége, könnyűsége, kényelmessége s költőisége által mily végtelen alakváltozatra képes; mennyire új képet ad minden mozzanatnak: mint sokszorozza a kifejezést; mindenekfelett pedig mily alkalmas tényező, a nagyság és fenség eszményképeit valósítani. Hangjátéka egyenlő színvonalon áll alaktükélyeivel miről a közelebbi alkalmammal.

XV.

Ristori mint Medea, Mirra stb.

Pest, 1856. decz. 4.

2.

Ha e színésznő alakjátéka (plastika) már magában is annyira „ékesenszóló:“ képzelhetni, hová emelkedik e néma kifejezés, hangjátékával egyesülten!

Ristori bámulói! nem érzitek-e, mily homályos jégtükör a képzelet: midőn ily tüneményeket a távollévőkkel is láttatni, éreztetni kívánna? és mily tehetetlen az ész, ha csak önmagának akarna is számot adni e benyomásokról, azért, hogy *szép érzet ének*, azaz: gyönyöreinek tiszta öntudalmára jusson, hogy aztán ez irott holdvilágban, a láthatárról eltűnt napot még egyszer csodálhassa, hogy amaz isteni világosság eme visszavert sugáraiban gyönyörködhessek, a mélabús emlékezet hosszú éjszakáin!

Mindegy. Ugy festünk, a hogy tudunk. De le kell kötnünk e tünékeny ábrákat, míg lelkünkben ki nem repülnek: bármily kétes, — homályos ködalakok legyenek is ezek, a tündöklő valósághoz képest.

Czuczor egyik akadémiái beszédében mondja, hogy minden nyelvnek meg van saját egyénisége, mely nemcsak a nyelvanyagban, hanem a nyelv alakban is jelenkezik. Egyéni észjárásnak nevezi ő, i en helyesen, a nyelv azon sajátosságát, melyen az idiotismusok alapulnak. Az idiotismus pedig szerinte nem tesz egyebet, mint sajátzertűségét a szóalkotásnak, szóképzésnek, s a szók és eszmék egymással való összekapcsolásának. . . .

Ha ez így van: akkor mi természetesebb, mint hogy az egyéni észjárásnak = egyéni hangjárás feleljen meg az élő szózatban?

És így nem nevetséges-e azt kívánni, hogy a magyar szónok hangjárása ne a magyar nemzet észjárásának feleljen meg, hanem a francia vagy olasz nemzet észjárásának?!

Pedig vannak köztünk olyanok, kik ezt magas hangon követelik; akár ujjal mutassunk rájuk.

Kell-e mondanunk: hogy a nemzetek egyénítésében mily hatalmas tényező a H a z a!

Állithatni, hogy a h o n, mint égalj, képezi azon forrást, melyből a nemzet minden egyéni sajátsága ered, az észjárás különösségén kezdve, a visélet külső végletéig.

Mert mit nevezünk égaljnak vagy ég ö v n e k? Nemde a N a p helyzetét a Föld egyes pontjaihoz?... tehát arányát és mértékét a Nap szerelmi hevének, s a Föld viszonszerelmének?...

Az ember, mint e szerelem legnemesebb szülötte: lehet-e más, mint képmása szülőinek, azaz: egyéni kifejezése a Nap és Föld szerelmi viszonyának?

Igenis!.... e csodálatos viszony még csodásabb képe mi vagyunk, emberek és nemzetek. Nap-apánk része bennünk: a világosság eleme: a szellem, az értelem. Édes Föld-anyánk része pedig a legnemesebb anyánk: a szív és érzelem.

A mily mértékben hő vagy hűs a vér, sűrű vagy ritka, világos vagy barna, vizes vagy szeszes: úgy festik a tárgyak bele képeiket. Im a nyelv egyéni alakja.

És a milyen a benyomás: olyan a kifejezés. A milyen az eszme képe: olyan a hangja; a milyen a szólánczolat: olyan annak hangos képmása. Im az élő szózat egyéni alakja.

Ebből az következik, hogy mi magyar színészek csak úgy tánczolunk, a hogy édes szülőnk, a H a z a füttyöl.

Más szóval: a magyar színművészet ajkán az érzelmek dalama soha sem lesz olasz, de franczia sem; hanem éppen csak magyar. Miért? Mert a természet a mi szenvedélyeinkhez másképp irta meg a hangjegyeket, mint amazokéhoz. Ennek pedig így kell lenni szükségesképen, azért, hogy e világ szép lehessen, vagyis, hogy nyilatkozhassék az, a mi végtelen.

Mondják, hogy a színész annál nagyobb mester, minél eredetibbé képes egyéníteni azt, a mi az emberi természetben közös: minő a szenvedély; és viszont ez egyetlenné tett alakban minél tisztábban érezteti az emberi természet közös törvényeit, vagyis az örökké igazat.

Ez áll. De ne feledjük, hogy minden művészeti tény csak honi égöv alá, tehát nemzeti határok közé gondolható. Vagy talán

van művészet, melynek hona nincs? mely szülőföldén kívül született?!?!

Mutassatok színészt, ki valaha nemzet-családja természetét levehette volna magáról, mint kabátját, s kívül állithatá magát azon nemzetiségen, mely éppen közlönyeül szolgál művészetének! Mutassatok fából csinált vaskarikát.

De hát Ristori Medéja nem tisztán ó-görög nemzeti példány? nem tökélyes görög egyéniség? mondani fogja valami iskola-tudós. . . . És Rachel Camillája nem tökélyes római példány? mondja valami tudós-„iskola.“

Óh igenis: a mennyire csak lehetséges; a mennyire csak e színésznők nemzetisége megengedi. Vagy nem hallottátok, minő szépen beszélt — olaszul e görög Medea? s nem vettétek észre, mennyire hasonlított egy született franczia nőhöz az a római Camilla a Rachelé?

Ez pedig azt teszi, hogy amott a görög sajátságok olasz földbe valónak ültetve, valamint emitt a rómaiság franczia csemetébe oltva, hogy tehát amaz végre is olasz-görög virág, emez pedig francziásított római.

Mindez oly egyszerű, hogy csak az „iskolás“ ítészek, s a „szépész“ férczelők nem értik, kik úgy akarják a hazát boldogítani, hogy elhatárák érzelmeink hangjárását magyarságából kivetköztetni, és szenvedélyeink számára olasz-franczia kótát írni.

Röviden, Ristori Medéja csupán eszményképe lehet az ó-görög nőiségnek olasz kebelben; Rachel Camillája pedig a római nőnek, franczia kebelben. Azonban, ha ez eszményképek csakugyan remek, azaz: oly valók, mint szépek: akkor éppen oly kevésbé gondolunk nyelvökkal, melyen beszélnek, mint a betűvel, midőn egy örömhirt olvasunk a lapokban; vagy a vászon és festékgyárossal, midőn Rafael festményében a szellemi fenséget bámuljuk.

Mi az olasz nyelvet illeti, ennek anyaga és testalkata azon sajátságokról híres, hogy kitünően lágy, gördülékeny és dallamos.

Hanem e hirnév a mily sokat akar mondani egyfelől, éppen oly keveset mond másfelől. Mert e hir csupán azon esetben dicsérné meg az olasz nyelvet igazán, ha minden eszme lágy jellemű volna, mit a szónak képmásolnia kell. De hogyha az olasz nyelv annak is szelid

nevet ád, a mi őstermészeténél fogva durva; ha ő szelid képet ad annak, a mi éppen ellentéte a szelidség fogalmának: akkor ő mint eszmeifestő, rettentő hazug. Akkor ő szintoly kontár mázoló, mint méltatlan collegája Angelo Mihálynak és Corregionak.

Már pedig a nyelv értékét leginkább azon hasonlat tökélye határozza meg, mely van az eszme és test alakja közt; tökélye azon egységnek, melynek lenni kellene az eszme és nyelve között. Itt minden egyéb sajáttság alárendelt értékű. Első az igazság, azután jön a szépség, nem pedig megfordítva; mert hiszen hogy is lehessen szép, a mi nem igaz?

Mi hangját illeti e nyelvnek: nem lehet tagadni, hogy ez külsőleg oly bájos, mint szülőföldre: mint egy kies táj, a hol

„Csengve hull az ér a tóba”

De mint közlönye oly művészetnek, mely a természet egész hangbirodalmát magában foglalja: kívánnók, hogy orkán és vihar is tudjon lenni, mikor kell; oly rettentő hangu, mint

„ a vészek zongorája, •
Melyben a harc menydörgése szól.”

Minthogy pedig ez olasz beszédben némely hangjaink hiányát is igen éreztük; nem ártana, ha egyhangu szelidsége még az ő—ő és ü—ű hangzókkal is tarkázva volna, ad notam:

„Sik, pusztá, kietlen az őszi határ,
Vad meg nem üvölti, nem szállja madár.”

Egyébiránt, hogy mikép áll a hasonlat az olaszban az eszme és testi képe közt: azt ne vitassuk, mert azt Ristori fogja tudni legjobban; valamint hogy a nyelv-testalkat hiányait ezerszeresen kipótolni, csak az ő hangművészete képes.

Mert noha Ristori hangja, mint mondtam, sem erejére, sem terjedelmére nem nagy; de annál mindenhatóbb annak ábrázoló képessége.

Tudja Ristori, hogy az emberi hang érzéki birtokaink legnemesebbike; hogy ez legaetheribb osztályrészünk, mely közepén foglal helyet a testi és szellemi lét között, és melynek már láthatlan

volta oda mutat, hogy az ő jelensége szellemünkhöz áll közelebb, mint érzéki részünkhöz. Jól tudja ő, hogy a hang legvégső pontját képezi azon érzéki lehetőségnek, mely a szellemvilággal határos; hogy közvetlenebb minőségben a szellem itt a földön már meg nem jelenhetik, mint az emberi hang mezében. De van is gondja rá e színésznőnek, hogy a szellem ez uton a szó teljes értelmében megtestesüljön. Mert nincs eszme oly magas, nincs állapot annyira „százzrétű“ (complicált), hogy e hang annak nemét, faját, atyafiságát, egyéni vegyületét, színét, idomát, szóval egész világát kézzelfoghatóvá ne tenné.

Röviden: e hang, így a mint van: az alkotó génusz lehellete. De hogy e hang oda képesült legyen, a hol van: ahhoz természetnek és mesterségnek hasonló erővel kellett közreműködnie.

Húsz, harmincz éves sanyaru gyakorlatra van szükség, hogy a hangműszerek a lélek hangját minden mozzanatra ily tisztán és pontosan eltalálják. Valamint másfelől a lelki műveltség nem kis mértéke képesíti a szellemet oda, hogy teljes hatalommal uralkodjék a szenvedélyek hangjátéka felett, hogy az ihlett kebel lelkesedését önbiróilag ellensúlyozhassa, és vasakarattal álljon őrt az illető határokon.

Ristori ügyesen sorozta lady Stuart után a görög Medeát: mert e két nő között oly nagy a benső ellentét, hogy Ristori ez egymás mellé helyezett előadásban félakkora talentummal is jeles egyénitőnek tűnik vala fel. S így gondolható, hogy a fantázia minő végleteket állított szemközt ama két nő egyéni elkülönzésével.

E második alakon már mint külső jelenségen ezt láttuk irva lángbetűkkel:

„Én Medea vagyok: az égető szerelem félelmes eszményképe. Ne bántsátok menyországomat: a nőét és anyáét! . . . mert az én szenvedélyem: szirokko; idegzetem: rugalmas aczél; gondolatom: tör. . . .“

Ezt fejezte ki Ristori alakjátéka, szémsugárain kezdve, a test legutolsó ízeiglen.

Ezt valósítá hangjátéka mindenek felett.

Ez arcz és hang, e termet és ez életművek egyenként mind a tegnapiak . . . mert hiszen effélét kölcsön kérni nem lehet; és

mégis, minő különbség a tegnapi és mai egész között!!! — és pedig minden külső eszköz segélye nélkül! . . . az egy jelmez kivételével.

Ime, itt vannak a nőegyenítés határai. Nőtől művészetünk többet ennél nem követel.

A hölgy arcának nincs szüksége azon mesterséges járulékokra, miket a férfi-művész alkalmazni szokott: részint a faj, kor és foglalkozás merev bélyegei gyanánt, részint, hogy az uralgó sajátságoknak adjon erősebb kifejezést, a távolabbi nézők számára.

A hölgy vonásai általában finomabbak; arcának egésze átlátszóbb és beszédesebb, mint akármely lelkes férfi arcz. Ugyanezért, ha hölgyeink, arcuk tiszta nőisége mellett, fogékony keblük is . . . (de hát hogy is ne volnának ilyenek!?): úgy a művésznő arcza nyílt könyv, melyből a legbensőbb élettörténete tisztán olvasható, minden külső járuléka nélkül az átalakító technikának.

És ha még e mellett a jelmez is oly hangosan beszél, mint a Medeáé; hol a külvisolet, színével és idomával, részeivel és egészével annyira egy cszmébe olvadt, annyira átszellemült, mint ez: ott a női egyenítés műve be van végezve.

Mily medeaszertű volt e jelmez! Narancs-vörös hosszú öltöny, barna vérpontokkal tarkázva; haragos-zöld palást; szeszélyes fürtök; vad-piros homlokszalag.

Stuart oly szenvedő nő, kit a tehetetlenség tudata csendes megadásra vezet. Medeát a csapások ingerlik, a helyett, hogy levernék; a sebző bántalmak csak rugalmasbakká feszítik idegeit; minél szívtelenebbé lesz kedves ellensége: annál búszebbé lesz az ő keserve; kínaival együtt nő ereje, míg végre tigrissé fajul, és gyermekgyilkolással boszulja meg magát.

Ez a darab különben üres dictio. Szerzője drámai cselekvény gyanánt oly phisikai tényeket árul, melyek egymástól függetlenül következnek egymásra. Gyászérdekről (tragicum) itt szó sincs. Szerző azt akarta megmutatni, hogy a legnemesebbet, leggyöngédebbet, legszemlembbet a mit e földön birunk: az anyát és nőt, e földi képviselőit az isteni szeretetnek, mesterségesen addig lehet ingerelni, míg e nő és anya végre állattá lesz, még pedig oly tigrissé, mely dühében saját kölykeit tépi szét.

E darabba Ristori egymaga teremtette bele mindazt, a mi

belőle hiányzott: a szellemet. Medea egyéniségében Ristori keble volt azon kimerithetlen forrás, honnan az egész drámai élet felbuzgott.

Ugy tetszett nekem, mintha Ristori egymaga játszta volna el ezen egész darabot, magánbeszédekben, melyeket képzelete árnyaihoz intéz, és viszont ezektől nyeri a benyomásokat. Ugyanezért egyes jelenetei a beszédművészet megannyi remekeinek mondhatók.

Mint megjegyeztük: e színésznő játékát általában olaszvérűség bélyegzi. E nemzeti sajáttségéhez tartozik azon néma jelbeszéd (pantomia) is, melylyel ő a költői szöveg hiányait szokta kipótolni, vagy a nagyobbyszerű lelkiállapotok ábráit földészíteni, mint ezt a Lady Stuart, Medea, Pia és Mirra szerepeiben láttuk.

Általában minő mester e színésznő a jelbeszédben, vagy — az elmélet szerint szólva, — kifejezése minő jelzetes (symbolicus): ennek szép példáját adta különösen Medeában.

Ugyanis Medea, mindjárt kezdetben elbeszéli szerelmi történetét Kreuzának. Ez elbeszélés közben Medeát bizonyos őrjöngés szállja meg; olynemű, mint a melyet elméletünk visionak vagy éber álomlásnak nevez.

Mikép jön e lélektani fonákság ide, az egyszerű tárgyismertetés (expositio) helyére, azaz: miért kezdi a szerző ott, a hol a természet végezni szokta a lélek történetét: azt a szerző tudja. Mi e költői botlást mindenesetre csak köszönjük, mert alkalmat adott Ristori művészetét oly oldalról tanulnunk, mi a ritkább jelenségek közé tartozik.

Meg kell itt jegyeznem, hogy az elmélet, művészetünket egyes elemeire osztja, gyakorlati feladatok gyanánt. A hangjáték is így oszlik külön vidékekre kitünőbb vonatkozásai szerint, azaz: különböző feladatai szerint a hangbeli ábrázolásnak.

Ugyanis a hang, e legfőbb tényezője művészetünknek, ábrázol eszmét, gondolatot, szenvedélyt, indulatot, érzéki tárgyakat, természetesi jelenségeket és mindenek felett egyéniséget. Van tehát eszmefestő, értelmező, indulatfestő és érzéki dolgokat képmásoló hangjáték, és van egyéni hangjárás. A hang viszonyainak ugyanannyi-féle mozgás vagy alakjáték felel meg. És mindezeket az egyénítő szellem olvasztja egygyé.

Lesz alkalom ez elemeket egyenként venni tárgyalás alá. Most egyedül azon vidékét akarom érinteni művészetünknek, honnan Ristori egy mesteri mintaképet állított elénk.

A beszédet kísérő mozgásnak általában nem az a feladata, hogy érzéki fogalmakat fessen; hanem hogy a lelki állapotok kifejezését mozgítsa elő; hogy a szöveg eszményi tartalmát magyarázza, a mennyire tőle telik.

Az érzéki tárgy eléggé van festve nevével és neve hangjával, még ott is, hol az eszme neve nem fest oly szerencsésen, mint a magyarban e szavak: zúg, sziszeg, dörömböl, fú, susog, csiripol, kukorikol, bömböl, hápog, didereg, tipeg-topog stb.

Ellenben a szöveg eszményi részének annál nagyobb szükség van érzékitő eszközökre, minél inkább elvonul az a kézzelfoghatóság elől.

Például. Othello azt mondja: „Beborul az ég a holdat elta-
karja; a minden tárgyat csókkal illető szellő a földodvakba vissza-
buvik: hogy meg ne hallja, mit tevé, hitetlen!“ Nem volna-e
nevetséges itt, mozgással festeni; mikép takarja el a boru a hold
(Diana) szűz arcját; — mikép illeti csókkal a szellő a tárgyakat, s
mikép rejtezik a föld alá? a helyett, hogy az alak játéka a
mondat eszményi tartalmának kifejezésében segitené a hang játé-
kát; azaz: segitené kifejezni a női hűtlenség gyalázatát s azon
végtelen undort, melylyel attól elfordul mindaz, a mi tiszta, szent.

Azon alakjáték tehát, mely érzéki dolgokat utánó, vagy ter-
mészeti jelenetek képét másolja, nincs helyén művészetünkben, csu-
pán a következő feltételek alatt:

- 1) ha a költő szándékosan veszi azt igénybe,
- 2) ha azt a drámai cselekvénybe szőtt elbeszélések (szabály-
talan epizódok) igénylik.
- 3) ha az indulatok őrjöngő rohama hozza magával,
- 4) az éber álomlátás (visio) állapotában.
- 5) téboly állapotában.

Ristori Medeájában a harmadik eset fordult elő... drámailag
szabálytalanul, vagyis, a szerző hibájából. Azon állapota volt ez az
emberi léleknek, midőn az öntudat helyét a képzelet foglalja el, s
az egyén benső világát kívülről állítja szem elé; midőn az őrjöngő

lélek megelevenülni látja mindazt, a mit érez. Ilyenkor a szemek a puszta légbre merednek, s mintegy a képzelet alakjaira szegezvék. Hang és mozgás ez alakokkal foglalkoznak, s az egyén hangjában és testjátékában látjuk egyszersmind egyéni lelke mélységeit is.

Ekkép láttuk az őrjöngő Medea hagymázos ábrái között a vérszomjas tigrist, midőn martalékra les; láttuk azt, midőn zsákmányát birtokába keríti, s vad kéjjel marczangolja. R. utánzó hangjátéka s képmásoló testjátéka festé e borzasztó képet előnkbe, oly elevenen, mikép csak ily erőttől telhetik.

Ily sajátosságos epizódok, mint e tigris-képmásolat, művészetünkben a ritkábbak közé tartoznak; azért időzünk itt vele, hogy azt, mint eleven mintaképet örökítsük meg a mennyire lehet: hogy rámutassunk, mint egy külön vidékére művészetünknek, s mint egyik különös (specialis) feladatára részint a képzeletnek, részint a lét érzéki tényezőinek; a hang és test játékának. Végre pedig: hogy kimutassuk a helyet, hol kiváltképen azon hangosztályzat szerepel, melyet elméletünk jelképezőnek (symbolicus) vagy helyesebben utánzónak nevez. *)

E jelenetből a többek között az a tanulság, hogy a színészi géniusznak így kell elsajátítania minden hangot és mozzanatot, mi csak a természetben létezik. Mert hiszen tulajdonképen az érzéki tu-

*) Nem mulasztottam el annak idejében megjegyezni, hogy e név: „hangsúly” műszónak a beszéd művészetében nem alkalmas, mert nemcsak hogy kellő hasonlat nincs benne a dolog és neve között, hanem épen ellenkezőjét fejezi ki annak, a mit festeni akar. Fentebb is érintők, hogy beszédművészetünk a hang mozgását ennek egyes viszonyai vagy feladatai szerint osztja fel. Minden hangosztályzat külön sajátosság szempontjából tünteti fel a hang járását; minden osztálynak saját színvegyülete s mozgási mérve van. A nyelvnek e részben oda kell törekednie, hogy az emberi hang játékának oly általános nevet adjon, mely a mozgást hiven ábrázolván, a hangbeli eljárás minden viszonyára szintugy alkalmazható köznév legyen, mint a latin *ad cantus* (accentus), mely igen szerencsésen festi a dolgot, azaz: a hang énekszerű lebegését s az emberi lélek játékának minden accordjaihoz alkalmas név. Ugyanis mit cselekszik a hang, mikor valami állapotot akar kitüntetni? Nemde föllebben az illető értelmi, érzelmi vagy egyéni viszony főpontján? Már pedig a „súly” nem a föllebbenés eszméjének felel meg, hanem inkább a lenyomással van atyafiságban. De ha így beszélünk, „hogy: „a mondatban ezt vagy amazt a szótagot kissé fel kell emelnünk — hangsúlyoznunk kell” akkor csak azt mutatjuk ki példában, mily ellenmondás van a szó és a kijelölt tény között: mert felemelni és lenyomni egyszersmind ugyanazon tárgyat nem lehet.

nemények utánzásán alapszik művészetünkben annak lehetősége, hogy az eszményi világ megtestesüljön.

És e feladat körül a hangművészetnek igen természetes eljárása van.

Ugyanis: mit tesz az emberi nyelv általában?

Utánozza a természet hangjait, és viszhangozza a természeti tárgyak benyomásait, mint ezt fentebb, a példákul idézett szavakban láttuk.

E természeti hangok, a beszélő művészre nézve, mintegy hangmutatókul szolgálnak mindazon emberi állapotok kifejezéséhez, melyek az anyagi és szellemi végletek közt előfordulhatnak.

Például: ha egy örült leány láttára így szólunk: „V é r f a g y l a l ó j e l e n e t !” hol veszünk hangot e két szó számára: miután itt a tárgy és neve közt tulajdonkép semmi hasonlat nincs? Felelet: a hidegség testi hatásának hangját kölcsönözzük át ama lelki legermesztő hatás kifejezéséhez, s a borzadály és szorongás hangjait a részvét nemes hangjával egyesítjük: ekként emelve az érzékiség hangját szellemivé.

Honnan veszi Ristori a hang színét eme híres mondatához: „majd meglátjuk! (vederemo,)” melyet vágytársához intéz?.... Öseredetileg bizonyynyal természeti érzetéből azon ellentétnek, mely van az érzéki nagyság és kicsinység, magasság és mélység, erő és gyengeség között.

Nincs különben.

Emez érzéki (természeti) alapon nyugszik ama gyönyörű kifejezésben a jogérzet, mint erkölcsi erő, a jogtalanság, mint erőtlenesség ellenében. Ekkép csatlakozik hangművészetében az érzéki valóság az erkölcsivel; az érzéki fensőbbtség érzete a szellemivel; a diadalérzet a hatalom tudalmával. Ekkép egyesül e természeti valóság a művészi széppel; s a valónak és szépnek teljes egysége annyi, mint: megtestesült eszményi kép.

XVI.

Ristori mint Medea, Mirra, stb.

3.

Pest, 1856. dec. 24.

Ezt a hires Mirrát Alfieri készítette; azon Alfieri, kit az „iskolások“ jeles költőnek tartanak, de a ki egyetlen valódi színművet sem irt az én tudomásom szerint.

Ezt a Mirrát tragoediának csufolják, s azonkívül „classicus“ műnek is. Hanem én úgy találom, hogy ez a Mirra volta-képen sem romanticus, sem görög, sem olasz, sem pogány, sem keresztyén.

Ugyan mi hát? . . . kiált fel egy „szépész“-féle mesterember. Megmondom. Ez afféle szörny, a mi hasonlít a sphinxhez, a minotaurushoz, a szirénhez, a faunhoz, a hermaphroditához, a madárfejú gyermekhez és leányfejú dámvadhoz.

Itt mindjárt meg kell jegyeznem, hogy e műszavak: classicus és romanticus, azok közé tartoznak, melyeket én száműzendőnek tartok; leginkább azért, mert jelentésök kétes, homályos, alaktalan, határozatlan. Az efféle tudós ködbe burkolt műszavak az elméletben megannyi sötét zugot képeznek, hol az irodalmi baglyok és denevérek szeretnek tartózkodni leginkább.

A hány ember még e két műszót együtt használta: ugyanannyifélekép is magyarázta; a mi onnan ván, hogy ezek nem született műszavak, hanem örökbe-fogadottak; nem eredetiek, hanem kölcsönzöttek, alkalmazottak, eseményesek.

Pedig jaj annak a műszónak, a mit magyarázni kell, a helyett, hogy ő magyarázna! s jaj azon dolognak is, a minek a történet szélye ily csalfa, korcs, hűtlen, gyáva tolmácsot adott!

Ki meri állítani, hogy a Cartouche és Fra-Diavolo-féle kalandorok alkalmasak a világosság terjesztésére? hanemha regényekben, miután őket magukat felkötötték. . . .

Ime, ily kalandorok azon ráfogott műszavak, miknek az eszmével semmi benső egybefüggésök nincs.

Szóval, az lenne a dolog rendje, hogy az eszme maga keresztelje meg magát; hogy a név a dolog természetéből önkényt álljon elő, s a külső alak a belsőt hiven tükrözze.

Ámde lehetséges-e ez ott, hol a név előbb születik, mint az eszme, hol a fiu előzi meg az apját?

Huzamos szokás a legtermészetlenebb nevet is egybeforraszt-hatja ugyan végre az eszmével: de azért e benső kapocs mégis csak mesterséges marad, s az ész e természetlen viszonynak mindig öntu-datában van.

A régi Róma egyik királya, Servius Tullius, egykor azon gondolatra jött, hogy hona polgárait birtok-arány szerint ossza csapatokra (classis). E felosztással a jogok és kötelességek gyakorlatát akarta szabályozni, s egyuttal a haderőt is szervezni. A legvagyonosabbak az első osztályba lőnek sorozva; s ezen osztálybelieket a római nép „classicus“-oknak nevezte. Miért épen csak az első? ... azt ő tudja.

Elég az hozzá, hogy ez alkalmából a „classicus“ nevet később irodalmi művekre is alkalmazták. Így lett az közneve oly műveknek, melyek szellemi gazdagságuknál fogva tartoztak az első osztályba. Ekként jutottak a „classicus“ névhez a hellen színművek is.

Hogy a szellemi jelesség az anyagi tehetség fogalmától kölcsönzött rangnevet: ez eddig rendén volna. Ámde ez a rangnév csakhamar ellenmondásba (anomalía) esik, mert az utóbbi kor már szénát-szalmát a „classicus“ név alá soroz, mihelyt az hellen vagy római elmemű.

Ez is hagyján! hanem a szegény „classicus“ nevet még nagyobb zavarba hozta egy keresztyénkori kápránd*), melyet ellenségül állítottak vele szemközt, e czim alatt: „romanticus.“

És e pillanatban egy comoedia kezdődik előttünk, melyben két furcsa egyéniség szerepel. Egyiket Arlequinnak hívják; ezt a romanticus tábor képviseli. A másikat Pierottonak; azt a jámbor classicusok játszák. Amaz egy tarka-barka, hóbortos, furfangos bűvész. Ez inkább a védelemre szorítkozó sápadt gyámoltalanság.

*) = Phantom, phantasmagoria. A lelki szemek káprázata. Ábra = ábránd; kápra = kápránd. Ismét egy talpra esett szó Szemere Páltól.

Játék közben a romanticusok azt vitatják, hogy a classicusok a tökély fogalmát bitorolják; hogy az ő nevök pusztán történeti képe bizonyos helynek és időnek; hogy legfelebb fajnév, viszonynév, pártnév és politikai jelszó.

A classicus had mindezt visszamondja, mint az echo.

Azonban e hosszú és unalmas historiából legyen elég annyi, hogy a két híres műszó jelentése, a harcjáték folytán, az itt következő változatokon ment keresztül egymással szemben.

Classicus szinmű annyi
mint:

Őskori=antik . . .

Hellen, romai=pogány . . .

Keleti . . .

A művészi tökélynek őspéldánya; a való és szép mintaképe; a belső és külső alak egysége; egyszerű, világos, összehangzó.

Művészeti törvényszerűség.

Általános, változatlan, örök.

Napoleonpárt=udvari párt.

Bourbonpárt

Mohos, elavult, idegen, időnkivüli, dermedt

Egyoldalú, merev szabatság, békó, fesz

Kiskoru, pogány erkölcsü, vadon-természeti állapot.

Idő, hely, cselekvény-egység.

Romanticus szinmű annyi
mint:

Mostankori.

Keresztyén.

Nyugati.

Művésztelen, bevérgzetlen, alak-talan, bonyodalmas, zilált, mesés, csodás, homályos, borzasztó, talányos, képzelmes, ábrándos, szélszélyes, kalandos.

A szépet nem érző, nem tisztelő kicsapongás, féktelenség.

Középkori, hűbéres, kényuralmi, elfogult, vakhittü, mulékony, helybeli, korszaki, korlátolt.

Szabadelmü párt.

Ellenzéki=nemzeti párt.

Uj, eleven, ifju, honi, jelenben gyökerező, életreható.

Szellemi szabadság, hajlékonyság, sokoldalúság.

Keresztyénileg művelt hölgy-és szerelemvédő, becsület-tisztelő, nemes, gyöngéd, lovagias.

Idő, hely, cselekvény-többség.

Hogy az itt szembeállított nézetek mindenkének van gazdája a franczia és német irodalomban: azt mondani sem kell.

Shaksperet aztán mind a két felekezet magáénak követelte. Huzták vonták az öreget jobbra-balra. Hanem ő áll, mint a puszták sziklája, szilárdan, ingatlanul és egyedül.

A kérdést azonban e végnélküli vita nemhogy eldöntötte volna ide vagy oda, de még csak meg sem birta magyarázni. Az egészről lehangosabban kiált azon tanuság, hogy a classicus névnek legjobb helye van a történeti régiségek tárában, a romanticusnak pedig a temetőben. Először is azért, mert mind a két név idegen 2-szor, mert szükségtelen; 3-szor, mert értelmetlen; 4-szer, mert csak zavart okoz.

Ha van az idegen szónak jelentése: úgy az le is fordítható. Gondoljuk bele már most ebbe a „classicus“-ba a lehető legtisztább értelmet, s fordítsuk le magyarra, például így: Classicus azt teszi, hogy „a szellemi műnek saját törvényei szerinti tökélye.“ Azt hiszem, hogy jobb akaratot e szó iránt a leghajporosabb tudor sem tanusíthat.

Igen, de ha én gondolatomat magyarul így félreérthetlennül ki tudom fejezni: minek akkor nekem oly idegen szó, mely határozatlan értelmű, mely nem szabatos, s ezen felül még Eris almája is! Talán, mert **egy** szó rövidebb mint **öt**? De vajjon a mondat rövidsége kimentí-e annak roszaságát?

Például, azt mondják, hogy: Sophocles valódi classicus színművész, ámde Shakspere is az.

Im, e mondat kitünteti, hogy a classicus nevezet egész a hazugságig kétértelmű, mert Sophoclesre alkalmazva, mint művészi rang-czime, sántít egy keresztyén lángelme társaságában; Shaksperre pedig történelmileg nem illik, mint emléke bizonyos helynek és kornak.

E mondat hasonlít egy olyan képhez, melyen Hannibal ágyuval céloz, Napoleon pedig nyilazó helyzetben van mellette.

Mondjuk tehát, a mint van. E műszó úgy járt, mint az a hal, melyről a tó vize leapadt. Így lett ez a római maradvány is élhetlenné, azaz: értelmetlenné a keresztyén világban. És miután Shakspere, — mint a keresztyén művészet legdicőbb képviselője, — a színészetnek új alakot adott, mi által a tökélynek is más értelme lett

e téren: mi maradt hátra egyéb a classicus név számára, mint a múzeumba vagy kolostorba zárkózni?

Nincs különben. Oly végtelenül más világ az, mit Shakspere színművészete feltüntet, az antik ellenében, hogy közöttök alig van egyéb közösség, mint a legáltalánosabb elemeké, miket természet és művészet egymástól kölcsönöznek. Az antik mérvek a mi színésztűnkre nézve alkalmatlanok, sőt képtelenek: míg a mi mérveinket viszont az antikot itélik el irgalmatlanul. Valóban itt a hasonlító-nak mindig egy archimedesi látpontra kell törekednie, mely annyira magas legyen, mint neutralis: mert Shakspere oly nagy, hogy a föld színvonaláról tekintve, mindent eltakar szemeink elől, a mi korábban létezik.

Az őskor színészetéből maguk a legáltalánosabb műtörvények is csak föltételesen közösek a keresztyén színészettel. Ez igen természetes. Mert a szükség, mely a hellen színészetnek lételt adott; ennek eredeti feladata, melylyel együtt született; továbbá lételemei: a hely, kor, nemzetiség, vallás, polgári és családélet: annyira egyénivé, annyira otthonivá tévék e színészetet, hogy a művészet általános törvényeit ily viszonyoktól függetleneknek képzelni nem lehet.

A hellen színészet nyilvános i m a t é n y volt: e föltétel határozott legelőbb is, lényege és alakja fölött.

Ily föltételt a mi színészetünk ma már nem ismer. Erkölcseileg talán ez is imatény: de különösen, mi másképp imádkozunk.

A színmű eredeti rendeltetése volt, hogy előadassék, s az élő szózat és cselekvény hatalmával hasson az életre, közvetlenebbül, mint akármelyik művészet.

E föltétel a mi színészetünknek is parancsol.

Ámde ugyanezért, valamint az őshellen nép sirba szállt, nyelvével, hitével, erkölceivel, államával, élet és világnézetével: sirba kellett szállani színészetének is, mely a nemzet életével egy és azonos. Kinek beszéljenek most Aeskhilosz hősei és istenei? kinek hirdessék a görög hitregét, az Achirok vallását, erkölceit és életelveit? ki fog velök hinni, érezni, szerintök élni és cselekedni?

A színészet eszméje hellen születésű, ez áll. A fölfedezés érdeme övék marad mindaddig, míg a földbuvárok (geologok) a föld

rétegeiben, vagy a tengerek alatt egy régibb világot, s ebben egy régibb színészetet föl nem fedeznek. De a színészet kifejlesztése azon ivadék műve, mely Shaksperet ismeri magáénak.

A hellen színészet a gyermekkor jelenségét tünteti fel, egyes alkatrészeiben szintugy, mint életműves egészében, szóval: az egyénítésben, mely a művészetnek első és utolsó föltétele. — Kezdet-tüneménye volt ama színészet, erkölcsileg eszményi minőségben is.

A hellen nép felvirágzott, és el is virágzott: hanem az eszme nem nő fel oly hamar, mint az ember. A keresztyén kor immár 1856 évet számlál, s ez mindenesetre több mint 200, mennyi a hellen színészet bölcsője és koporsója közt van: Ariontól Aristophanesig. A keresztyén színészet tehát kilenczszerte vénebb, mint a hellen, és így annyival tökélyesebbnek is kellene lennie, hahogy évei számával a tökélyben is gyarapodott. Ez pedig azért valószínű, mert a hellen és római műveltség csak egyik alapkövét teszi a keresztyén ivadék szellemi kincstárának!

A hellenek színműveiket nappal adták elő, többnyire földetlen színházban; színészeik álarcz alól beszéltek; magas faczipóban (kothurnusz) jártak; alakjokat a nézők távolságához nagyítván: kitömött burokban mozogtak. Megannyi legyőzhetlen akadály, a művészi valóság és szépség látszatával, mint benső feladattal szemközt.

A fényes napvilág mindjárt ellensége volt a művészi világnak, a természet valósága a költőinek, s ekkép a csalódás teljességének. A színészet eszményi terét, mely különben is korlátozott volt, a nappalág kívülről még szűkebbre szorítá: kizárta belőle a világosság bűvös színjátékát: a hajnal és est bíborát, az éjt, a vihart, stb.

Az álarcz merev mozdulatlansága folytonos ellenmondása volt a színész beszédének, s a szenvedély benső mozgását nemcsak hogy durván meghazudtolta, hanem nevetségessé is tette. Az álarczba alkalmazott hangnagyító műszer, a sziv hangjait a valóság rovására erősítette meg, megfosztván azt a lebegés gyöngédségeitől, s így bensőségétől.

Valódi egyénítésről ily módon szó sem lehetett.

A keresztyén színészet eszmevilága határtalanul tágabb levén, természetes, hogy ebben a mozgás is szabadabb. Mi nem ismerjük a

hellen színészet benső nyügeit, sem külső korlátait. A mi művésztünk a tudomány fölfedezéseit örök időkre szolgálatába fogadta, s ezek segélyével a külső valószínűséget oly közel vitte immár az élet-hez, hogy erről Pericles népe nem is álmodhatott.

Hanem most veszem észre, mily messze tértem el tárgyamtól ettől a dicső olasz nőtől siessünk vissza hozzá mig el nem röpül!

XVII.

Ristori mint Medea, Mirra stb.

Pest, 1857. jan. 11.

4.

Szép tárgyamhoz azon pontról kell visszakerülnöm, hol megállapodtam.

Azt mondtam, hogy a művészet feladata bensőleg az *e g y é n i t é s i t ő k é l y*: ebben áll végcélja önmagára nézve.

Mit cselekszik az, a ki egyénit?

Érzékíti a szellemit; az eszmének eleven szint, hangot és testalkatot ad; a végtelen elemet véges állapotba helyezi; az általánost összpontosítja; az elvontat testileg megvalósítja; az egyetemet a különösben tünteti fel.

Mit tesz az, ki eszményít?

Megfordítva ugyanezt: „a testet lélekké magasítja; az anyagot célképeessé teszi,“*) azaz, átszellemíti; a földi [pohárból égi zamatu ambróziát itat; az edény anyagát átlátszóvá teszi, hogy azon a szép tartalom, az örök világosság átsugározzék, s az élet homályát földerítse.

Im e kettős cselekvényben áll a művészet, mint szellemileg érvényes tünemény e földön.

„Hát a lyricus mit egyénit?“ fogják kérdezni nagy bölcsen az „iskolások.“

Önmagát, mondom én, kereken és egyszerűen. A lantos költő művészete: az önegyénítés művészete.

*) Aristoteles.

A lantos egyéníti magát mint szerelmezt, mint honszeretőt, mint fiút, mint férjet, mint apát, mint polgárt, mint barátot, mint borozót, mint tájfestőt, mint fajképirót, mint regélőt; érzelmeinek minden színében és hangjában; szóval, szellemének minden viszonyában. Lantjának mindenik hangja: egyéniségének megannyi sajátsága. Dalainak öszlete: ő maga.

„De hisz ezt el lehet mondani minden irodalmi kézművesről; az aesthetika minden protokollistájáról, és minden fűzfapoetáról?“ fogja megjegyezni valami „szépészeti-rirok.“

Mindenesetre egyéníti magát az eszmekoldus, a csúf, az izetlen, az aljas és az arczátlan is.

Egyénítik magukat kigyelmetek is, a nélkül, hogy művészek volnának. Feledték-e kigyelmetek, hogy az egyénítésnek művészi fogalmában az is benne van, hogy: „szellemi érvényesség?“

Lássák kigyelmetek: végre az üveg is egyéniség a maga nemében, a víz is; ámde azért a piros üveg nem rubint, a sárgára festett víz pedig nem tokaji bor.

A szellemi érvényesség Aristoteles szerint azt teszi, hogy célképesség; ez pedig annyit tesz, hogy a művészi tünemény képes legyen az emberiség kincstárát gazdagítani, eszményi látkörét tágítani; hogy az isteni világosság (igazság) tiszta sugára legyen; hogy lelkiileg érdekeljen; az érzékekre delejesen, az idegekre villanyosan hasson; hogy fölemeljen, földerítsen és vigasztaljon; hogy hiinni, remélni, szeretni tanítson.

Ámde nincs benne mód, hogy mindezek egysége megjelenhessék másképp, mint a művészi egyénítés útján. Mert jegyezd meg magadnak „szépészkedő“ nyegleség: hogy a szellem műve csupán azon föltétel alatt művészi jelenség, ha mindenek felett „érzelem nyilatkozása;“ ha eleven képe a lélek izgatott állapotának. Lehet-e már most képzelni lelki állapotot egyéniség nélkül? lehet-e tartalmat adni edény nélkül? eszmét fejezni ki szó vagy kép nélkül?

Egyszer mindenkorra tehát, színművészetben az eszme csupán érzelem útján s az érzelem csak egyéniség útján jelenhetik meg.

A lyricus és szinköltő épen abban különböznek, hogy amaz

közvetlenül egyéníti magát művészetében, emez pedig közvetőleg, de így is oly messziről, hogy ő maga pusztán szemmel nem is látszik.

Lyrában minden tárgy a költő egyéniségét (nem csak alanyiságát) tükrözi; drámában pedig a költő szelleme ama nagy tükör, melyben a világ ismételve van.

A szinköltő másokat egyénit, oly csodálatos műtétellel, hogy „őt, a művészt, nem vesszük észre; örök törvények közt burkolja el magát szerényen.“

E szerint szinköltő reánk nézve nem existál; az ő jelenlétét el nem árulja semmiféle jel. A színművészet alakjai az önalkotás jelenségét tanúsítják; s a kis világ, melyben ez alakok mozognak, szint-ugy önmagától látszik teremtvé lenni.

A szinköltő úgy áll saját művéhez, mint a Világalkotó a világhoz. Mi pedig, nézőkül, úgy állunk a színműhöz, mint a külvilághoz. A merre tekintünk a látható világban: minde-nütt Isten gondolatait látjuk egyénítve: és mégis, ki látta Őt Magát, színről színre?

És ez az, a mit az ugynevezett classicitás bámulói nem értenek, kik színműveknek tartanak oly elmeműveket, melyek nem egyebek, mint lyrai duettek, tercettek, quartettek és kardalok. Mint ilyenek, még csak megjárnák az elmeművek sorában, csak az a kis hiba van a dologban, hogy itt a lyra másnak akar látszani, mint a mi, s így két szék közt a pad alá esik. Saját nevét elvesztette, a nélkül, hogy másra birt volna szert tenni. Azért az efféle hermaphroditákat az öreg Polonius (Shakspeare) alkalmasint így nevezné: historical-, pastoral-, tragical-, comical-, philanthropical-, psychological-, moralizáló vitatkozások versekben.

Feladatomhoz tartozik, hogy a hellenek színészetére még egy pillanatot vessek. Ez antik színművekben a hősmondák személyiségei nem egyes szinköltő találmányai voltak, mert azokat a népszellelem évszázadok folytán alkotta saját nemzetisége fajképeivé, s vezéreszméinek jelképeivé. E hősalakok — Ulrici szerint — nem oly emberi egyéniségek, mint a kik a jelenben élnek s a jelen történetet alkotják; ők az életvalóságtól oly messze vannak, mint a meny-nyire a jelenkor esik ama hőskortól, midőn az emberek az istenek-

kel közvetlen viszonyban éltek, és csodatetteket vittek véghez. Szóval: ezek nem emberi alakok vagy eszményképek. hanem egyenesen és kizárólag görög nemzeti eszményképek.

A hellen színművekben a sors tárgyilag állott szemközt az emberi szabadsággal; e sorsot az ember, tettei által vonta magára, akár kerülté azt, akár vele szembeszállt (Oedipus.) Náluk a sors úgy uralkodik a világtörténet felett, mint a természetnek és erkölcsiségnek örök törvényhozója, mely az emberi akarat határtalansága (szabadsága) ellenében a lehetőség határait állapítja meg; s a határt nem ismerő embert saját képességének korlátoltságával buktatja meg (Prometheus, Ajas, Philotes stb.)

Ekkép a hellen színművészet nem szükségelte az egyéni jellemek sokoldalu mozgását és szigorú kivételét (ámde a színművészet fogalma igenis szükségli). — Az ellentételek ott már őseredetileg kétszen voltak, s egészen tárgyilag léptek fel; az ellentételeket nem volt szükség magából az emberi szellemből kifejtetni; nem volt szükség benne a két elemet (az egyéni szabadságot és az erkölcsi szükségletet) különválasztani, meghasonlásba hozni és ismét kiegyeztetni; ha meg kellett oldani a csomót: e megoldás egy Isten alakjában tárgyilag állott elő.

A hellenek eme művészeti eljárásával állítsuk szembe most Shakspeare eljárását.

Shakspeare színművészetében, szerintem, a sors nem valami önálló lény, hanem fogalom, mely egyértelmű ezzel: eredmény; s mint ilyen, az egyéniséggel van egybeforrva. Itt sorsát mindenki saját kebelében hordja. Egyszerűen attól függ mindenki sorsa: hogyan tud declinálni és conjugálni. Az embernek e fogalmakat kell gyakorlatilag declinálni tudni, hogy:

én, te, ő,
enyim, tiéd, övé,
nekem, neked, neki stb.

s e mellett szükség tudnia még e conjugatiót is hogy:

én szabad vagyok,
te szabad vagy,
ő szabad, stb.

Ezt pedig tudhatja mindenki, mihelyt ember; mert ez minden ember szellemében egyformán irva van.

Ha csak addig tudják, hogy: én szabad vagyok, és tovább nem: ez nagy hiba, vagy a mint a paraszt igen helyesen mondja: annak nagy a sorsa (sorsa)!.... mert az ilyen rossz conjugista nem ismeri mások szabadságának igényeit s a magáét nem tudja vagy nem akarja az egészével összeilleszteni.

Ez, hogy: „én szabad vagyok”: egyéni szükség; ez pedig, hogy: „te szabad vagy”: emberi (erkölcsi) szükség; s a mi emberi, az mind az én lényemhez tartozik, nekem tehát tudnom kell, hogy csak azon szabadság valóban emberi, mely az emberiség egészébe belefér. Ki pedig az egészben meg nem fér: az kibillen az egészből; az onnan magát önkényt száműzi. E szerint minden bukás önbuktatás, melynek első és végső oka: az egyéniség.

Nincs különben. Ha valaki idő előtt bukik: ott az egyéniség öli meg az embert, azon embert, a ki vagy a természet, vagy az erkölcsiség törvényeit ignorálta.

Az ily bukás annál gyászosabbnak mutatkozik, minél nemeesebbnek látszik azon egyéni szenvedély, mely az erkölcsi embert rabigában tartja; azon szenvedély, mely önkielégítési vágyból nem kevesebb kívánna lenni, mint az erkölcsi világrend igazgatója.

Isten méltó képe: a valódi ember, azaz: ki önmagában fenn tudja tartani az egyensúlyt, egyfelől az egyéni akarat szabadsága, másfelől az erkölcsileg emberi szükség törvényei között, melyek szintén lényéhez tartoznak.

A világtörténet nem egyéb, mint örök ingása azon mérlegnek, melyen egyfelől az egyéni akarat szabadsága teszi a súlyt, másfelől pedig: majd a természeti, majd az erkölcsi szükség, mely az emberiség öspletének lényegével egy és azonos.

Hogy a mérleget egy isteni kéznek kell tartani: az természetes.

Ime Shakspere színművészete.

Ez összeállításból tisztán kiviláglik, mit kell tartanunk az antik színeszetről egyénítés tekintetében, melyet én a művészet

örök mérveül állítottam föl az örökkévaló világművészet szabályro-
konsága (analogiája) szerint.

A hellen színészet, midőn a hitrege mesés multjából indult ki,
a legtermészetesebb uton volt. E ponton kezdette e keresztyén szí-
nészet is. Ámde a hellen színészet meghalt, mielőtt a hitregéből ki-
nőhet vala, mielőtt oly önállóságra juthatott volna, hol ne a tárgy
uralkodjék felette, hanem a viszony meg legyen fordítva; s mielőtt
a hitrege, mint nemzeti philosophia, érzékiség felé gravitáló egyol-
daluságából kiemelkedhetik vala.

A hellen színészet organismusában még a természet törvényei-
nek analogiája is csak annyiban érvényes, mennyiben azt a hitrege
megengedi, hol más élet- és világtörvények uralgottak; mert hi-
szen e színészetben a természet törvényhozói maguk is szere-
pelnek.

Kitetszik ezekből: minő rák-pályán haladnak azok, kik az
ugynevezett classicus színészetet álpathosszal sóhajtozzák vissza, s
kik oly ábránd mellett korteskednek, melyet ugyan nem értenek,
hanem azért így neveznek, hogy: „tragoedia“ és „classikai
hag y o m á n y o k.“

Hanem a többit hagyjuk máskorra.

XVIII.

Ristori mint Medea Mirra stb.

5.

S z a b a d k a, 1857. jan. 18.

Mondják, hogy mégis van egy örök törvény, melyet színésze-
tünk a hellenektől tanult: a h á r o m e g y s é g t ö r v é n y e.

Ezt amaz olasz és francia classicuskodók mondják, kik
Aristoteles után hirdetik nekünk keresztyéneknek eme három egy-
séget. Ama renegátok, kiknek nincs egyéb bajok, mint hogy halva
születtek.

Hanem a német Lessing azt mondja, hogy ezek a keresztyén
classicuskodók rosszul tanulták meg a görög Aristotelest: lényeges
szabályul fogadva tőle olyasmit, a mi nem az.

Ámde maga Lessing is több önállást tanusított amaz olasz és francia majmok ellenében, mint bátorságot Aristotelessel szemben.

Mint a földön és égben mindenkinek, úgy Aristotelesnek is szüksége van arra, hogy saját levegőjében legyen felfogva: ha sem jobbnak, sem rosszabbnak nem akar látszani, mint a minő. Szintoly természetes másfelől, hogy azon szemlélő, ki kellőleg és lehetőleg objectiv lenni nem képes, midőn valamit vizsgál: rabja levén alanyi egyoldalúságának, alig fogja elkerülni, hogy tárgyának oly minőséget ne tulajdonítson, melylyel az nem bír.

Aristoteles elmélete sem lehet egyéb, mint „elvont krónikája“ azon helynek és kornak, melyben ő maga élt.

Mert bármily magasan reptül a sas: a levegőből ki még sem reptülhet. Ez a sorsa van a nagy elméknek is.

A keresztyén tudósok a régi bölcsekre sokat ráfogtak, a mit ezek részéről ohajtottak. Ennek leginkább az az oka, mert a nagy elmével mindenki szeretne atyafiságba jutni, különösen a kis elmék.

De Aristoteles végre is hellen volt, és nem keresztyén. E szerint műszabályokat nem vonhatott el sem az éjszaksarki levegőből, sem oly művekből, melyek utána kétezer évvel születtek: hanem tisztán és egyenesen hellen művekből. Ő tehát a hellen művek organicus sajátságait koránsem a keresztyén tudósok szemeivel látta, hanem egyszerűen a maga görög szemeivel, úgy, mint azok léteztek, a maguk phisikai valóságában is.

Mint mondtam, a hellen színészet kikopott az időből, műszabályaink helybeli részével egyetemben. És ebben semmi csodálni való nincs. Avvagy nem lehetségesek-e oly conjuncturák, természetiek és erkölcsiek, emberiek és isteniek: hogy még az öreg Shakspeare is a lomok közé kerül.

A hellen színészetből azt vonták ki, hogy legelőször is egynek kell lenni a színmű cselekvényének*).

*) E műszó „cselekvény“, mint a „Handlung“ fordítása, nem üti meg a mértéket. A cselekvény nem tesz egyebet, mint a gondolat végrehajtását, s ebben részint a folytonosságot, részint az általánosságot. Ellenben a Handlung az érzésnek és gondolatnak benső megjelenését, s ebben az ok és okozat közti viszonyosságot akarja inkább festeni: lélekmozgalmat és eszmeforgalmat egyszersmind. Handlung annyi, mint kölcsönös benyomás, visszahatás, érzés, gondolás, kedélymozgás, akarás és cselekvés: a

E szabály csupán azon organicus szükségét mondja ki, hogy egy embernek ne két vagy három szíve legyen, hanem csak egy.

Hogy a cselekvény, — helyesebben talán: életforgalom — phisikailag egy helyben és egy időben járjon le: e szabályt is szükségkép el kellett vonni a hellen színészetből az akkori szemlélőnek, azon egyszerű okból, mert ez ott épen így történt, és nem másképen.

A hely és idő phisikai egységét pedig a hellen színészetre nemzeti szükség parancsolta. Nekik a színművi szertartáshoz egy haszontalan czafrang is kellett: a chorus, mely a műnek erkölcsi viszhangja volt: kritika, tolmács és fogadott sirató-csapat egyszerűsmind. Mint ilyen: e kar szükségkép mindig a színpadon volt, s így a színpad nem változhatott, ha erre technikailag képes lett volna is. Hogy e phisikai mozdulatlanság a szellem mozgásának is korlátokat szabott: az természetes.

Aristoteles tehát a hely és idő phisikai egységének szükségét is épen oly lényegesnek tartotta, mint az életforgalmét (Handlung), azon egyszerű okból, mert a chorusos hellen színészet lebegett szemei előtt, nem pedig a chorus nélküli keresztyén.

A mi színészetünk nem tartja szükségesnek a chorust, azon okból, mert az ember életművezete nem szükségli, hogy egy embernek hat szeme, 12 szája és 24 füle legyen.

A mi színészetünk azt tanítja, hogy a színmű életműves egysége a hely és idő eszményi (logikai) egységét szükségkép magában foglalja.

Mert az életforgalom színpadi öszletében az idő nem egyéb,

jelenvaló pillanatban (a színmű lényege). Handlung az, hol az érzést és gondolatot kölcsönösen születni, s az életbe tetteleg átmenni látjuk. A Handlung tehát a kölcsönösségnek is fogalma, melyben az érző, akaró és cselekvő ember nemcsak egymaga van festve, hanem az ilyeneknek egész csoportja: a közös mozgalom. A Handlung főközlőnye: a párbeszéd. Az én igen tisztelt mestereim egyike: Szemere Pál, igen finomul jegyzé meg a minap, hogy a rossz dráma emberei nem egymással beszélnek, hanem egymás UTÁN.

Lám, ez utóbbi mondatban ismét egy példájára bukkanunk azon szabálynak, miszerint a logikai hanglegbberés (accentus) a szónak minden tagjára eshetik, mi a „szépészet“-írnokoknak teljességgel nem fér a fejükbe. Még világosabb lesz a példa ilyen szerkezettel: a valódi színmű emberei nem egymás UTÁN beszélnek, hanem egymásSAL.

mint a lelki mozzanatok egymásutánja. Ha már most e mozzanatok szoros benső szükség fűzi egymásba: ugyanezen szükség láncza köti egybe a mozzanatok helyét és idejét is.

Shakspere színészetében a hely és idő szükséges tényező, mely a közmozgalomra indokolva hat (Lear), s így a csalódást nemcsak nem háborítja, hanem előidézeni segíti.

Végre: hol e színmű emberei vannak: ott azok mozgalma mindenütt otthon van. Otthon lenni annyi, mint egyhelyben lenni. Így van Lear Britanniában, Othello a velencei birtokban, Hamlet Dániában mindenütt otthon. Miután pedig a színmű eszmevilágot is képvisel: még azt is hozzátehetjük a mondottakhoz, hogy az idő és tér pusztán érzéki fogalmak lévén: az eszmevilágban igen alárendelt szerepet játszanak.

Ez az olasz majom, ez az Alfieri, Mirrájában a hely és idő phisikai egységével teszi magát kurtavasra, minden ok és szükség nélkül. Ez éppen oly nevetető látvány, mint mikor Hild az egyik szemét beköti, hogy Jonsonhoz hasonlítson.

Hanem a nevetető látvány másfelől oly undorító, melyhez hasonlót a világ alig ismer.

Ez a szerencsétlen leány, ez a Mirra, tulajdon édes atyját szereti, de nem a gyermeki szeretettel, hanem a nőivel, a nemiség szerelmével!!!

Azért, hogy a természeti és erkölcsi világban korcs kinövések tűnnek föl: ki meri azt mondani, hogy a szabály alóli kivétel szerepelhet a szabály helyett? . . . hogy a monstrok a művészet templomában eszményképektől alkalmasak? . . . hogy a természetnek ez éppen annyira mesés, mint undorító kinövései az általános igazat és szépet képviselhetik? . . . hogy az efféléknek helyök lehet másutt, mint a természeti muzeumokban?

Nem a legdurvább gúny-e erkölcsi érzelmeinkre nem a legsértőbb félreismerése-e emberiségünknek: részvétünk tárgyává tolni föl olyasmit, a mitől szükségképen irtóznunk kell?!

Ha efféle képtelenségek, a rend és szabály érvényére emelhetők: akkor majd az oly színművek lesznek jogos látványaink, hol az anyák élnek tulajdon édes fiaikkal a nemi szerelem viszonyá-

ban!!! kinek ily ocsmányság legelőször agyához férkezett: az nem lehet más, mint eszeveszett.

Mirra természetlenségét Ristori teljes mértékben érezni látszott, s művészetének egész hatalmát e brutális gondolat lehető ki egyenlítésére fordítá. E Ristori-Mirra nem volt egyéb, mint egy erkölcsi förtelemnek örökké kinzó öntudalma ajkának minden lehellete a természetet látszott káromlani. Mennyi művészeti kincs a tengerbe dobva!

Ristorit bámultuk, de Mirra részvétre nem indithatott, ilyenminek legkisebb jele sem volt észrevehető a nézők szemében erkölcsi lényünk valódi becsületére!

S hát az a csoportozat Mirra körül! . . . Ezen üres zubbonyok és palástok ez alakatlan emberárnyak kik öt hosszú felvonáson keresztül mindig azon egy nótát fújják, hogy: „ugyan vajjon mi baja lehet annak a szegény Mirrának?“ Minő idétlen nyavalygás ez!

Hol a főszemély ellenmondása mindannak, a mi általában igaz: ott színműről szó sem lehet.

Színmű annyi, mint életharcz, hol a küzdő elemeket egyéniségek képviselik, két külön táborra osztoltan. Mirra nem ütközik össze senkivel, csupán önmagával. Az elemek, melyek ő benne küzdenek: egyfelől természetlen szenvedélye, másfelől tudalma egy fenőbb erkölcsi szükségnek.

Ő, mint erkölcsi lény, épen azt akarja, azt ohajtja, a mit mások körülötte akarnak és ohajtanak: és hol mindenki egyet akar: ott nincs összetűközés, nincs harczháboru. E szerint Mirra épen oly jogszerűleg és okszerűleg ölhetné meg magát legelső jelenetében, mint az utolsóban.

Hol színmű nincs: ott tragikai érdek sem lehet. Ez önjirtózat, melyet Ristori minden pillanatban éreztetni igyekezett: szükségkép paralyzálta szánalmunkat a szenvedő Mirra iránt.

Hogy tehát Ristori művészetét ez alkalommal élvezhettük légyen: szükségkép kívül kelle tenni magunkat e természeti és erkölcsi képtelenségen, s édes apja helyére legalább is egy mostoha apát képzelnünk. Tettük is ezt önkénytelenül: és ekkor a játék a legdicőbbek egyikévé vált, miket valaha láttunk. A birni és átolvadni

vágyó szerelem delejessége csupán Rachel Lecouvreur-jében és Tisbéjében volt ily ellenállhatlanul érezhető.

Ristori külső jelensége általában nem nymphai, hanem matronai; inkább az értelem cherubjának fensége, mint az érzelem szerafjának szépsége. Szinpadi egyénisége a szellemerő aczélidegze-tével bir; hangja, tartása, mozgása: rugalmas, erélyes, villanyos. Telivértű nőiség, mely inkább a szilaj indulatok képviselője, mint a szelidebb érzelmeké.

Magyar önállásom szempontjából tekintve az olaszok színé-szetét, némely szembeszökö sajátságokat látok abban; miket azon-ban sem nem becsmérlek, sem nem dicsérek, mert azok kifolyásai levén a nemzetiségnek: szintoly önállásra jogosítvák, mint a mi sajátságaink.

Jellemzi az olasz színészetet különösen azon néma jelbeszé d (pantomia), melylyel a Ristori játéka tul van halmozva, mint azt a Mirra nászjelenetében is láttuk, midőn Ristori bizonyos delejző vő-násokkal igyekezett szíve kinos tartalmától menekülni. Kezeit gör-csös erőködések közt vonogatta mellén végig, hogy abból az ellen-séges elemet kidelejezze.

E derék honleány, Ristori, ekként igyekezett a hazai költő szegénységét nem csupán takargatni, de gazdagon megaranyozni fennragyogó művészetével.

Az „iskolások“ e néma jelbeszédés játékot „iskolának“ mondják; hanem én nemzeti sajátságának nevezem, melynek nemzetségi fáját Pylades és Bathyllusig*), s innen a Saturnaliák és Lupercaliák jelképes bohózatáig beláthatni.

Sajátszerű az olaszok színészetében az is, hogy ők az emberi természetnek tropicus oldalát képviselvén, csupán ily változatokon játszanak, hogy: heves, hevesebb, leghevesebb; ellenben nem igen látszanak ismerni e mérveket, hogy: csendes, csendesebb, legcsen-desebb. Már pedig számtani igazság, hogy minél több az erő- és idő-fokozat, s minél tágasabb a terület: annál szabadabb a mozgás, an-nál változatosabb lehet a hangjáték, annál kevésbé válhatik egy-hanguvá a szív dallama.

*) Hires pantomimek Rómában, Krisztus születése táján.

A „szerencsés féltékenyek“ című vigjátékban szint-oly nagy volt ez olasz művésznő, mint komoly szerepeinek bármelyikében. E szerepe tette kétségtelenné, hogy ő valóban egyénítő erő.

Mennyire új, mennyire meglepő volt ez alak! . . . Olasz elevenség, könnyűség, kedélyesség, finomság és kimondhatatlan kellem, a legszabatosabb egységben.

E játékból egy jelenetet jegyzek föl különösen, mint a magánbeszéd örök mintaképét. — A monologot így kell játszani, azaz : így kell gondolkozni fennhangon. E magánbeszédben mind a mozgást, mind a hang játékát bizonyos éber álomszerűség borítja. A szemek koronként egy-egy pontra valának függesztve, hol a képzelet ködfátyolként látszának jönni-menni. E képek benyomásait a művésznő arcza, szemei, hangja, s minden mozzanata tükrözte. . . .

XIX.

Pest, 1857. febr. 11.

A színházi statistikában immár Szabadka város is helyet foglalván : a színészet krónikáját is gyarapítja évről évre. Minthogy épen onnan jövök : idei krónikájából jegyzek ide némely adatokat.

Szabadkának rendes színháza van, mely három év előtt készült el, csendesen, de diszesen. Szabadka nem jajveszékelt, nem vajudott évtizedeken át, nem hívta segélyül az alvilágot, hogy egy szerény színházat létrehozzon. Szabadka úgy tőn, mint az igaz érzelem, mely nem beszél nagy szájjal, hanem cselekszik nagy lélekkel.

Való, hogy Szabadkán az ily eszme, szerencsésebb körülményekkel is találkozik, mint sok más helyütt. Szabadkának 50 ezer lakója van, mely két-három ezer híján tiszta magyar, és más lenni soha nem is akar. Mind földesur ; birtokosa egy Kanaánnak. A város és lakossága, 14, mondd : tizennégy □ mértföldet bir. E várost az ipar, kereskedés és a ferde civilisatio, még nem tette szívtelenül önzővé : s romlatlan magyar jelleméből bizonyynyal a vasut sem fogja kivetkőztetni soha.

Ismerek ugyan az alföldön roppant magyar városokat, épen ily gazdagokat, és talán még népesebbeket, mint Szabadka. Kérdés: miért nincs mégis ama roppant magyar városoknak színházuk mind- eddig? Mi hiányzik ott, hol magyar többség is van, pénz is van? . . . „Ebben valami természetfölötti fekszik: ha a philosophia kitál- lálhatná!“ mond Hamlet.

Szabadka városa egy nagy vendégfogadót építtetett, s abba egyuttal táncztermet és színházat is. Miért ne tehetne így minden magyar város? Vagy talán kevésbé tartozik az ember szükségéhez a színház, mint a tánczterem? E színház, melyről irok, akár vélet- lenül, akár tudományos számítás következtében, oly sajátsággal bir, melylyel kevés színház dicsekedhetik a római birodalom elpusztu- lása óta. Nézőtermének példátlanul jó hallása van (acustica). E szinpadról félannyi phisikai erővel, tiz akkora mértékben lehet hatni, mint például a pesti vagy kolozsvári szinpadról, hol a termék két- ségbeejtőleg süketek, kivált ha telve vannak.

Ily jó hallásúnak csupán a müncheni színházat találtam; al- kalmasint azért, mert nyílt páholyai vannak, üregek nélkül. Oldal- rekesztékei csak olyan magasak, mint elől a könyöklőjük. A sza- badkai páholyok szintugy igen nyíltak, azaz: inkább szélesek, mint mélyek; míg a pestiek megfordítva: inkább mélyek, mint szélesek, s így végképen benyelik a hangot, a helyett, hogy viszhangzanák. E mellett Pesten a szinpadra szolgáló folyosók és zegzugok, meg- annyi hangtolvajok. A szabadkai szinpad falain nincsenek ily tol- vajcsatornák és szellentyük, melyek mig egyfelől a betegséget hoz- zánk bebocsátják, lég-huzam képében: addig másfelől, lelkünk da- rabjait, „a tragikai múzsa koronájának gyémántját,“ a hangot, szél- nek eresztik haszontalanul.

Rosz hallású nézőterem a játszót megfosztja művészi nyilat- kozhatása nagy részétől, s a hallgatót ennek élvezetétől. Itt nem egyszer jövtünk azon kellemetlen alternativába, hogy az érthetőség- nek föl kell áldozni az igazságot, a lélektanit; vagy megfordítva: ez utóbbinak az elsőt. Az első esetben önmagunkon, a művészen, és a természetén követünk el erőszakos sérelmet, a második esetben a közönség jogain.

Süket színteremben magasabb és erősebb hangmérveken kell

játszani: már pedig az élethangok nagy része a csendesebb és gyöngédebb tájakon lakik. Avvagy a kedélynek gyöngédebb, szelidebb játéka mikép nyilatkozhatték igazán oly hangokon, melyek a gyöngédséggel és szelidséggel épen ellenkeznek? A léleknek mély, de csendes merengése, a tisztán contemplatív és mélabús állapotok be-szélhetnek-e más hangokon, mint

. . . . „a szellők fuvolája,
mely kesereg az őszi lombokon?”

A beszédhangok magasabb s erősebb mértéke minden csendesebb és gyöngédebb természetű érzelmet meghazudtol; a szöveg értelmét elviszi ugyan a hallgató füléig, de beljebb soha; pedig ez csak fél út a színművészet céljához, mely a szív kellő közepén van. Rosz alkatu színházban így silányul az élet beszéde pusztá szavallattá (de-) clamatióvá. — Mig a jó hallású színterem, mint a szabadkai, egyedül alkalmas valódi színművészek képzésére, addig a süket színházak a kész művészeknek is csak rontására vagy kinzására alkalmasak. Ily termekben egyetlen mód a bajon segíteni: síri csend a hallgatók részéről és a színfalak mögül; a színész részéről pedig: a prosceniumra lépés (mennyiben ezt a helyzet engedi) egész a lámpasorig (rivaldo); ez ugyan kívül esik már a kép rájáán: hanem az ily kihágás ez egyetlen szükség esetében elnézhető, ha általában meg nem engedhető is.

Az idén nem pártolják a szabadkai színházat átalán véve amaz élénk részvéttel, melyről e közönség az előbbi két évben híressé lőn.

Pártfogás, részvét! szerencsétlen szavak! Jaj a színháznak, melynek élete örökké e koldus szavaktól függ. A színháznak érdekelnie, vonzania kell; nem kegyelemből élnie, hanem érdem után; drága kincseket olcsón árulnia; szóval: oly életszükséggé válnia, mint a mindennapi kenyér.

A szabadkai színház még igen fiatal arra nézve, hogy látogatása szokássá vállhatott legyen, hogy magának állandó közönséget teremthetett volna; ehhez a legjelesebb vállalkozó erők és legjobb műkezelés mellett is idő kell. De más felől az is tagadhatlan, hogy az eszme s az eszményi szép, jó, nemes és igaz, a nagy tömegnél

mindennapi szükséggé soha sem válik. Szomjazik ugyan a nép Schillerre (csak hogy nem a költőre) hétköznapi is; hanem az ígét jó ha vasárnaponként fogja szomjazni rendesen. Innen van, hogy a színészet fája, bármily életrevaló lett legyen az, még sehol és soha nem erősödött meg annyira, hogy minden külső segítség nélkül megállhatott, s a szélvészszel daczolhatott volna.

Az igazság tehát középen van.

A színészetet föl kell menteni az élet mindennapi gondjaitól, azért, hogy magasabb hivatásának háborítlanul élhessen; függetlené kell tenni sorsát a közönség jó vagy rossz szeszélyeitől, a fényes soirée-ktől szintugy, mint a fénytelen lakodalmaktól és dalidóktól; a bálaktól és lovardáktól; az esőtől, sártól, jégveréstől, a jó vagy rossz terméstől, ennek jó vagy 'rossz piaczi keletétől: szóval: küszgileg kell azt biztosítani, egyszer mindenkorra, egy nagylelkűen hazafias alapítvánnyal.

Ez pedig nem tartozik a lehetetlenségek közé ott, hol a község kimerithetlen forrásokkal rendelkezik, mint Szabadka is; és ott, hol legfőlebb 3000 forint összes évi segélynek megfelelő tőkérül van szó.

Hanem az igazság másik oldala viszont abban áll, hogy a színészet, azaz: ennek képviselte is méltó legyen közintézeti hivatásához; ezt pedig úgy lehet elérni, hogy ha a községi biztosítás élvezhetése szintoly czélszerű, mint szigorú föltételekhez lesz kötve.

Ugy vagyok meggyőződve, hogy bármily nagy legyen a sár ilyen lágylében Szabadkán, azért e nemes közönség addig sem fogja színészetét sárban hagyni, míg az imént említett örök alapítvány a szép reményből még szebb valósággá változik. Kezességet látok erre nézve azon hő részvétben is, melylyel a helybeli színészet javára rendezett bál találkozott. Kezességek e fölül azon körülmény, hogy nem találkoztam e városban oly egyéniséggel, ki méltánylással ne nyilatkozott volna Havi és Hegedüs uraknak a színigazgatásban és műkezelésben tanusított szakképességéről, becsületességéről s önzéstelen buzgalmáról; valamint e helyes tapintattal szervezett színésztársulat sokoldalúságáról, tagjainak műszor-

galmáról, komoly kötelességérzetéről és magatartásáról. Örülök, hogy e véleménynyel én is egyesíthetem a magamét.

Nem tudom, nem követek-e el ügyetlenséget, ha kibeszélem, hogy Szabadkán jelenleg egy társulat van alakulóban, mely a színházat bérbevenni s fenntartásáról gondoskodni szándékszik; mit akkép gondol eszközölhetőnek, ha bizonyos számú nézőhelyre jognélküli bérlőket szerez.

Ez ideális helyek bérlői aztán, mint a kik tisztán csak áldoznak, joggal bírnának a szinügyek vezetésére bizonyos befolyást gyakorolhatni.

Megvallom, azért hozom ezt itt elő, hogy óvás gyanánt ismételve megjegyezzem ama régi igazságot, hogy „sok szakács elszózza a zételt.”

Világosan szólva, én semmi esetre nem tartom tanácsosnak, hogy e bérlő és pártfogó társulat a színház igazgatását, mint műkezelést is, közvetlenül maga vegye kezébe.

A közvetlen színigazgatás joga, több személy közt megosztva: valóságos Eris almája.

A színházttörténet bizonyítja, hogy az ily comiték még mindig és mindenütt megbuktatták azon szinügyet, melyet közös hatalommal kezeltek.

Hanem ez vidéki színházaknál különben is inpracticus dolog. A haszonbérlő, vagy pártfogó társulatnak könyv-, jelmez- és kelléktárral, szóval fundus instructussal kellene birnia ahhoz, hogy a színházat közvetlenül igazgathassa; továbbá egy avatott szakembert tartania, ki a tulajdonosok érdekeire s beruházott kellékeire fölügyeljen, s a színésztársulat működését vezesse. De még ekkor is ezerféle kijátszásoknak volna kitéve a domestice igazgató comité, mint a melynek tagjai a színészet szövevényeiben egészen járatlanok.

Constatirozzuk tehát a viszonyt, egyszerűen, természetesen.

A haszonbérlő, vagy ha tetszik pártfogó társulat (mint előadni szerencsém volt) kinevezi képviselőjét, — legyen az intendans, vagy comité. Ez köt szerződést egy rendes színigazgatóval, kinek fundus instructusa van, azaz: szakképessége, társulata és mindenféle kelléke.

Igy igen természetes, hogy az intendans vagy comité semmi egyéb, mint szerződőfél, a színigazgatóval mint szakemberrel szemben. Szerződőfelek közt pedig csupán a közösen megállapított jog és köteleesség érvényesítéséről lehet szó, nem pedig valami hatalom gyakorlatáról.

E szerint az intendansnak, vagy comiténak más tennivalója nincs, mint a helybeli pártfogó testület jogaira felügyelni, s a közönség érdekei felett őrködni szemközt a színigazgatóval, kivel folytonos érintkezésben is lehet.

A szerződésnek illetőleg színészeti végrehajtásáról a színigazgató természetesen felelős a pártfogók képviselőjének, legyen ez egy intendans vagy comité. Ámde viszont a felelősség fogalma azt hozza magával, hogy a végrehajtó szerepébe senki se avatkozzék.

Említém azt is, hogy midőn az intendans, vagy a comité elnöke valamely színigazgatóval szerződik: e szerződésben a helybeli biztosítás élvezetét a lehető legszigorubb föltételekhez lesz szükség kötnie.

E föltételek szerkesztőjének a leglelkiismeretlenebb színigazgatót kell szem előtt tartania, mint olyat, kinek kezében az ügy minden órán kockán áll; mint olyat, kit nem lehet eléggé körülírni kötelezettséggel; ki mennyet földet szokott ígérni, hogy egy kövér állomást megkaphasson, melyet azonban pusztán prédának tekint: ki az ily alkalmat nem arra igyekszik fölhasználni, hogy szellemi vonzerőkkel kösse le s állandósítsa a színháznak azon közönséget, melyet ilyenkor az ujság ingere nagy számmal szokott becsődíteni: hanem hogy e közönséget kizsákmányolja, nyegle, nyomorult eszközökkel; kinek nem arra van gondja egész évszakon át: mikép lehessen a játékrendet a legjelesebb művekkel ellátni, s ezeket becsülettel kiállítani, továbbá: hogy van-e a társulatban rend, betanulták-e a szerepeket, pontos-e az előadás, — nincs-e zavar, botrány, belül és kívül; hanem a kinek minden szaktudománya oda megy ki, hogy szemmérték után kitalálja, hány belépti jegy kelt el ma este, s mennyi a bevétel; mennyit hoz be ez vagy ama silány darab, ha ilyen vagy amolyan hazug, csábító czimet adunk neki; továbbá hova megyünk mulatni ma és holnap, — stb.; ki

végre nem eszmél arra, hogy maga alatt vágja a fát akkor, midőn rossz darabjaival s még nyomorubb előadásával a legjobb akaratu közönséget is agyónkinozza és untatja, annyira, hogy becsületes utódainak évekig sem sikerül az eljátszott hitelt helyrehozni, s a megmerevült közönyösséget a meleg érdekeltség állapotára visszaengesztelni.

Az ily színigazgatók ellenében a színháztulajdonosok vagy biztosító-egyletek föltételei nem lehetnek eléggé részletesek és óvatosak.

E föltételek jól teszik, ha nemcsak a színésztársulat tagjainak számát és minőségét határozzák meg, s ha nemcsak a könyv-, ruha- és kelléktár egyes darabjait írják körül, hanem a színházi rendtartásra s a színházi törvények foganatosítására is tttzetesen kiterjeszkednek. Mert csakugyan ideje már, hogy a vidéki színigazgatók nagyobb része, ne mindig rontson, hanem valahára építsen is valamit.

Hanem most hagyjuk el a komoly tárgyat, hogy a vidorabak emlékének is juttassunk egy kis helyet. A többek közt alkalmam volt itt az alföldi életnek oly oldalával ismerkedni meg, melylyel eddig ily közelben nem találkoztam. Csárdai dalidóban voltam; láttam itt a puszták fiait, a pásztorféléket, egész csárdai eredetiségökben. Hallottam dalaikat, melyek szövege, megannyi gyönyörű románcz a puszták lakóinak életéből, megannyi gyöngye a népköltészetnek; dallamai egyszerűen bájosak, elragadóak. Hol terem e sok gyönyörű dal? ki ad rythmust a bojtárok eme vadregényes kalandjainak?

Kettő közülök muzsikált, a többi tánczra kerekedett. Az egyik tamburán játszott, a másik valóságos nádsipon. A magyar tambura hosszú négyszögű fa, belől üres, dróthurjai vannak, miket lud-tollal szokás pengetni. A rácztambura ettől csak abban különbözik, hogy mandolin alakja van, s kézbe fogva játszanak rajta, mint a guitáron. A nádsip olyan mint a piccolo, oldalt fujnak bele mint a fuvolába, s a pásztorok maguk készítik kis ujjnyi vastagságu nádból. Hangja meglepőleg erős és kellemes. A zongorában nincs több hangváltozat, mint a mennyit e hat lyukú kis műszerből ügyes mestere elő tudott hozni.

A boglyakemencze mellett egy barna czimbalmos gunnyasztott; rákerült a sor erre is. Előidézték a pásztornőket, s ezek danáját kellett kísérnie czimbalmával. Mint Bunkó és Boka Károly szokták játszani a régi lassu magyarokat, a rézhúron kezdve; szintugy e nők is mély hangjaikon danolják bús dalaikat, s valóban mélyen hatnak azokkal a magyar ember lelkébe. Ez alt-hangu női ének igen sajtászerű: mintha 12—13 éves fiukat hallanánk dalani. Oly két mezzosopran volt közöttük, hogy ha különben e pór-nők arravalók volnának: az operák operájában is drága gyöngyök gyanánt ragyognának.

Részvevő tanuja voltam itt a plébános-igttatási ünnepélynek is. A község választása e részben rendszerint a közszeretet legkitűnőbb tárgyára esvén: ez alkalom a városra nézve valódi örömtűnnp. Ilyenkor az egyházi szertartást nagy ebéd szokta követni, ezt este fényes bál; ezt pedig három-négy napig tartó dalidó, zeneszó mellett, melyben osztályonként a város egész közönsége részt vesz.

Láttam ez alkalommal a bunyevácznők ünnepi viseletét, a méltóságosan szép magyar mentét, arany paszománttal gazdagon feldíszítve s felöltve.

Igy látva e deli termetű nőket: a nemzeti viseletnek e nemes-sége mellett mily kisszerűnek mily jellemtelennek tűnik föl Páris minden burnusza és mantillája!

Láttam a bunyevácztok „Kóló“ nevű körtánczát. A bulgárok és szerbek Kólójától ez abban különbözik, hogy a lehetőségig megmagyarosodott, azaz: a tánczlépések módja és formája, valamint a lejtők tánczérzése, egészen magyar.

A szabadkaiak magyar vendégszeretetéről sokat beszélhetnék, hanem ezt az illetők szerénysége szintoly kevéssé engedi meg, mint az én gondolkozásom és izlésem, mely az öndicséretet minden alakban rútnak és megvetendőnek találja, kivevén a tettek szórtan alakját.

Különben a Patt Péter publikumának jó napot kívánok.

Pest, 1857. apr. 12.

A napokban olyan hirszellő susogott itt Pesten, miszerint bizonyos írói körben azt határozták volna el, hogy a színészeket az irodalom teréről egészen le kell szorítani. Hanem én előttem e hír legkisebb valószínűségével sem bir, azért, mert az gondolatnak is egész a képtelenségig silány volna; és még azért sem, mert az irigység mindig bizonyos tehetetlenségérzeten alapszik, s a gyávaságnak e hajlama alig férhet oly íróhoz, ki e nevet a szellemerő jogával birja. A valódi talentumnak is lehetnek ugyan önző és aristocraticus hajlamai, hanem a valódi írói talentum más felől ritkán szokta nélkülözni azon nemét az ambitionnak és ildomosság-nak, mely őt a nyilvános compromissiótól megóvjá. Aztán az irodalomban különben is csak a szellem foglalhat helyet. Oly író, kinek szellemi tehetsége nincs, legyen az tárczairó ex professo, vagy színész, egy milliárd ivet beirhat, a nélkül, hogy csak egy talpalatnyi helyet is elfoglalhatna a szellem földi birodalmának egyik országában, az irodalomban. Az ilyen szellemi semmiséget tehát a valami mindenesetre kiszorítja onnan, bárminő faj, színtű és alaku legyen ez a valami. Ellenben hány legiója fér meg a valódi szellemi bajnokoknak egymás ellenében is, oly országban, melynek se vége, se hossza, mely határtalan!

Mit szokott írni a színész, mióta e faj létezik? Ir színművet mindenfélét. Továbbá le szokta írni azt, a mi lelkében történt az alatt, míg egy színművet ír. Leirja tárgyát, melylyel foglalkozik; leirja ennek benyomásait; és leirja tapasztalásait, miket saját lelki testi mozzanatainak vizsgálata folytán szerzett önmagáról az alatt, míg egy vagy más szerepet betanult. Szavakat ad saját művészete iránti lelkesedésének; s leirja, mit gondol ennek erkölcsi és közérteke felől a nemzet és társadalom irányában, stb. Mindez oly természetes, és annyira színészhez illő cselekvés, mint hogy ha a falusi gazdaember saját természetményeivel igyekszik ellátni tulajdon háza minden szükségait és vendégeinek terített asztalát. Mindezt Aristophanes óta ezer meg ezer színész cselekedte, s hogy effélett tenni nem csak joga volt, hanem szent kötelességében is állt: azt józan eszű ember előtt tovább indokolni szükségtelen.

Én tehát azt hiszem, hogy az említett kósza hír csak amolyan „tatár“ módra csináltatott. Meglehet, hogy e „csinálmány“ amolyan kávéénikék clubbjából eredt, mely a hajdani zöldsasztalféle pártoskodást most az irodalom színpalai mögött parodizálja, s mely a felvilágosodás napján leomlott osztályfalakat, éjente szorgalmasan építgeti. Ugy látszik, e nénikéknek az a szokása, hogy személyes érdekeik szerint mindig együtt és otthon végzik el, mimódon fognak működni ez vagy amaz egyén irányában; hogyan és mit kell mondaniok ez vagy amaz irodalmi ügyben; s ekkor előállítanak egy-egy tolmácsot, ki kegyes pártfogásuk alatt él, s ennek kell aztán magát nyilvánosan produkálnia, az elébe szabott program és kommandó szerint.

Azonban e bohó jelenet másfelől igen sajnossá lesz, ha látjuk, hogy egynémely tehetséges ifju ember is engedi magát használatni efféle negatív szellemek eszközeül.

Eljön az idő, midőn az ilyen fiatalok ama penészszerű Anakondák igézete alól fölocsudván, eszményi rabságuk öntudatára jutnak: de már későn; s akkor úgy szoktak járni mint — — — hanem most az egyszer hagyjuk el a gyűlöletes és gyászos példákat, minthogy különben is más mondani valóm van... Ugyanis...

A vidéki színházak birtokosai ez időtájban szoktak szerződni vidéki színigazgatókkal a jövő téli időszakra. Azért helyén és idején látom itt, követésreméltó példa gyanánt, közzétenni egy oly színházi szervezet alaprajzát, mely a honnak egyik jelentékeny pontján immár életbe lépett. Némi befolyásom lévén e szervezet alapvonalainak előleges vázlatára, talán nem követek el jogtalanságot, ha ezt formá szerint közlöm; mi által hasznos szolgálatot kívánok tenni mind a színház tulajdonosoknak, mind pedig a vidéki színigazgatók s társulataiknak; de mindenekfelett a közügynek, mely vidéki színészetünkkel kapcsolatban áll. Az említett szervezet történeti s logikai képe ilyen...

* * *

N. város és vidéke közönségéből egy társulat alakul, mely a városi színházat bérbe veszi, s ennek fenntartására vállalkozik.

E társulat saját kebeléből egy bizottmányt nevez ki, „színházi comité“ czim alatt, mely a színházi ügyeket vezetni fogja.

E c o m i t é, minél kevesebb tagból áll, annál jobb; de szükség, hogy tagjai a birtokot és hazafiságot képviseljék.

Ezen (tegyük: öt tagból álló) c o m i t é, egy állandó (fungens) ügyvezetőt (i n t e n d a n s t) nevez ki kebeléből, ki helyben lakik. Egy titkárt helyez oldala mellé, ki szükség esetében ügyvédi foglalkozásokat is teljesítsen.

Ezen i n t e n d a n s keres szinigazgatót, és szerződik ezzel a c o m i t é nevében. Egyedül az intendans van a szinigazgatóval rendes és folytonos érintkezésben.

A színházi évszak elkezdődvén: az intendans havonként egyszer egybehívja a comité tagjait. E havi ülésekben a szinigazgató is megjelenik, számol előbbeni eljárásáról, és előterjeszti közelebbi teendőinek tervezetét.

A c o m i t é megbírálja a szinigazgató eljárását és javaslatait. Titkára a történetekről jegyzőkönyvet vezet, melylyel majdan a színház-fentartó társulatnak, illetőleg közönségnek, beszámolhasson az évszak végével.

A pénztárnok minden hó elején bemutatja számadását a comitének.

A színház birtokosai és szinigazgató közötti jogviszonyokat ezen szerződés határozza meg, melynek szövege itt következik:

SZERZŐDÉS,

mely egy részről N. N. város színházának alulírt bérloői s más részről N. N. szinigazgató között az érintett színháznak jövő 18. — évi kezelésére nézve ekként kötött:

1. Az alulírt színház-bérloők átadják a bérbe vett színházat minden szerelvényeivel együtt N. N. szinigazgatónak a végre, hogy ez abban 18 — ik évi november 1-től jövő 18 — ik évi márcz. végig magyar szinielőadásokat eszközöljön.

2. N. N. szinigazgató a színházat a mondott célra átveszi, és kötelezi magát abba egy a vidéken első rendű oly szintársulatot állítani elő, mely kellő számu s minőségű személyzettel bírjon drámához és népszinműhöz, különösen gondoskodik, hogy a népszinmű-

vekben szereplő karszemélyzet 8—10 férfiból, s ugyanannyi dalnok-nőből álljon.

3. A vállalkozó színigazgató köteles lesz társulata tagjainak névjegyzékét f. é. július 16-ig ezek egyenkinti havi fizetésének jegyzékével együtt alulírt bérlőknek bemutatni. A rendes tagok és vendégművészek megszerzését illetőleg a színigazgató lehetőleg teljesíteni fogja a színház-bérlők kívánatát.

4. Gondoskodni fog NN. színigazgató különösen arról, hogy a drámai főszakmákra a főtagok mellett segédtagok is legyenek, kik szükség esetében amazokat helyettesíthessék. Tehát a rendes személyzetten kívül szerzend egy férfihőst, s mellé két ifju, első rendű szerelme; egy hősi nőt (matronát) és két leányi főszereplőt; egy első s egy másodrendű apát; egy cselszövőt, ki bonvivant is: egy első népdalost és dalosnőt, s melléjük másodrendűeket.

5. Az igazgató saját könyv- s ruhatárát fogja használtatni. Ezeket mindjárt megérkezésekor alulírt bérlőknek bemutatandja. A ruhatár kell, hogy el legyen látva ugynevezett népjelmezekkel a segéd és karszemélyzet számára; — névszerint semmi szín alatt sem szabad hiányozni a következő jelmezeknek:

Magyar és német fényes lovag-öltözet a középkorból, tetőtől talpig, egyenlő alaku 12 vagy 16 férfi számára. A német jelmez kétféle legyen: 12—16 palást, rövid ujjas pulader; ugyanannyi zubbony (Hauskleid), palást nélkül használandó — 16 fényes öv, kardtartókkal, 16 széles kard-szalag, vállon függő; 16 fekete bőrv, kettős rézcsatokkal.

Továbbá 12—16 páncél és sisak; ugyanannyi triko; ugyanannyi görbe kard, ugyanannyi egyenes kard; hasonló számú sárga csizma és sárga czipő, melyeket felszíjzva szandálnak is lehessen használni.

Szinte 12—16 pöröltözet; magyar (kék nadrágos) és német; továbbá szőrtollak (strucztollak helyett), pörge kalapok; római zubbonyok és palástok; török bugyogók hasonló számmal, végre 8 livrée jelenkori, és rococco (négy négy egyenlő) és 8 apród jelmez (magyar és német), a középkorból.

6. Tartozni fog a színigazgató egy hónapra előre tervezett játérendét az alulírt bérlők által alakítandó színházi comitének, az

uj darabokhoz netalán megkívántató kellékek^f (diszlet, jelmez) költségvetéseivel együtt bemutatni. Játékrendjét a comité igényeivel összhangzásba hozandja.

7. Egy — egy havi bérletfolyamban köteles lesz a színigazgató 18 (tizennyolcz) előadást eszközölni, ezek között kell hogy bérletfolyamban egy uj népszírmű, két uj dráma és egy uj vigjáték hozassék szinpadra. Ujnak fog tekintetni mindazon mű, mely a helybeli szinpadon még előadva nem volt.

8. Köteles lesz a színigazgató az alakítandó színházi comité rendes havi üléseiben megjelenni, itt eljárásáról számolni, és megbi-rálás végett közelebbi teendőinek tervét előterjeszteni, különben:

8. Az igazgató a színház belügyeinek elintézését illetőleg csak az alólirt bérlők által választandó színházi intendanssal, s ennek alárendelt titkárával lesz közvetlen érintkezésben.

10. A színház városi szerelvényeit a színigazgató leltár mellett veendi át, és azokért a felelősséget magára vállalja.

11. A szintársulatot az igazgató, a helyzethez alkalmazott színházi törvények szerint fogja igazgatni, s abban a rendet fenn-tartani.

A vétségek felett egy, a színésztársaság kebeléből választott bíróság hozand ítéletet. A büntetéspénzek a színházi pénztárba folynak.

12. Az igazgató a napi eseményekről a következő nap regge-lén jelentő czédulát fog küldeni az intendansnak; e czédula nyomtatott czimű rovataiba pontosan be lesznek jegyezve a színházi foglalkozások, ezek minősége, helye, ideje, tartama, s a tagok által elkövetett vétségek; s aláírva az illető rendező, karmester és igaz-gató által.

13. A színigazgató és társasága minden tagjai, havi fizetéső-ket alólirt bérlőktől fogják megkapni. Ezen fizetések összesen, — ha a társaság operával nem fog birni, — 1700 pforintnál, ha pedig fog operával birni — 2000 pengő forintnál többre nem rughatnak.

A színigazgató állandó havi fizetése, mely szinte a fentebbi 1700, illetőleg 2000 pengő forintba lesz beszámítandó 110 (egyszáz tiz) pengő forintban állapittatik meg.

Ezen kiadások fedezéséül alólirt bérlők a színház havi tiszta

bevételét opera mellett 2000 pengő forint, opera nélkül pedig 1700 pengő forint erejéig biztosítják.

14. A szini évszak alatt, a színház jövedelmeiből beszerzett jelmez darabok (costume) a színigazgató tulajdonává lesznek. A beszerzett egyéb tárgyakról alólírt bérlők fognak mint sajátjukról rendelkezni.

15. A pénztár kezelését alólírt bérlők kizárólag maguknak tartják fenn.

16. A színigazgató, megállapított havi díján, s a 14-dik pont szerint tulajdonává válandó jelmezeken felül mitsem igényelhet, — csak:

17. ha a szini évszak végével a tiszta összes bevétel az összes kiadásokat felülmulná: ez esetben a tiszta nyereségnek felét az évszak végeztével a színigazgató fogja kapni.

Ezen szerződést alólírt színházbérlők, s alólírt színigazgató kölcsönösen elfogadjuk, s nevünk aláírásával megerősítjük.

Most nézzük át futtában azon színházi szerelvényeket, miket a szerződés említ.

Legszükségesebb díszlet-darabok, melyek a legszegényebb színháznál sem hiányozhatnak, a következők:

1. Királyi terem, gót modorban. 2. Ehhez egy különálló oszlopzat. 3. Gótszoba. 4. Terem, renaissance modorban, három ajtóval. 5. Ehhez különálló boltozat. 6. Ennek nyílására alkalmazható függönyök. 7. Két terem a jelen korból, egyik három ajtóval. 8. Két polgári szoba a jelenkorból, egyik alkovenel. 9. Egy fehér (paraszt) szoba. 10. Börtön. 11. Erdő. 12. Kert. 13. Hegyes vidék. 14. Puszta vidék tengerrel. 15. Utcza, minél általánosabb modorban. 16. Sátor belseje. 17. Barlang-boltozat. Ezekhez levegő-, erdő-, szoba-, börtön-, barlang- és sátor-soffiták; ablakok, oldalajtók, kandallók, titkos ajtók, fák, sziklák, bokrok, virágágyak, gyeppadok, kőpadok, tábori sátrak, házak, kunyhók, mind a két oldalra alkalmazhatók; egy templom, egy trónmenyezettel, lépcsőzetek, karzatok, kőfalak nagy kapuval, rácskerítések kapuval, bástyapárkányok, csillárok, egy római porticus, egy kerti lak, néhány szobor, emelvényekhez való fakészület, könyvtárak, virágédények, egy dörge gép.

Csak amugy körülbelül rendezett színház sem nélkülözhet bizonyos bútordarabokat. Ilyenek: 1. Egy rendbeli gót bútorzat, négy támlás székkal és 12 székkal. Ezek puhafából készülvék gót modorban, fehér lakkal bevonva és gazdagon megaranyozva. Ülősei háromféle borítókkal vannak ellátva, melyek különböző színűek és le- s felgombolhatók. 2. Egy rendbeli pompás bútorzat a jelenkorból, két pamaggal, négy támlás székkal (fauteuil) és 8 székkal. 3. Egy rendbeli bőrös bútorzat, egy pamaggal és 8 székkal. 4. Ugyan ehhez kartonboríték, mely le s felgombolható. 5. Közönséges faszék 12. 6. Két kerti szék. 7. Két karos lócza. 8. Négy lócza. 9. Két gót asztal, négy divatos asztal, ugyanannyi diszes terítővel, egy íróasztal, két kis varróasztal, egy öltözőasztal, két hosszú asztal, két fehér asztal, két almárjom, egy nagy álló-tükör, asztali óra, 12 tábori szék, karatlan- két olaszfal, két ágy, ehhez uri és paraszt menyezet, egy zongora, egy nagy szőnyeg, zöldre festett vitorlavászon, mely a szinpad egész területét beborítja, több rendbeli ablakfüggöny.

Az is elkerülhetlen, hogy a színházi intendatura színházi szertárnokul egy helybeli lakost fogadjon, ki a városban hitellel bír, s ki előállítani tartozzék azon napi kellékeket, melyek az egyes előadáshoz szükségesek, de melyek a színháznál sehol sincsenek. Ilyenek például az edények, asztalneműek, ágyneműek, tükrök, gyertyatartók, csengetyűk s egyéb házi és mezsei eszközök.

Szükség, hogy a szinpadra és nézőhelyre szolgáló minden ajtó meg legyen bélévelve, azaz: kipárnázva, azért, hogy azok ekként a légvonalat elzárják és előadáskor ne zörögjenek.

Szükséges egy tágas raktár a bútorok és díszletdarabok számára, hogy ne romoljanak, s a szinpadon helyet ne foglaljanak.

Azonban térjünk vissza az életszervezethez, különösen az ügyvezetés és kezelés főbenjáró kérdéséhez.

Természetes, hogy azok, kik a színház fenntartására vállalkoznak: ezzel jogot szereztek a színház belső dolgaira befolyást gyakorolhatni, — bizonyos határok között. Midőn tehát az illetők e jogukkal élnek, nem csupán a helybeli érdekek felett őrködnek, hanem közvetőleg a műveltség általános ügye felett is, mennyiben ez a színészettel kapcsolatban áll.

Hanem itt mindig azon aggályos kívánság áll elő, — melyet

nem lehet elégszer ismételni, — hogy vajha a színház ügye körül fáradozók oly határozottan különzenék el szerepeiket, hogy egyik a másik keze alatt ne akadékoskodnék, s hogy rosszul alkalmazott buzgalommal Babel-tornyot ne építenének.

Azért azon észrevételeimet, — melyek utóbbi levelemben e pontra vonatkoztak, — még a következőkkel akarom megtoldani.

Egy vidéki színház vezetői, kezelői és műtényezői között a viszonyokat legegyszerűbben lehet szabályozni a következő módon.

A közönség megbizottja, s illetőleg képviselője a comité; ennek megbizottja s ügykezelője az intendans; ennek szakvezetője a szinigazgató; ennek végrehajtó-közlőnye vagy művészeti tényezője: a színész.

Szóval: a nevezettek mindenike: az előttevalónak végrehajtási organuma.

A comité határoz a szerződés értelmében. E határozatot az intendans hajtja, s illetőleg hajtattja végre a szinigazgatóval. Tehát az intendans ügyel föl folyvást éber szemekkel, hogy az ige ne maradjon a papiroson, hanem testté váljék minden részleteiben. E szerint a comité egyes tagjai észrevételeiket és kívánalmaikat csupán a közülésekben adják elő s ez uton érvényesítik; ellenben a végrehajtás terétől mindig kellő távolságban maradnak.

Az intendansnak viszont mindent látnia s tudnia kell ugyan, mi a színházban történik, de hivatalos érintkezése csupán a szinigazgatóval van, és senkivel mással a színház tagjai közül.

Tehát a színészetnek közvetlenül gyakorlati terétől az intendans is kellő távolságban marad. Névszerint, nem avatkozik közvetlenül azon viszonyba, mely van az egyes színésztag és a szinigazgató között; ezt azon szerződés természete hozza így magával, melyet az egyes színésztag a szinigazgatóval kötött. E szerződés szerint a színész közvetlenül a szinigazgató organuma, s ennek engedelmeskedik. Az intendans továbbá nem avatkozik közvetlenül a szereposztásba, mely a szinigazgató joga, ki azonban ebbeli eljárását is igyekezni fog az intendatura kívánalmaival öszhangzásba hozni. Az intendans, felsőbb felügyelői minőségében, szükségkép megfordul ugyan a szinpadon olykor-olykor, az ottani foglalkozá-

sok alkalmával; de a szinpadi próbák és előadások rendezésébe közvetlenül nem avatkozik. Az intendans nem ad audientiát panaszos és kérelmező színházi tagoknak; nem lép fel bíróilag a színigazgató és színész közt, mint peres ügyfelek közt. Az intendans nem teszi magát a színház tagjainak sem felelősségi fórumává, sem menedékkévé, saját igazgatójuk ellenében.

De nem akarom a szíves olvasót fárasztani eme kis állam főbb szereplőinek további körvonalzásával. Azt hiszem, hogy az értelemmel párosult jóakaratnak ennyi elég. Azt pedig merem mondani, hogy az ügyvezetők eljárását illetőleg egyetlen pont sincs a mondottak közt, melynek szükségét a színházi életből száz meg száz példával ne lehetne illusztrálni.

XXI.

Pest, 1857. júl. 31.

Havi Mihály, vidéki színigazgató, segélyintézetet indítványoz a vidéki színészet számára. *)

A színészeti küzdelmek és türelmek újabb korszakában, Budán, ott látjuk Havit a küzdők és türelők sorában. Láttuk őt, mint az irodalom szerény napszámosát az egykori „Jelenkor“ irodájában.

Azóta megjárta Európát, s mint vándor madár, dalnok-társaival elvitte dalaink hangját oly tájakra, hol még oly szépet soha nem hallottak.

Hamlet országából elhozott három gyermeket, és fölnevelvén őket: átülteté velök a magyar szót a jeges tenger partjaira.

Közel húsz éve már, hogy a magyar vidékeket járja, mint oly színigazgató, ki küldetését, divatosabban missióját, egész komolyságában érzi, s egyike azoknak, kiknél a vidéki színészet vezérlete a lehető legjobb kezekben van.

E húsz év alatt Havi pénzes tárczája nem igen telt ugyan meg: de megtelt szellemi tárczája tapasztalások capitálisával, melyet a vidéki színészet körében szerzett, melynek minden rétegeit ismeri,

*) „Magyar Sajtó“, 157—159-dik sz.

valamint fogja ismerni azon tájakat, hol a vándor színészet megfordul, azaz : ismerni fogja e tájak népeit, szokásaikkal, erkölceikkel, s műveltségök árnyazataival egyetemben.

Hejh! ha az ember pusztá ígével is élélhetne itt a földön : vajmi nemesen érdekes, mily költőileg szép volna a vidéki színész pályája!

Vártuk a lapok viszhangját Havi korszerű szózatára... hiába vártunk!

De azért koránt se higgye Havi, hogy ő pusztában kiáltott! mert valamint én „hallottam a szép szót,“ szintugy hallá azt egész Tempe völgye, a Thália vidék: s ennek lakói viszhangozzák azt lelkök mélyéből.

Havi, mint a gyakorlat embere, kész terv alakjában adja elő indítványát, mely legelőbb is azzal tünteti ki magát, hogy nem koldul.

Előadása egyszerű, világos, érdekes; logikája megdönthetlen, mert számokkal bizonyít. Mig egyfelől az emberszeretet valódi heve delejesen hat reánk e szószat szelleméből: addig másfelől felvillanyozza lelkünket az életrevalóság ama bátor önérzete, melyre bennünk utal, melyre bizton épít.

Dicső emberek elegenden jutottak ugyan már koldusbotra; de azért a koldusság soha sem lesz dicsőség.

„Segíts magadon, ha azt akarod, hogy Isten segítsen!“ mondja Havi. Ez lecke gyanánt hangzik miudazon tisztes osztályok irányában, melyek közügyet szolgálnak, de melyeknek tagjai éltök estéjén a nyomor ellen álladalmilag biztosítva nincsenek.

A nemzeti színház nyugintézetét is maguk a tagok alapíták saját filléreikből. Az alapítvány már 8—10 éves volt, talán idősebb is, mikor igazgató választmánya jónak látta a közönség pártfogását is igénybe venni. Azonban e nyugintézet egyetlen biztos jövedelmi forrása mai nap is csak a színház maga; vagyis, a tagok fillérei: havidíjakból a száztóliák és a büntetéspénzek; ezekhez járul még két előadás jövedelme évenként.

Ily módon teremteni nyugintézetet, módjában van más erkölcsi testületnek is. Mellékes pénzforrások szintugy nyithatók szá-

mukra is (minő például a mi „nyugintézeti naptárunk“ lesz): csak tevékeny emberek kellenek a vállalat élére.

H a v i tervének fényoldala előtttem azon művészeti fegyelem, melyet az létesíteni fog, s melynek a segélyintézet aláírója magát önkényt alája vetendi.

Ezen színészi önfegyelem erkölcsi hatása osztályunkat napról napra nemesbiteni fogja. Ezen szellemi nyereség számtanilag bizonyos. És e szempontból naponként sürgetőbb szükséggé válik a segélyintézet, midőn látjuk, hogy Miskolcz, Debreczen, Nagyvárad, Szeged, Baja, Marosvásárhely stb., komolyan hozzáláttak, hogy színházakat létesítsenek.

Ha már most, ennyi jól rendezett vidéki színház mellett még a H a v i terve is életbe lép — a miről meg vagyok győződve: akkor a vidéki színész állása nemcsak az anyagi biztosság tekintélyével fog birni, hanem a művészi emelkedettség tekintélyével is. E kettős tekintély pedig, mely egymást kiegészíti, vonzerőt kölcsönöz a vidéki színésznek arra nézve, hogy magát folyvást a legműveltebb ifjak legtisztesebb osztályából regenerálja; mert az érintett kettős tekintély legalkalmasabb eszköz a még mindig fennálló társadalmi válaszfalak lerontására, vagy jobban mondva, az előítéletek kiirtására.

Röviden és kereken: a H a v i tervezete nem ábránd, nem kápránd, hanem kimutatása egy kézzelfogható fundusnak, mely a vidéki színésztársakat egy földi paradicsommal kínálja meg.

Avvagy nem paradicsomi állapot: egyfelől a földi gondoktól való függetlenség, másfelől azon magas tudalom, hogy egy becsületteljes életpálya ö n m a g á t jutalmazza meg a testi és lelki nyugalom élvezetével?

E fundushoz, mondhatni, csak hozzá kell nyulni. S mibe kerül ez? Csupán e három szóba: „én magamat nyugdíjazom!“ Mihelyt a vidéki színész e három szót lelkéből kimondta és aláírta; meg van a segélyintézet. És akkor nincs egyéb hátra, minthogy az aláírottak körükből választmányi tagokat nevezzenek ki, s küldjék Pestre, hogy tegyék, mit tenniök kell; azaz: formulázzák az alapszabályokat, s a végrehajtásra nézve intézkedjenek.

Ha netalán a H a v i tervén valamit módosítani kellene (én

nem igen látok rajta változtatni valót), azt majd megteszi a választmány, azon szükségekhez képest, miket a gyakorlat fog legjobban kimutatni.

Az aláírók száma fogja megmutatni: hogy a jóra való elemnek minő mértékével bir vidéki színészetünk.

A ki saját jobb jövőjének e szent oklevelét alá nem írja: az önmagát itéli el.

Társak ott a vidéken! kiknek lelke oly fogékony a szép és nemes iránt: ugyan ki fogna közülünk hátravonulni, midőn egy díszes jövő van biztos kilátásba helyezve?!

Tíz forint nem a világ! Gyakorlat emberei vagyunk: tehát gyorsan a tetre! egy szívvel lélekkel: mintha még ma estére kelene egy előadást rögtönözni, mely gyakran a legjobban sikerül, minthogy rendkívüli érdekek vannak hozzá csatolva. Ne azt emlegetjük hosszasan, hogy legyen segélyintézet, de így legyen, vagy amugy legyen: hanem mondjuk ki lelkesen, hogy már van! a többi magától jön.

Tartsunk össze, mint Izráel népe: a szeretet vakbuzgalmával! s nem veszhetünk el, habár örökké a pusztában bujdosnánk is.

XXII.

Pest, 1857. sept. 12.

Miskolczról jövök, hol az új színházat megnyitottuk.

Volt ugyan már e színházban valami „dalárda“-féle „hangászati zenede“, a „próbatét“ jogcíme alatt: hanem a miskolczy nemzeti színházat valósággal felavatni csak nekünk vala szerencsénk, szeptember 3-án, Vörösmarty „Marótbán“-jával.

Sietek feljegyezni, a mit ott ez alkalommal a magam körében észrevettem.

Először is azt vettem észre, hogy ott a színházi comité (színházépítő részvényes társulati választmány) eljárása nem találkozik mindenben a közönség tetszésével. Jobb volna ugyan, ha találkoznék, kivált a jobbakkal és műveltekkel: hanem az is igaz, hogy nem létezett még színházi comité, melylyel a közönség minden osz-

tálya mindenben egyetértett, és sáfárkodásával teljesen megelégedett volna.

Megjegyzem, hogy nem bírálatot akarok írni, hanem történetet; vagy még jobban mondva: a valónak készen talált képét vázolni, a távollevők számára. A megnyitás előtti dolgokba beavatva különben sem vagyok; de ha mindentudó volnék is: ítéletemet még akkor is felfüggeszteném ez ügyben addig, míg a színházépítő választmány nyilvánosan fog számolni eljárásáról azoknak, kiknek ezzel tartozik: például a távollevő részvényeseknek, minők néhányan itt Pesten is vagyunk.

Az új színház két főutca sarkán épült. Külsőjén nincs semmi meglepő. Csupán pitvar-eleje (porticus) gyaníttatja, hogy az valami középület. Földszinti két oldaláról két utcára boltok nyílnak. A homlok rész emeletében egy kis □ terem van, melynek egyik szegletében a tömördek festékes csupor oda mutat, hogy Telepi a díszleteket itt festette. Az emelet többi részét, mely az utcára szolgál, részint az olvasó-egylet szobái foglalják el, részint kibérelhető lakások.

A színház pitvara, vagy ha jobban tetszik, előcsarnoka, középülethez illő; tágasabb és magasabb a pestinél; s doriai oszlopokkal ékes. Hanem e csarnokból az emeletekbe csupán egyetlen egy lépcső vezet; ez is szűk, éktelen, ízetlen, otromba csinálmány; felső vége be sincs fejezve.

Középületnek fő-kelléke, hogy az emeletekre minél több és minél tágasabb feljárások vezessenek; nem csupán az architectonicus arány, dísz és kényelem végett, hanem mindenek felett a tűzvész vagy más bajok esetére számítva.

Ha a színpadra nem lehetne más úton jutni, mint a páholyok mögötti folyosón: az sem lenne rendén. A színen működő személyzetnek saját bejárással kell bírnia, mely a közönségtől el legyen különítve. Előadás alatt a színpadnak a közönség előtt zárva kell maradnia, s a páholyok mögötti ajtókhöz kulcsa nincs másnak, mint a comité elnökének és az igazgatónak.

A nézők terme igen csinos. Elrendezése hasonlít a pestihez; nem épen oly tágas, mint ez, hanem jóval magasabb; így természetes, hogy hasonló felosztás mellett a miskolci páholyok sokkal ma-

gasabbak; ezért van, hogy e páholyok még akkor is üreseknek látszanak, ha teli vannak, minthogy magasságuk két harmadrésze akkor is üresen marad, s e látvány kellemetlen.

E terem fal-festvénye nem rút; hanem az oly termeket, melyekben éjjel kél fel a nap, legcélszerűbb egészen világosra festeni, és egyszínűre; tehát fehérre, egyszerű arany szegélyzettel, vagy ha ez nem telnék: halvány zöld vagy kék arabeszkekkel diszítve, de minél ritkábban. A tarka, vagy szürke színű falak sötétítenek.

A szinpad és gépezete Telepi György aggszínész művezetése alatt készült, kinek lelke, testi fáradsága mellett sem veszté el azon rugalmasságát és tevékenységét, miről ifjabb korából ismeretes. Az igen csinos diszletek is az ő festvényei; kivéve két vagy három darabot; a bécsieket, melyek fölött az övéi nyertek diadalt, a miskolci közvéleményben.

A színházépítők pénzereje nem engedte, hogy e szinpad gépezete, a tudomány „szinvonala“ szerint oly diszletekhez is alkalmas legyen, melyek zárt falakat képezzenek. De különben mondhatni, hogy e szinpad, úgy is, a mint van, fényes bizonyosságot tesz Telepinek nem csupán szakismeretéről és sokoldalu ügyességéről, hanem hazafias buzgalmáról is; azért ő e művével a részvényes társulat háláját teljes mértékben megérdemli.

Vajha mindezeket föltétlenül mondhatnók el azon építészről is, ki e színház tervét készítette; aztán arról, ki e tervet elfogadta, s végrehajtását munkába vette.

A balaton-füredi kis színház hiányait és hibáit egykor betaláltam írni az ottani nyilvános panaszkönyvbe. Az öreg Kisfaludy Sándor ezt tőlem igen rossz néven vette. Sajnáltam, de nem tehettem róla. Megharagudtam, mert az öreg, mint eme színház felügyelője, rendesen compareált Füreden, hogy a színházi adót, a saison legnagyobb bevétele, beszedje, s azzal elment. E jutalomjátékok jövedelmét a színház fentartására és célszerű felszerelésekre lett volna kötelessége fordítani, de biz ő nem tett semmit. Mindamellet az öreg Kisfaludy Sándor egy 30 egyénből álló színésztársulat számára, lakásul és öltöző helyül, legalább két szűk lyukat és egy pinczét bele építtetett a színházba: míg ez a miskolci színház tervezője, Thalia és Melpoméne isteni utódait a sárospataki állásba képzelte

vissza, hol examenkor a Megyeri, Szentpétery, Szerdahelyi József és primadonnáink toilette-jét, valamint az enyimet, azon vályuk képezték, melyekből az utasok lovaikat abrakolták; míg a királyok és királynők ruhatára: a vályu feletti szénatartó volt. Röviden: a miskolci színház építészé az öltöző szobákról egészen megfélekedezett. Ugy látszik, hogy az építész ur a színészt a színművészetben még haszontalanabb dolognak tartotta, mint azon ítéseink, kik bennünket a sárga csizmával és színfalakkal tesznek egy rangba; mert e színházban minden kelléknek van helye, csupán a színésznek nincs. A comité tehát, nem segíthetvén másképp a pillanat szükségén, kénytelen volt a színház falát áttöretni, s egy boltból úgy rögtönözni két öltözőt, a két nemű személyzet számára, hogy a magas bolt a közepén, padlás által két külön osztályra legyen elrekesztve. Így lőn a színháznak emeletes öltözője, egy boltban.

Első gyakorlatunk alkalmával úgy találtuk, hogy e színpadon két annyi erőmértékkel kell beszélünk, mint a pestin, ha érthetők akarunk lenni. Csengő-bongó hangokat hallunk a színpadról, de nem tisztán tagozó beszédet, sem pattogó betűhangokat. A hang elnyeli a szót, mielőtt odavinné hova kellene.

Minthogy a kevésbé magas belsejű színházak nem süketek, minők például a kassai és szabadkai: tehát azt kell hinnünk, hogy itt a sükettség fő oka: a néző terem aránytalan magassága. Ok lehet az is, hogy a színpad fölötti fedélzet még nincs belőlről bedeszkázva. S ez utóbbi ok, ha így marad, majd a télen oka lesz annak a csikorgó hidegnek és léghuzamnak is, mit a közönség és színészek keservesen fognak érezni.

Az estveli előadás alatt azonban úgy vettem észre, hogy a mennyivel szűkebbé lett a tér, vagy tőr a néző teremben a közönség tömege által: annyival inkább nyert a beszéd, érthetőségben.

Felhagyok a hibák feszegetésével, nehogy a hálátlanság gyanujába essem azok iránt, kik e szép, e nagy ígének testet, életet adtak.

E bajok különben is olyanok, miken vagy segíteni lehet, vagy legyőzni őket.

Köszönjük meg az Istennek, hogy nemzetiségünk egy házzal gazdagodott. A földolog végre is -az, hogy van, ha hibás vagy

hiányos is. Ez a v a n mindenesetre jobb, mint hogyha se ház, se hiba nem volna.

Azért kívánjuk, hogy adjon Isten ilyen színházat minél előbb azoknak, kiknek nincs: Debreczennek, Váradnak, Szegednek és Egernek.

A kinyitásra nem nagy számmal jelent meg a közönség. A jelenlevők azonban át voltak hatva a pillanat ünnepiessége által, s lelkesedésök alkalmilag zajosan nyilatkozott.

A három első előadásban a pesti nemzeti színház tagjainak működését Latabár Endre társulata egészítette ki.

A mint a magas helyárak csökkentek: azon arányban nőtt a közönség száma is.

Latabár társulatának, melyet vezérel, télen nyáron rendes havi fizetést ad. El lehet képzelni, hogy ily vállalkozás a vidéken mennyi gonddal és veritékkel jár. De ha vidéki szinigazgató felelősségét komolyan érzi: nem tehet másképen. Ha társulatában a rendet és művészeti fegyelmet felakarja tartani: a pénzhatalmat kezébe kell vennie, mely erkölcsi hatalom egyszersmind.

A dolog természetében fekszik, hogy a rendesen fizetett társulatok fegyelmezettebbek, s így gyengébb erőkkal is szabatosabb egészeket képesek alkotni, mint azon zilált társulatok, hol osztozás van, hol a sors fizet, a hol nincsen ur, vagy: mindenki ur.

Mondják, hogy Latabár igen kemény feltételek alatt nyerte meg a miskolci színházat. Hanem az ottani comité hazafiságát vonná kétségbe, ki arról azt tenné föl, hogy legkeményebb feltételeihez még akkor is ragaszkodni fogna, ha netalán azt tapasztalná, hogy Latabár szerencséje nem felel meg buzgó törekvéseinek, s így érdemeinek. Mert hiszen a comiténak szintugy, mint a közönségnek végre is csak az fekszik legfőbb érdekében, hogy Latabár existálhasson, azaz: hogy Miskolcznak színésztársulata legyen, ha már színháza van.

És így az is remélhető, hogy a miskolci comité nem fog szemet hunyni a mult idők tapasztalásai előtt, s alkalmazni fogja azon elveket, melyek a gyakorlati próbát már kiállották, s melyek alapján másutt a színház fenntartását biztosan eszközlik.

Mert sybillai láterő nélkül is meg lehet jósolni, hogy például a szabadkaihoz hasonló eljárás nélkül a színészet Miskolczon két télen sem fogja magát fenntartani.

XXIII.

Pest, 1857. nov. 5.

Jókai legujabb szomorujátéka, „Dózsa György,” valahára szinpadra juthatott, rendeltetése valódi helyére.

Mivel a gróf Teleki-féle drámai jutalomra e mű is pályázott: megjelenését e körülmény is érdekesebbé.

E mű első benyomása reám, mint egyik pályabíróra, igen kellemes volt.

Megvallom, hogy mikor én valakit vagy valamit megszereztem: erre nem szoktam az értelemről kérni engedelmet. Gondolom: ezzel más ember is így van, kivéve a kritikusokat, kikről Petőfi azt mondja, hogy „**tán** ők is emberek.” Mindamellett, hogy szívem ilyen fejes: választásában ő fensége, az értelem is meg szokott nyugodni; sőt ha szükség, izlésemnek még védelmére is kel. — Már aztán, hogy képes-e ő az én tetszésemet mások előtt méltóképen érvényesíteni: az más kérdés. De azt hiszem, hogy e képességet az értelemről követelni nem is lehet, mert hiszen az izlés dolga csakugyan végre sem a „kétszer kettő” tudománya.

Nem kérdeztem tehát, hogy „Dózsa György” szerzője miért nem használta fel mindazon drámai elemeket, melyek e történeti tájon oly nagy mennyiségben találhatók; nem kérdeztem, hogy a szerző miért nem tette ezt, vagy amaszt: mi alkalmasint azt jelentette, hogy jelentékeny hiányokat benne nem éreztem.

Röviden: én úgy fogadtam e művet, a mint van. Olvasás folytán az nem sértette izlésemet, sem erkölcsi érzésemet. Kedves volt az lelki érzékeimnek, mint egy csinos virágbokréta. A szellem sugárai lövelltek abból felém. — Erőteltjes törekvés tünt fel abban előttem az én drámai ideálom felé, mely jól értett, vagy inkább érzett egyénítésben áll; azon egyénítésben, mely a valóság ösképét mintázza, s melynek eszményi tartalma szükségképen bír a szépség illető kellékeivel is kívül belől.

Hála Istennek: én színész vagyok; s legkisebb fejtörésre sincs szükségem, hogy rögtön és tisztán érezzem: bir-e valamely mű, mint egész egység, a „színműnek valódi egyéniségével,” mely annyira külön vált a szellem minden más művének egyéniségétől. Azaz: hogy vajjon a mű, mely magát előttem drámának adja ki: valóban oly „élő tünemény-e,” mely folytonos, szükséges, látható és érezhető munkásságban (actio) nyilvánkozik? . . . mely belső és külső munkásság azonban nem lyrai, sem epikai, sem regényi, hanem csupán és egyetlenül drámai, azaz: egyedül drámai dialógban kifejezhető.

A színművészet gyakorlata hozza magával, hogy a színésznek a színműhöz saját mértékei vannak, melyek a nem-színészek mértékeihez nem hasonlítanak. A színész a szó teljes értelmében a sorok között is olvas, még pedig kimondhatatlanul többet, mint a mi a sorokból kiolvasható. Ha olvasás után a színész a mű szövegéről azt mondja, hogy „lehet belőle csinálni:” a világ semmiféle ítése nem fogja megdicsérhetni e darabot jobban, mint a színész e három szavával megdicsérte.

A mi kritikánk csupán e három szóban öszpontosul.

Ellenben a miről azt mondjuk, hogy „nem lehet belőle csinálni:” akkor nincs kritika, mely abból többé színművet csináljon.

Mindez nagyon természetes.

„Dózs a György” olvasásakor éreztem, hogy e műből lehet valamit csinálni. Láttam, hogy Szapolyai erősen körvonalazott egyéniség; Lóra is az; Barna is az; a nép is az, minden egyes alakjában. Szóval láttam érzésemmel, hogy e mű életre való.

Dózs a maga úgy van felfogva, mint a ki nagyra-törő szellemével, századán fölülemelkedett. Ő olyanforma ember, mint a ki-ről marquis Posa azt mondja, hogy:

„A század eszményemnek nincs megérve:

Én a jövő idők polgáraként

Élek.”

és ezen felfogás teszi, hogy Dózs alakja csak félig látszik közép-koriasnak; félig pedig a polgárisultság jelenkori színezetében lát-

szik feltűnni. Hanem ez nem baj; mert a historia Dózsa Györgye csak ily magas felfogás mellett vállhatott ily szép, ily nemes műalakká.

Egyébiránt ha Jókai e történet személyeinek jellemzésében netalán eltért volna némely történetíró felfogásától: az neki szerintem szabadságában állott. A költő keze e részben annál szabadabb, minél több kétely fér ahhoz, hogy a történetíró elfogult és így egyoldalú lehetett, vagy éppen ellensége volt annak, a kiről írt.

Szinműben a historia különben sem cél, hanem csupán anyagi eszköz.

A szinművészet, mese gyanánt, elfogadja ugyan a történeti tényeket: hanem a pusztá tettek közötti hézagokat ő tölti be lélektani tartalommal; szóval ő teremti oda az élet organismusát, saját eszményi céljához képest.

A szinköltő célja nem az, hogy historiát írjon: hanem, hogy örök igazságokat tüntessen fel a historia tanubizonyossága mellett; s így a hon történetét világtörténetté, a nemzetét pedig az emberiség történetévé emelje.

A szinköltő csupán annyit használ föl az illető személyek élettörténetéből, mennyire imént említett céljához szüksége van. Ő nem fogja ugyan a tényeket meghamisítani, — hiszen önkényt fogadta el azokat olyanokul: hanem teljes szabadságában áll a történeti személy tetteit oly sajátságokkal hozni benső kapcsolatba, melyek jellemének ismert oldalával analogok; valamint másfelől mellőzheti az illetőnek oly tetteit, mikre drámai szüksége nincs.

Ha valaki azt mondaná, hogy a Jókai által itt festett viszonyok megszűntek, hogy a tárgy elavult, kikopott az időből érényeivel és büneivel együtt: én erre azt mondanám, hogy igen ám politikailag, de koránsem társadalmilag és emberileg. Ur és pór mindig lesz, legfőlebb a nevek változnak. Lesz gazdag és szegény, erős és gyenge, bölcs és bolond, szerencsés és szerencsétlen stb. Az erősebbek közt mindig találkozik fensőbbiségérzet, kihívó dőlyf, elnyomási hajlam, hatalmaskodási vágy; a gyengébbeknél vagy alant lévőknél viszont mindig meg lesz a szabadulni, emelkedni akarás; találkozik féktelen boszuvágy; törekvés: a szenvedők sorsán javítani, a régi roszt kiirtani, a világot újra szervezni, s igazságosabb

viszonyokat létesíteni. Itt is, amott is fog feltűnni nemeslelkűség és valódi szellemi nagyság.

Ha pedig valaki azt mondaná, hogy Jókai jambusai nem eléggé szabatosak: annak azt mondanám, hogy ha másodrendű kérdéseket az előtérbe tolunk: az eljárás veszedelmessé válhatik az ügyre nézve, kivált a drámai pályázatoknál.

Szerintem a színműben a szépnek egyes eleme csupán azon feltétel alatt jelenhetik meg, ha egyszersmind drámailag érvényes, azaz: egyénileg való. Rosz versek ügyvéde nem vagyok: de ha nyelvbéli műformák összeütközésbe jönnek a dráma lényegével, (s ily eset lehetséges), ha a színiköltő szelleme a verskabátot szűknek, kényelmetlennek vagy épen czélellesnek találja: értelmesség, világosság és gördülékenység dolgában, vagy más, jellemzési tekintetekből: biz ott a versmértéknek kell tágitania a nagyobb tekintetek előtt. Mert ha már két rossz közül kell választani: mégis csak inkább szenvedjen a versláb, mint hogy a szellem sántuljon meg miatta.

Megjegyzem különben, hogy a drámai tökély fogalma az illető nyelvi külforma helyességét magában foglalja: míg ellenben a szép verselés, mint például a Corneille és Racine uraké, még nem azt teszi, hogy: dráma.

Röviden: a régibb Jókait összehasonlítva a mostanival, lehetetlen észre nem vennünk: hogy ő, Dalmától Dózsáig, vagyis a regény tájaitól a dráma valódi hona felé, csakugyan roppant távolságot hagyott hátra.

XXIV.

Pest, 1857. dec. 10.

Minden kritika egyoldalú. Ez nagyon természetes és így nem is baj. Mily szerencse volna, ha mindaz, a ki valaha műítészetre vállalkozott, bár csak egy oldalról tükrözte volna tisztán az örök szépet! Mert hiszen így a jónak és igaznak fölséges titkai már rég fel volnának fedezve, a lehetőség legvégső határaig. A valódi nagyot és dicsőt az emberiség eddig nemcsak jól megérthetvé, de földi természetét általuk annyira megnemesíthetvé vala, hogy, a költő

szerint: „az éghez immár egy saroknyi magassággal közelebb jutott“ volna.

De az ám a baj, hogy a műtízeszek nagy része, midőn a szép tárgyat akarná rajzolni: saját szegénységét festi le, melyben nagy hiánya van a szépnek. Törököt fogott: hanem őt viszik. Efféle furcsaság olyankor szokott történni, mikor a tárgy és ítése közt, ugyyszólván semmi közösség, semmi arány nincs. Az egyik madár, a másik malomkő. Az egyik valami, a másik semmi. Ilyenkor aztán nem az ítéshoz szokott tükrözni válni, hanem a tárgy, az ítésszel szemben. Az ily tükrök pedig vagy igen szánandó, vagy igen furcsa képeket mutatnak.

Azonban a műkritika egyoldalú marad, bármennyire tárgybíró legyen is, azon egyszerű okból, mert egy szempont a tárgyat csak egy oldalról engedheti látni. E szempont egysége: a szemlélőnek egyénisége. E szempont lehet ugyan tágabb vagy szűkebb, magasabb vagy alacsonyabb: de határai még is megvannak, melyekből a szemlélő szintugy ki nem léphet, mint a maga szeméit másoknak oda nem kölcsönözheti, s mások vérmérsékletét a magáéval föl nem cserélheti.

Az elmészek (theoreticusok) egynémelyike azt tartja, hogy az ítéshoz képesség annyi, mint ítéshozhatóság. De nem igaz a! Tere az ítéshoz, mint a — költő. Mit ér az ítéshozhatóság, ha emberénél bizonyos kapocs hiányzik, mely a benső érintkezést egyedül teheti lehetségessé, a tárgy és ítéshoz közt? ki hallotta például, hogy a szabó mesterműve felett kerékgyártókat tettek volna bírakká? gépek felett költőket, festmények felett vakokat, zeneművek felett süketeket? Pedig hiszen ítéshoz tehetség a vaknak és süketnek is lehet?

Avvagy a mi a szív és képzelet műve, minő a művészeti tárgy: lehet-e ahhoz még csak közel is férni szív és fantázia nélkül?

De hiszen szíve és képzelő ereje mindenkinek van, nemde?

Igaz, hogy Istentől minden ember kikapja minden illetményét egyenlőn: ámde az ember nem becsüli meg mindenik tulajdonát egyenlőn. Egyik tehetségét fő szenvedélyének nyerges paripájává teszi; s míg ezt jól meghizlalja és kiképezi: addig a többi —

hogy a költő után magyarán szóljunk: „üres számárként bocsátja el, hogy rázza füleit, s legeljen a gyepen.“ (Shakspere).

Már pedig a ki nyelvét nem gyakorolja: néma marad az. A ki csupán kezeit gyakorolja, s többi tagját elhanyagolja, úgy jár az, mint Paganini: bal lábával a jobb lábára tapos, ha társas körben kell mozognia.

Igy áll a dolog a szellem tehetségeivel is. A ki ötven évig nem tőn egyebet, mint uzsorát számolt: az nem igen fogja ismerni e szavakat: könyörület, részvét, emberszeretet. Hol pedig e szavak ismeretlenek: ott a mellkas alatt mozoghat ugyan valami műszer: hanem az nem szív.

Ugyan mikép nőhessenek meg az olyan ember képzeletének szárnyai, ki lelkét kizárólag számtani téren gyakorolja? Hogyne fásuljanak el azon ember szívérzékei, ki csupán az értelem és tudás műszereit foglalkoztatja? Hogyne hülne ki a kebel ott, hol az ember nem tesz egyebet, mint szemlél (spekulál), számlál, eszmél, hasonlít, mér? Hogyne száradjon ki a fa, melytől a nedvet és léget elveszik? Hogyne legyen a kebel üres, ha soha semmi tápot nem nyer?

Az ilyen ember ítészete szép tárgyaknál már nem is egyoldalúság, hanem a lehetőség tiszta hiánya.

Az elmészek egynémelyike azt hiszi, hogy ha a világ szép-irodalmát átolvasta; már érezni is megtanult! Igenis, megtanulhattott volna, ha előbb átélte volna az érzelmek világát, és csak azután olvasta volna át a világ szépirodalmát. Ámde ha nem így cselekedett: akkor ő a szépek könyvében is csak értelmének adott tápot, és nem szívén. Számított és méregetett ott, a hol éreznie kellett volna. Értelmével érzett ott, a hol szívével kellett volna elmélkednie. Így cselekszik aztán ítészetében is.

A mai ítész ott kezdi, hol végeznie kellene. Miért voltak hajdan a bírák csupán a vének. Azért, mert a dolog természetes rendje az, hogy az ifjuság érezzen, a férfiság tapasztaljon, a vénység ítéljen. Im a természet ujjal mutatja, hogy az ítéletnek érzésben és tapasztalásban kell gyökereznie szükségesképen.

Kinek van pedig nagyobb szüksége rá, hogy lelki tehetségeit

egyenlően művelje ki, mint azon ítésznek, a ki magát a bírák-bírájának szereti tekintetni?

Az ilyen tehát, ha minden oldalról egyenlőn akar művelődni: kövesse a természet legegyszerűbb rendjét és a gyakorlat utját.

Ki a természet titkait akarja tanulni: ne ott kezdje, hogy annak másolatait bámulja, melyek oly gyakran hazudnak: hanem keresse föl magát az eredetit. Innen forduljon aztán a másolatokhoz, hogy róluk helyesen ítélhessen.

Ki a sziv világáról akar ítélni: abban előbb honosuljon meg, és szerezzen benne polgárjogot.

Ki a szerelmet akarja ismerni: ne a psychológiában keresse azt, hanem a hölgyek szemében.

Ki voltaképen akarja tudni, mi az a család: ne regényeket olvasson, hanem hazasodjék meg: akkor majd maga fogja csinálhatni a regényeket.

Röviden és kereken: ki embert és világot akar ismerni, ne bujjon előlük a könyvtárba, hanem éljen az emberek közt, és tapasztaljon a könyvtáron kívül, mindenek előtt.

Tanulságos látni, hogy bármily nagyok legyenek egynémely szellemek: lelki tökélyeik egyoldalúsága mégis mily határozottan tűnik ki műveikből!

Lessing, a szinköltő: az ítészt le nem vetkezhette egy pillanatra sem. A nagy számító, mérnök és szervező tudós ott ül a költő nyakán mindenütt, egész súlyával.

Schiller, a szinköltő, nem tagadhatta meg azon lyrikust, ki saját eszményi világában él inkább, mint a valódiban; kinél az érzelem lobog felül az ítéleten; s ki alanyiséga gyönyörű zománczával vonja be tárgyait.

A mondottakból az tetszik ki, hogy a mit a művészet az ítésztől igényel: e néhány szóba foglalható: kezdje bírálatát mindig magán, s ismerje törvényetül Schiller eme szavait:

„Az igazság a bölcs számára van,
A szépség az érző szívnak való.”

Igy aztán nem fog olyat mondani, hogy „a kritikán felül

senki sem áll.“ Mert a „bölcse“ tudja, hogy a kritika felett éppen annyi ember áll, mint alatta; miután — bölcselemileg szólva — minden ember egy élő kritika. — Mivel pedig maga az idő is egy végnélküli kritika, hol a múltak felett a jelen, e fölött pedig a jövő bíraskodik: természetes, hogy a ki ma felül van, holnap alul lesz, az időben.

Ha tehát a műelméletnek azon ambitioja van, hogy tudomány legyen: úgy számára csupán oly ítési napszámosok gyűjthetnek igazi adatokat, kik e vállalathoz a költő szerint éppen oly „bölcsek“, mint „érző szívek.“

De ha talán a műtudomány épülete az eget akarná elérni: akkor ő a Bábel tornyának sorsára jutna.

Ezzel azt akarom mondani, hogy a műelméletnek tudnia kell, mikép a tudomány körébe a művészetnek csupán érzékibb része tarthatik. — Ugymint: külső szerkezete és idomai, meddig ezek a minőség és mennyiség mérvei alá eshetnek.

A művészet tisztán szellemi részéhez az emberi értelemnek mértékei nincsenek. Már pedig mérvek, számok és formák nélkül tudományt készíteni nem lehet.

Az értelem tudománya azt mondja: kétszer kettő: négy. A művészet pedig ezt látszik mondani: nekem úgy tetszik, hogy kétszer kettő most negyedfél, máskor ötödfél, néha éppen négy legyen.

A műelmélet értékét: tanképessége határozza meg; vagyis azon kérdés, hogy: mennyire gazdag és bevégzett az, tényleges utasítások, s határozott szabályok tekintetében?

Mi a színművészetet illeti: ennek alsóbb vidékeihez immár meglehetősen térképpel és műtani kalauzzal birunk. Ámde minél magasabbra jutunk a művészet honában: az utjegyző oszlopok annál inkább ritkulnak. Ez oszlopokra ott fenn már csak óvó (negatív) intések vannak felírva, s itt ott némi általános jeladások a lélektanból. A legmagasabb s így legszebb tájakon vezető nincs.

Ez nagyon is természetes. Avvagy volna-e a művészet az, a mi: égi tünemény, ha leírható s kézzelfogható volna?

A művészet, honának nagy részével az égbe nyulik; s e honnak égibb természete a műtudomány határait mindörökre kijelölte.

Az elmélet, ha e határokon túl akar szárnyalni: vagy költé-

szetté válik, vagy bölcselletté. Amaz a költő-íteszeket jellemzi, emez tudós íteszekre mutat.

A nagy szellem, saját képét nyomja műveire, legyenek ezek bármineműek. Ha valaki képes nyelvet, hangot és látható alakot adni azon leirhatlan benyomásoknak, miket a lángelmék művei tesznek az emberre: úgy e valaki egyedül a valódi költő. Ők ama fényes tükrök, kik a lehető legtisztábban képesek visszasugárzani ama szép alkotó nemtőket, kikkel csak ők állnak valódi rokonságban.

Csakis ily uton juthattak el hozzánk némi hagyományok, különösen a színművészi lángelmék azon ábráiból, melyek oly tűnő-keny természetűek. Minél ritkábbak e hagyományok: annál becsebbek, minthogy tanulságosabbak a világ minden elméleténél.

Az értelem kémjáratái a művészet magasabb tájain: a bölcselgés jellemével birnak. A szívtelen és fantáziátlan értelemnek ezen erőködései hasonlítanak a légutazási kísérletekhez. Azon bölcselgőkre mondom ezt, kik csinált szárnyakon akarnak közelebb jutni a csillagokhoz Icarus módjára. Egy léghajós beszélte a minap, hogy mikor hajójuk rendkívül magasságra száll: ott már mit sem látnak egyebet, mint kék világot. Fenn is kék, alant is kék, mindennütt kék, és semmi más. — Ime a műphilosophia, mely a lángelme substantiáját kutatja.

A magyar műelmélet is annyira kezdi magát a kékbe burkolni, azaz: eszményíteni, hogy a műgyakorlat méltán kérdezi tőle, mint Brutus Caesar kísértő szellemétől, hogy: „vagy te valami?”

Majd meglátjuk.

Hollósy Lonovics Kornélia

albumába születésnapján.

1857. április 13.

Múzsáktól van származásunk,
Egy házban van a lakásunk.

Ez a ház a Nemzet háza,
Életmentő rozszant bárka;

Kincse lőn vésznek zsákmánya,
Te vagy egy szép maradványa.

Hangja vagy a hon szívének,
Reményének, szerelmének,

Ég vigaszát zengő dallos,
Én a karban egy czimbalmos.

Ha Te hallgatsz, én azt mondom,
Azaz: játszom a czimbalmon:

„El kell veszni a világnak,
Vagy győzni az igazságnak!”

Nagy Miklós

tokaji szőlő-birtokos emlékkönyvébe, — ki a pesti íróknak és művészeknek valódi tokaji borral kedveskedett saját szőlője terméséből.

Pest, 1857. április 16.

Ez a föld
Egy barna hölgy,
Melynek vőlegénye
S hő szerelme :
Isten napja,
Égnek szeme fénye.

Hogy kettőjük szerelnének
A magyar kedves magzatja :
Már csak az is azt mutatja,
Hogy földanyánk emléjének
Legjobb, legédesebb teje :
Tokaj nedve.

Ó magyarok Istenének
Illatos ambróziája !
Melynek nálunk van hazája :
Honnan jössz te, ha nem égből,
Ha nem az ég szerelméből ?

Szellem és fény a te lényed
Boldogítás fő erényed :
Ihletéstünk bizonyosága
Ha vértünknek
És lelkünknek
Van veled találkozása.

Áldott legyen szőlőfája,
S áldott legyen a gazdája :
 Ki a szeretet kelyhével
 S ennek égi gyönyörével
Fajrokonát megkinálja !

* * *

És Te apánk !
Fordítsd hozzánk
 Isteni orczádat
Óh ne hagyd el
Szerelmeddel
 Mi édes anyánkat !

Báró Idősb Rudics Józsefhez,

Bács és Bodrog megye egykori főispánjához.

Pest, 1857. nov. 12.

Szép, daliás időknek származottja,
Országnagy egykor, és törvényhozó:
Most mindezeknek tisztes omladéka!
Ugy tűnsz nekem föl, mint emlékszóbor
A multak sirján; a kinek fején
A régi dicső halványult sugári
Repkényfűzérré változának át.

Mily megható látvány! mesés való!
Közéletünknek egyik fővezére
Utat keresve munkás szellemének:
Dalokban ömlik ki, lant hangja mellett.
Hazám nemes lelkületű fia!

Viszonzásul a „Hervatagfűzér“-ért,
Melylyel megtisztelél emlékjelül:
Fogadd hálás üdvözlését e nemzet
Csekély fiának, a kinek szabad még
Nyilvánosan szolgálni édes anyját,
E jó szegény hazát; kinek szabad még
E hon nyelvének bájos hangjain
Hirdetni a jót, szépet és nagyot.

Nem „hervatag“ fűzér az, mint szerényen
Nevezted el kedélyed dallamát;
Az, a mi szép, s való: nem oly mulékony.

Igaz, hogy a tavasz terem virágot
És álmokat, jövőnek álmait,
Mig őszkorunknak már csak multja van,
S emléke, mely a multakon mereng:

De multakon csüggő emlék azon
Szilárd kő, melyen a jövő felépül.
S nem őszi évszak hoz nekünk gyümölcsöt?
Tapasztalások szép érett gyümölcsét:
Mi e dalokból is bölcsen beszél?

Óh vajha minden ur így érzene
A kegyeletek tartozásait:
A nemzet, nyelve, szép és jó iránt;
S vajha hitét, reményét és szerelmét
Ekként ültetné által gyermekébe:
Ugy élni fogna nemzetünk örökké,
S nem félhetnénk attól, hogy elveszünk.

Irodalom és művészet.

1857.

I.

Könyv olvasó nélkül olyan, mint a színpad néző nélkül. Mindkettő csak úgy válhatik hasznossá, ha közönsége van, s ilyenre csak úgy tehet szert, ha élvezhető.

Tapasztalás bizonyítja, hogy irott műnek vonzerőt csupán azon sajátságok kölcsönöznek, melyeket az a művészet kezétől nyer. Benső tartalmasság idomtalan külsővel olyan, mint szellemdús és erényes leány, ifjúság, külszépség és kellem nélkül. Művészietlen könyv, ha Sybilla bölcsességét tartalmazza is: élő-halott lesz a könyvtárak temetőjében.

Az irmodor annyiféle ugyan, a hány az írói egyéniség, azonban a műalkotás elvei ugyanazok, és kötelező erejűek minden irodalmi szüleményre nézve.

Egyik alapelve a műírásnak, úgy gondolom abban áll, miszerint az író mindig azon eszmélettél dolgozzék, hogy minden társadalmi osztálynak ír, azaz: hogy az értelmiség minden fokozata előtt érthetővé, felfoghatóvá kell magát tennie, kiváltképen pedig azok előtt, kiknek a hasznos ismeretekre legnagyobb szükségök van, s ezek a legalsóbb osztályokhoz tartozók.

Bárminemű legyen tehát az irott mű: szerzője nem mentheti fel magát azon kötelesség alól, hogy gondolatai a nép nyelvén beszéljenek, azaz: oly tiszta eredetiség és egyszerűséggel, mint a nép maga beszél.

Némelyek azon véleményben vannak ugyan, hogy a magasabb rangu tárgyat a népies öltözet eltörpíti, kiveszi méltóságából.

De én úgy gondolom, hogy a nagy és népszerű: nem épen ellentétben álló fogalmak. Elég lesz e részben csupán Arany János és Petőfi Sándor műveire hivatkoznom; mert irodalmunkból több tekintélyes példát lehetne még idézni annak bebizonyítására, hogy magát a pórias tárgyat és nyelvet is föl lehet emelni a művészet színvonalára, a nélkül, hogy az ily előadás azért népszerű lenni megszűnnék, s viszont: a legaetheribb lényegű eszmét is le lehet hozni a népelet földszínére, a nélkül, hogy azért az írónak szükségkép a csárdák pocsolyáiban kellene usznia.

Midőn az izléstan azt kívánja, hogy a köznép nyelve az irodalom szinpadán tisztességes dolmányban vagy zekében jelenjék meg: ezzel nem azt akarja mondani, hogy czopfos parókája s iszonyatos vatermörderje legyen, azaz: hogy daróczával együtt őseredetiségét, természeti erejét és egyszerű bölcsességét is levesse; hanem csak azt akarja, hogy zsiros hajának csak fényét lássuk, de szagát ne érezzük; hogy midőn a népnyelv az irodalom fénycsarnokába lép: öltözzék vasárnapi köntösébe, kérges kezeit mossá meg és saruját az oda nem tartozó dolgoktól tisztítsa meg; s viszont: a népszerű írás elve sem tiltja, hogy — ha az alkalom úgy hozza magával, — biborbárszony attilát is ölthessen, drágaköves gombok- és arany sujtással, továbbá: hogy sastollas süvege legyen, s ezekhez illőleg oldalán ősi kardja, saruin pedig a lovagiság sarkantyui villogjanak.

Iskolás nemzetnél, mint a magyar, gyakran megtörténik, hogy — az ismeretek mezején foglalatásokat tevén, — az új fogalmakkal s tanulmányokkal idegen nyelvszokások vagy szólásmódok csúsznak irodalmába. Ennek az az oka, hogy a kertész, ki bizonyos külföldi növény meghonosítására vállalkozott, vagy maga sem volt magyar, vagy tárgyának nem birt mestere lenni; az idegen eszme nagyobb volt, mint a honi ember, s amaz agyonnyomta súlyával emezt. Ellenben, ha például egy költői mesterműnek átültetője nem közönséges napszámos, hanem szintén költői szellem: ez azonosítani fogja magát eredetijével; Schillerként:

„Lemerül vele a pokolnak vizéig,
S felrepül a fénynek kútfejéig.“

Az ő műhelyéből az idegen mű szülemény gyanánt fog előlépni,

mintegy új magyar egyéniség a szellemi világban, mintegy új változata eredeti fajkinyomatunknak.

Tudva van, hogy irodalmunk a népnyelv aknáinak még csak egyes tájait sem üritette ki. De lennének bár e kincsek mind kimerítve: a mi nyelvünk tárháza oly roppant vendégfogadó, hogy abban az emberi szellem felfedezései vegtelen időn által illő helyet, és nemzeti állást fognak találni, csak a fogadós birjon elég ügyességgel.

Kérdés: ha nyelvünk oly képzelhető, annyira terjedékeny: miért van még is, hogy irodalmunk telve van idegen műszavakkal és kifejezésekkel, hogy nyelvtudásaink évtizedek alatt alig birnak néhány talpraesett szót teremteni, oly életrevalókat például, mint Szemere Pál „jellem“-e és „gyermetemeg“-e, és Szemere Bertalan „irodalma.“?

Felelet: hogy e munka nem is egy-két emberkor feladata: bizonyítják példáikkal ama nemzetek, melyek a tudományos műveltségben nálunk jóval idősebbek. Azért ha nem tartozik is még a lehetetlenségek sorába az ily magyar beszéd: „A conservatívek finom dialecticája paralisálja a pessimisták frázisait,“ ámbár e beszéd írója lelkiismeretességére nem igen nagy dicséretet mond, hanem minthogy ez éppen úgy angol vagy német beszéd, mint magyar: tehát irodalmunknak sem válhatik inkább szégyenére, mint amazokéinak. Az nem is volna oly nagy baj, hogy sok az eszme, mire még szavunk nincs; az sem, hogy a nyelvalkotás dolgában oly lassan haladunk; hanem az a kívánni való, hogy a mit egyszer alkotunk: legyen megteremtve emberül; hogy új szavaink, melyek alkalmilag születnek, s abból szókötések, melyek a lélek új viszonyait, az érzelmek új árnyazatait akarják kifejezni, ne legyenek korcsok, hanem fajunk egyéniségének és nyelvszokásainak oly tiszta kifolyása, melyben mindenki azonnal édes sajátjára ismerhessen.

Szokásos panasz, hogy nincs tökéletes nyelvrendszerünk.

Író, kinek Isten adta kezébe tollát, ön maga megalkotja művében a nyelv rendszerét. Kétségen kívül van, hogy a magyar irodalom előharczosai között elismert jelességek vannak.

Olvassatok e vezércsillagokból. Az ő írásuk rendszer, kész törvény: tanuljátok!

Minél dúsabb szellemiben valamely irott mű, s minél mélyebb az gondolatban: szerzőjétől az értelmesség és világosság tekintete annyival inkább követeli, hogy a legszigorubb észbeli rendszer szerint legyenek sorozva művében ennek alkatrészei, a legkisebb mondatokig, sőt ezekben az egyes szavakig. Ugy kell tehát építenie, hogy a gulyát ne csúcsára állítsa, hanem talpára; hogy a tárgyak és cselekvények, természetes menetök szerint következzenek egymásután, az elsőt ne előzze meg a második, sem a nagyobb, sem a kisebb részek elhelyezésében; szóval, hogy a szerző ne irjon arábul visszafelé, azaz: ne kezdje ott, hol végeznie kellene.

Ezen észteni felosztás és sorozás nem lesz nehéz, mihelyt a dolog egyszerűsítve és természetes elemeire visszavezetve lesz.

Ugyanis: az irott mű nem egyéb, mint egyszerű felelet bizonyos bölcséleti kérdésre, melyet az író magának feltőn. A cselekvésnek ezen egyszerű mivolta ismétli magát a mű minden egyes részeiben, s ezen felfogás nyomán úgy fogjuk találni, hogy a legkisebb mondatok értelmében is kérdés és felelet foglaltatik; mert a szerző ugyanannyi kérdést tesz fel magának, a hány felvilágosítandó eszméje van a dolognak, s viszont, minden részlet vagy viszony, mely felvilágosítva lőn, ugyanannyi kérdésre mutat vissza. Ha már most a műszerző tisztába van magával ezen részletes kérdések mennyisége és minősége iránt: akkor azt is tudni fogja, melyiket minő hely illeti művében, azaz: hová kell a fényt és árnyat illesztenie, hogy ezek egymást, s együtt az igazságot kitüntessék.

II.

Kevés szóval sokat tudni mondani, nagyon szép dolog, de nem csekély mesterség. A rövidség és tömörséget könnyűség és átlátszósággal egyesíteni még szebb, de még nehezebb is. Azonban, hol tehetség van: ott a többit meghozza a tanulmány és gyakorlat.

Sok szóban elvész a gondolat, mint nagy szalmazalban néhány búza szem, az ily végtelenül bőbugyogós curiális modor a legjobb eszmék érdekét is teljesen ellensúlyozza, mert üres szóhal-

maza vagy felesleges kitéréseiben elmét és türelmet egyiránt kifáraszt.

Az ily bőbeszédű író egyetlen pont alatt, — ugyyszólván egyetlen szuszszal, — mindent el akar mondani, a mi kérdéses tárgyra vonatkozik, széltében és hosszában, közel és távol, innen és túl; mintha nem oszthatná fel mondanivalóját, ugyanannyi rövid és bevégzett pontra, a hány megérintendő oldala vagy viszonya van a dolognak. Az ily rövid pontok jótékony pihenőket szolgáltatnak az olvasóknak, s egyszersmind időt engednek az élvezhetésre is. Lehet, hogy az ily írásmód némely kifejezések ismétlését hozza magával, hanem ezen ismétlések a mellett, hogy az érthetőséget segítik, a hatás előmozdítására is alkalmasok, a mennyiben kedélyt fejezhetnek ki általuk, sőt azon nemét a szenvedélynek, mit Aristoteles „pathosz“-nak nevez. E szerint, míg az észtan mestersége a meggyőződést ostromolja, addig a pathosz igyekszik a képzelem és értelemre hatni a végett, hogy a két erőt egy közös pontban egyesítvén hittel változtassa, mivel a ki egyszer hisz, az nem keres többé okokat; annak számtani bizonyítványokra szüksége nincs, az nyerve van.

Mert mi célja van külsőképen minden irott műnek?

Felelet: valamely igazságot az életben érvényre juttatni.

Ha ez áll, akkor a mű teljességgel nem érheti be azzal, hogy a kérdéses igazságnak csupán az ész ítélőszéke előtt szerezzon elismerést, mert az még csak fél-siker lenne. Ugyanis tény: hogy az ész meggyőződése magában csak fél-hatalom, mely jeles törvényhozó ugyan, a kormányzóság is őt illetné az ember dolgai felett, hanem mit használ, ha végrehajtó képességgel nem bír? másfelől pedig szintén tény: hogy a szív-hatalom az ész hozzájárulása nélkül is képes akarni és cselekedni, míg az ész által elfogadott elvek és igazságok csupán úgy léphetnek a valóság stadiumára, ha e dologban a szív is megegyezett. És im, e tényállás ujjal mutatja ki a tollkezelés föladatát, mely nem egyéb, mint hogy a mű-író azon erőket igyekezzék megnyerni az emberi kebelben ügye részére, mely erők az akaratnak és cselekvésnek parancsolni képesek; mire nézve legbiztosabb módot követ akkor, midőn a gyöngédnek, nemesnek és dicsőnek érzékeivel szövetkezik, s fölébreszti általuk a szeretet és

gyűlölet szenvedélyeit, e leghatalmasabb tényezőket a világegyetem történetében.

De minthogy minden irott műnek becsmértékéről van szó, — tollvezetési tekintetben: itt önkényt azon észrevétel áll elő, hogy mit keressen a pathosz a tudományos irodalomban, különösen oly művekben, melyek kizárólag a vizsgáló ész foglalkozását igényelvén, száraz természetűek.

Ezen észrevételekre a tudományos művek végcélja feleljen. A száraz, hideg előadás, olvasóját száraz-hidegen hagyja. Sziklára szórt mag elvész; fagyos föld épen oly kevésbé fogad kebelébe véteményt. Az oktató mű szerzőjének tehát érdekében áll előadásában odatörekedni, hogy tanműve tessék, hogy falra borsót ne hányjon, s ne a danaidák hordójába hordjon vizet. Ki tudományszakát szeretetlenül kezeli, az nem egyéb lelketlen gépnél, s mint ilyen: szóra sem érdemes. Ellenben kinek szemében a tudomány úgy tűnik fel, mint az életnek gyönyörű talánya, melyben isteni erők rejlenek: az olyan ihletett kebelrel közelít fönséges feladatához; lelkesedésével a hazai műveltség egyik fáklyavivőjének; magas önérzetével az emberi érzelem eddigi diadalainak; kéjelvezetével fáradalmai sikerének; nyugtalan szenvedélyével a pályázónak, kinek sovár szemei mindig előre függesztvék, de a ki érzi, hogy a pályacél, mint az Ahasverusé, az öröklét messziségében enyészik el. Az ilyen műszerző tudományos fejtegetésébe szíve melegét fogja lehelni, mely mint tavaszi napsugár fel fogja nyitni a kebel fagyát, kicsalja onnan a virágokat, és mindazt, a mi szép, jó, nagy és nemes.

E felfogás szerint igen kevés tudományszak leszen, az „artes liberales“ néven nevezettek között, melyek előadásában némi kedély, az érzelemnek lendülete, tehát neme a pathosznak, nemcsak mint zománcz, hanem mint szükséges eleme az életadó melegségnek, helyet ne foglalhatna.

Ha valakitől követelhetni, hogy magát olvasóival a legkellemesebb és legbensőbb viszonyba helyezni ne restelje: úgy az a lángelmű író, a kinek az isteni fény épen a végett adatott, hogy általa tisztán lássunk, s helyesen különböztessük meg a dolgokat, mikre fénye világot vet; különben ő nem volna egyéb, mint kriptában égő szövétnek. Azonban a lángelmék sohasem is tévesztik szem elől,

hogyan olvasóik nem mindnyájan lángelműek és tudósok, hanem legnagyobb részben szükeleműek és tudatlanok, kik tudást szomjaznak, sötétben tapogatók, kik világ után sovárganak. Nyitva vannak előttünk nagytanuságu könyveik, hol megmutatják, mikép lehet a bölcsesség isteni beszédjét a nép nyelvén tolmácsolni; miként lehet az aetheri lényeknek földi testet, a mélységek szellemeinek ismerhető alakot adni; miként lehet utat találni az emberi kebel mélyére, s becsültetni azt az igazság nagy igéjével, melyek majd kedves és hasznos gyümölcsöket teremjenek.

Kiművelt izlettű író, mikor ír, már egyszersmind hangját is hallja az irottaknak; és ha véletlenül kecsnélküli szavak és szókötségek gyűlnek egy rakásra, vagy görcsös kiejtésű, s nyelvet ficzamító végtagok jutnak szomszédságba: addig fog furni, faragni és gyalulni művén, meddig az sima és kerekded lesz.

A kötetlen beszéd szépség tekintetében majd azon tökélyre emelhető, hol a versművek állanak. A szép prózának — mondhatni — saját költői alakzata, mértéke és ríme van, mely rím azonban inkább érezhető, mint hallható. Középen áll e rím, a vers és zenerím között. Alkotja pedig e költői alakot, mértéket és rímet a prózában azon művészeti csin és ildom, mely van az egyes képek és csoportok plasztikájában; alkotja az egyes részek saját bevégezett egyénisége, s azon arány és összhangzat, melyben az egyéniségek egymáshoz és az egészhez állanak. Az ily művészi közbeszéd (próza) hasonlít a csermelyhez, melyben a gondolatok tarka csillogásu kavicsai fölött a kedély hullámai csengenek; virányos mezőhöz, hol a szellemelőerők és szenvedélyek játszáknemes harczjátékaikat.

Ha nem hibázom, nagyjában elszámoltam azon tökélyeket, melyek összesége művészeti becsmérésig állítható fel, irodalmi művek irányában.

Borsodi levelek.

1857.

I.

„Borsod vármegyének jó földjét meg ne vedd ;
 Hol Borsod, Diösgyőr, Miskolcz, Ónod, Kövesd ;
 Szendrőd, Keresztúrral s Szentpétert itt keresd ;
 Ihatsz bort, de meglásd : magad meg ne veresd !“

..... Csak azt akarom e verssel mondani, hogy én az egykor oly harcziás szellemű, mint hatalmas Borsod fia vagyok ; amaz örökké gyönyörű Borsodé, mely mint középpont az al- és föld között, egyesíti a róna bájait a sziklabérczek és rengetegek vad szépségeivel, s ezeket ismét a bortermő hegyek és völgyek szelid kellemeivel. — Borsod földe az én hazám ; azon Isten áldotta táj, hol minden földi szép és jó feltalálható, ezt pedig azért mondom, mert a mult héten láttam szülőföldemet, végtelen hosszú távollét után.

Ne vedd rossz néven, ha ezentul többet fogok magamról beszélni, mint szokásom, ki mesterségem szerint mások lelke szoktam lenni, vagyis, a tárgyak énjé. Ha most az egyszer kiesem sodromból : ezt a te kíváratodra teszem, s némileg a változatosság kedvéért. Átengedem tehát magamat lyriai hangulatomnak, mely e pillanatban különben is uralkodik felettem, mint utánrezgése nagy hatalmu, menyei kezek bűvös-bájos illetéseinek.

Kedélyünk boldog mámorában mit gondolunk azon néző se reggel, mely bennünket körülvesz ; azon gyermekcsapattal, mely ablakunkon leskelődik.

Láthatod a székelv leányt ölelkezve s édes beszédbe elmerülve

kedvesével, földijével, a brassai vagy szebeni piacon; s láthattad, hogy e két eleven szobor a sokadalom zajában mennyire nem lát, nem hall semmit, csak kedvesét.

Szülőföld! . . . érezni fogod e szónak egész mérhetlenségét. Hogy ne! hisz te hegyi ember vagy.

Szülőföldünk messze tájáról bárcsak egy ismeretlen^{*}vetődjék hozzánk: az egész vidéket öleljük benne szivünkhöz, népestől, mindenestől. De ki akarná megmérni, ki merné festeni a pillanatot, midőn szerelmünk földre léptünk, tán egy hosszú számtüzetés után? a pillanatot, midőn bennünk és körülünk a gyermekkor egész menyországa megelevenül? midőn a tárgyak hangosan beszélnek, jelenné válik a múlt: föl villan emlékeiben a látásnak, hallásnak, izlésnek, szaglásnak és tapintásnak; emlékében egy névtelen érzéknek, hol élvvé válik az is, a mi fáj.

Mert e meleg édes-anyai táj legelső tekintetére, a benyomások első rohamában oly valami sajgó nehézség nyilallik belénk . . . úgy sirhatnánk . . . és nem tudjuk: miért? talán mert sok nincs ott már, a mi volt, és sok van olyan, a mi nem volt!

Mintegy jobb, egy szebb világból, s tündérmessziségből halljuk felénk zengeni a rég elfelejtett hangokat és neveket; mindenikkel egy ismeretes képcsoport jelenik meg, új meg új színezeteivel.

Most egy csapat megöszült gyermek tűnik szemünkbe. Minő varázs ez? Ah! . . . hiszen ezek gyermekpajtásaim! Azon kedves hűk ők, kikkel még tegnap az Avason lapdáztam! . . . Im, a szép gyermekfejek egy hosszú éjszakán át, mind megfehéredtek!!

Csak a táj képe az, mi harmincz év óta nem változott.

A regényes fekvésű Miskolcz külseje, mondhatni csaknem egészen a régi. A filagoria most is ott áll az Avas tetején; a kilátás onnan most is oly fölséges. Az avasi harangok most is ugy szólanak, mint ama nyolcz éven át, midőn engem az iskolába, templomba és temetésre hívtak, és a tűzvészt oly rémesen hirdeték. A Szinva zöld vize, malmaival és timár-műhelyeivel, a sikátorok betyár-zugaikkal: mind a régiék; sőt mi annyira jellemző: az új templom egyik vége még most is oly vakolatlan, mint a minő volt harmincznyolcz év előtt!

Az új színház előtt állottunk meg. Siettünk annak belsejét

megtekinteni, s régi barátunkkal Telepivel kezét szoritani, ki egy újabb emléket állított itt saját érdemeinek: oly diszesen és helyesen állítván és szerelvén fel e szinpadot.

A hajdani Fábri házba vittek szállásra, mely most fogadó.

A pinczér azt mondja, hogy egy öreg paraszt van oda kint, aki engem már másodszor keres. Ajtót nyitok: sime az öreg Tóth János áll előtttem, Kápolna és Lászlófalva kies völgyéből, hol születtem. Az öreg János-bátya, kiben apám egykori hallgatójára, házunk, családunk régi hivére ismerék. Megtudta Telepitől, kit Tardonáról ismert, hogy Miskolcra jövök. Már másodszor jön be faluról, hogy életében még egyszer láthasson engem, egyetlen élő fiát hajdani hatalmas papjának, kit félve tisztelt, s kinek porait áldja, míg csak él.

Oly sok mondandó és kérdeznivaló fekszik a szívéen. Kér: engedjem meg, hogy holnap feleségét is behozhassa, hogy engem együtt láthassanak, hogy magukat kibeszélhessék.

János-bátya felesége: özvegy szomszédasszonyunk egykori szép dallos leánya, Gábor Zsuzsi, ki gyönyörű hangja miatt még az én komor lelkületű apámnak is kedvence lévén, házunkhoz gyermek-kora óta bejáratos volt.

Anyámi öt női munkákra tanitgatta, miért a faluban pap Zsuzsinak nevezgették.

Boldogult apám csakugyan papnak is szánta őt feleségül: mire szép tulajdonainál fogva méltán tarthatott számot, parasztleány létére is. Azonban ott fent másképen lőn elintézve. Gábor Zsuzsi egyszer azt kezdte dalolni, hogy:

„Azért hogy egy kicsit ragyás:

Ő az én szeretőm, nem más.“ . . .

és azon vettük észre, hogy a falu legszebb leánya a legrutabb legény nejévé lőn. A ragyás, de tüzről pattant legény: Tóth Jankó volt.

Apámat e házasság iránt sokáig nem lehetett kiengesztelni.

János bácsi másnap csakugyan eljött, feleségestől.

Mily jelenet! Gábor Zsuzsi néne! hová lett Venus-termeted? hová lőnek villogó fekete szemeid és bibor ajkaid?

Elhagyott az ifjúság téged is: de megmaradt erkölcsi szép-

séged, egy kegyeletes, hűséges lelkű, tisztos magyar asszony alakjában.

Itt ülnek ők előttem a pamlagon: mint két bibliai példánya a hűségnek, szeretetnek, hálának és kegyeletnek. Regélnék nekem a kápolnai boldog időről; derék apám eredeti, szigorú jelleméről, hatalmas dörgő hangjáról (mihez képest a Wesselényié fahang volt), éneke gyönyörű svádájáról, minőt többé soha nem hallottak; zenészi képességéről (apám zongorát, hegedűt és fuvolát játszott, hanem az én tudtomra hangszereket maga soha sem tartott); parasznyai nagyapám Komjáthi Ábrahám patriarchai és parókás egyéniségéről. Elmondák: kik élnek még a faluban a régi hivek közül. Tőlök tudtam meg, hogy szerencsétlen mostoha testvérem hol és mikép halt meg egy év előtt. Elmondák, hogy azon hűséges öreg ember is meghalt már, ki apám sírját minden évben felhantolta a d.-horváti temetőben.

E közben két fiatal ember lépett be hozzám, hogy engem estére lakodalomba hívjon. Erre a tisztos pár búcsút vőn tőlem, s nehéz kebellet váltunk el egymástól.

II.

A nász, melyre hiva valék, nem mindennapi jelenet volt. Egy tisztos izraelita családot kebelezett az körünkbe s oltott vérünkbe: becsületére magaslelkű fajunknak és századunknak.

De mennyire érdekes volt e jelenet különösen nekem: az egykori miskolci diáknak, ki most itt, — a vendégszerető házigazda szivességéből, — annyi szeretetre- és tiszteletreméltó egyéniséggel találkozám, kiket oly rég nem láttam, s láthatni nem is reméltem.

Ime, mindenekfelett a násznagy, az érdemekben megőszült Palóczy László, országgyűléseink egykori híres jegyzője, e római szobra a classikai műveltségnek és nemzeti méltóságnak, ki nek elméje s kedélye, — dacára korának, — mindig eleven, folyvást vidor és rugalmas, ki roppant emlékező tehetségével bámulatra ragad, ki az irodalmat folyvást kíséri figyelmével, ki még gyertyavilágnál is szemüveg nélkül olvas, és ki minden ismerésének élettörténetét, sőt még évszámát is tudni látszik. A többek közt elmondá

nekem, hogy apám egykor iskolai tanítója volt; hogy apámat kevély embernek tartották (épen mint a fiát). Az igaz, hogy apám igen komoly és magába zárkózott férfi volt, — mondá az öreg, — hogy haszontalanságokról soha nem beszélt, és nem állott szóba mindenkiel: de ki őt voltaképen ismerte, kevélynak nem találta.

Jó kedve lévén az ősz puritánusnak, pohárköszöntései szebbeknél szebbek voltak; régi szokása szerinti élczekkel és példázatokkal fűszerezve.

A miskolczi nemzeti színház felavatásának érdekes napja megérkezett.

Öltöző szobákat nekünk, pesti vendégeknek, Telepi barátunk rögtönzött a színpad egyik szögletében, diszlet-darabokból; mint-hogy e színház építésének, — vagy miféle gazdájának, — ily haszontalanság eszébe sem jutott.

A színház ugyan nem telt meg először: hanem a jelenlévők lelkesedve voltak. A darab jól ment. Egyéb baj nem volt, minthogy én játék vége felé elrekedtem. E bajt pedig részint az öltözőszoba nemléte okozta, de talán leginkább a terpentín-gáz volt az oka, melylyel a színház világítása történik. A lámpákat egy színpad alatti kamrában töltik meg, honnan a terpentín nehéz bűzzel tölti meg a színházat; este pedig, égése közben, oly füst fejlődik ki belőle, mely korommal lepi el a tárgyakat, s így a színész mell-türegét és torkát is.

A színházat három előadással avattuk föl: „Maróth bán,“ „A czárnő“ és az „Egy pohár víz“ voltak az előadott színművek.

A felavatási napok lejárván, a munkára nyugalom, azaz: vigalom következett.

A programm így szólt: „Egy jó barátokból álló vig társasággal kirándulás Diósgyőr gyönyörű völgyébe; ott először is Déryné üdvözlétére; onnan a vashámorba, a Taj-hoz (nagy tó), aztán a vasolvasztó pokolkemenczékhez, innen föl a magasán fekvő szentlélek-kolostor romjaihoz; innen vissza ebédre a hámorba; aztán Déry urhoz uzsonnára; aztán a diósgyőri várromokat megtekinteni, s ezzel vissza Miskolcra a nagy lakomára.“

És így történt minden, kivéve n, hogy a szentléleki sziklabérczet megjárni nem jutott idő.

A történet műzsája, ha hálátlan lenni nem akar: fel fogja jegyezni Déryné érdemeit, melyek a magyar színészet megteremtésében őt illetik.

E szépfényű nevet azon nemesen küzdők sorában tiszteljük, kik nélkülöznek, de nem élveznek; kik vetnek, de nem aratnak. Csillaga volt ő ama társulatnak, mely Erdélyből indulva ki, diadalutat tőn a hazában; s mely rendkívüli hatásával és varázsával egyszerre oda érlelte az eszmét, hogy az országos színház alapítványát a rendek megszavazták.

Ama törzs-egyesületben mély, nagy és szent volt a kötelességérzet. Színész és dalnok közt nem volt különbség. Déryné ma Shakspere „Desdemonája“ volt; holnap „Rossinié“; a mai „Mór Károly“: holnap „Kardalnok.“

Azonban az ifju színész iskolája csupán a félvetisztelt első művésznők köre volt. A diák szilajság, mit az ujonez magával ide hozott, csupán e művelt hölgyek körében idomulhatott ki és tehetett szert bizonyos társas-életi simaságra, s ezzel a szinpad rutinera.

Déryné nemesszivülsége s jótekonysága kortársai előtt ismeretes. Tőle soha egy szegény sem ment el vigasz nélkül. Sőt mondhatni, hogy jelentékeny jövedelmét, — mennyiben azt izletes és drága jelmezei föl nem emészték, — a szűkölködők közt osztotta ki. — Gyakran egész családokat táplált: többnyire hálátlanokat. Innen érthető, hogy elsőrendű díj illetéke mellett, miért küzdött ő mindig szükséggel.

Ama törzstársulat immár elporlott; csupán ketten vagyunk fenn abból, kik még ma is helyet állunk: Udvarhelyi Miklós, és én.

Következett este tíz órakor a „Korona“ vendéglőben a búcsúlakoma, melyet a közönség 150 előkelő tagja rendezett az országos színház vendégtagjai számára.

E lakomán az volt a legsajátságosabb, hogy benne a színház-comité tagjai részt nem vettek, a mi, ugy tudom, akaratjuk ellen történt. E tényből pedig az látszik, hogy az vélemény nyilatkozat akart lenni, melynek azonban én minden magyarázatától tartózkodom.

A jelenlevő diszes kör, érzületét irányunkban közkedvességtől költönnk: Lé v a y J ó z s e f tolmácsolta; — mely pohárszózat szint-oly gyönyörű volt nyelvében, mint gazdag eszményi tartalmában.

A lakoma vége felé tánczra került a sor természetesen.

Én a grottesquet elnézem a maga helyén, de legkevésbé szeretem azt magyar táncunkban. Az ugynevezett figurás tánczot értem, az olyan F i t o s-félét. Voltak magyar tánczosok, kik magány-tánczoknak ily czímet adtak, hogy: „Rég veri már a magyart a teremő:“ a kik azt hitték, hogy V ö r ö s m a r t y vagy P e t ő f i akármelyik dalát úgy tánczolják, hogy azt minden ember megérti.

Mihelyt a táncz mesterkél, keresett: akkor az nem egyéb, mint gymnastikai productio. Értelme csak azon táncznak lehet, mely a kedély hangulatát természetesen, ösztönszerűleg festi. És van-e a csapongó, vagy az enyelgő kedélynek csak árnyéka is ama lábgyakorlatokban, hol a lábak úgy kalimpálnak, mint a bomlott harangütő, s ákum-bákumot rajzolnak a levegőben? a kinos fáradságnak oly arczkifejezései közt, melyek szájalmat ébresztenek!

És ime, egy derék fiatal ember tánczában ez alkalommal olyasmit láttam, a miről csak homályos sejtelmem volt.

E táncz a lábmozzanatok minden lehető alakjátékán átleng, a nélkül, hogy e röpké alakok feszes figurákká torzulnának. E mozzanatok mindig az átmenetek játszi képét festik, s a pajzánságnak és enyelgésnek folytonos változatai. Itt nincs semmi keresett, semmi mesterkél. Ez a lélek táncza, melyben lángoló részt vesz a testnek minden íze, minden idege, tetőtől talpig. Itt nem a láb az ur, hanem a szellem, mely a zenével egy és ugyanaz.

III.

Van-e nemzete az Istennek, mely úgy tudjon szeretni, mint a magyar?

Valóban ez az egy pár napi élvezet két évre is dúsan elég lett volna!

Mivel azonban száz szónak is egy a vége: tehát az aranjúezi napok vegorája is ütött számunkra — Miskolczon.

Visszatérőleg én az egri völgy felé vettem utamat, hogy egy bokrétába kösse minden virágot, a mi csak e vidéken található.

E kis kerülés czélja volt: Bánfalván néhány órát tölthetni; aztán Apátfalván a jeles Földváry testvéreket üdvözölhetni; majd az egri völgy vad szépségeiben gyönyörködni, s végre Egerben kissé körültekinteni.

Mi tagadás benne, nálam az emberek értékének mérlege: a szépnek érzeke. Én a kabátosokat a szerint rangozom, a mint sejtelmők homályosabb vagy világosabb, tudalmuk valóbb, vagy hamisabb azon nemesről, nagyról és igazról, melyet a tiszta művészet ilyennek ismer, s mely az illetők életének szükségeskép irányadója szokott lenni.

Ebből az következik, hogy előttem a valódi műveltek, valamint az irodalmi és tudós nagyságok száma szörnyűkép kicsiny.

Miért hozom ezt itt elő: majd kiderül.

A kellemes társalgóról a török azt mondja: „tátli á dá m“: édes ember. Mily gyönyörű idiotismus.

Nem ismerek szeretetreméltóbb egyéniséget, mint Kazinczy Gábort, a kihez megyek. Ő az én legédesebb embereim egyike.

Ha valaha illet valakire ily jellemzés, hogy: „ugy beszél, mintha könyvből olvasná,“ ugy az a valaki mindenek felett Kazinczy Gábor, kire én ama közmondás végét így alkalmazom, hogy: „mintha a világ legszebb könyvét olvasná.“

Soha nem láttam e szellemi éberséget, e sajátságos láterőt, mely tárgyának tetőpontjára állván, az illető vidéknek legparányibb részét is oly tisztán belássa, s a képet oly napfestészeti hűséggel, pontossággal és elevenséggel adja vissza. Nem láttam embert, ki gondolatára oly rögtön megtalálja az illető szót; kinél eszme és alak, érzelem és kép oly egyszerre születessenek. Nem ismerek példát, — talán irottat sem, — hol a dolognak legfinomabb oldalait s leghomályosabb vonatkozásait valaki oly fényes világosságba tudná helyezni, s oly határtalan könnyűséggel, mint ezt Kazinczy Gábor teszi.

Az ő társalgási beszéde a legszebb művészeti tárgynak minden kellékével bir.

Ragyogó szellem alig jelent meg ily gyönyörű alakjában az emberi szózatnak.

Ámde, hogy ő nekem oly „édes ember“-em, az mind nem azért van; hanem azért, mert az ő egyénisége a legemberibb egyensúly pontján áll; mert ő épen oly mértékben szív, mint ész. Mert az ő szelleme nem hideg fény, de lángsugár, mely hevítve derít föl.

Azonban ez egyéniség a szépnek tragikai jelenetévé lesz, ha látjuk, hogy a beszédnek ez élő művészete immár nem egyéb, mint — szózat a sírból! —

Eger völgyének bájait holdvilágnál élvezők. Való, hogy kivált a szarvaskői romok tájának így valami bűvös képe van, de én mégis inkább szeretném e tájat nyári napfényben látni.

A magyar vendégszeretet Egerben is tártkarokkal várt bennünket, utitársakat.

Megérkezésünknek hire terjedvén, szíves házigazdánk, a fürdő bérlője, lakomát rendezett, mely egy diszes társaságot gyűjtött össze köröttünk. Mivel pedig a magyar ember érzéki mulatozása közben sem téveszti szem elől a szellemi, sőt, mert jó kedve, nemes hajlamait még sokszorozni szokta: tehát a miskolci színház-ünnepély alkalmából e helyt az egri állandó színház eszméje is megszülemlett.

A lelkesedés, melylyel az eszme e kis körben fel lőn karolva, kilátásba tévé, hogy a derék Eger városa e részben nem fog Miskolcz háta mögött maradni.

Én pedig erre azt mondom, hogy: Isten segélje jobbait a jóban!

Színházi kérdések.

1859.

I.

A porosz cultusminiszterium tizenegy év előtt felszólított egy színészt, a kittinő szakműveltségű Devrient Eduárd urat, hogy adna véleményt a felől, mikép kellene a színházat szervezni, hogy ez a többi művészetekkel öszhangzásba jöjjön, s így hatása minél üdvösebb legyen.

E felhívás következtében az említett férfiú egy javaslatot készített, melyet alapvonásaiban közönségünkkel meg akarok ismertetni, mielőtt a magunk dolgáról szólnék.

A kormányok részéről valódi állambölcsesség jele, — szól az említett javaslat, — ha tevékenységüket oda is kiterjesztik, hogy azon befolyás, melyet a művészetek a népeletre gyakorolnak, rendezve, szervezve legyen.

Hogy a művészetek között egy sincs oly népszerű és oly általános hatása, mint a színészet: nem szükség mutogatni; a mindennapi tapasztalás eléggé bizonyítja. E szerint egyik művészet sem érdemli az államhatalom figyelmét oly mértékben, mint a színészet; egyik sem követel sürgetőbben oly szervezést, mely őt a fensőbb műveltség államtényezőinek többi nemeivel öszhangzásba helyezze.

Ha tisztán művészeti fontosságát tekintjük a színészetnek: azon lényeges sajátsága tűnik szembe, hogy az minden egyéb művészeteket magába foglal, mindeniken fölül emelkedik, és a gúla csucsát képezi; ő a művészetek művészte.

Szobrászat, festészet, költészet, zene, szónoklat, jelbeszéd és táncművészet, a közvetlen élet tűzpontjába gyűjtvék általa, s egy

embertömegre irányozvák, hol a részvét általánossága hozza magával, hogy a lelkesedés a leghatalmasabb lángokra lobbanjon. Tehát ámbár a többi művészetek bevégzett termékei, melyek a színésznek anyagszerűen szolgálnak, önállóságukból itt veszteni kénytetnek is: mindemellett egyik művészet sem képes különvéve nagyobb mértékben hatni, mint a hogy a szinpadról hat.

E szerint égető szükség, hogy legyen akadémiai képezés tárgya valahára már a színészet is, miszerint ennek hatálya elvszerű összhangzást nyerjen a többi művészetével.

A szinpad képes a legnagyobb zűrzavarba hozni a szép iránti érzéket, a népben szintugy mint a művészen; de nem kevésbé képes azon szép érzéket emelni és tisztítani. Azon körülmény, hogy annyi költészet-, zenészet- és festészetellenes dolog jár szerencsével a szinpadon: a csábításnak örökös tényezője marad a költőre, zenészre és szobrászra nézve. Ellenben a szinpad azon jelenségei, melyek a művészet tiszta szellemében sikerültek: ihletet keltettek, s az üdvös eredmények egész seregét vonták maguk után eleitől fogva. Hogy a szinművészet jótékony befolyást képes gyakorolni a többi művészetre, s így a műérzésre és műértelmiségre általában: az kétségtelen. Kötelesség tehát e képességet a szinpad lényeges céljává emelni.

Mi pedig az erkölcsiségre való befolyást illeti: melyik művészet gyakorolja ezt erősebben, mint a színészet? A kinek ez oldalról elegendő tapasztalása nincs: tekintse át Schiller felolvasását ily czim alatt: „A szinpad mint erkölcsi intézet.”

Hogy a szinművészet benyomásai rendkívül hatalmasok, azt ellenségei sem tagadják. Az erős benyomások: vagy jótékonyak, vagy károsak; közönyösek nem lehetnek. Ha tehát a szinpad az izlést és erkölcsöt nem műveli, akkor rontania kell. Azért az államnak elutasíthatlan kötelezettsége magát a szinpadi benyomások minőségére nézve teljesen biztosítani, s gondoskodni róla, hogy a szinpad magát a népművelés államelveihez teljes szigorral alkalmazza.

Hogy e részben eddig alig történt valami, és hogy a szinpad befolyása, az állam maximáival gyakran a legkiáltóbb ellentétben áll: mindenki tudja.

Közohajtássá vált: ez állapotnak véget vetni, s a színházat

oly karba helyezni, hogy művészeti és társadalmi hivatásának megfeleljen. Ezen kíváнат természetesen mindenekelőtt azon irányadó színházakhoz van intézve, melyek dúsan vannak dotálva; tehát az udvari színházakhoz.

A mult század második felében, midőn a német udvarok a színészetet szárnyaik alá vették: II. József császár volt az, ki a szinpad magasabb államezéljait tényleg proclamálta. Udvari szinpadának ő adta első a nemzeti színház nevet, és a nemzeti elveket; kimondta, hogy ez intézet rendeltetése nem más, mint közrehatni a jó izlés terjesztésében és az erkölcsök nemesítésében.. E fejedelem példáját az udvarok és hatóságok gyorsan követték. Nemzeti színházak keletkeztek mindenfelé, s a művészet nemzeti kifejlődése bámulatos gyorsasággal haladt előre, mivel annak bizonyos szabadság és önállás adatott. Ugyanis az udvarok, színházai fölött általában csupán gyámságos és egészben való felügyeletet gyakoroltak; a művészi tevékenységet pedig folyvást művész-igazgatók vezették. Sőt II. József császár a művészek önkormányzásának szükségét, annyira elismerte, hogy a bécsi nemzeti színháznak egészen köz-társasági alkotmányt adott. Ezen elvek nőttek ki magukat oly szépen később Mannheimban, Dalberg alatt.

Ily szellemben ért meg a német színészet, oly mesterek által vezetve, mint Eckhoff, Schröder, Iffland; s költői bevégeztséget nyerve Schiller és Goethe befolyása által.

Azonban a bécsi congressus után a szinpadok helyzete és szervezete lényegesen megváltozott. A színházak a nemzeti czim helyett udvari czimet kaptak, s II. József elvei elenyésztek. Mint-hogy az udvarok mindig dúsbab segélylyel látták el szinpadjaikat: viszont akarták, hogy ez összegek az ő értelmükben és érdekükben legyenek fölhasználva, s így az udvari intendantst a szinpadai működés egész terjedelméről felelőssé tették.

Igy lőn, hogy a művészi igazgatások — még Goethe-é is — az új rendszernek helyet adni kénytettek; az udvari intendánsok pedig azon fonák helyzetbe jutottak, hogy a szinpadai működést közvetlenül, saját kezeikkel kellett vezetniök. És ekkor a művészeti tevékenység középpontja: a hivatal szoba lőn.

A színházi szervezet e változásából legelőbb is az követke-

zett, hogy a színművészet az államérdeknek hátat fordított; aztán következett e művészetnek benső elnyomódása, kikerülhetlentül.

Oly művészet, mely egybeműködések által érheti el bevégezethez: a művészi igazgatás középpontját semmi szín alatt nem nélkülözheti. Azon szellemi egység, melynek a részek összhangzásában kell életet nyernie, csak magából a művészi tevékenység legbensőbb és gyakorlatibb értelméből származhatik.

A színművészettől, a művészi igazgatást megvonni annyi, mint annak szívét tépni ki.

Az intendánsok hiába igyekeztek természetlen helyzetükön segíteni részint tehetség, leginkább pedig jóakarat és becsületes buzgalom által. Sehogy sem boldogultak. Ha meggondoljuk, hogy egy színházigazgatásához mily sokféle specialis dologismeret, képesség és tapasztalás kell: könnyen megfogható, hogy ilyesmi nem található fel oly emberekben, kik eddig kamarások, udvarnagyok, főlovászmesterek, vagy katonatisztek voltak.

Azt hitték az illetők, hogy a művészet lényegének igazságot szolgáltatnak az által, ha a nemszakértő igazgató mellé szakértő rendezőket állítanak, kikre az ugynevezett technikai vezetést, próbákra való felügyelést s az efféléket bizzák. Hanem épen ezen tévedés az, melyben színházügyünk bomlottságának egész titka rejlik.

A színpadi művészet előadásaiban egységes életnek kell lenni, azért ennek vezetése, a hatalom megosztását sem tűri. (A színházak története bizonyítja, hogy a színházak bukását legtöbbször a nem művészi társas igazgatás (comité) okozza). Mintán a lényeges intézkedés az intendánstól függ, minők például: az előadandó művek választása, a művészi személyzet összeállítása, szerződtetések és elbocsátások, a szabadságidők, vendégszereplések stb., a rendezőség számára csak igen korlátozott hatáskör marad fenn, melyben ő a sikerre nézve általános felelősséget nem vállalhat, mert annak feltételei nincsenek birtokában. Dicsérettel kell elismerni, hogy némely intendánsok, a művészi befolyásnak nagyobb tért igyekeztek adni főrendezők és dramaturgok alkalmazása által, s ekként akarták mintegy megközelíteni ama régi rendszert, midőn az intendáns egyedül csak a felső felügyelet és gazdasági adminisztrációt gyakorolta.

Azonban végre ez is, csak megközelítése maradt annak, a mi egyedülni czélszerű.

A meddig az intendánsok a szinpadi tevékenység minden részleteiről felelősek maradnak: elhatározó befolyásuk azokra mindaddig meg nem szűnhetik; s így legjobb szándoku intézkedésük is bénítólag fog hatni az ügyre.

A színháznak élő műveket kell teremtenie; tehát az ő működésének léletszervesnek kell lenni, s az életnek egyetlen pontjából indulni ki.

Hogy a szinpadi műben egység lehessen: a rendszabályok gyeplőjét egyetlen kéznek kell tartani, egész a függöny föllebbenéséig, s kell, hogy e kéz egy dologértőé legyen. A dolgot pedig csak az érti, a ki gyakorolja.

Fél-hatalom a művészi vezetésben, s az avatatlan hatalom beavatkozása: szükségkép félséget és zilaíttságot fog szülni az eredményben is.

Az ilyen intendatura helyzete más tekintetben sem szerencsésebb. Azon benső önállást, melyet a művészettől elvont, a maga számára sem tarthatja meg; sőt épen függővé vált ott, a hol korlátlanul uralkodni vállalkozott. Ugyanis szünet nélküli követelések veszik őt körül, melyek egymással homlokegyenest ellenkeznek. Az udvar kívánatainak eleget kell tennie, nemkevésbé a nemzet igényeinek, valamint ezekkel szemben a nyers tömeg mulatási vágyainak. És midőn mindeniket kielégíteni törekszik: épen azért fog mindent elrontani szükségesképen. Ekként látjuk még a gazdagon dotált udvari színházakat is aggályosan törekedni a jövedelemcsinálásra. Az álladalmi alapítvány ekkép távolról sem érte el azon eredeti célját, hogy a művészetet függetlenné tegye. Az udvari szinpadok épen oly ipartüzleti irányt vőnek, mint akármelyik magánvállalat, s alig emlékeztetnek bennünket azon magasabb célra, melyért tulajdonkép léteznek. Az eszköz (a pénz) czéllá változott, a cél (művészet) eszközzé, a színház pedig pénzkereső intézetté.

Igy következetesség volt azon gondolatban is, hogy a színház vezetését administratív tehetségre bizzák. A legtakarékosabb gazda látszott az intendánsságra legalkalmasabbnak. Feledék, hogy itt nem az a kérdés: keveset vagy sokat kelljen-e kiadni, hanem hogy

mit teremthetni elő a kiadottakért; és hogy egyedül a szakértő az, a ki lehető legcsekélyebb árért, a lehető legjobbat előállítani képes.

Több udvari színház ez uton szállott mélyen alá méltóságában és művészeti szellemében, a nélkül, hogy a pénztárra irányzott aranyos remények megvalósultak volna.

Hogy ez állapot tarthatlanná vált, hogy az udvari intendatura végpontjához ért: általános meggyőződés. Most csak az a kérdés: mikép kell annak helyét betölteni?

Nem hiányzanak szózatok, melyek minden segélyezést elvetendőnek tartanak. Némelyek azt kívánják, hogy a színházat fel kell szabadítani, azaz: átadni a közversenynek, a magánvállalkozásnak; hadd mutassa meg ott, mit képes előállítani saját erejéből, s mit képes használni a nemzetnek.

E kívánságban a művészetnek igen alacsony fölfogása nyilvánul. Mindennek a mi az emberiséget műveli, nemesíti, az államtól kell nyernie gyámolítást és a kereset kénytelenségétől való függetlenséget; ez áll a művészetre szintugy, mint az iskolára és az egyházra nézve.

Erős pénzalap nélkül, mely a szinpadot a jövedelemhozó tömegtől függetlenné teszi: a színházat tiszta elvek szerint vezérteni lehetetlen. A történet és saját mindennapi tapasztalásunk erősíti, hogy a művészeti tiszta irány, és az anyagi létezés követelményei közötti küzdelmet egy szinpad sem állja ki, mely önfenntartásra van szorulva. E harcban még oly emberek is elbuknak, mint Schröder; utóbb az ő igazgatása is a nyereségre volt irányozva.

A művészetnek fel kell hogy szabaduljon mindazon nyűg alól, mely az ő természetével ellenkezik; ezek között pedig első: annak föltétlen függése a keresettől. Legyen szabad a színművészet magára és magas tisztére nézve, mely abban áll: hogy az embert az emberiségnek fölmutassa, s a népek életét a nép szeme láttára tükrözze. Legyen az független az egyes rangosztályok izlésének uralmától, a legfelsőbbekétől szintugy, mint a legalsóbbakétól; támaszkodjék egyedül a nemzet józan akaratára; képezzen ellenzék a tömeg változékony ítéletével szemben, mint az igazságnak és az emberi természet nemességének megvesztegethetlen képviselője.

A szinpad illetén önállása nem is gondolható azon benső tör-

vény nélkül, mely őt a maga rendeltetése iránti hűsége kötelezi; mely szerint örökké oda törekszik, hogy a nemzetnek oly szolgálatot tegyen, minőt az tőle követelni jogosítva van.

Nem szenved tehát kétséget, hogy az ország összes színpadjainak legfelső vezérletét magának az államkormányznak kell átvennie; hogy azon minisztérium, melynek feladata a népet nevelni és nemesíteni, mely a vallás, tudomány és művészet szépháromságának közreműködése fölött őrködik, nem késchetik tovább hatáskörébe vonni a színművészetet is.

Nem kell megütközni azon frivol tekinteten, melyet korunk szinpada mutat, s mely azt az iskolával és egyházzal való összekötetésre méltatlannak látszik mutatni.

A színművészet, benső természeténél fogva magas hivatású ; ő volt az isteni szolgálat őseredeti kifejezője minden népeknél. Egyetlen rendszabály, mely a színpadot államintézménynek nyilatkoztatja, meg fogja változtatni annak jellemét is mulhatlanul.

II.

Miben álljon tehát a kívánt színházi reform? Hogyan kelljen azt kivinni a gyakorlatban? Mit kell tenni, hogy az a kitűzött cél-nak megfeleljen?

Im a javaslat: A fejedelem a színházakra való általános felügyelést a cultusminiszteriumra bizza, hova a tudományok és művészetek minden ága tartozik. Elrendeli, hogy az országban minden művészet álladalmi ápolást nyerjen, életük szervezve és biztosítva legyen; hogy e legfelsőbb gyámságot a cultuszminiszteriumnak egy osztálya képviselje.

Azon osztályfőnök, kire az ország színpadjainak egyetemes igazgatása bízva lesz: nem szükség, hogy a színház lényegéről specialis ismerettel birjon; a művészeti munkásság bensejébe ő ne avatkozzék. Elég lesz, ha némi aesthetikai érzés mellett kellő belátással fog birni arra nézve: mik lesznek a színház teendői a népnevelés magasabb nemében. Ha e hivatalba eddigi intendánsok lépnek, kik e téren már némi tapasztalást szereztek: ezzel a színházi reformok

kivitele meg lesz könnyítve. Minő viszonyban álljon ez osztályfőnök a színházak igazgatóival: ki fog tűnni a szervezetből.

A nemzeti színházak művészi előljárók ből szerkesztett önálló igazgatóságot nyernek, mely csak az ország kormányának lesz felelős.

Ez igazgatóság azon művészetek képviselőiből fog állani, melyek a drámai művészet magvát képezik; ezek pedig: a költészet, zenészet és színészet. Tehát egy szinköltőből (ki tollvivő is), egy karmesterből és egy színészből.

E három férfi tanácskozik és határoz a színház minden dolgában. De közülök csak egynek ítélete fog dönteni mindenben; ugyanezt illeti a végrehajtás is, teljes hatalommal, az ő egyedüli felelősége alatt.

Mivel pedig a színművészet az, a melybe a többi művészet beolvad, hogy általa hasson le a színpadról, és mert a felelet terhét neki kell viselnie mindenért, a mi a színpadon történik: tehát a színigazgatóság csak úgy lesz természet szerint szerkesztve, ha egy színész fog állani annak élére.

A színész-igazgató ellen különféle kifogásokat tesznek. Mondják: vissza szokott élni hatalmával, hogy szerepvágyait kielégítse: ez pedig bizalmatlanságot és viszálykodást szül, s végre az előadásokra is károsan hat.

Való, hogy ily vádra okot majd minden színészigazgató szolgáltatott. De miután minden igazgatóságnak meg vannak a maga gyarlóságai: akkor ez, a műértelmes igazgatás mérhetlen előnyei mellett, igen parányivá lesz; és e hibát a többi színészek szereplé-
lankása rendesen nagytitani szokta.

A német művészet bámulandó gyors emelkedését oly mesteri színigazgatóknak köszöni, mint Eckhoff, Schröder és Iffland; pedig olykor ezek is foglaltak el oly szerepeket, melyek őket nem illették volna. Egyébiránt, mint alább ki fog tűnni, a tervezett új szervezetben az ily önző hajlamok ellensúlyozva lesznek elegendően.

Voltak oly nézetűek is, kik a színész-igazgató fölött a költő-igazgatónak adták az elsőséget. E nézet azt javasolja, hogy ha alkalmas színész éppen nem is találkozónék, kire a színház igazgatását bízni lehetne, ellenben ha a szinköltők egyike talán szembetűnő

gyakorlati tehetséget bizonyítana : ez esetben a költő álljon a dolog élire.

Hanem az ily kísérletnek a dolog természete mindig ellene fog mondani ; a minthogy a legjobb írói directióból is minden időben kinőtte magát azon viszás állapot, mely annak kikerülhetlen eredménye.

De hol találhatni művészi előjárónak való embert ? miként fedezhetni fel az eddig ismeretlen igazgatói talentumot a színészek közt ? E kérdésre ismét a művészet lényegéből és természetéből lehet megfelelni.

A színészet lényege pedig : valamennyinek tökéletes társulása, az egyesek sajátosságainak fenntartása mellett. A színészet lényege mindenkitől teljes önátadást követel, az egyetemes siker közjaváért ; teljes öntagadást kíván oly működésben, mely az önérzetet és hiúságot példátlanul izgatja ; a színészet tehát köztársasági erényt követel a legmagasabb hatványban.

Ezen erény fölébresztése és ápolása végett pedig szükség, hogy a színház benső szervezete is köztársasági legyen. Ez az elv koránsem a mi korunk eszmemozgalmainak szüleménye. A théâtre françaisnak az első alkotmányt XIV. Lajos adta ; ugyanezt fejlesztette ki később Napoleon. II. József hasonlót hozott be a bécsi nemzeti színházba. Ennek elveit vette át Mannheimban Dalberg, Hamburgban Schröder stb. Ha tehát, a színház, képviselőlet szerinti önkormányzást és oly előjáróságot kap, melyet a közbizalom szabadon választ ; ez semmi ujság, ez oly szükség, mely azon ezerféle balságokból áll elő, mik a színházi gyakorlatban előfordulnak. Mert a mi itt a tagoktól kívántatik — még az alárendeltektől is — az nem pusztá mechanikai cselekvény. A jóakarát, a közügy iránti érdekelt-ség, s a legbuzgóbb részvét kell, hogy mindenütt a lehető legjobbat eszközöljék. Mindez nem érhető el, ha minden egyes tag nem érzi, hogy neki azon intézet életében, melyhez tartozik, valódi része van ; és ha a vezetők nem a közbizalom képviselői.

Ennélfogva a személyzet egyes osztályait el kell egymástól különíteni, hogy a maga képviselőjét és vezetőjét mindenik osztály megválaszthassa : Ezzel az igazgatás egyszerűsítve s könnyítve lesz.

A kardalnokok osztálya és a zenekar, a maguk testületéből évenként három tagu bizottmányt választanak. E megbizottak, illető testületeiknél, az ügyelők tisztét azonnal átveszik; a gyakorlatok és előadások alatt fenntartják a kellő rendet, s minden közfoglalkozásban mint osztályvezetők szerepelnek.

E bizottmányok képviselik saját testületeiket az igazgatósággal szemben; felügyelnek s közvetőleg befolyanak a pénztárak kezelésére és a törvények kiszolgáltatására.

E bizottmányok maguk közül előljárókat választanak. Legtermészetesebb előljárók: a kartanítók és karmesterek lesznek.

E bizottmányok, egyesülten a színészekkel és szereplő énekekkel, összes szavazatuk két harmadával megválasztják az igazgatót; azon színművészt, a kit legalkalmasabbnak tartanak arra nézve, hogy az intézet becsületét és méltóságát előmozdithassa. *)

A választás megerősítése a miniszteriumot illeti.

Mindenki meg lehet győződve, hogy ez uton a legalkalmasabb ember meg lesz találva. Bármily keveset tegyenek fel általában a színházi tagok műveltségéről: a mi szakukat illeti, azt jobban értik, mint akárki más; és mikor intézetük java és becsülete forog fenn, s véleményük teljesen szabad: akkor náluk a pártszellem soha sem vesztegeti meg a józan ítéletet, mint ez más választásoknál szokott történni.

A miniszteriumnak jogában áll az igazgatói állomásra más színpadokról is jelölhetni ki egyéneket; ezt tehetik a művészi bizottmányok is.

Meddig legyen igazgató valaki: azt meghatározni nem szükség. Neki szabadságában áll lemondani, mihelyt érzi, hogy kedve, ereje és buzgalma csökkenni kezd. Viszont fel lehet menteni hivatalától, ha elgyengül, vagy ha pályatársai és a kormány bizalmát elveszti.

*) Igazgatóválasztásban a művészek személyes szavazattal bírnak, mert az igazgató velük is személyes viszonyban áll. A kardalnokok és zenészek pedig, mivel testületben működnek, az igazgatóval is csak testületi viszonyban állnak; tehát az igazgatóválasztásban is csak testületileg vesznek részt, azaz: képviselő által. Az ő személyes szavazatuk nem fogja igazságos arányban állhatni a szereplő tagokéval.

Hanem, hogy minden önkény vagy erőszak ki legyen zárva ; a letétel szintazon módon történjék, mint a választás : a szavazatok két harmada és miniszteri határozat által.

A lelépett igazgató, — ha nem büntetésből vesztette el hivatalát, — előbbi helyét a társulat körében újra elfoglalja.

Természetes, hogy a megválasztott igazgató és a miniszter, a közös feltételek iránt, előleges értekezés után egyezkednek.

A nemzeti színház igazgatójának a bevételekhez semmi köze nincs. Az ő célja nem a pénznyeremény, hanem az intézet becsülete és méltósága.

A karmester felelős az igazgatóságnak a színház minden zenészi ügyeiben.

A szinköltő és tollvivő, vagy ha tetszik dramaturg, szakához képest gondoskodik a színház szükségéről, minők : az alkalmi költemények, a színművek átdolgozása, kijavítása, rövidítése stb. Ha szükség : levelez. De főfeladata az, hogy a színházban az irodalmat, s a dráma szellemi ügyeit képviselje. Ez oldalról mindig új lendületet igyekszik adni az ügynek. Ő tehát az igazgató legfőbb tanácsosa mind abban, a mi színpad magasabb érdekeit illeti, különösen a művek megválasztása körül. Ébreszteni és ápolni fogja a művészi tagok önképzési vágyait. Az intézet szellemi emelkedésére fog hatni minden módon, ugymint : a tagok számára szakolvasmányokról gondoskodik ; felvilágosítja a tudományos kérdéseket ; bizalmas társulást eszközöl a színházi tagok, szinköltők, s más irodalmi nevezetességek között stb.

Ezen nagy jelentőségű tagot a művészi bizottmányok szavazat után jelölik ki, a miniszterium pedig a másik két igazgatósági tag kihallgatása mellett megerősíti.

Rendezőit az igazgató a művészi osztály megbízottjaiból választja.

Az összes bizottmányok — mint már mondva volt — ellenőrséget fognak gyakorolni az igazgatóval szemközt minden közügyekben, a szereposztásokat sem véve ki ; ők fogják képezni a súlypontot az intézeti összes személyzet és az igazgatóság közt, vagy is az egyesek érdekei és a közérdekek között.

Az ily igazgatóság erős lesz, mert a pályatársak józan bizal-

mából áll elő, s legjobb belátásukat képviseli. De hatalma teljes gyakorlatában a felső hatóság által se legyen gátolva, mert a szinpad összes műtartalmáról csak így vállalhat felelősséget, s a személyzettel szemben tekintélyét csak így tarthatja fenn csorbitlanul.

Tehát a művészi directiótól kell függni minden szerződésnek; föl vételnek és elbocsátásnak; szabadság osztásnak és nyugdíjazásnak. Ezek megerősítése a miniszteriumot illesse, azért, hogy a kiadási tulzásokat és elsietéseket ki lehessen kerülni. De a személyzet összeállítása fölött itélni és határozni: az igazgatónak teljes joga marad.

Az igazgató joga, határozni a műsorozat- és szerepkiosztások fölött is, valamint elrendeli a kijelölt művek jelmezekkel és díszletekkel leendő fölszerelését.

A művészet vezetése legyen visszaadva magának a művészetnek, teljhatalommal. A művezérlet középpontja a bureauból legyen ismét visszahelyezve természetes helyére: a rendezői helyre, a szinpad előterére. Művészi munkásság legyen ismét a szinigazgatás feladata.

A szinigazgató évnegyedenként előre beadja terveit a miniszteriumnak, a lényegesebb ügyeket s nagyszerű kiállításokat illetőleg, hogy a kormány megítélhesse, vajjon az intézet az állam céljaihoz tartja-e magát?

III.

Az ily reformált színház feladata nem csekély.

Mindenekelőtt azzal szükség a szinművészet alapját megvetni, hogy egy örök műsorozat legyen megállapítva remek művekből. E törzsművek minden évben sorra színre kerülnek, hogy az ifjabb tehetségeknek iskolául, a művészeknek pedig nagyszerű műgyakorlatokul szolgáljanak; másfelől a végett, hogy a közönség élvezete biztosítva legyen, műkincseinek mesteri előadásában; s hogy ekként a művészet szemlátomást haladván a tökélyben: mindenkit tiszteltetre gerjesszen.

A nemzeti színházban egy hétnek sem szabad elmulni a nélkül, hogy e classica művek közül egy, a szinpadon meg ne fordul-

jon. Az egyházi, politikai és nemzeti ünnepek, nagy események, nagy művészek emlékezete, hozzájuk illő művekkel legyenek e színpadon megünnepeelve.

A nemzeti színház fő tennivalói közé tartozik: pályadíjakat tűzni ki a színművek minden fajára, s a szellemi munkásságot minden lehető módon élesztetni és fejleszteni a szinköltészet mezején. Erre nézve fontos tény az, hogy a szinköltők számára már egy tisztas állás lőn a színháznál kijelölve, hol egy jeles szinköltő, mint igazgatósági tag, a végrehajtó művészettel mindig érintkezésben állhat. Mert a szinköltők iskolája a színpad, s valódi színmű csak ez iskolából kerülhetett ki mindenha.

Ellenben épen a szinköltészet becsülete kívánja, hogy az előadandó új színművek, mind az eredetiek, mind az idegenek, legnagyobb szigorral legyenek megválasztva. A legrosszabb mű a legjelesebbel egyenlően jogositva nem lehet. E szigort megkívánja az előadó művészek iránti tekintet, kiknek erejüket és idejüket a nemesebb és hozzájuk méltó műtárgyaktól elvonni, őket üres silányságokkal, idétlen szüleményekkel kinozni, tehetségüket általuk megmérgezni, elsatnyítani nem szabad. E részben a szigort a közönség iránti tisztelet is parancsolja. A színpadnak saját közönségét nem untatni, hanem gyönyörködtetni, emelni, lelkesíteni kell. A közönség bizalmával visszaélni, s neki a jóért rosszal fizetni nem szabad, sem a tőle nyert segédszereket elpazarolni holmi személyes tekintetek miatt, vagy az elutasított szinköltők hírlapi lármájától félelemből. A nemzeti színpad pusztá ujdonságok és éretlen kísérletek vásárpia czává ne váljék; ellenben a valódi beestű műveket annál nagyobb buzgalommal karolja fel, szerzőik érdekét a magáévá tevén.

A művezetés gyakorlatát egész kiterjedésében leírni nem szükséges; de annak egynémely ágazatát itt megérinteni nem lesz felesleges.

A diszleteket ugyanazon színháznál többnyire különböző festészek készítik. Innen van, hogy azon egy darab diszleteiben egyesség, öszhangzás oly ritkán látható, de szembeszökő egyformátlanság annál gyakrabban. Azon egy jelenetben más a hátfal, más az oldal-falazat, mások a rakdarabok; más alapszín, más modor, más kifeje-

zés. Több figyelmet kellene fordítani arra is, hogy a jelmezek színe a cselekvény háttérével öszhangzásban legyen. A színpadi kiállítást általában szabályozni kell. Igazi jelmezítő (costumier) kevés színháznál van. Tudatlanság, szeszély, izléshiány, cziczomakór, itt-ott oly oktanul tarka képeket láttatnak, hogy ezeknek a csak némileg is művelt szemeket sérteniök kell.

Jelmezítő és diszitő szoros egyetértésben legyenek. Hol a körülmények engedik: a festési kapacitások tanácsát részükre ki kell kérni. A művészetek és tudományok jelesebbjeivel általában szorosabb viszonyba igyekezzék a színház lépni, mint ez eddig történt. Ez okból a színházi szakosztályok előjárói a művészeti akadémiák tagjai legyenek. A művészetek miniszteriumának van hatalmában eszközölni, hogy a színház a művészet minden fájából a legjobb erőket tehesse sajátjává.

A nemzeti színháznak gondoskodni kellene valahára a tagok képzéséről is. Valósítani kellene, a mit Eckhoff művészi akadémiaja, a mannheimi választmányok, s ujabban a berlini színész-egyesület akartak: egyesíteni a színészeket, művészi törekvéseik és műértelmiségük kölcsönös előmozdítása végett. Kiszámíthatlan a haszon, mely ebből a művészi közszellemre, s a következő nemzedékre háramlanék.

A nemzeti színháznak oda is kellene törekedni, hogy az olcsóbb helyek bementi díját minél alább szállíthassa, és így hatását a legalsóbb osztályokra is kiterjeszthesse.

Hátra van: a bevételek és kiadások közötti helyes arányról szólni.

A nemzeti színház alapelve hozza magával, hogy jövedelmet szerezni csupán magához méltó, nemes eszközök által akarjon: tehát a lehető legtökélyesebb, s a közizlésre jótékony hatású előadások által. Jobb előadások jobban is jövedelmeznek, erről pedig a művészi igazgatás legjobban kezekedhetik.

Az évi kiadás összege az államsegélyből s az utóbbi évek jövedelmeinek legkisebb fokozatából van előre megállapítva. A nyereendő felesleget el lehet költeni, de az állampótlék egy része a tartalék pénztárba teendő, hogy előre nemlátható balesetekben a színház minden segély nélkül ne maradjon.

A művészi igazgatás határozott államelvekre támaszkodván:

a divatos izlésnek drága multságok előállításával nem udvarol; valamint egyes talentumok aránytalan követeléseire sem fog hajolni.

A színbáz bármi csekély biztosítás mellett fennállhat, ha benne életrevaló szellem van, s ha erre van a fő súly alá helyezve, legyen jövedelme nagy vagy csekély. Önálló művészi igazgatás meg fogja oldani feladatát. Ő ismeri az egyes erőket, mint senki más; ismeri azok határait; ő ezeknek biztos és ügyes alkalmazásában, valamint a technikai felszerelések körül is, annyit meggazdálkodik, mint senki a profanusok közül. A működések középpontján állván: szeme mindenütt ott van. Ért hozzá: mikép lehet kevésből sokat csinálni, mikép lehet egy tárgyat két háromfélekép használni föl. stb.

A kiadások havonkénti részletekre lesznek osztva, mint ez már szokásban van. A miniszterium felügyel, hogy e kiadások szükség nélkül a kellő határokat túl ne hágják. Nem sok művész van, ki a háztartásban is ügyes volna, tehát szükség, hogy a kormány a pénzek befektetése fölött ellenőrséget gyakoroljon; s fenntartja magának, hogy arról minden pillanatban számot kérhessen.

Ez pedig könnyű lesz, ha a háztartás egyetlen hivatalnok kezében lesz, ki az összes anyagi kiállításokat eszközli, az összes leltárakra felügyel, s a bevételek és kiadások fölött ellenőröködik. Ezzel az anyagi administratio egész felelőssége az egyetlen „gazdászati felügyelő” személyében összpontosul, kit a legfensőbb hatóság bármikor számadásra vonhat, s tőle fölvilágosítást nyerhet.

Ezen állomást, valamint a többi pusztán kezelő hivatalokat, a kormány tölti be, a művészi igazgatósággal egyetértőleg.

Tehát a mily szabadon mozoghat az igazgatóság a tisztán művészeti téren: szintoly mértékben kell a kormánytól függnie a pénzbeli administratio tekintetében, s ezzel meg van határozva a viszony, a kormány és az igazgatóság között.

A németországi nagyobb szinkázaknak illetén újra szervezése leghamarább megtörténhetnék Bécsben és Berlinben, hol több színház lévén: a dráma fajainak különválasztása lehetséges, tehát az egyes fajok kifejlődése is. Mert szomorujátékot, színművet, vigjátékot, népszínművet, komoly és vig operát, és ballettot, szóval: az

egész szinpadi lehetőséget egy színháznál, s azon egy személyzettel tökélyre vinni: oly rémitő munkát adna még a legművészibb igazgatásnak is, mi a lehetetlenséggel határos. A szinpadi műfajokat tehát el kell egymástól különíteni, mint ez Párisban történik.

IV.

Mint láttuk, a nagy tapasztalású Devrient Edvárd azt az elvet állapítja meg, hogy nemzeti színházban nem az anyag (a jövedelem) teremti elő a szellemet, hanem a szellem biztosítja az anyagi jóllétet. A ki ez intézetbe művészi szellemet lehel: az a művészigazgató; a mi pedig eszellemet táplálja és termékenyíti, az szerinte nem más, mint a színészképző-intézet, mely immár oly szükségessé vált, hogy ennek hiányában a színészet nemsokára holmi ügyesség-fitogtatások mestersége lesz; az ifju tehetségek tömegestől lesznek semmivé; s a természet, ész, izlés a szinpadról végkép száműzve lesznek.

E reform-javaslat készítője 1840-ben egy röpiratot adott ki a színésziskoláról, melyet 1845-ben a „Divatlap” 34-dik számában én is megismerttettem. Ahhoz még ezuttal az a mondanivalója volt, hogy minden államnak egy általános művészeti akadémiát kellene felállítani az egyetemek mintájára, hol a tudományok minden neme tanszéket bir. A művészetek és művészek, ugymond, kell, hogy egyetértsenek. Ezen iskolai egyesülés által a növendék szaktudománya mellett, egyszersmind általános műismeretre fogna szert tenni. Így az iskola is kevesebbe kerülne: mert több tantárgy van, melyek minden egyes műszakkal közösek. — A segédtudományokra, minők a történelem és mythologia: minden szakbeli növendéknek szüksége van. A színésznövendék rajzolást is tanul, mert szemeit kell képeznie az alakszépség és jellemző formák érzetéhez. Viszont a képző művészetek növendékeinek tanulniok kell az emberi mozgás nyelvét, a tagmozzanatok kifejezéseit és a jelbeszédet, sőt részt kell venniök a magasabb gymnastika gyakorlataiban is, melyek színészi tanulmányok. Ez uton lenne aztán elérhető a művészetek azon benső testvértülése, minőre mindeniknek szüksége van, de mindenkifelett a színészetnek.

A vidéki színházak mind a kormány gondja alá tartoznak. A kormány elrendelheti, hogy minden valamirevaló városnak színháza legyen, s ekkor megkívánhatja, hogy a legutolsó színház is a fővárosnak elveit és mintáját tükrözze vissza kicsinyben. Tehát a vidéki színigazgatók mind művészi képességekkel bíró férfiak legyenek. A színházaktól szintoly kevéssé legyen szabad haszonbért fizettetni, mint az iskolaházaktól, könyvtáraktól, muzeumoktól stb. A francia színházak használatáért mitsem fizetnek; Poroszországban pedig vidéki színházak is huznak segélyt az államtól.

Ártalmas, hogy a főhatóság oly tömérdek engedélyt oszt ki azoknak, kik vidéki színigazgatásra vállalkoznak. E faluzó csapatok által a kormány csak a csavargó koldusok és erkölcstelen kalandorok számát szaporítja, mielőtt arról gondoskodott volna, hogy a színészi nemes pályára alkalmas egyéneket neveljen, s oly mennyiségben, mely az ország népességének megfelelően; e nélkül azon következetlenségbe jut, hogy a vidéken épen ellenkezőjét engedi történni annak, a mit a fővárosban nagy pénzáldozattal kíván elérni. A faluzó komédiás csapatok tehát eltörlelődők, az engedmények pedig lehetőleg kevés számra szorítandók lennének.

Ellenben az államilag szabályozott vidéki színházak a fővárossal a legbensőbb összefüggésben hozandók. A nemzeti színház nyugalmazott tagjai, vagy a kik a szinpadai szolgálatra bármi okból képtelenné váltak: még jeles vidéki színigazgatók lehetnének; a színészképezde növendékei pedig vidéki szinpadokon kezdhethetnek meg gyakorlati pályájukat; s így a nemzeti színház eszméjét, az összes hazai szinpadok benső egysége valósítaná.

A javaslat végül egy pillantást vet a színészi osztály emberi és társadalmi helyzetére.

Ha egyszer a színház államintézeté lesz emelve: akkor a szinművészek társadalmi állása bizonyosan méltányosabb lesz, s a legszigorubb követelések is jogosak lesznek irányunkban mind erkölcsi, mind művészeti tekintetben. Egyenesen hivatásukhoz lesznek képezve, és épen oly szigorú elővizsgálatnak alávetve, mint ez más fajú művészekkel történik. Jelentőségük és közhasznuságuk általános elismerése tisztességes helyet jelöl ki nekik a társadalomban, s ekkor magukat, a művelt osztályokból fogják ujonczozhatni.

És ezt emberiség és igazság követelik. A színészet ügye tovább így nem maradhat. Mondják ki a népek és fejedelmek: mit akarnak színpadjaikkal? Mulatóhely legyen-e pusztán? időtöltési menedék a magasabb társaság számára? divat és pipere tárlat? találkozási hely és alkalom stb.? Ha így van: akkor ily frivol intézetekre minek szórni ki az országos pénztárakból oly roppant összegeket? akkor fizessék meg a mulatság árát azok, a kik élvezik; a subventiókat vissza kell venni, s a színházat ki kell adni hasznosbérbe, mint ipartüzleti czikket.

Hova vezet aztán ez: mutatja az angol színpad. Hogy ennek sorsát a franczia még eddig kikerülte: csak azon ép műösztnnek és valódi drámai érzéknek köszönhető, mely e néppel mintegy veleszületett.

Annyi bizonyos, hogy az eddigi ut nem az, melyen a színpad a népet szellemileg nemesíthesse. Ha tehát a színház nemzeti hivatásának meg akar felelni, ha az élet tükre, az önismeret hajléka, a szép, jó, nemes és nagy iránti lelkesedés egyháza akar lenni: ehhez a kezelőkben komoly akarat, s az eszközök és módok teljessége kívántatik. A valódi nemzeti színház nem fogja meghiusítani azon magas igényeket, melyeket a nemzet hozzá csatol.

Eddig a javaslat, melynek legelőször is az a sajátsága tűnik szembe, hogy a színházat tisztán humanisticus szempontból fogja fel, alig érintve azon sajátságait, melyek azt a nemzetiséggel forrasztják egybe, s így a nemzeti névre jogosítják.

1841-ben egy — — — — magyar publicista sértett büszkeségből azt találta mondani ellenemben, hogy: „mi a nemzeti színházat, a nemzetiségnek vele összekötött tekinteténél fogva igen fontos ügynek tartjuk; de ha állapotunk szerencsétlensége oly fontos tekintetet nem kötött volna hozzá: fontos dolognak éppen nem tartanók.”

Erre Henszlman Imre a következő megjegyzést tette: „Nem egyedül saját csekély belátásom, hanem minden nemzet dicső kora, minden jeles ember nézete szerint a művészet ügye szent: mert ez az egyetlen eszköz, mely által az ember lelke minden tehetségei öszhangzatos cselekvőségének legfenségesebb polczát, humanus műveltségének legmagasabb fokát érheti el, sőt teremtőként jelenhetik

meg. Midőn ezen évezredek által megállapított ítélet a művészet minden ágazatát magában foglalja, természetesen, ha a dolgot komoly oldaláról tekintjük, a színészet is ide tartozik, s így ez is illő méltánylást érdemel, legyen bár politikai célokkal összekötve vagy nem: mondom, politikai célokkal; mert nemzeti jellem nélkül nincs s nem is volt művészet. (Lásd Athenaeum 1841. 50.)

Azonban a fentebb említett publicista nyilatkozatában nem volt őszinteség; ő a színházat nemzeti szempontból sem tartotta fontos dolognak; tényleg ezt nem igazolta soha; s ha ilyesmit mondott: az egy pillanat kényszerűsége volt, melyet a nemzet közérzúlete ráparancsolt. Az emberi boldogság gyárnokai között ma is vannak, kik ama publicista példájára Plato és Rousseau nézetében osztoznak; részint azért, mert a színházról másképp gondolkozni és beszélni nem egyeznék meg érdekükkel; részint kényelemből, mert így a tárgyat még csak érteniök sem szükség.

Daczára ezeknek a „Pesti Hírlap“ 1846-dik évi folyamában megkísértettem a színházat mind az emberiség, mind a nemzetiség szempontjából tárgyalni, és most nem kis mértékben hizeleghetne hiuságomnak, hogy az említett lapban elmondott nézeteim annyira találkoznak e derék német színész collegáméival, ki e javaslatát két évvel később, 1848-ban írta; — ha nem tudnám, hogy ennek így kell lenni szükségképen. Egy uton járunk (ő 38, én 33 év óta), s így tanulmányaink és tapasztalásaink eredményeinek is egyeznie kell.

S miért nem érinti e javaslat a nemzetiség tekintetét, mely nélkül színházat gondolni sem lehet? Felelet: épen azért, mert ez már ott tul van minden kérdésen. A javaslat írója nem látta szükségesnek a színházról olyasmit emlegetni, a mit mindenki tud; ő tehát felelt arra, a mit tőle kérdeztek, elmondta gondolatait: a színháznak az államszerkezetbe illesztése módjáról, összhangzólag a többi művészetekkel, mint államtényezőkkal.

Én pedig korszerűnek láttam 1846-diki gondolatim fonalát újra fölvenni, s miután Devrient E. javaslatából az általános érvényű eszméket előadtam: elmondom azt, a mi e röpiratban nincs; a mi abban nem is lehet, miután a mi színházunk helyzete egyetlen az egész világon.

V.

„Ama hosszú befolyás, melyet XIV. Lajos gyakorolt, a tragédia és vigjátékirók előkelő érdeme, ama gunyírók és szellemdús szónokok, kik e fényűző fejedelem alatt éltek, a francia nyelvet egész Európában uralkodó nyelvvé tették. Még azon országokban is, melyek saját nemzeti irodalommal bírtak, és nagyobb nevekkel büszkélkedhettek, mint Racine, Molière és Massillon nevei; Dante, Cervantes, Shakspeare és Milton hazáiban is bizonyos fokig a párisi modort és szellemet fogadták el. Németország még nem tudott felmutatni egyetlen műremeket sem a költészetben, vagy prózai ékes-szólásban. Németországban annál fogva a francia izlés versenytárs nélkül s határtalan uralkodott. Minden valamire való fiatal ember francziául tanult beszélni és írni. Aránylag azt csekély dolognak tartották, hogy valaki anyai nyelvét szépen, szabatosan és könnyűséggel beszéli. Maga Fridrik Vilmos, minden éjszagnémet paraszt előitélete mellett is, szükségesnek hitte, hogy gyermekei francziául értsenek s teljesen szükségfelettinek, hogy a német nyelvben igazán otthon legyenek.“

Ezt Macaulay mondja, a híres angol történétíró (l. „Budapesti szemle“ 1857. I. 39.) E néhány sorból két nagy tanuság szól. Egyik az, hogy a történet bizonyossága szerint nem egyedül a mi nyelvünk és nemzetiségünk volt már kitéve azon veszélynek, hogy elkorcsosuljon, hogy az idegenek — erkölcsi sulyaikkal agyonnyomják, vagy egy reggelire felhőrpentsék, mint egy pohár tokajit: hanem olyan népeké is, melyek minket nemcsak mennyiségben haladtak felül, de bizonyos szellemi minőségben is; értem a humanus és tudományos műveltséget.

A másik tanuság pedig az, hogy a világon csak egy neme van a hatalomnak, mely ellenállhatlanul hódít: azon szellemi hatalom, mely a művészet és tudomány magas tökélyeivel hat.

Sötét meddő századok után egy-egy lángoszlop üti fel magát a földnek egyik pontján, s a népek köröskörül mind oda fordítják szemeiket. Arczulatjuk a fénylő látomány színét tükrözi vissza, s a sötétebb tájak lakóit valami bűvös erő vonja a világosság tűzpontja

felé. Ily lángoszlopot képeztek ama bölcsek, szónokok és művészek, amaz alkotó és felfedező szellemek, kik XIV. Lajos századát megvilágították, s a szomszéd népeket annyira meghódították, hogy ezek saját nemzeti létökről megfeledkezzenek, s keblükben eltompítsák az önfentartás azon ösztönét, melyet a nemek és fajok teremője mélyen oltott be minden nem és faj természetébe, mely a világot ékesíti.

A nemzeti önfentartás nagy és szent kötelességei képezik tehát azon természetes védfalakat, melyek az idegen népek szellemi hódításainak a kellő határokat kijelölik; nem azért, hogy a külföldi műveltség befolysását elzárják, hanem hogy azt módosítsák.

Kiskoru népek, melyek az érettebb koruakat külsőségeikben utánozzák: hasonlitanak azon kezdőhöz, ki nagy művészek modorait majmolja; vagy azon gyermekhez, ki apja kardját köti föl, bajszt fest magának, s feláll a székre, hogy nagy legyen.

Mindazon nemzet, mely valaha szellemi tekintetben a nagyság bizonyos fokára emelkedett, példájával ezt látszik mondani a többinek: tanuljátok meg, hogy a valódi nagyság maga magának teremője, soha sem volt az kölcsönözött, hanem mindig eredeti. Az erkölcsi nemesség nem valami festék, melyet az emberek vagy nemzetek arczára rá lehessen festeni; benső valóság az, mely tettekből szokott előragyogni. A szellemi tökélyek az illető nemzet alakját viselik magukon. A fajnak egyéni alakja nélkül semmi földi jelesség nem gondolható. Nőjete fel hát a magatok erejével „a magatok levében,” magatok helyzete, módja és eszközei szerint. Az emberi tökélyek őselemei bennetek is szintugy megvannak, mint bármelyikében azon népfajoknak, melyeket bámultok.

A német nép egyike volt azoknak, melyek a mult század közepe táján oly utra tévedtek, hogy nemzetiségükből kivetkőzzenek, s életszokásaikban franczia modorokat öltsenek magukra. A német honfiak legdicőbbike, Lessing volt az első, ki majomná törpülendő nemzetében az önérzetet s az önállásra-törekvés ösztönét fölébresztette, s kimutatta az eredetiség azon irányát, melyen a népeknek haladniok kell. Az ő szavai valóban örök leczke gyanánt szólnak minden nemzetnek, különösen a magyarnak, mely azokra elmondhatja Shakspere-rel, hogy: „óh Dániel! igazságos bíró! . . . köszönöm zsidó (német), hogy e szóra megtanítál!”

Lessing szavai hatottak: a német nép eszére tért. A hazafi költők és nemzeti szónokok (prózairók) egész serege támadt a német földön, mely az idegenek nemzetietlenítő befolyását tökéletesen ellensúlyozta. Azon lángelmék, kik ekkor Németországban gyorsan előtűntek, hogy a német irodalmat és művészetet megteremtsék, nem mutattak ugyan teljes függetlenséget azon politikai eszmék befolyásától, melyek ekkor a francziák műhelyéből Európát eláraszták: hanem ez eszmék náluk a philosophia aetherében oszlottak fel, a nélkül, hogy a német kedélyben meggyökerezhettek s az életbe átmehtek volna. A német értelmiség a francziának ezt látszott mondani: én meggyujtom ugyan kis lámpámat a te nagy szövétneked lángján, hanem az én lámpavilágom saját véremből fogja venni táplálását, mely a bölcsészet retortáin van átszűrve.

Ha már most oly nemzetek sem maradtak mentten a külföld nemzetietlenítő befolyásától, mint az angol és német: mennyivel kevésbé őrizhette meg eredetiségét a magyar akkor, midőn e nemzet őrszellemei még messze „késtek az éji homályban;“ midőn az idegen elemek idebent szellemi ellensúlyra nem találtak; midőn egyéni kifejlődésünkre gátlólag és ferdítőleg nem csupán élő nemzetek hatottak, hanem még a holtak is: a latin és görög.

Elgondolhatni, minő alakot váltott ekkor Árpád ivadéka; — minő kép állott elő e tarka vegyületéből az élő és holt nemzeti-ségeknek!

A magyar nemes: czopfos vendég-hajat, prémes frakkot és kosziperdet viselt; latinul szónokolt és minuettet tánczolt; a mihez még az a furcsaság is járult, hogy egyik magyar törvényhozó a másikat „lateiner“-nek csufolta.

Rajtunk még az is átokká vált, a mit a polgárosult népek a sors áldása gyanánt tekintenek; értem a görög és római hagyományokat, ez örök forrásait az újabb emberiség egyetemes műveltségének. Mert a magyar nemzet: urak nemzete volt. Ez uri nemzetnek pedig kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a latin hagyományoknak tisztán szellemét igyekezzék elsajátítani; mert neki nem tartalomra volt szüksége, hanem az edényre, hogy abból uri jogai számára védbástyákat emeljen.

Alig hihető, hogy egy ily nemes fajt, a keleti indolentia és

aristocraticus önzés annyira elvakithasson, hogy be ne lássa, mikép öldöklí magát azzal, hogy a latin nyelvet egyedurrá teszi honában, a törvényhozás, tudomány és közélet mezején, míg anyanyelvét parasztsággal bélyegzi rabbá alázza. — Szinte hihetetlen, — hogy az a magyar tanár, jogtudor és törvényhozó, ki a latin ékesszólásban Ciceroval versenyzett, azon gondolatra nem jött, mikép ugyanakkor saját nemzeti nyomorúságát énekli meg. Nem kellett-e éreznie, mily hideg a holtak leple az élő és forró kebelnek? Nem kellett-e belátania, hogy egy ifju erőben pezsgő nemzetet, hön dobogó keblével, magas röptű szellemével, egy holt nemzet nyelvének merev, hideg és tágithatlan formáiba szorítani, annyi, mint ugyanazt elevenen temetni Róma katakombáiba?

A nemzet, e természetlen állapotára 1741-ben kezdett némileg eszmélni; ekkor látjuk az ország rendeit legelőször a nyelv ügyével foglalkozni. E pillanattól fogva közéletünk a küzdelmek és gyötrelmek oly megható képét mutatja, mely engem Laokon szobrára emlékeztet. A törvényhozók kiváltságos viszonyai, egybeszöve a latinsággal és más ily elemekkel, képezik azon rémitő hálózatot, melyből egy századon át hasztalan erőködtek apáink (a jobbak) kibonyolodni.

De az idők teljességének el kellett érkeznie. A nemzet őrszellemi és apostolai csoportosan tűntek elő „az éji homályból“ és az általános szellemi háboru meg lön inditva mindaz ellen, a mi e házában nemzetietlen, természetlen és embertelen volt.

Végtelenül el voltunk maradva mindenben. Szükségeink perczenkint szaporodtak, s így tennivalóink is. Polgári viszonyaink természetlen volta, s ebből eredő bonyodalmaink, mindig aggasztóbb szint öltöttek magukra. — Törvényhozásunk, melynek az összes nemzet érdekeit, a közboldogság kívánalmait, és a humanus műveltséget kell vala képviselnie: a felekezeti érdekek, történeti jogok és kiváltságok kifejezése volt. Sajátságos vegyülete volt ez, a legnemesebb és legotrombább elemeknek. A tiszta honszeretet, szellemi emelkedettség, nemzeti becsület iránti fogékonyság, lelki függetlenség és elfogulatlanság kevés választottai körött a jogféltékenység, szükkeblű önzés, gőg, előitélet, irigység, hon és nemzetiség iránti fásultság, dacz, kajánság, szolgálalkúság és tudatlanság legioja.

A nemzetiség ügye 1741-től fogva száz esztendeig, a nyelv különösen 1790-től 1825-ig minden országgyűlésen megjelent. Tanulságos látvány, mikép kellett ez életkérdésnek mindannyiszor hátrálnia, valahányszor kiváltsággal (az erszénnyel) jött kényes érintkezésbe. Így járt Révai emlékirata egy magyar tudóstársaság felállítása iránt. Ez úgy négy országgyűlésen át mindig utoljára maradt, s bevégzésére sohasem levén a rendeknek ideje: egyik országos bizottmánytól a másikhoz vándorolt, mindig oly megbízással, hogy ezek készítsenek tervet, miszerint mind az akadémiát, mind a játékszint meg lehessen alapítani, hanem azt is mondják meg: honnan kelljen ez intézetekre a pénzt előteremteni (!).

A nemzet jobbjai belátták, hogy ezen az uton nem megyünk semmire, s nemtőjük intését követve, a mult század vége felé társadalmi uton kezdettek el hatni és cselekedni. E lángelmű s hő keblű honfiak fáradhatlan törekvésének az lőn közvetlen sikere, hogy nyelvünket a műveltség magas fokára emelték, és megalapíták a magyar irodalmat. Ugyanekkor a nemzeti szükség fölkereste és megtalálta embereit a színészeti szakban is; — élénk mozgalom fejlődött ki e terén is a szellemi munkásságnak. A balszerencse és ellenséges elemek a nemes ösztönökre és az önérzetre mintegy kihívólag hatnak; a saját erejére hagyottság pedig rugalmasságot kölcsönöz a lélek idegeinek, s a képességeket rendkívüli erőgyakorlatokra kényszeríti. A színész ekkor hasonlított azon merész játékoshoz, ki mindenért mindenét fölteszi az élet játékasztalára.

Századunk első negyede már annyi munkás szellemet mutatott föl a művészet és tudomány mezején, ugyszólván annyi kész anyagot gyűjtött össze, hogy abból nemzetiségünk számára a közös nemzeti erő meglehetőes védfalat állithat vala. Az egyes küzdő szellemek egyik leghatalmasabbika s legnemesebbike: gróf Széchenyi István belátta, hogy ha a magyar minden üdvét összetett kézzel a törvényhozástól várja: úgy e nemzetnek akademiája soha sem lesz. Elérkezik tehát az 1825-diki országgyűlés, melyen a nemes gróf, nem a törvényhozó, hanem a közpolgár, úgy lép föl, mint a magyar akademia teremtfője. A jelenet megdöbbenő volt; a hallgatók lélekzete elállott, s a mély csendet egy leirhatlan kifejezése váltotta fel az elragadtatásnak. A rendkívüli példa rendkívüli módon hatott,

s a magyar akademia meg lön alapitva a nemzet számára, egyesek emberiségéből. Az országgyűlésnek ez ügy körül nem jutott (azaz: nem akarta, hogy jusson) egyéb tennivalója, mint törvény által szentesíteni azon intézet létezési jogát, melyhez ingyen jutott, mint nemzeti műveltségének egyik palladiumához.

E dicső tettet a nemzetnek úgy kellett volna tekintenie, mint önérzetéhez és méltóságához intézett fölhívást; vagyis, mint kezdetét egy oly óriási műnek, mely, mivel az egyesek erejét messze túlhaladja; azt a törvényhozás útján bevégezni az összes nemzet kötelessége.

Azonban természetünkben fekszik, hogy ha éhségünket, egy pillanatra lecsillapítók: neki adjuk magunkat az édes semmittevésnek, s nem igen gondolunk rá, hogy talán még újra is megéhezhetünk. Hogy Isten kegyelméből akademiánk van: azt tudjuk, s ez nekünk elég. Hogy van-e az képesítve roppant föladatának megfelelni: azt nem kérdezzük; az az ő dolga.

Százados jajveszékelések után a magyar nemzet tudóstársaságának nincs épülete. A szellemi kincsek ott penészenek használatlanul az akademia kéziratárában, mert kiadhatásukra nincs pénz. Szellemi munkáit: a tudomány és irodalom fölkeletjeit e nemzet 600 forint évdíjjal jutalmazza, s a nagyobb részt még ennyivel sem.

VI.

Tehát egyike azon országgyűléseinknek, melyek azt merték mondani magukról, hogy a nemzetet képviselik: egy puszta czímmel járult a magyar tudóstársaság megalapításához, és ezzel a magyart örökre megfosztotta azon magas önérzettől, hogy ezen intézetet az összes nemzet mondhasa saját művének. Ez országgyűlések eljárása a színház ügyében sem lön dicsőségesebb.

A színművészet és akademia eszméinek találkozása az 1790-diki országgyűlésen, koránsem valami véletlen esemény.

Azok, kik ez időben a magyar színművészetet jelölték ki hatásuk köréül, éppen azon öntudattal léptek a szellemi munkásság terére, mint a kik a kassai „Magyar Muzeum“-ot, az „Orpheust“, „Élet és literaturát“, „Muzáriot“ stb. megindították. Mind a két

ügy bajnokait azonegy benső szükség kényszeríté munkásságra : egy jelszó és egy érzelem lelkesíté küzdelemre. A jelszó pedig nem lehetett más, mint hogy a nemzet maga foglalja el e hazában azon egész szellemi tért, mely eddig „tabula rasa“ levén, idegen elemek által lőn megszállva ; jelszó volt : erőket gyűjteni és képezni egy tudományos és egy műintézet számára, melyek feladata legyen : a hazai művelődést nemzeti irányba terelni, s ekkép természetes és örökös védfalat állítani fel a nemzetietlenítő befolyások ellenében.

Azért míg Révai és Bessenyei a magyar tudóstársaság ügyét szorgalmazták, addig Kazinczy Ferencz és gróf Ráday Pál abban fáradoztak, hogy a már megalakult és összehagyakorlott magyar színész-társulat, első kísérleteit a Budán gyűlésező országos rendek előtt bemutathassa. E kísérletek oly meglepően jól sikerültek, s oly hatást tőnek a rendekre, hogy ezek a színészet fenntartását szintoly kíváncsnak nyilváníták a nemzetiség érdekében, mint az akademia létrehozását.

De a rendeknek nagyobb és sürgetőbb tennivalóik voltak. Ráérték volna ugyan minden sok és nagy dolgaik mellett is ama két intézet eszméje fölött ezt a szót kimondani, hogy : „legyen“, de mint-hogy ez annyit tett volna, hogy : „nemes, fizess!“ erre még vagy ötven esztendeig nem jutott idő soha.

Ez ötven év alatt a pályázók közül sokan elhullottak csüggedés nélkül ; és jöttek ujak, kik ott kezdték a munkát, hol amazok félbehagyták, és folytatták azt ifju erővel s nem kevésbé bátor lélekkel.

A színészet vándor munkásai egyes megyékben olykor némi nyugpontokra találtak, a szerint, a mint az alispánok művelt hazafiak voltak, s mint ezt a községek mulatási szomja, vagy magasabb érdeke hozta magával. Azonban természetesen csak az lett a dolog vége mindenütt, hogy a megyék épen úgy kifáradtak a pártolásban, mint az egyes dúsabb Moecenások.

Pestmegye egyik alispánja egyszer unni kezdi az országgyűlések ez ügy körüli nyavalygásait, s egy magyar színházat rögtönöz a kerepesi utra, élő vád és szégyenbélyeg gyanánt, Pozsonynyal szemben.

Ez történt 1837-ben.

E tény megtette hatását azokra, kik magukat ott Pozsonyban a nemzet képviselőinek tartották. A színház épülete már megvolt; szellem is volt benne, olyan a milyen; s így a pozsonyi országgyűlésnek nem kellett egyébről gondoskodni, mint a kész és felszerelt ház fenntartásáról. Végre tehát ötven éves vajadások után a pesti magyar színház fennállása biztosítva lőn háromszáz és néhány ezer forinttal (az egész összeg maig sincs behajtva.)

Ez történt 1840-ben.

1790-től 1840-ig a magyar színészet életkora félszázados lett; és én azt hallottam a törvénytudóktól, hogy félszázad igenis elég arra, miszerint ennyi idő alatt bizonyos jogok tökéletesen elavuljanak. Így avulhattak el a nyelv és nemzetiség ősrégi jogai a pesti magyar színházhoz. Érezni látszott ezt az 1840-diki országgyűlés is, mert azon törvényczikk, mely a pesti színházat országossá emeli, egyetlen árva szóval sem említi meg ez intézet föladatát és tartozásait: a magyar nyelv és nemzetiség irányában. Még 1832-ben gróf Széchenyi István a „Magyar Játékszinről“ készített röpiratát azzal kezdi, hogy ő azon sorokat Pestmegyének a honi nyelv terjesztésére ügyelő küldöttsége parancsából készítette. És már, 27 évvel később azt kell kérdeznünk magunktól: vajjon ki van hát igazán otthon ebben a pesti színházban? a magyar beszédművészet-e, vagy az idegen zeneművészet? Komoly kétségek közt kérdezzük magunktól, ébren vagyunk-e vagy álmodunk? Annyira megállja-e már nemzetiségünk a sarat, hogy Pesten, e hon fővárosában, többé a magyar beszélő-művészetre szükség ne legyen? Annyira nemzetivé csontosult-e már e helyt minden társadalmi osztály műveltségének jelleme, hogy a magyar érzelmek és szenvedélyek iskolája, s a magyar élet műcsarnoka megszünt legyen érdekes, vonzó és tanulságos lenni? Az erkölcsi szépnak és nemesnek isteni elemei annyira vérünkkelé váltak-e már, hogy az örök igazságoknak eme művészi ábráit emberi természetünk se vegye többé igénybe?

De hol van hát a művészet, melynek eszményképe itt fel van állítva? fogják jóakaróink (?) megjegyezni. És én elég merész vagyok erre azt jegyezni meg, hogy: itt van e hazában; csak pénz és szakértelem kell a meglevő elemeket egybegyűjteni;

csak művészi fő és kéz kell ez elemekből egy szerves egészet alkotni; csak el kell ismerni azon ezerszer bebizonyított igazságot, hogy művészeti intézeteket csupán művészek kezelhetnek biztos sikerrel; csak azt kell akarni, hogy Pesten színész képezde legyen, ne csupán zenede; csak őszintén kell akarni szolgálni a nyelv és nemzetiség ügyének, nem pedig csupán firmácul és phrasistakul használni föl e neveket; csak a nemzeti színház valódi rendeltetése fölli fogalmakat kell tisztába hozni; csak azt kell kimondani: minő föltételek alatt ragaszkodik e nemzet oly féltékenyen fővárosi színházához?

Valamint az irott nyelv az illető nemzet gondolatainak lerajzolt képe a szemek számára, ugy a kimondva hangzó nyelv a nemzet érzelmeinek alakja a fülek számára; egyéniségének kifejezése, szellemének története.

A nemzet erkölcsi lény. Az egyetemes nemzetet, erkölcsi és phisikai egységében még nem látta senki; valamint nem hallotta érzelmeinek egész orchestrumát. Egy eszményi pontra kell emelkednünk, mely az idő és tér fölött van, hogy beláthassuk azon erkölcsi és érzéki alakot, melyet milliók egyfajúsága tesz térben, és milliárdoké az időben; egységét a nemzet történeti minőségének és mennyiségének; azon nagyszerű képet, mely 6000 □ mértföldet és egy évezredet takar be testi és lelki terjedelmével.

Hogy a színház képes oly pontra állítani nézőjét, honnan ez az egész nemzetet beláthassa: ez el van ismerve; s ez az egyik ok, mely a színházat nemzeti létre jogosítja. A beszélő művészet egyedül alkalmas arra, hogy fajunk érzéki és erkölcsi alakját tér és idő szerinti egységében előállítsa; hogy láttassa a nemzet multját, jelenét és lehető jövőjét; azaz láttassa: minő szépre és nagyra van a faj képesítve; mert hiszen a művészet épen azért művészet, hogy a meglevőnek elemeiből és törvényeiből uj alakokat teremtsen a végtelenségig. A színészet képes arra, hogy kitüntesse, őrizze, ápolja és művelje a szépnek, jónak és nagynak mindazon egyéni színezetű elemeit, melyekkel fajunkat a teremő másoktól megkülönböztette. És ha a népek különbözése mindenekfölött a nyelvben nyilvánul: ugy azon művészet, mely élő hangon beszél, mindenekfölött alkalmas arra, hogy e különbözést fenntartsa s megszilárdítsa; hogy

kifejleszsze mind azon erőt, bájt és képességet, mely a nyelvben mint a léleknek legnemzetibb közlönyében van; hogy a művészet varázsával e nyelvnek vonzerőt kölcsönözzön, s így a szépnek benyomásai egyszersmind nemzeti benyomásokká váljanak.

Ezekben öszpontosulnak a nemzeti kötelezettségek, melyek alól a pesti magyar színház magát soha föl nem mentheti. Ezek tesszik a nemzet hagyományos kívánalmait, melyeket e színháznál az a valami, a mit rendszernek szokás nevezni: soha nem képviselt, sőt felfogni sem akart, s így nem is teljesített. Ezek azon alapföltételek, melyek a magyar színház pesti létezését indokolják, s melyeket helybeli igényeknek alárendelni nem szabad: azok igényeit értem, kik a nemzet rovására akarnak mulatni.

VII.

Mikor végre hallottuk, hogy a színház meg van alapítva: az egész hon nem azt akarta-e érteni ez alatt, hogy színészetünk valahára képesítve van nemzeti hivatásának megfelelni? Mit akart e tényben látni a magyar ember? Nem azt-e, hogy most már minden akadály örökre el van hárítva, melylyel színészetünknek önléteért küzdenie kellett? hogy birtokába jutott mind azon segéd eszközöknek, miket eddig nélkülözött? hogy meg van adva neki azon lehetőség, a mi eddig hiányzott; erejét és hatalmát nemzeti irányban eddig ismeretlen fokozatokra kifejthetni?

És mi történt? A helyett hogy minden akadály eltűnnék: még egy ujjal, egy óriásival szaporodik. A színészetet befogják oly igába, minőben soha nem volt, nem azért, hogy saját nemzeti ügyeit szolgálja, hanem az idegen zene- és tánczművészet érdekeit. És ki sáfárkodik így a nemzet vagyonával? Az a valami, az a szörny, a mit rendszernek neveznek, mely azt meri mondani magáról, hogy ő a nemzet akarátának képviselője s kifejezője? Ti nemes előharczosok, ott a sir fenekén: azt álmodjátok talán, hogy az a rendszer midjárt kezdetben kötelességének tartotta, a noha parányi, de meglevő alapon helyrehozni azt, a mit amaz országgyűlések örökre elmulasztottak? nevezetesen, hogy majd aprónként megveti egy színészképezde alapját, honnan magát az intézet folyvást kiegészíthesse?

hogy mindent megmozdít egy igazi nyugintézet létesítésére, a végett, hogy kiszolgált embereinek végső hazája ne legyen:

„ . . . a nemzeti hálátlanság

Égbekiáltó némasága . . . “ mint a tettek?

Azt hiszitek talán, hogy e rendszernek volt hozzá lelke, az országos alapítványból azonnal drámai jutalmakat tűzni ki az irodalmi munkásság ösztönzésére s némi díjazására, s nem támaszkodni e részben az akadémiára, mely akkor még nála is szegényebb intézett volt? Hiszitek, hogy e rendszer kötelességének ismerte összeszedni a világirodalomból mindazon tanművet, mely a színészetet tárgyalja, azért hogy ezeket lefordíttassa, kinyomassa, s ingyen ossza ki a magyar színésztársulatok közt? Azt vélték, hogy e rendszer az országos subsidiumból évenként bizonyos összeget jelölt volna ki a végett, hogy a nemzeti színház tagjait egymás után külföldre küldje tanulás végett? hogy az európai első színházaknál megbizottakat tartson, kik amaz intézetek jelmez- és diszletalbumait folyvást másoltassák; a színházi szervezetben történt újításokról, felfedezésekről, s a művészet minden nagyobb mozzanatáról a mi színházunkat folyvást értesítsék, jelentéseit rajzokkal illusztrálják, egyzersmind a czélszerű találmányok és anyagszerek megszerzését eszközöljék? Azt képzelték, hogy e műértő rendszernek eszébe jutott valaha: bizonyos ösztöndíjak mellett felhívni hazai festészeinket és régiségbuvárainkat a végett, hogy a magyar jelmezek, fegyverzetek, butorzatok, házi szokások, ünnepi és hadi viselet minőségét hún őseinktől kezdve a kurucz világig, korszakról korszakra kikutassák, s hű rajzokban adják elő színházunk használatára? Azt képzelték, hogy e mindentudó rendszer a szakemberek ebbeli jószándéku és alázatos észrevételeit valaha méltóztatott figyelembe venni? Csalatkoztok jó szellemek!! — E rendszer hazafiui kötelességének tartotta a nemzeti színházi csarnokokban farsangi vigalmakat rendezni, s előadásokat minden idegen célra, csupán a színészképezde javára s az általam elsorolt nemzeti és művészeti czélokra nem. E hazafias rendszernek kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a drámai személyzetnek organicus egybeállítását komolyan akarja, s a jeles hazai művek és a külföldi remekek szabatos kiállítására mindent elkövessen; ellenben a ballettok és idegen zenemű-

vek fényes ellátását hazafiui kötelességének tartotta. Csupán az egyetlen Bánkban részesült ily szerencsében, s ez is inkább kénytelenségből vagy számításból, mint kegyeletből. E hazafias rendszer a drámát, a tulajdonképi magyar színészetet, igás-lóvá nyomoritá; megtagadott tőle minden módot, mely azt egészben tökélyesítheté, másfelől határtalan tért engedett a legellenségesebb körülmények játékanak, melyek az egyes tehetségek fejleményére gátlólag, ferdítőleg, sorvasztólag és satnyítólag hatottak. Találkoztak dús macenások (tisztelet becsület nekik, mert a maguk szempontjából jót akarhattak), kik dalos és tánczos növendékeket nagy költséggel képeztettek itthon és külföldön, — a nemzeti színház számára. Ugyanezen színház drámai tagjai a maguk veritékével összezsugor-gatott filléreiken járták be a művelt Európát, hogy tanulhassanak. Volt a ki e czélból gyalog és száraz kenyéren járta meg Bécsset; de ott a várszínház karzatán az istenekkel vacsorált, és meg lőn jutalma.

E rendszer hagyományos alapelvei: a megpukkanásig erő-ködni a fényűzésben, ad normam: „fenn az ernyő, nincsen kas.” Pávatollasan versenyezni a szomszéd színházzal; szolgálilag keresni az érzéki multságok kedvelőinek magas tetszését; pénzt keresni minden áron, tehát a nemzeti, művészeti és irodalmi czélok feláldo-zásával is. Hagyományos jelleme: divatkórság, érzékiség, dilettnasi szakértelem, erélytelenség, sőt legyezgetés a féktelen visszaélések-kel szemben. Genezise következő. 1827-ben az égből (különben Erdélyből) idecseppent egy magyar színésztársulat, mely operázott is. A nemzeti szellem már ébredezőben volt; a Kisfaludyak nemcsak virágzottak, de gyümölcsöztek is. E társulat ügyessége szintoly váratlan volt, mint elragadó. A magyar ambiciónak végtelenül hielgett: Isten kegyelméből ingyen juthatni oly becsülethez, minőt ezen társulat itt fajunknak kivivott, a magas fokon álló német mű-vészettel szemben. Az öregek sirtak örömükben, az ifjak örjöngtek; mert e társulat tagjai holnap szintoly jelesen játszottak a drámában, mint ma énekelt az operában. Ugyanazon személyekből teltek ki a dalnokok és színészek. E pillanattól kezdve a vezérszerepet játszó s majd a pesti színház igazgatási rendszerére túlnyomó befolyást gyakorlott körök rögeszméje többé nem a nemzetiség megőrzése és terjesztése volt, hanem operai verseny az idegennel minden áron;

még a nyelv, nemzetiség és irodalom legmagasabb érdekeinek árán is.

E rendszer a pesti magyar színház megnyitása után félévvel mindjárt befészkelte magát ez intézethez, örök időkre. A derék Bajza (tisztelet és hála emlékének), megkisértette szembeszállni e sokfejű szörnyeteggel, de sikeretlenül. Az uralkodó rendszer fölött ezután pártviszályok támadtak. Egyik párt jelszava a dráma volt, másiké az opera. Az erkölcsi téren (a nemzet közvéleményében) amaz volt a győztes, hanem ez tartotta meg az anyagi terrenumot.

Nekem sok jó collegám volt és van az opera tagjai közt, kik közül az elhunytaknak örök nyugalmat, az élőknek pedig minden földi jót kívánok. Én őket szintúgy szeretem és becsülöm, valamint ők fölfognak engem, s nem értik félre szavaimat. Tudják ők, hogy tanuló éveimben én is eleget operáztam, nemcsak mint kardalnok, de mint magándalnok is; hogy az öreg jó Hainisch engem is eleget oskolázott, mondván:

„Takt gehalten aber auch:
So ist guter Sänger brauch.“

Tudják ők, hogy nekem nem személyekkel volt és van bajom, hanem dologgal. E dologról pedig ők szintúgy nem tehetnek, mint arról, hogy az Isten őket is, engem is megteremtett. Zenei érzületemet ők jól ismerik. A magyar zenevilágban van egy név, melyet ők a szeretet és elismerés érzelmeivel említene, s tudják, hogy e név az enyim is. Mit tartok én a zenének emberábrázolási képességéről: előttük az sem ismeretlen. Tudják ők, hogy Rossini maga mint gunyoltatja ki a drámáskodó zenét „Szevillai borbély“a által, ezen operája utolsó hármásában: „Nincs idő most gondolkozni, (azaz trillázgatni) minden késedelem kár“ sat. Tehát „ne többet e felől“: mond Othello.

A „dolog“, a miről én szólok, a sokszor emlegetett hagyományos rendszer; mely magát eleitől fogva azon sophismával szokta mentegetni, hogy az opera és ballett itt nálunk szükséges rossz; a mit csak azon igazsággal kell a lábáról letűzni, hogy a mi rossz: az nem szükséges. Az opera és ballett soha sehol sem fizette ki magát. Ezt nem kell bizonyítani. És miután e részben a mi színházunk sem tesz kivételt: kérdés: honnan fedezi a rendszer az opera és ballett

deficitjeit? Legigazságosabb lenne ugyan, ha e deficiteket azok fizetnék, a kik miatt a rendszer, hazafiui kötelességei legfőbbikének tekinteti operát és ballettet tartani: de fájdalom, ez nem történik. E deficiteket, tehát a rendszer: vagy az országos alapítványból pótolja, a mi nem volna szabad, mert azon alapítvány eredeti rendeltetése nem ez; vagy pedig a dráma keresetéből. Máshonnan nem pótolhatja. E szerint a deficitek mindenkép csak a drámát gyilkolják.

Minden épeszü beláthatja, ha akarja, hogy ha a magyar dráma itt Pesten, ily kegyetlenül elnyomott állapotában is képes operatársán segíteni: mivé lehetne, ha függetlenségre juthatna, ha erejét, ha jövedelmeit egészen a maga ügyeinek rendbehozására, a maga művészetének emelésére fordíthatná!

És a hagyományos rendszer mégis azt mondja: a dráma itt nem állhatna meg opera nélkül! Tessék csak megpróbálni. Mit veszeljéztet a dráma, ha magára lesz hagyva? Lételet? Devrient E. azt állítja, hogy bármi csekély biztos alapon lehet jó drámát teremteni, de csak valódi művészi igazgatással. Én pedig merem állítani, hogy valódi művészi igazgatás képes jó drámát teremteni, s a színművészetet fentartani anyagi biztosítás nélkül is. Mi emelte föl azon vándor társulatot, mely a nemzeti színház törzsét képezte egykor? az önmagára hagyottság, a bele nem avatkozás, a művészi önigazgatás, a valódi ihlet és nemes ambitio. A dráma Pesten elejétől fogva arra volt kárhoztatva, hogy rögtönözön. Én a színház fenállása óta, jó lelkiismerettel nem tudok nevezni magasabb nemű drámát, mely nem éretlenül, nem zaklatva, s nem hiányos ellátással jutott volna először színpadunkra. Vigjátékot igen. Ha ily előadások kivételesen és véletlenül, néha mégis sikerülnek: ez kizárólag az egyes működők erőfeszítésének s ihletének köszönhető, de nem a rendszernek. Az éretlen előadásokat gyors ismétlések még teljesen megérlelheték vala: hanem e szokás már régen kiment a divatból. Hogy legjelesebb darabjaink hónapokig kénytelenek heverni az első előadás után: ennek oka nem csupán a jutalomjátékok koldusrendszere, sem a szabadságosztások szertelensége, hanem a drámai személyzet számszerinti elégtelensége, tehát a szervezet hiánya. Ha egy-két elsőrendű színésztag távol van, vagy beteg: legjobb darabjaink vesztegelnek, mert szerepeikre nincs

ember, miután nagyobb drámáinkban a legutolsó kardalnak is szerepet játszik. Nincs a világon valamire való színház, hol az első szerepszakokra két-három egyén ne volna szerződötve, épen azért, hogy a betegségek vagy szabadságolások a műsorozatot soha meg ne akasszák, s hogy a folytonos rögtönzések ki legyenek kerülve.

Valóban, ha ez állapotot komolyan vizsgáljuk, oda kell jutnunk, hogy kérdezzük magunktól: nem volna-e jobb színházunknak még a subventiót is nélkülöznie, ha ez áron azt nyerné, hogy e hagyományos rendszertől megszabaduljon.

Devrient E. elvei szerint a művészi tapasztalás beleszólását vagy ellenőrségét egyetlen gazdasági kérdésnek sem volna szabad a színháznál kikerülni.

És nálunk? Erről jobb hallgatni.

VIII.

Volt egykor e honban egy nemes gróf, ki könyveket irt, lát-noki szellemmel, mint egy Sybilla. E nemes grófnak, ki hónáért annyit tett, mint senki más: azt vetették szemére, hogy nagylelkű hazafi létére könyvét igen drágán árulja, holott arra nem szorult. A nemes gróf aztán megmagyarázta vádlóinak, hogy mi az a becsületes munka, mi az a drága, s mi az a hazafiság. Ugyanakkoriban egy istenadta színész alkuban volt a nemzeti színház igazgatójával. A színész azt mondta, hogy ha ő frakkos urat játszik a színpadon, neki fehér kesztyűre van szüksége, havonkint ötször-hatszor; s minthogy erre díjából nem telik: adjon neki az igazgató kesztyűre négy huszast. Ekkor azok az olcsó elvű hazafiak ebbe is beavatkoztak s egy journalista nemes haragjában még azt is mondta: hogy inkább az egész magyar drámát el kell csapni Pestről, mintsem négy huszast adni neki kesztyűre.

Azon hazafiak, kik az olcsó dicsőséget szeretik, elismerték, hogy az alku magán dolog marad még akkor is, ha a felek a nyilvánosság emberei; s mindemellett mégis beavatkoztak. A csillagászok azt mondják, hogy a hold ismét oda került vissza, a hol ez előtt 18 évvel járt; talán ez az oka, hogy a 18 év előtti jelenetek a

nemzeti színház körébe is visszakerültek. Szerződések ideje van, s a színházban uralgó régi rendszer és a dráma között ismét oly kemény összetüzközés történt, mint akkor, s úgy fog végződni most is, mint akkor: a rendszer erősebb lesz, mint a drámai tagok; a rendszer megmarad és uralkodik; valamint él és uralkodik Isten segélyével az is, a ki nem a rendszert fogja szolgálni, például én a többek között.

18 év előtt a drámai tábor főhadiszállása a köztisztelőben álló „Athenaeum“ volt, az idegen operáé pedig az Orosz-féle „Hirnők“ Pozsonyban. Ez utóbbi lap elveit most a „Pesti Napló“ vallja sajátjának. Valahányszor még a színészek szerződéséről volt szó: az uralgó rendszer és az idegen opera ügynökei mindig azzal igyekeztek a közönséget mystificálni, hogy az alkuvó színészt saját honával és nemzetével állíták szembe, s e nagy nevekkel dorongolták agyon a drámai tagot, a ki törekvéseinek parányi becsét érezni merte, míg az idegen zene-művészet követelményeinek vakon hódolni hazafiui és lovagi kötelességöknek tartották. Az ügy valódi napszámosainak szájhősök adtak leczkéket az egyszerűségről, s declamáltak nekik hazafiságról azok, a kiknek hazafisága: gyanusításban állott. De szerencsére a nagy közönséget az igazságra nézve sokáig tévedésben tartani nem lehet. A közönség tudja, hogy mi, mint alkuvó felek, nemzetünkkel szemben soha nem állottunk. A ki velünk alkudott: az nem a nemzet volt, hanem oly rendszer, melyet a nemzet magáénak soha nem vallott.

A színész épen úgy áll e rendszerrel szemközt, mint a költő a könyvárussal, s a lap-szerkesztő a kiadóval. Ugyan mit mondana minden okos ember, ha valaki most így kezdene beszélni: hallod-e te ujdondász, hogy mersz te száz forint havidíjt kívánni a lap kiadójától ujdonságaidért? egyszerűtetet pénzért irni? Vagy te magyar költő, nem szégyelled kétezer forintot kívánni összes műveidért a könyvárustól, hogy aztán ennek oka legyen könyvedet méregdrágán árulni és beuntünket zsarolni? Így szereted te hazádat, te, a ki a honszerelemről énekelsz? Nem elég ám, hogy itt köztünk születél, hogy nyelvünkön dalolsz, hogy jeles műveket alkotsz: hanem azt akarom, hogy műveidet nyomasd is ki, sőt oszd is ki oly áron,

mennyit a papirja ér. Így fogod előmozdítani az irodalmat; ez lesz egyszerűtet, nem szavakban, hanem tetteben.

Pedig ez csak kadentia volna azon beszédekre, melyek most a „P. Napló”-ban napirenden vannak.

A rendszer ügynökei önzéssel bélyegeznek bennünket; azt mondják, hogy mi jobban szeretjük a pénzt, mint az ügyet, mert egy pár száz forint miatt hagyjuk el a pesti színházat. Tudjátok-e, mit tesz e rendszer ügynökeinél e szó: egyszerűtet? azt, hogy szeressük az idegen zene- és tánczművészetet, és szolgáljuk azt egész megadással, hogy az urak mulathassák magukat a nemzet rovására.

Van-e józan eszü és elfogulatlan szívü ember e hazában, a ki egyszerűtetlenséggel és szennyes önzéssel akarhatná bélyegezni azokat, kiknek 20—33 éves pályája, mely tényekkel van beírva, épen az ellenkezőt tanúsítja? Az elfogulatlan közönség, mely épen tetteiből ítéli meg az embert, Szigeti fölléptekor demonstrált a rendszer ellen és a dráma mellett. A rendszer ügynökei ekkor elkezdték a feketét fehérre mosni, s a fehérét befeketíteni. Méltóztattak megemlékezni rólam is. Most hát elmondom én is a magamét.

A rendszer huszonkét év óta hiteget bennünket azzal, hogy a drámai díjazást igazságos arányba fogja hozni az operai és balletti díjazásokkal. Az ígélet minden év kezdetén megújult, és mindig teljesítetlen maradt. A rendszer az alkunál minden év végén hazafiságunkra, egyszerűtetűnkre hivatkozott, és mi le voltunk fegyverezve. Szolgáltuk a rendszert azon hittel, hogy az ügyet szolgáljuk. A becsületes törekvés, erővel, bátorsággal és kitartással csatlakozva, meg kell, hogy teremje gyümölcseit a pokol daczára is. A mi törekvűnk sem volt háládatlan. Teremtett a nemzeti színháznak létet, becsületet és dicsőséget. És mivel fizetett ezért a rendszer a drámának? mellőzéssel és nyomorral. Hová tette a rendszer, a mit a drámán 22 év óta nyert? Azt mondja tán, hogy a hét sovány év elnyelte a hét kövéret? Igen: a sovány idegen opera és ballet elnyelte a kövér magyar drámát. Beruházásokra, fölszerelésekre fordította talán a mi keresményűnket? Jól van, de hogy mert rendelkezni a mi vagyonunkról, a mi beleszólásunk nélkül? A nyereményeket a mi megegyezésűnkkel csupán drámai célokra lett volna

szabad fordítania, s ezt cselekedte? Ha a nemzet ítéletétől nem retteg: miért van, hogy a közönség előtt részletes és kimerítő számadással soha föl nem lépett.

A dráma végre azt mondta magában, hogy a mi sok, csak sok, hiába! A rendszer nekünk huszonkét éves adósunk. A hitelt most föl fogjuk neki mondani. Vagy fog fizetni, vagy nem. Ha igen: akkor kénytelen lesz operai és balletti fénytűzéseivel alábbhagyni, s minden gondját oda fordítani, hogy a drámára tett kiadásokat a dráma nemcsak megérdemelje, de be is hozza gazdagon. Ha nem fizet: úgy el fogja ismerni, hogy neki fontosabb érdekei vannak, mint a drámáé, azaz mint a magyar nyelv és nemzetiség érdeke, s ezzel álarcza szépen le fog hullani. E szelet a rendszer megérezte, s a drámai díjakat csakugyan emelte is, csak hogy a számadást ismét a gazda nélkül csinálta; mert a testben az igazi gazda végre is nem más, mint a szellem.

A drámai tagok azt ohajtják, hogy az operaballett és drámai fizetések közt oly arány legyen megállapítva, mely a méltányosságot legalább némileg megközelítse. Azt ohajtják, hogy a legfelsőbb fokú drámai évdíj a legalsóbb fokú operai fizetéssel legyen egyenlő. Szerénytelen kívánat-e ez? Az utolsó fokú operai fizetés 2500 forint. Ezen fölül vannak az operánál és ballettnél 3, 4, 5 és 7 vagy 8 ezeres díjfokokozatok.

Ha az opera és ballett háztartása a drámáétól teljesen el volna különözve: természetes, hogy akkor az operai díjazásokhoz a drámának semmi köze nem volna; de miután e háztartás tökéletesen közös, miután jövedelmeik összefolynak, s költségeiket azon egy pénztárból fődözik; akkor a dráma jogos téren áll azon igényével, hogy az arány legyen igazságos a közösen fűradozó tagok díjazásában is. A rendszer a drámai tagok évdíjának fokozatát 2200 forintban állapította meg. Senki sem fogja mondani közülünk, hogy ez nem nevezetes összeg, például olyan emberek jövedelméhez képest, kik más pályán felényi díjért szolgálják a hazát; hanem a nemzeti színháznál, legmagasabb fokú drámai fizetésnek, az operai díjakhoz mérve: igazságtalan, sértő, lealázó.

Ha e rendszer a drámát életkérdésnek tartja vala színházunknál, s ha e részben a legjobbat akarja: úgy mielőtt költségvetéshez

kezd, mielőtt valamit határoz: bizalmas lábra helyzi magát a dráma törzstagjaival, megismerteti helyzetét, meghallgatja és megtudja a mit tudnia s ismernie kell vala részünkről, s ekként igyekszik biztosítani magát föladata lényegére nézve; biztosítani a színházat, mely a nemzeti nyelvért és nem másért létezik. Azonban a rendszer a gúlát csúcsára állította; ott kezdte, a hol végeznie kell vala, s ott végezte, hol kezdeni lett volna köteles. Megcsinálja költségtervét de nobis sine nobis, aztán sánczot keres, melybe hátát ellentünk megvethesse, egy pár nagy hangu embert; s szintoly sértő, mint kihívó pedantsággal dobja elénk első és utolsó szavát. Hol van itt azon conventionalis modor, melylyel a művészet világában eljárni szokás és sikerrel eljárni lehetséges? A rendszer oda vitte a dolgot, hogy azt mondhasa: nincs több pénz, melylyel rendelkezhesem. Azt gondolta egész nyugalommal, hogy ezek most kénytelenek ajánlatomat elfogadni, különben a közvélemény előtt el vannak veszve. Azonban az erkölcsi kelepczével, melyet a rendszer számunkra készített, éppen önmagát fogta meg.

A rendszer meg sem álmodta, mint fogják az ő diadalát egy szóval semmivé tenni azok, a kiket a rendszer erkölcsileg megalázni, vagy a közvélemény előtt önzéssel bélyegezni szándékozott.

Mint már mondva volt: mi azt óhajtók, hogy a dráma számára oly díj-fokozat legyen megállapítva, mely míg egyfelől a fiatal tehetségeknek anyagi ösztönül szolgáljon a szorgalomra, másfelől a sokszor említett igazságos arány által kiengesztelődést eszközöljön a művészet köztársaságában, s a drámát megalázott anyagi helyzetéből átalában kiemelje. Ez elvünkhöz következeteseknek kelle maradnunk. Én tehát egy közvetítő módot ajánlottam a rendszernek, miáltal bennünket a drámának megtarthasson, e mellett elvünk is megálljon, s a rendszernek egy fillér áldozatába se kerüljön. Azt mondtam, hogy a négyünknek (Egressy, Szigeti, Tóth, Réthi) szánt évdíjjak összegét úgy oszssa föl a rendszer, hogy egyiknek közölünk irjon oda 2500 forintot, — a többi háromnak pedig belátása szerint oszssa föl azt, a mi jut, a mi fönmarad. Én a magaméból följajánlottam e célra annyit, a mennyi kell; s azt tanácsoltam a rendszernek, hogy ama legmagasabb díjt ne nekem adja, hanem egyiknek társaim közül; ezt már igazán önzésből tet-

tem, mert megvallom, inkább szeretem, ha azt mondják, hogy az első foku díjat én is megérdemleném, mint ha azt mondják, miért vagyok épen csak én magam azzal kitüntetve.

A rendszer ily fölosztásokba ereszkedni s általában a magától eltérni méltósága alattinak tartotta, s így elváltunk egymástól.

Hol van már most az az elfogult ember, a ki engem szennyességgel merhessen rágalmazni? engem, ki a rendszernek kezébe adtam a lehetőséget mindnyájukkal szerződhetni, anyagi megerősítése nélkül? a ki a rendszernek visszaajándékoztam a nekem szánt évdíjból két-háromszáz forintot azért, hogy velünk szerződhesse.

Jól tudom én azt is, mit fog erre mondani a jólelkű magyar ember. Azt fogja mondani, mit én adnék ajkaira, ha drámairó volnék. Azt fogja mondani, hogy: igazságtok van, jogos téren állotok, de a hazafiui kötelességnek nincsenek határai. A ti valódi helyetek Pesten van, és másutt sehol a világon. Legyetek nagyobb lelkűek mint a rendszer, s mint eddig áldoztatok, áldozatok ezentul is. Ne hagyjátok el a nemzeti intézetet, mely lelkünknek oly igen drága. Te pedig régi rendszer, tudd meg, hogy a mi édes gyermekünk a dráma, nem pedig az idegen művészet; amazzal ne bánj oly mostohán, ezt pedig ne kényeztesd annyira. A magyar dráma tagjainak azon végzetszerű helyzetét, miszerint „a nagy világon e kívül nincsen számukra hely,” ne zsákmányold ki kegyetlenül és örökké, az ő erkölcsi lealázásukra s nyomorgatásukra.

Ezt gondolja jólelkű olvasóm, mert helyében én is ezt érzem. Jól van tehát. De abban adjon most már tanácsot jólelkű olvasóm, hogy mit kell itt tenni? mert a dolog nem csupán rajtam és társaimon áll. Mi haszna futok én oly szekér után, mely fölvenni nem akar? A rendszer most már alig adhat nekünk helyet, ha akar-ná is, mert a 33 ezer forint, mennyi a 116 ezerből a drámai díjakra engedve van: már el van foglalva. Az opera részéből pedig elvenni nem lehet.

Hogy rajtam semmi se muljék: én gondoltam egy expedienst. Ha a közönség csekély tehetségemre valami súlyt helyez, és jelenlétemet ez intézetnél elengedhetlennek itéli: jó, én kész vagyok a nemzeti színházat ingyen szolgálni félévig, a másik félévi szabad-

ságért. Fél év alatt a vidék kifizeti nekem, a mire szükségem van; az a vidék, mely azokat is fizeti, a kik őt innen a fővárosból kegyesen lenézik. Ha a rendszer méltósága nem engedné ingyen szolgáltatot fegadni el: jó, adjon föllépti díjat, a mennyit a choristáknak szokott fizetni, s én alávetem magam törvényeinek.

Nemszerződött társaim érzületét ismerem, s biztosithatom a jólelkű olvasót az ő áldozatkészségükről is, nem ugyan a rendszer, hanem az ügy irányában, a mennyire ily áldozat a becsülettel meg-egyeztethető.

Most másokon a sor megtenni azt, a mit lehet, mielőtt végképen késő nem lesz.

T o r m a K á r o l y h o z .

P e s t , 1859. aug. 10.

Igen tisztelt uram!

Az üdvözlő beszéd, melyet kértem, kezemhez jutott, s immár legbecsesebb emlékeim között foglal helyet. Midőn e fárasztásomért bossánatot kérek, alkalmat veszek e soraimban is forró köszönetemet fejezni ki azon szives vendégszeretetért, melylyel engem ön, és mélyen tisztelt uri családja három izben fogadott. Amaz üdvözlő sorok pedig azt bizonyítják, miként ön, tisztelt uram, egyik főtenyezője volt azon sokféle kitüntetésnek, melylyel én, önök nyájas körében el valék halmozva. Tudom én jól, mit kell ezen szép nyilatkorványokból beszámítanom a gyulékony magyar lélek subjectiv természetének, s mennyit a hazafi részvétnek azon nemzeti ügy iránt, melyet történetből szolgállok; azért én ilyenkor a magam csekély értéke iránt tévedésbe nem jövök; s így igényeimben sem tévedhetek. Ha valakinek módja s mezeje van lelke ösztöneinek élni: már meg van öröme; mert mi az öröm, ha nem az, hogy lelkünk szebb vágyait kielégíthettük?

Szenvedélye van mindenkinek. Van oly nagy szenvedély, mely a testi és lelki erők összes működését egyetlen célpontra irányozza; s van oly merész játékos, ki életét teszi föl a játékra. Ha az ily szenvedély némi erővel párosul, s ha tárgya nemes: bizonynyal meg fogja hozni magának a jutalmat; s e jutalom abban áll, ha munkáságának némi sikerét látja, ha a társadalom jobbja i tesznek bizonyosságot róla, hogy ő egy kis erkölcsi hatalommá nőtte ki magát a közéletben. Hanem egy benső sugallatot önkényt és örömet követni: én soha sem tartottam önfeláldozásnak; s ezen fölfogás engem a balsorsban megóvott attól, hogy a társadalom irányában követelő legyek, vagy hogy a kedvező sorsban elbizakodjam. Azon-

ban épen azért van okom örömmel és hálával fogadni azt, a mit nekem a jó szerencse nyújt; és ha engem a szerencse hazám jobbainak szeretetével jutalmaz: ezzel a nemzeti becsületrend legragyogóbb csillagát tűzte mellemre. — Mit nekem a Walhallák és Westminster! Adjanak némi helyet lelkeikben az általam tolmácsolt szépnek, hazám azon hölgyei és fiai, kiket én tisztetek: és nincs hős a kinek dicsőbb temetője lett volna, mint az enyim lesz. És így, tisztelt házafia, önnek is van oka örülni velem együtt; mert a meddig ennek a hazának lesznek fiai, kik hő szeretettel karolják föl a szépre jóra, nemesre és nagyra törekvő testvéreiket, kik lelkesülni tudnak azon örök igazságokért, melyek a művészet embereit lelkesítik, s a kik fogékonyak nemzetök dicsősége iránt: addig ön nemzete bizonynyal élni fog. —

Kegyed őszinte tisztelője.

S z e m e r e P á l h o z.

P e s t, 1859. nov. 16.

Mélyen tisztelt uram bátyám!
kedves mesterem!

Becsés küldeménye kezemhez jött. Hálaérzéssel köszönöm a „Dalverseny“-nek eme gyöngyeit, miket a „Magyar színházi lap“ számára átengedni méltóztatott. A kiben a műtérzéknek legkisebb idege van: arra szükségkép oly varázsszal fognak hatni e mutatványok, mint reám hatottak. Ily lantos egyéniséget még — tudtomra — sehol sem láttak; lanton ily sajátyszerűleg még nem játszottak; a hangelemek ily vegyületben nem találkoztak: azért ily dallamot nem hallott senki. Csodaszép öszhangzása ez a külön-szerűnek: a mi mély és magas, komoly és vidor, bölcs és gyermekileg játszi. — Hangára ez, mely majd egy Titánt láttat, a ki hegyekkel lapdázik, majd egy sühedert, — — —

A kinek tánczában kedély szeszély játszik,
S a sarkantyuja is élczeket szikrázik.

27*

Köszönöm az én jó mesteremnek, hogy a Nemtő tekintélyével szolgáltat igazságot a színészetnek, melynek benső értéke nálunk még mindig félre van ismerve. Régóta bántja lelkemet azon felületes felfogás, mely e művészetet a holdhoz hasonlítja, mely fényét a költészettől veszi. Ki emlékszik, hogy a hideg-fényű hold a föld-kisasszonyt valaha teherbe ejtette volna? Ellenben nem lobog-e a színművészet lelkében örök-tűz, mely lelkesít, s erkölcsileg termékenyít? — Hogy a költészetre szorul anyagért? igaz; de hát a költő nem szorul-e a természetre ilyenért? Még egy okos embernek sem jutott eszébe a szobrásztól azt kívánni, hogy a márványt is ő maga teremtsen meg; a festéstől, hogy a szín-anyagokat is a lelkéből adja ki. Még csak az van hátra, hogy a gyógyszerész is így beszéljen: te orvos, mivelhetnél-e csodákat, ha én a növényvilág lelkét számodra ki nem sajtólok?

A színész így szól: halljátok-e költők! nekem anyagra van szükségem; nem nyers, hanem nemes anyagra; teremtetek nekem ilyet, mert én nem érek rá, nekem más dolgom van. Ha tudtok adni: jó; ha nem: az is jó, akkor majd teremtek én magamnak anyagot is.

Mind hiába, a színész mégis kötve van; ő a szinköltőnek alárendeltje, rabja, — szokták mondani.

Ez is különös. Én soha sem éreztem magamat szabadabbnak, mint hogyha egy shakspere-i szerepet vettem a kezembe. Igen, mert én azt nem a fejem tetejére tettem, hanem a talpam alá. És ekkor egy magas hegy tetején állottam, a hol a lég tisztább, s a lélek függetlenebb, hogyne? midőn az éghez oly közel van?!

Az ily szerep egy világ, az egyéniség világa; és ki akarna kimenni a világból, hogy szabad legyen? Megteheti ugyan a ki akarja: hanem ezzel a földi színjátéknak is vége van.

A színész ott kezdi, a hol a költő végezte: és ez nem rabság. A költő nekem műanyagot ad, mire én az Isten képét adom, mely egy néma mozzanattal érthetőbben szól, mint minden betű. Ő nekem szöveget ad, én pedig neki hangot adok, az élet hangját. Az érzések dallama nálam van. E hangidomok, a sutogástól az indulatorkánokig, mind az én lelkem alakjai. És meny-

nyivel mindenhatóbb a szónál a hang, ott, a hol festeni, színezni kell: ezt csak az én mesterem tudná megmondani.

Igaz, hogy a deszkavilág festett világ, s nem is igen tág; ámde épen az a csoda, hogy a mi benne megfér: az még is egy végtelenség. Avvagy nem ilyen-e az emberi lélek világa, melyért a színpad tulajdonképpen létezik? Mert itt minden az emberi lélekre vonatkozik, mint az élet középpontjára. Ebben tükrözi magát a külvilág, mindenestől.

Talán már vissza is élek türelmével, de kinek mondjam el ezeket, ha nem az én tisztelt mesteremnek, a kihez engem oly szent érzelmei fűznek a kegyeletnek és hálatartozásnak? az egyetlen élő lénynek e hazában, a kitől én annyi szépet, jót és igazat tanultam; a ki engem figyelmére méltatott, harczaimban bátorított, s a kinek tisztelt neve, életem legszebb emlékeivel van egybeszőve?!

P a p p Z s i g m o n d h o z.

P e s t, 1860. máj. 28.

Tisztelt uram!

A színészet iránt bármi tekintetből mutatkozik érdekeltség: az én vállalatomra („Magyar színházi lap“) nézve csak kellemes lehet. E szempontból köszönettel fogadom kegyed szíves és tevékeny részvételét is, melyet a küldött czikk tanusít. Meg kell azonban jegyez-nem, hogy a tér szűk voltához képest, melylyel rendelkeztem, e czikk csak rövid kivonatban jelenhetnék meg. Mivel pedig a czikk tartalma az én irodalmi vállalatom alapelveivel összeütközik: jegyzeteket kellene tennem a közlendő kivonatra is, hogy lapom önma-gával ellenmondásba ne jöjjön.

Ugyanis e lap épen azért létezik, hogy válaszfalat emeljen a művészet és naturalismus között, s a dilettantismussal szembe művészi képzettséget állítson, még pedig teljes szigorral.

A műtudomány tehát, melyet lapom képviselni akar, a műkedvelőséget csak elnézheti, de nem ajánlhatja.

A jótékony czélú vállalkozások iránt teljes tisztelettel viseltetik,

a nélkül azonban, hogy az eszközök műtani értékét mérlegelni akarná, — vagy czélszerűségét elismerné. E lap a naturalismus apostolává esküdött.

Azoktól, kik a deszkákra lépnek, neki azt kell kívánnia, hogy a nagy és komoly műfeladathoz nagy és komoly készüllettel lássanak.

Ha a műkedvelelő philantrop: a műtudomány erre azt mondja, hogy ő éppen a philantropia iskolája.

A műkedvelőség védelmére és mentségére elmondható: én úgy hiszem alkalmilag már mind elmondtam. — Most egy komoly művészeti lap tudomásul veszi és regisztrálja a jótékony czélú művállalatokat, de a művészetre nézve a műkedvelőséget szükségesnek nem tarthatja.

A ki magában hivatást érez és hazafi lelke is van hozzá: legyen színészé; különben hagyjon békét a művészetnek; a műtudománynak ezt kell mondania.

Ha másnemű dolgozatokkal kívánja kegyed támogatni vállalatomat: köszönettel fogadom; hanem a műkedvelőséget utasítsuk vissza a magántermekbe, mint ezt már Európa minden művelt nemzete cselekedte.

Egyébiránt teljes tisztelettel vagyok . . .

R a d n ó t f á y S á m u e l h e z.

P e s t, 1864. j u l. 21.

Tisztelt jó Méltóságos ur!

Alkalmat veszek, hogy tudósítsam Méltóságodat azon meglepő haladás felől, melyet testi épségem visszanyerésében egy hónap alatt tettem; már segély nélkül járhatok, rosz kezemet minden irányban emelhetem, s mozgathatom; beszédem is napról napra tisztább. Tudom, hogy oly őszintén örül Méltóságod gyógyulásomon, mint egy igazi jó barát. Tapasztalt meleg részvétét talán meg is érdemlem, mert úgy hiszem, hogy kötelességemet intézetünk iránt mindig híven teljesítettem; hiszen éppen buzgóságomnak lettem áldozata; s mert mint embert én is őszintén szeretem Méltóságodat, valamint

tisztelettel hajlok meg igazgatói érdemei előtt. Véleménykülönbségek a legjobb hazafiak közt is fordulnak elő, de az atyafiság azért még is megmarad. Utaink néha eltérhetnek egymástól, de a vég-czélnál mégis találkoznak.

De mindamellett hogy naponként jobban érzem magamat, gyógyulásom nehezebb és lassub része még hátra van. Fejem és arcom fele részében az idegek még mindig dugulvák s érzéketlenek; kezem feje zsibbadt és erőtlen, a lábammal együtt; bár egész nap sem csinállok egyebet, mint gimnasztikai gyakorlatokat; mert kezem és lábam minden mozzanatát újra kell tanulnom, mint a gyermeknek..... Ohajtanám, hogy midőn a halál előcsarnokából visszatérve az élet szinpadán újra megjelenek: első föllépésem Méltóságod darabjában történnék, melynek fordításával jelenleg foglalkozik. Ez által egyszersmind Méltóságod iránti tiszteletemnek ohajtanék adni kifejezést, kapcsolatban ama nap emlékével, mely időszakot fog jelölni életem történetében, ha Isten is úgy akarja. Azért kérném Méltóságodat, hogy ha készen lesz a darab, méltóztassék annak egy példányát nekem elküldeni.

Most engedelmet kérek, hogy egy kellemetlen dolgot említsek: K.-né asszony igen szomorú helyzetben van. — — — — —

Ugy hallom, hogy színházi iskolánk fölterjesztett alaprajza még mindig Bécsben van, pedig már nálam jelentkeztek néhányan, kik oda tanítványokul belépni szándékoznának..... Nem tudom, vajjon én az iskola megnyitásán jelen lehetek-e? Azon nem remélt esetben, ha egészségi állapotom ezt nem engedné: hazaérkezésemig azt hiszem Szigligeti szíves lesz engem az iskolában helyettesíteni; kit — e téren szerzett gazdag ismereteinél fogva — különben is igen üdvös lenne az iskolának megnyerni. — Miután alig lesz alkalmam fürdőre menetelem előtt a tanítás módjáról, s egyéb az iskolára vonatkozó dolgokról Méltóságoddal s az iskola igazgatójával eszmét cserélhetni: csak szükséges kérnem Méltóságodat, hogy a tanítás módjára nézve nekem teljes szabadságot adni méltóztassék. Az én tanítási elvem és rendszerem az egyoldalúságnak kerülése. Én a gyakorlatba fogok olvasztani tudni minden elméleti tudományt. Én tanítani fogok oly

tudnivalókat is, mik a programban nincsenek, de mindent gyakorlatilag és alkalom szerint. S ha valaki engemet elakarna kedvetleníteni, s visszalépésre kényszeríteni: arra nézve legbiztosabb mód lenne az, hogy kezem alatt lábatlankodjék és tanári dolgomba avatkozzék. Azon eljárásbeli szabadság, melyet én igénylek, a felelőségnek mulhatlan föltétele.

. . . . És most, hogy számot adjak Méltóságodnak gymnaszti-kai előmenetelemről, ime magam irom alá e levélnek nevemet, azon rossz kezemmel, melyet épen ma egy hónapja a guta megszímtott . . .

Öszinte tisztelője. —

Dr. Kovács Sebestyén Endre orvos-tudorhoz.

A brébi fürdön. M. - Szigeten túl; 1864. szept. 28.

Tisztelt orvos ur!

Becsés tanácsait T. értésemre adta. Azokhoz fogom magamat tartani. Méltóztassék elfogadni köszönetem ismételt kifejezését, részvétteljes fáradozásaért betegségem körül. Az orvosi működést leghangosabban dicséri a siker; s itt a siker abban áll, hogy a sír széléről visszatértem, hogy élek, s bár lassu, de biztos utján vagyok a teljes felgyógyulásnak. Azt hiszem, hogy e tényt, orvos urral szemben is mesterműnek nevezhetem, hízélgés nélkül, s jogom van örülni fölötte, a nélkül, hogy az önzés gyanuja érhetne. Mert a ki elég függetlennek érzi magát arra nézve, hogy egyenesen járjon az emberek között, s eléggé elfogulatlan az emberi műveket tárgyilag tekinteni, s önálló értékük szerint itélni meg: az nem kénytelen hizelegni soha. Valamint más felől, a ki nem fél a haláltól, s a valódi bölcsék nyugalmaival tudja fogadni a csapást, a melyen változtatni nem lehet: az olyan ember szintugy örülhet az életnek, a gyávák önzése nélkül. Mikor a közönség megtapsolja azt, a mit szépségnek, jónak, jelesnek talál, akkor a közönség szemben dicsér, hízélgés nélkül, s azt hiszi, hogy teljes joga van, akár ért a dologhoz, akár nem; méltóztassék azért a hálás elismerésnek e szavait is ugy

tekinteni, mint egyes szavazatot azon közönség tömegéből, mely némi érzékkel bír az iránt, a mi szép, nagy és nemes.

A mi a brébi fürdőt illeti: erről kivonatban ideiglatom Dr. Wachtel orvosi leírását: „Das Dorf Bréb liegt im sugatager Bezirke, anderthalb Meilen südlich von Sugatag, an der nördlichen Lehne des Berges Guttin.

Das Wasser ist in der Quelle weiss, im Glase farblos, nach Hydrothion riechend und etwas säuerlich und salzig schmeckend. Geruch und Geschmack ist ganz, wie jener der Csevicze zu Parád. Die Temperatur des Wassers beträgt 11° R. — Dasselbe enthält freie Kohlensäure und Schwefelwasserstoffgas, kohlen- und salzsaueres Natron, Kalk und Magnesia, Jod und Brom. Den Gebrauch dieses Wassers begleiten günstige Erfolge in Gicht, Rheumatismus, Hämorrhoiden und Unterleibsstockungen. Das Wasser eignet sich auch zum Trinken.“ — (Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Dr. David Wachtel. Oedenburg. 1859.)

E vizet én eddig közvetlenül a forrásból ittam, s utána legkisebb hevülést sem éreztem. Üterem, az igaz, hogy néha gyorsabban ver; de azt hiszem, ez azért van, mert ivás után partos helyen és sebesen szoktam sétálni. Ezentul azonban csak állott vizet iszom. A fürdőt eddig is csak lágymelegre, vagy inkább mondhatni: lágý-hidegre csináltattam. Fürdés közben úgy tetszik, mintha a víz mindig melegebb lenne, a nélkül, hogy én legkisebb benső hevülést éreznék; sőt ellenkezőleg, gyakran érzek a fürdőben hideg borzongatást, s a bőröm mindannyiszor felborsózik. Fürdés után is mindig fádom és csak jó félórai pihenés után melegszen föl újra Étvágyam igen jó! de a kura egy kissé elgyengített, s egészségemben lényeges javulást még eddig nem tapasztalok. A járkálásban hamar elfáradok; arcom folyvást zsibbadt, s érzékenysége tompa; izmaim feszülni érzem. A jobb karom (a szélhűdött) a sok gyakorlat után most már minden irányban mozog és hajlik, segítve kissé bal kezem által is, miközben a vállcsuklóm ropog, s nagyokat pattan, de minden fájdalom nélkül. A jobb kezem feje azonban csuklójával együtt zsibbadt és pöffedt, mozgása ügyetlen, lassu, s akaratomnak nehezen enged. Ha orvos ur másképp nem rendelkezik velem: october közepéig szándékozom itt megmaradni. De hazamenet Be-

regszáson kissé megállapodom, szőlőkurára levén oda meghíva. Hosszas tehetetlenségemet nem fogja-e az Igazgatóság megsokallani: nem tudom . . .

Alázatos szolgálja —

A „Magyar sajtó“ szerkesztőjéhez.)

1864.

Tisztelt szerkesztő ur!

Kegyed becses lapjában azt olvasom, hogy én egészségem helyreállítása végett Ujlakon voltam, a hol már kugliztam is. Nagyon köszönöm a szives figyelmet, hogy hirt mond rólam azoknak, a kiket sorsom érdekel: hanem engedje meg, hogy e hír egyik részét kiigazítsam. Én Ujlakon kugliztam, az igaz, mert jobb karomnak az ilyen gyakorlatokra szüksége van, hanem egészségem érdekében Máramaros megyében voltam a brébi fürdőn, fővárosunkból mintegy hatvan mértföldnyire, hol Galliczia, Bukovina és Erdély határai összeszögellenek. Nekem ezt a fürdőt ottani jó barátaim ajánlották; s a magam megnyugtatása végett, — tisztelt orvosaim engedelmevel, — el is mentem oda, bár akkor már a fürdői időszaknak vége volt; azonban tulajdonosa Szöllősi Balázs, tisztelt barátom, ki a fürdőt házilag kezeli: a fürdői szolgálatot, mely már meg volt szüntetve, egymagamért újra berendezte. E szintoly felséges, mint szerény gyógy-forrás valóban megérdemli, hogy jellességét ország-szerte hirdessem, s leginkább e végett írom, azaz: diktálom Ákos fiam tollába e levelet. Az idő kedvezőtlenlése miatt én e fürdőben csak huszonöt napot tölthettem: de hatása reám ez idő alatt is annyira jótékony volt, hogy ha kétennyit töltheték vala itt a nyár javában, meg vagyok győződve, a siker tökéletes lett volna. De szeptember 28-dikán itt már a hegyek égis gerinceit köröskörül hó borította, mely ellentétben a hegyek derekán elterülő rengeteg erdők sötétzöld színével, nagyszertien szép látvány volt ugyan: de miután ugyanakkor a völgyben erős fagyás volt: el kellett hagy-

*) Első nyílt-levele szélhűdése után.

nom e vadregényes tájat, hogy majd kedvezőbb időben újra meglátogassam. — Apropos. Azt is olvasom a lapokban, hogy színházunk igazgatásában a mostani rendszert valami másnak kellene felváltani. Kórállapotom mellett sem állhatom meg, hogy erre észrevételt ne tegyek. Azt hiszem, hogy ez a más rendszer annyit tesz, mint más ember; s valahányszor oly kétségbeesett erőlködést látok az igazgatói állás elnyeréseért, mint a minőt már nem egyszer láttam: mindig Hamlet szavai jutnak eszembe, miket az udvaroncokhoz intéz: „Ugyan mi hibát követtetek el Fortuna ellen, hogy ide küld benneteket fogságba?” Azt hiszi talán az az érdekes nemtudomki, a ki ide akar jönni, hogy ő békében fogja köztünk leélni napjait? hogy ő lesz az az egyetlen kivétel, a ki nem lesz kénytelen élet-halálra küzdeni, s nem lesz kitéve a félreértések, gyanúsítások, az anyagi és erkölcsi bukás veszélyeinek? hogy ő eleget fog tehetni azon egymással homlok-egyenest ellenkező követeléseknek, melyek tőle kielégítésre várnak, a nemzet, az osztályok és egyesek, a kritika, drámairók, zenekedvelők, színházi tagok, s a többiek részéről? — A mi azt a más rendszert illeti, a mit az egész művelt világ a legjobbnak tart, arról már lapjaink eleget beszéltek: hanem elég tapasztalásunk van arra nézve is, hogy nálunk ahhoz a más rendszerhez más körülmények is kellenének. Szabadítsák fel színházunkat az adóságok elviselhetlen terhétől; építsenek még egy színházat; különbözzék el a drámát az operától; rendezzék be s szereljék föl mind a kettőt célszerűen, nem ignorálva a műtudomány bámulatos előhaladását e nemből; lássák el az operát száz-, a drámát ötvenezer forint subventióval, szóval: tegyék mindkét intézetet anyagilag független helyzetbe; szellemileg pedig adjanak az igazgatónak önállást, s lehetőleg szabad kezet; ne commitétól függjön, hanem csupán az országgyűléstől, s ennek számoljon egyedül: akkor majd beszélhetünk olyan rendszerről, minővel például a théâtre français-t, s a párizsi nagy-operát igazgatják. A mi körülményeink között az egész rendszer-változtatás legfeljebb a körül szokott forogni: minő ellenőrség legyen a színházi bevételek és kiadások kezelésében, és hogy a műsorozat készítése, a darabok kiállítása, s a szerepek kiosztása, a színházi tagok befolyásával történjék-e, vagy a nélkül. A többi megy a szokott kerékvágásban. Nálunk a legjobb

rendszer: a legalkalmasabb igazgató; s a legjobb igazgatásért egyedüli garántia: az igazgató egyénisége. Ha ő derék magyar ember; ha humanus műveltsége van; ha izléssel, vagy finom érzékkel bír a művészeti szép iránt; ha bátor, tevékeny, részrehajlatlan; ha önálló ítéllettel bír, s nem *primae informationis*; ha elég tapintata van gyengéd és finom eszközöket találni és alkalmazni ott, a hol a nyers jog, s az erő-hatalom célhoz nem vezetnek, — mintbogy: „*summum jus, summa injuria*.” — akkor az ő egyénisége oly élő rendszer lesz, melylyel ő a művészeti tiszta irány, s az anyagi létezés követelményei közötti sikamlós ösvényen biztosan fog haladni. Így tekintve színházunk jelen állását: én sem okát, sem szükségét nem látom annak, hogy más igazgatóval kelljen tenni kísérletet. Én úgy vagyok értesülve, hogy Radnótfáy ur különben is el van határozva a lemondásra, — a mi elég sajnós, — mihelyt bevégezte azt, a mit maga elé nemes feladatul tűzött ki, t. i. mihelyt a színházat lehető legjobb karban hagyhatja; de eddigi igazgatásában vajjon mi volna az a nagy vétek, mely miatt okvetlenül vissza kellene vonulnia? Az talán, hogy egy tökéletesen bukott intézetet bátor önérzettel vett át Nyékitől, hogy a pénztárban hatvan forintot talált, — és saját pénztárából teljesítette az első fizetéseket? vagy az, hogy az ő igazgatását érte az a szerencse, hogy a színháznak subventiója van és oskolája ma-holnap megnyílik? az, hogy napról-napra szereli e színházat a szükséges eszközökkel? hogy az új drámákat szintoly díszesen és szintoly részrehajlatlan műszeretettel igyekszik kiállítani, mint az operákat? hogy a drámai személyzetet, melyet más igazgatók a lehetetlenségig redukáltak, a vidék legjobbjaival egészítette ki? hogy a zenekarnak diapasont szerzett? hogy a színházi személyzet számára kölcsön-pénztárt alapított, s a csekélyebb fizetéstleket megmentette az uzsorások körmei közül? az, hogy igazgatói páholyát eladta, hogy árából a színháznak butort szerezhessen, míg maga, saját pénzével fizette az erkély-székeket, hogy az előadáson jelen lehessen? az, hogy a színház tagjai számára Balaton-Füreden díjnélküli fürdést, ellátást, oda- és vissza-utazást eszközölt? hogy Bécsbe szintén ingyen-utaztatási jogot nyert a vasuti és gőzhajózási igazgatóságoktól azok számára, kik oda tanulás végett kívánnak rándulni koronként? hogy elég

bátor volt a szabad-jegyek számát kevesbiteni, s ez által a bérlet-szüneti bevételeket tetemesen szaporítani? hogy a műsorozat nagy előnyére a nyári szünetelést behozta? hogy az elsőbrendű tagok és a szolgálati személyzet havi díjait megjavította? hogy táncz-iskolát alapított? hogy a napi kiadások körüli visszaéléseket megszüntette? hogy egy kérelmezőt sem bocsát el vigasz nélkül, hol azt az intézet kára nélkül teheti? népi kifejezéssel élve: „azért ültette volna — Radnótfáy — az almafát, hogy más kösse hozzá a lovát?” azaz: akkor lépne vissza, mikor már fáradozásainak sikerét élvezhetné? Az ilyen eljárás napjainkban nem lenne ugyan meglepő, hanem annál méltatlanabb. Vannak kérdések, melyekben én Radnótfáy ur véleményét nem osztom, s nem is fogom osztani soha: de azért nem vagyok annyira elfogult, hogy szándékosan hunyjam be szememet az igazság előtt.

Fogadja szerkesztő ur tiszteletem kifejezését. —

B r a s s a i S á m u e l h e z.

P e s t, 1865. márcz. 2.

Tisztelt ur!

Még a mult évi májusban hallottam, hogy Önnek harmadik értekezése a „magyar mondatról“ Pestre megjött, s várva vártam annak nyilvános megjelenését. Épen a két első értekezéssel foglalkoztam, mikor a szélhűdés az ágyba (csaknem a föld alá) sujtott. Mihelyt egészségem annyira javult, hogy elmémet nehezebb munkával is szabad lett foglalkoztatnom: egyik első gondom volt, hogy az akadémiái könyvtárusnál az említett harmadik értekezés után tudakozódjam; s miután úgy találtam, hogy e munka sajtó alá mindedig nem került: tehát a kéziratot indultam keresni, hogy ha megengedik beletekinthessek; de biz én azt is hiába nyomozom már jó ideje Azon kérelemmel fordulok tehát Önhöz, hogy addig is, míg itt a kézirat előkerülne, s végre valahára nyomtatásban megjelenhetnék: lenne szives a maga eredeti példányából számomra magánhasználatul némely részeket lemásoltatni. — — — Mint

conservatoriumi tanár, most épen az accentus kérdéséhez jutottam, s Ön igen természetesnek fogja találni, ha ez annyira fontos tárgyban a competens emberek vizsgálatainak eredményét ismerni ohajtom. Ön munkájából tehát különösen azon részeket szeretném minél előbb ismerni, melyek a következő kérdésekre felelnek.

1. Hányféle accentus van a magyar mondatban, s hogy nevezi Ön azokat?

2. Az accentus határozza-e meg a szórendet, vagy megfordítva? más szóval: miben áll az a kapcsolat, mely az accentus és a mondat szórendje között van? és így:

3. Miben áll az a csálhatatlan ismertető jel, mely az accentizálendő szóra mintegy ujjal mutat?

4. Az összetett, vagy sokrétű mondatban mely hely illeti az accentizálendő fő szót?

5. Van-e az ily mondatban másodrendű accentus és hol kell állani az ily alsóbb accentusu szónak?

6. Beszél-e Ön a figurák, mint különös alaku mondatok accentusáról?

7. A kedély, — Ön tudomása szerint, — módosítja-e a mondat alakját, azaz: okoz-e változást a mondat szórendjében? Vagy csakugyan nincs Önnek az efféle kérdésre más felelete, mint az, hogy: „sic!” és „prosit!” (I. ért. 336. l.)

8. Ön is úgy vélekedik, mint Gyergyai, hogy: mindig azt a szót vagy eszmét kell accentizálni, a melyik legujabb a hallgató előtt? De hát a kezdő mondatokban, melyekben minden szó új a hallgató előtt: melyiket accentizáljuk?

A felelő részek bizonyításaiból csak rövid kivonatokat kérek.

Már most felhasználom az alkalmat arra is, hogy az I. és II. értekezés némely pontjaira észrevételeket tegyek.

I. ért. 378. lap. „elszerencsétlenendő.” Sajtóhiba ez? vagy az indicativusa csakugyan így van gondolva: én elszerencsétlenek, te elszerencsétlensz, ő elszerencsétlen, s a többi?

I. ért. 388. lap. Első tény: a mondat hangsúlya a mondat alkatától függ. Második kérdésemre ebben megvolna ugyan a felelet: de minthogy ez a „tény” itt csak „anticipál-

va“ van: bebizonyítását a III. értekezéstől várom; mert én még még eddig úgy tudom, hogy a mondat alakja felett az ur: az accentus; mert hogy **mit akar** a szólóló értésemre adni: azt ő maga tudja legjobban, az accentus pedig annyi, mint az ő akaratának egy hangba való összpontosítása.

II. ért. 93. lap. Az accentustól „a hang eszméjének minden kifejezése távol maradjon.“ Hiszen így legelőször is a latin nevét kell elvetni, mert az egyenesen és épen csak az énekhez hasonlót (ad cantus) kíván az accentus tényétől. Igaz, hogy Ön nyelv-tanba való accentusról beszél. De én úgy gondolom, hogy a nyelv a grammatikában is csak beszélni való nyelv marad, melynek hangját én még akkor is hallom, ha némán olvasom; vagy is, a leirt hangokat én szintugy nem vagyok képes csupán látni, mint például a holdat és csillagokat hallani. Aztán hiszen a „sugós“ is csak hallatni akarja magát, az is csak hang. Hogy a „suly“ rossz, az bizonyos; mert a hangemelés megtörténhetik sulyadás nélkül is. Azért én az accentus értelmében e szókat használom: felhang, emelhang, főhang.

II. ért. 94. lap. „A magára mondott csupasz igét a magyar mindig accentuálva ejti, s az accentus mindig az ige-szó első tagjára esik.“ Bocsánat! a kérdő alaku igékbn nem mindig, p. o. hallottad? unatkozol? ellenkezel? emlékezel? Ön azt mondja talán, hogy ez figura, s accentusa nem az értelemé, hanem a kedélyé? De hát Ön a kedélyt csakugyan kizárja mondat tanából, mely magyar hangtan is akar lenni? De hiszen az életbeli beszédnek kilencz-tizedrésze figura! Az irodalom nagyrésze szintén a kedély alakításaiból áll. És ha nyelvünk hangvilágából a nagyobb részt, a kedély hangbirodalmát kizárjuk: mikép lehessen akkor a magyar accentus kérdését teljesen megoldani? Ezt csakugyan nem képzelhetem. De annyit tudok, hogy az embernek nemcsak az esze beszél, hanem a szive is; a mi oda mutat, hogy ez utóbbinak alkalmasint meg volt a maga része még a nyelv alkotásában is.

II. ért. 97. lap. „Egressy G. a declamatorius accentusba fogódzott“ . . . Engedelmet kérek, ha én a Greguss elleni vitám alkalmával valamibe fogództam: ugy az nem a declamatorius accentus volt, hanem saját magyar hangérzésem és retorikai tudásom.

Ezek alapján védtem a magyar accentusnak művészeti jogait, oly követelések ellenében, melyek előttem magyartalanoknak, s így jogtalanoknak látszottak. A declamatorius accentus és a tiszta magyar accentus pedig soha sem volt előttem két különböző dolog, hanem lényegileg egy és ugyanaz. — Hogy az említett alkalommal a szóaccentus kérdésébe nem elegyedtem, az igaz, mert arra nem volt szükségem; nekem akkor csak azt kellett bebizonyítanom, hogy lehetnek esetek, midőn a szónak bármelyik tagja accentizálható, sőt hogy azon szótag, mely ilyenkor a logikai viszonyt kifejezi, szükségképen accentizálendő; ezt be is bizonyítottam; ha Ön más véleményben volna: azon igen csodálkoznám. Avvagy az ellentét nem épen olyan „árnyalata-e az értelemnek,” mely például Önt is méltán feljogosithatta arra, hogy így írjon: *birhatta* (I. 308.), *inficio* (I. 313.), s ellenemben idézetül így: *schlaflösigkeit*? Továbbá nem teljes joggal accentizálhatunk-e így: nem valamit keresek, hanem *valakit*; mi nem úgy mondjuk, hogy *hallam*, hanem *hallom*; nem *megtakargatta*, hanem *megtakarítgatta*; nem *eltitkolta*, hanem *ellopta*. — Én tehát úgy hiszem, hogy az akkori kérdés „döntetlen” nem maradt, és hogy nekem volt igazam minden esetre.

Ha talán Önnek kedve lenne ez észrevételekre nyilvánosan felelni: azon esetben e sorok közzététele ellen semmi kifogásom, akár lesz Ön előtt igazságom, akár nem. A nyilvánvaló fellépésben annyi nyereség mindenesetre lenne, hogy Ön buvárkodásainak eredményéből egy jó adag tanulság ismét napfényre jönné, és közhasznúvá válnék, akár csupa igaz gyöngyökből állana e tanulság; akár nem; mert közvetőleg így is csak az igazság ügyét mozdítaná elő. Egyébiránt a fárasztásért nagyon kérve a bocsánatot, minden jót kívánok, Önnek tisztelője. —

Dr. Argenti Döméhez.

Graefenbergben. 1865. jul. 14.

Tisztelt orvos ur!

Igéretem szerint értesíteni kívánom állapotomról. Én minden helyzetbe meglehetősen bele tudom magamat találni, de ez a graefenbergi, türelmemet csakugyan rettentő próbára teszi. A társaság, melybe itt jutottam, rám nézve oly idegen, oly kiállhatatlan, hogy rosszabbul érzem benne magamat, mint egykori száműzetésemben. És e folytonos kinzása mellett a testnek, léleknek, kedélynek: egészségemben csaknem semmi haladást nem tapasztalok. Idejövetelemmel csak az a gondolat békit ki, hogy ez áldozattal lelki nyugalammal tartozzam.

Két hétig semmi orvosságot nem vettem. Látni akartam, mit tud ez a kúra tenni a maga emberségéből. Csak azután kezdtem szedni a Lachesist, két napi szünetekkel. De úgy látszik ez a dermesztő kúra még annak a hatását is ellensúlyozza. Arczom, kezem zsibbadt, érzéketlen, mint volt. Lábam, néha mintha elevenebb volna, de aztán napokig ismét lankadt, erőtelen. Sőt néha, mikor a sok járásban elfáradok, bal mellemben (nem a szélhűdöttben) is oly fájó nehézséget érzek, mintha ott belől valami le akarna szakadni.

Mondják, hogy mindezek az átmenet, a válság jelenségei. Meglehet. Belátom, hogy kedélyem lehangoltságára ez az örökös komor, hideg, esős, szeles időjárás is nagy mértékben befoly. Mióta itt vagyok, csak ma van az első tiszta nap, ez is szeles; de a szél a rendkívüli hűsége legalább mérsékli. A vidék elég szép volna, de én benne gyönyörködni nem tudok, bármint akarnék; s azt mondom neki a mit Petőfi a kárpáti zordon tájnak, hogy: „csodállak, de nem szeretlek.”

Az étket, ha élém teszik, jóízűen elköltöm, de sem éhes, sem szomjas nem vagyok soha. Otthon néhány hét előtt a Tiszát is megittam volna: itt egész nap egy meszely vizet sem bírok meginni.

Egyébiránt a hydropathia iránt igazságtalan lenni nem akarok. A hidegnek a rendszeres és erőszakos támadása, s a melegnek

dühös visszahatása: a legaléltabb életerőt is szükségkép felzaklatja. Hogy tehát ez hatalmas gyógymód sok esetben, az bizonyos, de az is, hogy nagy bajokban igen lassu és hosszadalmas. Nekem pedig nagyon független és gondatlan embernek kellene lennem, hogy három-négy évet itt tölthessek; s általa kiépülhessek, — nem tökéletesen ugyan, mert az már lehetetlen, hanem csak a mennyire koromhoz és elégett idegzetemhez képest lehetséges.

Még az is nyugtalanít, hogy az otthoni alkotmányos mozgalmakról csak a lapokból olvasok, s bennök részt nem vehetek. De hiszen az a három hét a mi még hátra van, egyszer csak elmulik...

Igaz tisztelője. —

R a d n ó t f á y S á m u e l h e z .

Graefenberg. 1865. jul. 19.

Tisztelt Méltóságos ur!

.
 Azt hiszem, Méltóságod jobban fogja magát érezni ott Fűreden, mint én itt az Isten háta megett. Méltóságod az édes hazában van és — daczára Izráel népének, — emberek között; mig én inkább lennék egészen egyedül, mint itt e majmok között. Van itt angol, spanyol; — osztrák, porosz és mindenféle német; oláh, cseh, polák, zsidó; Kúbából, Amerikából, s a világ minden részéből. Van ugyan néhány magyar is, — látom is őket, de nagyon ritkán

A természet? Én a fenyvest nem szeretem. Azonban még is van itt valami, a mi Fűreden nincs: havasi levegő, a fenyér aromája: felséges erdő-illat, és jéghideg forrásviz. Julius 16-dikáig az idő itt folyvást hideg, komor, esős és iszonyu szeles volt. Azóta tiszták a napok, de nagyon forrók.

A mi az én egészségemet illeti: ugy látszik, hogy azért a kis sükerért, a mit innen haza viszek, nem volt érdemes ily messze jönnöm, s annyit költenem. De meg kellett tennem, hogy magamat megnyugtassam. Ez itt egy test- és lélekkínzó intézet. Hogy különben hatalmas gyógymód: annyi bizonyos; de az is, hogy az ily

bajokban lassu és hosszadalmas. Nekem például, hogy a lehetőségig fölépüljek: az ittmaradásra nem egy pár hónap, hanem egy pár év kellene; és még valami: anyagi teljes függetlenség és gondnélküliség.

Hogy iskolánk épen most nyílt meg, s nem két évvel előbb, vagy később; hogy nekem magamat egy szent kötelesség alól fölmentenem nem lehetett, hogy egy nagy tankönyvet kell előteremtenem, szélhűdött állapotban; hogy e mellett a szinpadon is foglalkoznom kell, bármi ritkán, nehogy egészen ingyenélő gyanánt húzzam szegény intézetünktől a fizetést: mindezek oly körülmények, melyeknek véletlen találkozása mostani helyzetemet szomorú színben láttatja.

De a bölcse tudja, hogy minden dolognak két oldala van, s ha az egyik sötét: a másiknak világosnak, fényesnek kell lennie; s a hol a szerencsétlenség legnagyobb: a segély épen ott van legközelebb. Méltóságod megjelent halálos ágyamnál, s mintha belőle a gondviselés szólana: megjósolta felgyógyulásomat. Bizalmat, hitet hozott számomra. Én biztam, hittem, és élek. Egy hónap alatt talpra állottam. És ki mondja, hogy az erőtlen léleknek nem épen oly szüksége van a gimnasztikára, mint a gyenge testnek? A szellemi élet feltétele szintugy a munkásság. Tehát már négy hó múlva mnkhához fogtam, s lelkem visszanyerte rugalmasságát. És hogy a bizonyosság szemmel látható legyen: holt kezem egy év múlva már ime meglehetősen ir. Nem a haláltól féltem én! És Méltóságod, mielőtt az emberi belátás biztosan megmondhatá: lesz-e még belőlem használható ember vagy nem: nekem a jövőre szerződést ajánlott, míg másfelől gyöngéd jóságával annyira elhalmozott, hogy helyzetemet, daczára szerencsétlenségemnek, paradicsommá tette. És hogy a vigasztalás kelyhe csordultig megteljék: kórágym körül a közrészvétnék oly jelenségeit láttam, minőket nem mindenkinek enged vészete látna életében.

Minden ugy van tehát legjobban, a mint van.

A nagy pillanat közelléte, melyben nemzetünk uj életet fog kezdeni: az én lehangolt kedélyemre is jótékony hatású, fölemelő. És nemde méltóságos ur, hogy e politikai fordulatnak örvendeni nekünk egygyel több okunk van, mint minden magyarnak? —

mert hiszen szeretett intézetünk elé is szebb jövőt látunk belőle mosolygani. Mondtam én, hogy Méltóságod szerencse-csillaga le nem tűnhetik, s hogy az érdem és igazság diadala csak késhetik, de el nem maradhat

Mély tisztelettel. —

Egressy Gábornéhoz.*)

Graefenberg. 1865. jul. 29.

Édes Zsuzsikám!

Sajnálom, hogy benneteket megszorítottalak. Látom, előbb azt hittétek, hogy rossz kedvemben rosszabbnak látom állapotomat, mint a minő valóban. Igaz, hogy hangulatomra az időnek is van befolyása; tudom azt is, hogy egy parányi jó hírt felőlem bármi kincsért sem adnátok: de bár az idő jobbra fordult, a mezőre szint-ugy, mint a házára: én még e jobb idők és kilátások hatása alatt sem álmithatok benneteket. Mert hiszen nem esnék-e még rosszabbul a valóság? ha látnátok, hogy arcom épen olyan, mint volt, azaz: egyik fele harmincz évvel idősebb, mint a másik; hogy a jobb kezem csak oly gyenge, s csak úgy esik le oda a hová teszem, mint ezelőtt. Meg fogjátok látni, hogy öntudatom tiszta, világos, és hogy szintoly tárgyilag látom magamat tükör nélkül is, mint a szinpadon. Csupán az volt a hiba, hogy a gyógyintézetből többet vártunk, mint a mennyit várni okszerűen lehetett; s a csalódás rosszul esik. A jó Isten én velem úgy rendelkezett, hogy hosszú és sanyaru küzdelmek árán nyerjem vissza egy részét régi épségemnek. És én erre is csak hálaérzéssel gondolhatok. Avvagy nem hagyhatott volna-e teljes nyomorúságban szintugy, mint lábra állnom engedett? Semmi sincs bizonyosabb, mint az, hogy a ki bennünket megszorított, ugyanaz meg is vigasztal, — itt vagy ott. Igaz, hogy a természet törvényei változhatlanok, következetességben rettenetesekek, s kivételt senki kedvéért sem tesznek; hanem e törvények szigorát mér-

*) E sorokat július 30-dikán írta 1865. — 1866. július 30-dikán pedig meghalt, tehát épen egy évvel halála előtt.

sékelni, enyhíteni, hatalmában van Annak, a ki azokat alkotta; különben miért volna Ő Istene a végtelen irgalomnak, kegyelemnek és könyörületnek egyszersmind. Bizzunk azért Benne mély alázattal, s küzdjünk a baj ellen tehetségünk szerint. Még nincs minden segélyforrás kimerítve: a homeopathián kívül még ott van a villanyozás (Kajdacs); a Bumscheidt; a csalán; a kefélés; dörzsöltetések és egyéb torturák; végre ott van az öreg Pólya legszelidebb orvossága, a sáros fürdő, mely nekem valódi balzsam lenne annyi kínzás után.

. . . . Én úgy érzem, hogy nekem még nem erősítésre volna szükségem, hanem valami más közvetítésre. Mert az én idegzetemnek nem épen az a baja, hogy gyöngé, hanem hogy kiszáradt. elfonnyadt, s így érzéketlen; egy szóval, meg van kötve; tehát mindenekelőtt fel kellene oldani, ha lehetne, és csak azután erősíteni. Ha a növény még egészen ki nem égett, hanem csak el van fonynyadva: egy jó meleg eső fölleveníti, mert idegeit alkalmasokká teszi, hogy türegeik kitágulván magokba éltető nedvet szívhassanak. Én hiszem, hogy Pólya felfogása a természetnek ezen a példáján alapszik.

A itteni orvos semmit sem mond, mint afféle meggazdagodott ember, a ki más bajával nem sokat törődik; s nem is valami lángelme.

. . . . Itt pár nap óta kellemes hűvös van. A gabona itt csak most érik. Eper és cseresznye folyvást van elég; a baraczk és aprókörte is érni kezd; a mezőség viritó zöld; le sem kaszáltak egészen.

. . . . E levelet két nap óta írom, vagy inkább rajzolom nagy gonddal és lassúsággal, s még is nagyon belefáradtam

Julius 30.

Tünődések, éber álmok.

Jelmondat: „Meghalni? és aludni. Aludni? De
tán **álmodni** is? ah! itt a
csomó!“

Shakspeare.

„Én vagyok. Én vagyok az első;
utolsó is én vagyok.“

Ézsaiás. XI.VIII. 12.

Igazságot szomjazám :
Jónak és rosznak tudását.
Lángoló kérdés valék,
A ki fejtve látni vágyik
A világ örök talányát,
És mi ezzel összefügg :
Szinről színre látni Ő t,
A ki „első és utolsó;“
Fölkeresni ott a hol van,
Tiszta fényben látni lényét
És alakját.

Fölséges lény; ki „első vagy, s utolsó!“
Az ember hol vegyen kellő nevet,
Mely némileg vázolja képedet!
Régóta hí e nemzet „Isten“-ének.
E név azonban egy fénylő keret,
A melybe más képet fest minden ember :
Egyéni lelke legszebb gondolatját,
A legszentebbet és a legnagyobbat.
Midőn Hozzád vágyunk járulni, mint
Os lényéhez tudásnak és tökélynek,
Szóval, midőn Hozzád imádkozunk :

Nemcsak magunkon túl szoktunk keresni,
 Hanem tñ minden lényen és világon.
 Pedig ha minden lény ekkép cselekszik :
 Hol vagy Te akkor ? Hol van lakhelyed ?
 Ha mindazon túl volnál, a mi van, s él :
 Akkor nem léteznél, sehol se volnál !
 Gondolható-e bármi, túl azon
 Mi végtelen, minek határa nincs ?
 Minő a tér és a mi benne van.
 S ha nem Magad vagy „első és utolsó,”
 Ha kívülled más lény képzelhető,
 Ekkor viszont te nem vagy végtelen :
 Mert ott érsz véget, ott határozódol,
 A hol más lények foglalnak helyet!

Mivelhogy itt, a testi állapotban,
 A földi környezet hatásait
 Érzékeink szerint szoktuk jegyezni :
 Tehát a tér, idő, a súly, a számok :
 Anyagvilági mérveket jelölnek.

De tán ebből csak nem következik, hogy
 Szellemvilágunk mérveket nem ismer?
 Hogy a mi eszme, nem foglal helyet ?
 Hogy így az Isten is helyen kívül van ? . . .
 A végtelent elfoglaló valóság! . . .
 — Hanem kit úgy lát némely bölcsesség,
 Mint tiszta, vagy mit mondok ! puszta eszmét :
 Alaktalant, és így lényegtelen

Hát nincs erkölcsi tér ? eszményi tér ?
 S nem ismerünk e téren tájakat, mint
 Külön fajú eszmék külön hazáit ?
 S nem egymás mellett vannak e fajok ?
 Egymástól távol, egymáshoz közel ?
 És nem következnek egymás után ?
 Vagy : én, te, ő : nem hármat tesz, csak egyet ?
 Nagy és kishány, a felső és az alsó :
 Egy mérvet és azonságot jelent ott ?
 A szép, s a rút, igazság és hazugság :
 Nem átellenben foglalnak helyet ?
 Mint a világosság és a sötétség.

Aztán vajjon van eszme a világon,
 Melyhez nem t e s t útján jutott az ember?
 Van eszme, mely amugy közvetlenül
 Szállott alá az égből? és a melyet
 Érzékek nélkül fogtunk volna fel?
 Van eszme, mely magán ne hordaná
 Érzéki származása bélyegét?
 Van eszme, mely anyagvilágot is
 Ne képviselne? melyben a világ
 Jelen ne volna, lét-elem gyanánt?
 Ki mondja meg, hogy hol van a határ
 A szellem- és anyagvilág között?!?

A légen túl aether van. Hát azon túl?
 Üres a tér a csillagok között?
 Ki látott semmit? ki foghatja fel
 Annak valóját, melynek léte nincs?
 Semminek lenni, vagy nem lenni: mindegy.
 A semmi: nem lény; az ürnek pedig
 Tartalma van, bár az nem látható
 Érzéki szemmel: átlátszó nemes test.
 Ez nem hehet mésként; a végtelen tér:
 Erővel és anyaggal van tele.

Igazságot középen kell keresnünk;
 H a r m o n i á t is, melyet a zenében
 Mély és magas hangok találkozása,
 Ezek szükséges összetartozása,
 Vagyis, b e n s ő e g y s é g e létesít.

A szent regélő ezt így mondja ki:
 „A z e l s ő é s u t o l s ó é n v a g y o k .“ *)
 Az ő s lény szól így; és ez azt jelenti:
 É n v a g y o k a z e l s ő o k , s v é g e r e d m é n y .
 E l s ő o k n e m l e h e t m á s , m i n t a s z e l l e m ;
 A v é g e r e d m é n y n e k ü n k a z a n y a g b a n
 J e l e n k e z i k . T e h á t m o n d j u k k i , h o g y :
 O k é s e r e d m é n y (s z e l l e m é s a n y a g) :

*) Ezzaiás XLVIII. 12.

Egymásnak mulhatlan feltétele.
 Örök titku benső egység van ekként
 A szellem és anyagvilág között.
 Ebben találja értelmét az élet,
 A végletek közötti összehangzás,
 A mindenség örök harmóniája.

Alaktalan lény nem képzelhető;
 Ha nincs alakja: úgy nem létezik.
 De másfelől kérdés: minő alakja
 Lehessen annak, a mi végtelen?
 Pedig mihelyt alak: már van határa.

Magad fejtéd meg e talányt Örök lény!
 Minthogy az nem lehet határtalan
 Minek alakja van; s mert végtelen
 És oszthatlan egységnek nincs alakja:
 Tehát felosztád istenségedet
 Egyéniségek nemére és fájára,
 A kik minőségben és mennyiségben
 Nyilvánítsák véghetlenségedet;
 S egykoruak levén dicső Magaddal:
 Birják örök tulajdonságodat;
 Es egy törvényt ismerjenek Te benned.

Hogyha még több Isten is
 Léteznék rajtad kívül, csak
 Ilyen Isten volna képes
 Látni, milyen vagy kívülről
 S látni lényednek mivoltát,
 A ki „első“ vagy, s „utolsó!“
 És mivel mi nem vagyunk
 Istenek, csak istenrészek,
 És minthogy Benned vagyunk:
 Kívülről nem láthatunk.
 Ámde bár nem látható be
 Sem valód külső alakja,
 Sem pedig benső mivolta
 A mi értelmünk szemével:
 Kárpótoltad ezt a hiányt
 A midőn megengeded, hogy:
 Főltaláljunk érzelemmel.

Nem vagy-e Te, szeretetnek
 Hőn imádott istene ?
 Nem vagy-e Te szerelemnek
 Égő napja, a ki mindent
 Földeritesz, égi fényvel,
 S boldogítasz égi hévvel ?

És mi nem vagyunk-e mind
 Lángoló sugáraid ?
 Nem nyilván mutatja ezt
 Im e vágy is, mely örökké
 A magasba von Tehozzád ?

És nem hangosan tesz erről
 Bizonyrágot a kebel, mely
 Hálaérzéstől dobog fel,
 A midőn fölséges arcod
 Színről színre látható,
 Szeretetnek fénykörében,
 Életünk ama könyvében,
 Melybe képöket beirták
 Jó napok, rossz hónapok ?
 Hol sötét az árnyazat, hogy
 Annál fényesebb lehessen
 A világos rész a képen ?

Hálaérzet, önszeretet :
 Nem jelent e két szó egyet ?
 Meglehet. Hanem ha még a
 Hálában is volna önzés :
 Ugy a jobbaktól való lesz.
 Ösztön ez, mely adni készlet ;
 Olyan lelki mozzanat,
 Mely a vett jót mélyen érzi,
 Szentül tudja, s viszonozza,
 A mint tőle telhetik ;
 És e ténynek öntudalma
 Fölmagasztal, boldogít.

A ki fájdalmat nem ismer :
 Az nem tudja megbecsülni
 A mi enyhe, a mi édes.

Östörvényed működése
 Bárha fáj is néha-néha :
 Hála érte ! mert kezedből
 Nem jöhet más, mint örök jó.

Lám az ércz a tűzbe, tisztul.
 Így a kinok földi pokla
 Bármí rettentő kohó :
 Mindig embertisztító.

Én tudom, hogy itt vagyok,
 S érzem, a mit nem tudok :
 Hála érte mindörökké !

És vagyok világosságnak
 A teremő ész napjának
 Egy sugára.
 Ős erőnek, hatalomnak,
 Végtelen tulajdonoknak
 Részarányos birtokosa,
 Öntudalmas tényezője,
 És hálás elismerője
 Mindezeknek. És ilyenkor
 A mit gondolok, vagy érzek :
 Mély alázat és csodálat ;
 Megdőbbentő villanatja
 Annak a mi tulvilági,
 A mi szent, örök, dicső, nagy ;
 Hódolat, szent borzalom,
 Bűvös bájos vonzalom ;
 Ihletésnek állapotja,
 Mely világosan mutatja :
 Hogy jelen vagy, s én az égben,
 Üdvösségnek érzetében.
 E szerint imádkozásunk :
 Szeretet, mely adni vágyik
 Vettekért a mult időből ;
 S birni vágyó szerelem :
 A jövőre kérelem.

Ámde mit kívánjak én,
 Mit ne tudtál volna régen ?

Azt kívánjam nagy szerényen :
 Hogy örök törvényiden
 Kedvemért változtatást tégy ?
 S én kívánjak ilyet, a ki
 E törvényeknek vagyok
 Közlőnye s valósítója ?

Hogy nem volna semmi vágyam :
 Azt nem mondhatom ; hiszen
 Vágyakkal jövünk világra,
 És azokkal távozzunk
 Innen e borus vidékről,
 E félig rabállapotból
 -- Testi helyzetünket értem, --
 A világosság honába,
 A szabadság birtokába.

Vágyam az, hogy megfeleljek
 Annak, a mit küldetésem
 Itt a földön hoz magával :
 Vivjak emberméltósággal,
 Mint erőd és hatalmad
 Bizományosához illik.

Jó kedélyem el ne hagyjon,
 Szellemem csak jót akarjon,
 És irányt a tetterőnek
 Szüntelen jobb részem adjon.

A művészet szép világa
 Nagy világod képe mása.

A művészet édenében
 Ott virul, mint a regében :
 Tilalomnak, siralomnak
 Egy eszményi almafája,
 Melynek tája :
 Csábok, ingerek tanyája,
 És erkölcsi jónak rosznak
 Édes-kinos iskolája.

Hála neked nagy tanár ! hogy
 Én itt járok iskolába !
 És hogy : létünk e talánya
 Fejtve van művészetemben,
 Mely iránytű életemben.

Mert ha voltaképen érzem,
 Hogy mi a s z é p, és mi a r ú t,
 Mind eszményi, mind erkölcsi
 Értelemben : akkor azt is
 Tudni fogja érzetem :
 Hogy mi a j ó és mi a r o s z.
 Bár tudom, hogy általában
 Mind az, a mit érzünk, látunk :
 Jó is, rossz is.
 A szerint jó, vagy pedig rossz
 A dolog, mint az reánk hat ;
 Mint egyéni érzetünk
 Tükrében mutatkozik.

Minden élő lény, mi csak van,
 Minden tény, minden dolog :
 Csak tulajdonságok által
 Képes azzá lenni, a mi ;
 És ezen tulajdonok
 Csak hasonlítások által
 Lesznek épen olyanokká.

Ugy hozhatja hát magával
 A viszony, melyben vagyunk
 A dologgal szembe, hogy
 Jó hatásnak tűnik fel
 A legádázabb elem,
 Mint : a tűzvész, a ragály, a
 Jégvihar, vízáradások
 S több effélék.

Mily csodálatos jelenség,
 S mégis mily természetes ! hogy
 Végtelen jó, s végtelen rossz,

Nem csupán megférnek együtt,
Sőt a kellő tényezők az
Általános összehangzás
Bámulandó szép művéhez!

Mily mesésen hangzik ez, hogy
Lételet minden dolognak
Ellentéte adja meg!
És mily egyszerű igazság.

Mert avvagy képzelhető-e
Bármilyen lény, avvagy sajátosság,
Önnön ellentéte nélkül?
Hogy világosság lehessen:
Lenni kell sötétnek is.
A „kicsiny” fogalma már
A „nagy”-ét magába zárja.
Bátorság és félelem,
Gyűlölet és szerelem:
Egymás nélkül semmi sem.
Egymástól vesz mindenik
Létet, értelmet magának.

Minden eszme,
Szembeállva ellenével,
Ugy tűnik fel,
Mint hiány ellenének,
Mint a melyet ő tagad,
S teljesen kizár magából.

A ki Téged nem ismér,
Rettentő hatalmu Isten!
Az tagadja a valót,
A világosságot, és a
Végtelen jó létezését.

Ily szerencsétlen szülöttnek
A fejében és szívében:
A sötétség és hazugság

És a r o s z foglal helyet
 Tulnyomólag.
 Ő tagadja, mint „u t o l s ó“,
 „E l s e j é t“ : a lét okát, és
 Ellenmondva önmagának,
 Semmiséget fog magára.

Mit beszélek én ? hiszen
 Ilyeneknek lenni kell,
 Még pedig mulhatlanul, hogy
 Ellentétök is lehessen !

A tanúság innen az, hogy
 A világok öszletének
 Végtelen képcsarnokában
 A fénypontokat : v a l ó s á g,
 S z é p, n a g y és jó képezik ;
 Mig ezeknek árnyazatját,
 Vagy hiányát :
 Á l, c z u d a r, g o n o s z teszik.

Földerül immár az is, hogy
 Mit jelentsen a tudásnak
 Olthatatlan vágya bennünk.

Azt, hogy a mily végtelen
 A titoknak égi tája :
 Szintoly végtelen tökélyre
 Van hivatva szellemünk.

Látni és ismerni Téged
 Lények lényét : égi ösztön,
 Birni v á g y ó s z e r e l e m.

Birni Téged, annyi mint
 Birni a leg'őbb erőt,
 És a végtelen hatalmat.
 Eltulajdonítani :

Jónak, szépnek és dicsőnek
Legfensőbb tökélyeit.

Minthogy ez nem eshetik meg:
Azt értjük meg a dologból,
Hogy lelkünk egyénisége,
A tökélyben mindörökké
Fog haladni és haladhat
A nélkül, hogy véget érne.
Mert hisz ebben véget érni,
Épen annyi lenne, mint:
Résznek nőni egy egészszé,
És a többi részt kizárni,
Vagy magában egyesíteni.

A ki hát egyéniség:
Az nem nőhet akkorára,
Mint a lények összesége.
A mi csak r é s z, a mi csak t a g:
Abból nem telik ki m i n d e n.

E szerint a teendő,
Hogy megismerjük magunkat,
Mint tagot, részt, mint sugárt;
S felderítsük a valót,
A nemest, a szépet és jót;
S mint világosság szülötti:
Fényesen érvényesítsünk
A magunk egyéniségét:
Jóltevőleg, mint az áldás,
Hasznos és gyönyört okozva
Mindenütt a merre járunk.

A mi van: nem l e t t, hanem v a n.
S abból, a mi létezik,
El nem veszhét semmi sem.

És ha el nem vész a durva
Része annak, a mi van:
Akkor mennyivel kevésbé

Veszhet el belőle az,
A mi lényeg, a nemes rész?
A mi épen létet ad
Annak, a mi nemtelen?

Semmi sem holt a világon;
Minden él, csak állapotja
Változandó.

E szerint e szó: „enyészet“,
Érzékek szerinti szó; csak
Földiség ábrázolója.

„Kezdet és vég:“ semmi sem több,
Mint anyagmérvek szerinti
Észrevétel. Épen olyan,
Mint a reggel és az est;
Mint a hónap és az év.

Igy e név is, hogy: „halál“, a
Gyöngé lelkek réme, szinte
Jámborrrá lesz, azt jelentve:
Élethídja, átmenet, vagy
Állapotnak, helyzetünknek
Változása.

Hát a gőzzé változott víz,
És az ellobbant élő por
Semmivé lett:
A midőn eltűnt a légben
Testi látásunk elől?

Nem, csupán csak állapotja
Változott át. Fölcsérelte
Láthatatlan lét-clemmel
Azt, mi rajta látható volt
Testi szemmel.

* * *

Eltűnünk a láthatárról,
Elfogyunk, mint a szövétnek,
Elrepülünk, mint a gyémánt,
Megsokalván a tüzet, vagy
Börtönünket.

Kölesönzött nehéz mezünket
Visszaadjuk földanyánknek.
Ennek életébe olvad
A mi hozzá tartozik.

Szellemünk azon erő,
Melynek hatalma van lenni,
S mely a testet elhagyá:
Könnyeden folytatja útját,
Melynek vége nincs sehol,
Mert az a tökélyek útja.

E szerint lényünk alakja
Megmarad, mert szellemünkön,
— A benső egyéniségen, —
Nem történik változás.

Igy az is természetes, hogy
Vágyaink velünk maradnak.
Mert hiszen bennünket épen
Vágyaink röpitnek át a
Tulvilágba. És mi őket
Ott korlátlanul követjük,
Merre tetszik vinniök.

Itt az ember gondol: ott lát.
A mit itt lent képzelünk:
Azt ott látja szellemünk.

Szellemünkre nézve többé
Nem léteznék testi gátak:
Ott leszünk a hol kívánjuk;
Minden ember lelki arcza

Láthatóvá lesz előttünk,
S hogyha tetszik : olvasunk
A szivekben és vesékben.

Ekkor, úgy hozván magokkal
Hajlamink, vonzalmaink :
Égi-tiszta szenvedélyek
Fűznek össze mindazokkal,
A kik és mik fenn az égben,
És a földön érdekelnek.
És ha tetszik : részt veszünk az
Emberek dolgában itt lent ;
Egyesekre, s így a közre
Hatva titkos utain a
Vonzerőknek.

E k ö z v e t l e n s é g azonban
A földhöz való viszonyban
A szerint tágul meg, a mint
Égi pályánkon haladva,
Szellemünk a földiségtől
Oly eszményi messziségre
Távozik, hová az ember
Távcsövön sem lát el innen.

Ily magasságból csupán
Közvetett módon lehet már
Közlekedni földiekkel.

Mert azon eszményi tájon
Istenibb nyelven beszélnek ;
Ennek ábéczéje közt
Földi nyelvünk egy betűjegy,
S e betűknek száma nincsen.
Földi eszmék, földi képek
Kis világa :
Annak a roppant világnak
Egy parányi tartománya.

És ezen dicső magasság
Nem csupán az é s z tökélye.

Értelem, tudás, itélet
 Égi fénye :
 A tökélynek ott csak egyik
 Alkatrésze.

A magasban,
 A ki ember, kell hogy abban
 A kebelvilág tökélye
 Önmagát érvényesítse :
 Véghetetlenül szeressen,
 És okozzon hő szerelmet.
 Tündököljék tisztasága,
 És a legfőbb boldogságot
 Boldogításban találja.
 A menyország így valósul
 A kebelben, a siron tul.
 Szeretetlen boldogok :
 Tiszta fényes angyalok.

Ez tehát az összehangzó
 Nagy tökélyek égi tája.
 Itt hajnallik, itt virad már
 Minden lét első okának
 Mély titku benső világa.

Ily magasságból a szellem
 Nyelve, itt lent érthetetlen.

Ámde ég és föld között
 Egy örök távirda van,
 Szakadatlan
 Kapcsolatban.

Szellemeknek láncza ez, kik
 Szeretetlen
 Egyesülten
 Képeznek sugárvonalt
 Embereknek lelkeiglen,
 Innen Isten sziveiglen.

Amen !

T. cz. gyűjtők névsora.

A r a d, Csiki Gergely ivén 1.
 A r a d, Kovács Gyula ivén 26.
 B.-Gy a r m a t, Pellet Mari ivén 30.
 B á r k a, Id. Bornemisza István ivén 4.
 B.-Gy u l a, Tormássy Lajosné szül. Báthory
 Julianna ivén 7.
 B o r s o d, Ragályi György ivén 1.
 B u d a, Ujvári Mihály ivén 1.
 C s é c s e Sréter Klára ivén 6.
 C s u r g ó, Zöld Ferencz ivén 16.
 D e b r e c z e n, Lengyer Zsigmond ivén 1.
 D i c s ő - S z t.-M á r t o n, Kinizsi Mihály ivén 1
 D e m é n f a l v a, Kubinyi Győző ivén 20.
 D é v a, Barcsai Barcsay László ivén 1.
 D o b o z, Kéri Kálmán ivén 1.
 D.-F ö l d v á r, Hőke Józsa ivén 10.
 E g e r s z a l o k, Orosz Ádám ivén 1.
 E n d r ő d i olvasóegylet 1.
 E r d ő k ö v e s d, Gyugyela János ivén 1.
 F e l s ő - B á n y a, Lugossy József ivén 1.
 F e l s ő - D a b a s, Halász Paulina ivén 1.
 H a j ó s, Harlikovics Strázsay Emma ivén 1.
 H ó d - M e z ő - V á s á r h e l y, Komáromi Dá-
 niel ivén 20.
 H ó d - M e z ő - V á s á r h e l y, Simonides
 Antal ivén 2.
 I g l ó, Raksányi Gyula ivén 10.
 J á s z b e r é n y, Sumliss Elefánty Viktoria
 ivén 10.
 J á s z b e r é n y, Farkas Anna ivén 1.
 K a s s a, Fésüs György ivén 7.
 K a s s a, Klesztinsky László ivén 1.
 K a s s a, Nagy Luiza ivén 15.
 K a r c z a g, Veress Károly ivén 10.
 K e c s k e m é t, Christophory Ilona ivén 1.
 K o l o z s v á r, B. Bánffy Dánielné ivén 1.
 K o l o z s v á r, László József ivén 1.
 K o l o z s v á r, Varga Lajos ivén 3.
 M.-S z i g t, Váradi Gabriella ivén 10.
 M i s k o l c z, Kun Bertalan ivén 4.
 M i s k o l c z, Solymosi Samu ivén 7.

N a g y v á r a d, Igmáudy Janka ivén 1.
 N a g y - K á r o l y, Veres Sándor ivén 4.
 N a g y - K ö r ö s, Gubody Mari ivén 4.
 N a g y - K ö r ö s, Filo Lajos ivén 4.
 N y i t r z, Mazóly István ivén 11.
 O r o s z h á z a, Döry Viktor ivén 6.
 P á p a, Váli Ferencz ivén 2.
 P e l s ü c z, Szentpétery Sámuel ivén 2.
 P o z s o n y, Lehr Zsigmond ivén 11.
 P e s t, Aczél Sándor ivén 1.
 P e s t, Adamovics Matild ivén 17.
 P e s t, Auspitz Antal ivén 1.
 P e s t, Bahus Szögyeni Antonia ivén 2.
 P e s t, Batta Józsa ivén 4.
 P e s t, Gróf Batthyány Lajosné ivén 4.
 P e s t, Béla Emma ivén 1.
 P e s t, Doczkó Dániel ivén 1.
 P e s t, Cs. Kiss Janka 5 ft. egy példányért.
 P e s t, Dániel Pál ivén 1.
 P e s t, Detrich Zsigmond ivén 2.
 P e s t, Dulka Sarolta ivén 9.
 P e s t, Eichner Anna ivén 30.
 P e s t, Fáy Ferencz ivén 7.
 P e s t, Feleki Munkácsy Flóra ivén 1.
 P e s t, Giczey Kálmán ivén 1.
 P e s t, Hajós Madarassy Erzsébet ivén 5.
 P e s t, Hartleben és társ 5.
 P e s t, Horváth Boldizsár ivén 1.
 P e s t, Hubenay Ida ivén 10.
 P e s t, Jeney Kornelia ivén 12.
 P e s t, Jókuty Bertalan ivén 14.
 P e s t, Ifj. Katzvinczky János ivén 100.
 P e s t, Özv. Kajlinger Mihályné, szül. Blum
 Teréz ivén 17.
 P e s t, Gróf Karácsonyi Guido ivén 1.
 P e s t, Kovács Kálmán ivén 8.
 P e s t, Özv. Krammer Fülöpné ivén 9.
 P e s t, Kún Barna ivén 9.
 P e s t, Lauffer testv. könyvk. 1.
 P e s t, Matolay Gyuláné ivén 20.
 P e s t, Mátyus Izidor ivén 13.

<p> P e s t, Pauler Gizella ivén 46.
 P e s t, Báró Podmaniczky Frigyes ivén 2.
 P e s t, Radnótfáy Sámuel ivén 1.
 P e s t, Sánta Antal ivén 1.
 P e s t, Stoll Ödön ivén 1.
 P e s t, Sulyok Mór ivén 1.
 P e s t, Szigethy Szalay Erzsí ivén 6.
 P e s t, Sztárok Tomcsányi Francziska ivén 1.
 P e s t, Özv. Szücs Lajosné ivén 2.
 P e s t, Vajda József ivén 3.
 P e s t, Várady Károly ivén 1.
 P e s t, Weidinger Henrik ivén 11.
 P é c z e l, Otlyk László ivén 9.
 P u s z t a - T é r e s, Rutkay Károly ivén 1.
 R é v - K o m á r o m, Nagy Mihály ivén 5.
 R o z s n y ó n, Jutth János ivén 2.
 S a r k a d, Márki István ivén 12. </p> | <p> S z a b a d k a, Gyelmis, született Latinovics
 Caecilia 5 ft. egy példányért.
 S z a l k a, Jutth Lajos ivén 1.
 S z a l o n t a, Ercsey Sándorné ivén 24.
 S z a r v a s, Mocskónyi Ágoston ivén 3.
 S z a r v a s, Sipos Sándor ivén 3.
 S z a t m á r - N é m e t i, Kovács István ivén 45.
 S z a t m á r - N é m e t i, Nagy Áron Géza ivén 13.
 S z á s z v á r o s, Vitályos József ivén 10.
 S z e g h a l o m, Sólyom Balázs ivén 1.
 S z i r á k, Gr. Degenfeld Lajosné ivén 1.
 T . - D a d a, Terhes Barna ivén 1.
 T e n k e, Ujlaky Ferencz ivén 5.
 T o k a j, Karácsonyi Pál ivén 1.
 T o r n y a, Csiky Gergely ivén 1.
 V á g - U j h e l y, Keller Emil ivén 2.
 V . - P a l o t a, Patay Irma ivén 15. </p> |
|--|--|

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Szigligeti Ede emlékbeszéde (1866.)	5
Multak beszéde a jövővel (1853.)	28
Egressy Bénihez (1838.)	51
Búcsu a pesti drámai színészekről (1839.)	55
Kazinczy Gáborhoz (1840.)	56
Utijegyzetek Pest és Páris között (1843.)	57
Párisi levelek (1843.)	72
A francia színészetéről (1843.)	80
Bartay Endréhez (1844.)	104
Szigligeti Edéhez (1844.)	105
Színház és nemzet (1846.)	109
Frankenburg Adolfhoz (1847.)	140
Bajza Józsefhez (1847.)	141
Petőfi Sándorhoz (1848.)	142
Egressy Gábornéhoz (1848.)	143
Törökországi levelek (1850.)	145
Egy kivándorolt itju emlékkönyvébe (1850.)	148
Komlóssy Idához (1851.)	149
Kazinczy Gáborhoz (1851.)	152
Pesti színbirálatok (1852—1853.)	153
Dramabirálatok (1853—1854.)	202
Berényi Antalhoz (1854—1855.)	205
Székely Istvánhoz (1855.)	208
A színház hajdan és most (1856.)	210
Levelek a színvilágból (1855—1857.)	229
Hollóssy Kornéliához (1857.)	357
Nagy Miklóshoz (1857.)	358
Báró idösb Rudics Józsefhez (1857.)	360
Irodalom és művészet (1857.)	362
Borsodi levelek (1857.)	369
Színházi kérdések (1859.)	378
Torma Károlyhoz (1859.)	418
Szemere Pálhoz (1859.)	419
Papp Zsigmondhoz (1860.)	421
Radnótfáy Sámuelhez (1864.)	422
Dr. Kovács Endréhez (1864.)	424
Brassai Sámuelhez (1865.)	429
Dr. Argenti Döméhez (1865.)	433
Radnótfáy Sámuelhez (1865.)	434
Egressy Gábornéhoz (1865.)	436
Tünődések, éber álmok (1865.)	438

Sajtó-hibák.

- A 141-dik lapon, alulról számítva a harmadik sorban, e helyett: „hogy negyven“, kiigazítva: „hogy közel negyven.“
- A 224-dik lapon, felülről számítva a huszonegyedik sorban, e helyett: „A néma sztet“, kiigazítva: „A néma szeretet.“
- A 253-dik lapon, felülről számítva a huszonhatodik sorban, e helyett: „Mely kesereg“, kiigazítva: „Mely keserg.“
- A 431-dik lapon, felülről számítva a harmadik sorban, e helyett: „a szőlő“, kiigazítva: „a szőlő.“

80/4489
P2157/17

M 719

42

